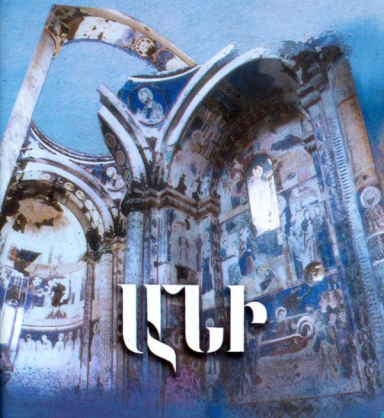

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հրատարակչությունը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի համացանցային կայքերում ներկայացնում է իր հայագիտական հրատարակությունները: Գիրքը այլ համացանցային կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ հրատարակչության համապատասխան թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Վ. ՇԻՐԱԶ

ԱՆԻ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՇԻՐԱԶ

Ա Ն Ի

ԵՐԵՎԱՆ

ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

2011

ՀՏԴ 891.981-1 Եիրազ

ԳՄԴ 842-5

Ծ 641

Հրատարակված է պետական պատվերով

Խմբագիր՝ Սամվել Մուրադյան
Կազմեց՝ Աստղիկ Կարապետյան (Եիրազ)

Եիրազ Հովհաննես

Ծ 641 **Անի: Պոեմ /2. Եիրազ, Կազմ.՝ Ա. Կարապետյան.- Եր.:**
ԵՊՀ Հրատ. 2011.- 308 + 4 էջ ներդիր:

«Անին» մեծ բանաստեղծի անտիպ պոեմն է, որը հզոր արվեստով պատկերում է 11-րդ դ. առաջին կեսի իրադարձությունները, երբ Բագրատունյաց Հայոց մայրաքաղաքը Հայտնվել էր թշնամական պաշարման մեջ, և գործում էին ներքին պառակտիչ ուժերը:

Պոեմը Հայրենասիրական լիցքերով ձոն է՝ նվիրված Հայ ոգուն ու ճարտարվեստին, ունի արդիական Հնչողություն:

ՀՏԴ 891.981-1 Եիրազ

ԳՄԴ 842-5

ISBN 978-5-8084-1514-0

© ԵՊՀ Հրատ., 2011

© Կազմողի Համար, 2011

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԾԻՐԱԶԻ ԳԼՈՒԽԳՈՐԾՈՑՆԵՐԻՑ ՄԵԿԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՄԱՆ ԱՌԻՔՈՎ

1.

Հայն մտահորիզոն ու բնդգրկուն տեսադաշտ, կյանքի խոր ճանաչողություն և ժողովրդի հանդեպ պարտքի բարձրագույն գիտակցություն ունեցող բանաստեղծը միայն ներկայով չի ապրում: Իր շուրջ կեղարյա ստեղծագործական կյանքի ընթացքում Հ. Ծիրազը հաճախ է դիմել հայոց պատմական անցյալին, զեղարվեստականացրել նրա ողբերգական ու հերոսական զրվագները: Բանաստեղծը պատմագետ չէ, բայց նա ամբողջ խորությունով է զգում և ճանաչում ոչ միայն պատմական իրադարձությունների պատճառահետևանքային առնչությունները, այլև այդ պատմությունը կերտողների մարդկային բնավորությունն ու հոգեբանությունը: Հայ գրողները, անդրադառնալով 4, 5, 10, 14, 18, 19, 20-րդ դարերի մեր պատմության դրամատիկ անցքերին, այնտեղից պեղել են ինչպես իրենց հերոսներին, այնպես էլ անցյալի խորքերում ու ծալքերում բացահայտել են ներկայի ու գալիքի համար անհրաժեշտ խորհուրդները: Այս իմաստով էլ Հ. Ծիրազը հայ դասականների ազնիվ ժառանգորդն էր և մեր պատմագեղարվեստական գրականության լավագույն ավանդների կենսագործողը խորհրդային հետադարձության ժամանակներում:

Բայց նա հեռացավ պատմական թեմատիկայով իր գլխավոր գործերից մի քանիսի՝ «Հայոց դանթեականը», «Անի», «Թոնդրակեցիներ» ծավալուն պոեմների տպագրությունը շտեպած: Առաջինը լույս տեսավ նրա մահից վեց տարի հետո՝ խորհրդային պետության մայրամուտին՝ 1990 թ., երկրորդը հիմա է տպագրվում, իսկ վերջին երկուսի տպագրության խնդիրը դեռևս մնում է չլուծված:

Արցախ կատարած մեր ուղևորություններից մեկի ժամանակ, երբ խոսք բացվեց Հ. Ծիրազ բանաստեղծի, նրա «Ղարաբաղի ողբի» և

այլ ստեղծագործությունների մասին, Երևանի պետական Համալսարանի ռեկտոր Արամ Միսոնյանը Հետաքրքրվեց նրա ձևագրերով ու անտիպ երկերով և անկեղծորեն զարմացավ, որ մեր վերջին Հզոր դասականներից մեկի այդքան արժեքավոր ստեղծագործություններ դեռևս մնում են անտիպ: Դրանց կարևորության, մեր ժողովրդի Համար անհրաժեշտության գիտակցումով էլ նա նախաձեռնեց երկու երկերի՝ «Անի» և «Թոնդրակեցիներ» պոեմների՝ Երևանի պետական Համալսարանի Հրատարակչությանը լույսընծայելու Հայրենասովոր գործը: Հովհ. Ծիրազի գավակները, առանց նյութական ակնկալության, մեզ բարեհոգաբար տրամադրեցին «Անի» պոեմի մեքենագիր այն տարբերակը, որը բանաստեղծը տասնամյակներ առաջ Հետ էր վերցրել Հրատարակչությունից՝ չհամաձայնելով այն աշակերտ կրճատումներին ու աղճատումներին, որ նրան պարտադրում էին գլավիտն ու խմբագիրները:

Հովհ. Ծիրազը բանաստեղծ ծնվել էր և իր կոչումը Համարում էր ժողովրդին անմնացորդ ծառայելը: Նրա Համար գրելը, ստեղծագործելը եղել է գերագույն բավականություն, բայց իր ստեղծագործությունները գլավիտային գաղափարական մանրադիտակից ու խմբագրական մկրատից փրկելով անխաթար տպագրելը՝ ծանրագույն տառապանք: Երբևն Համաձայնում էր փոխգիշումների և ամբողջը Հրատարակել կարողանալու Համար զոհարելու էր իր բանաստեղծական իսկական գյուտերի ու Հայտնությունների մի մասը, բայց Հաճախ այդ էլ չէր փրկում, և Հիշյալ պոեմներն այդ պատճառով են մնացել անտիպ:

«Անի» պոեմը գրվել է ստալինյան ժամանակներում՝ 1950-51 թվականներին, և սկզբից էլ Հանդիպել լուրջ դիմադրության: Բայց եթե ընդամենը մեծ ոճրագործի կենդանության օրերին բանաստեղծի որոշ գրչակիցներ ու քննադատներ, գրական նախանձի կամ իրենց ներքին վախի թելադրանքով, քաղաքական ծանր մեղադրանքներ առաջադրեցին նրան՝ պնդելով, թե «Ծիրազն իրավունք չունի գրելու «Տեսնեմ Անին ու նոր մեռնեմ», ապա խրուչչովյան «ձնհալի» և խորհրդային Հետագա տարիներին ու մանավանդ Հայաստանի անկախության ժամանակներում Հ. Ծիրազի այս և մյուս գործերը չտպագրվեն ու անտարբերության մատնելը որևէ արդարացում չունեն:

1954 թ. «Հատրնտիր», 1958, 1964, 1974 թթ. «Քնար Հայաստանի» գրքերում Հ. Ծիրազն այդ պոեմից որոշ Հատվածներ տպագրել է, ուրիշ Հատվածներ ձևագիր չբնի ևն ժողովրդի մեջ, արտասանվել բեմերից, տարածվել Սփյուռքում, բայց պոեմի ամբողջական

Հրատարակություն իրականանում է առաջին անգամ: Պորհրդային տարիներին պոեմն ընդգրկվում էր Հրատարակչական պլաններում ու տեղափոխվում տարուց տարի: Բանաստեղծը Հուսով սպասում էր, նույնիսկ ոգևորվում Հրատարակիչների խոստումներով: Այդ ոգևորությունը երբևէն այնքան մեծ էր, որ բանաստեղծը պետհրատի 1-ին տպարանի ստացած թղթի գլանափաթեթների վրա մատիտով գրում էր «Անիխ» Համար է», ու ստորագրում էր: Բայց ավելի մեծ էին Հուսախարությունն ու դառնությունը, որովհետև նրան Հրատարակչությունից ուղարկում էին Հրատպետկոմ, այնտեղից՝ Կենտկոմ, և այս կարուսելի մեջ մոլորված բանաստեղծը չգիտեր ինչ աներ:

Հրատարակչական բնագավառի որոշ պաշտոնյաներ էլ որդեգրել էին յուրօրինակ վարքագիծ. վերինները իրենց գլուխն ազատելու Համար բանաստեղծի գրավոր դիմումները մակազրում էին ներքինիններին, ներքինիններն էլ, զուցե Հատուկ Հանձնարարությունը, այնքան էին տանում-բերում, որ բանաստեղծը Հիասթափվում էր բոլորից: Կա՛մ նրան մատնում էին անտարբերություն, կա՛մ էլ, լավագույն դեպքում, կոպտորեն ոտնահարելով Հեղինակային ու մարդկային իրավունքները՝ առաջարկում էին այսինչ պոեմի կամ այնինչ գրքի կարևոր Հատվածների այնպիսի անհեթեթ կրճատումներ, որոնց բնականաբար ու վճռարար դեմ պիտի լիներ բանաստեղծը: Գտնացած, վիրավորված Հովհ. Շիրազը, մտածելով՝ ավելի լավ է շտպվի, քան այդ վիճակով ու տեսքով տպվի, Հրատարակչությունից Հետ էր վերցնում ձեռագիրը: Քանիցս Հեչել է նրա բարձրաձայն աղաղակող և բոլորին լսելի պատկերավոր դժգոհությունը.

– Գիտե՞ք՝ ինչի կնձանին էստեղ կրճատումները, ասենք թե՛ մեր խորհրդային մեծ պետությունը որոշել է Հեղկաստան կամ Հեռավոր աֆրիկյան սովահար մի երկիր, որպես մարդասիրական շտապ օգնություն, Հարյուր վազոնանոց շարժակազմով ցորեն ուղարկել: Բայց կատարող ողորմելիներն ու սահմանապահները կրսեն, թե բեռը շատ ծանր է, զնացքը տեղ չի Հասնի: Հատկապես ծանրացնում են «նացիոնալիստական խրրուկով» բարձված մի քանի վտանգավոր վազոններ, դրանք պարտադիր պիտի Հանենք, ինչպե՛ս կարելի է...

Ես էլ ասում եմ՝ Համաձայն եմ, բերեք դրանք Հանենք. չէ՞ որ միլիոնավոր սովահարներ մեր օգնությունը՝ այդ ցորենին կսպասեն: Բայց իմ Համաձայնելուց Հետո՝ երբ խմբագրելու, կրճատելու ժամանակը կուգա, էստեք Հենց առջևից շոգեքարչը կՀանեն: էլ էդ զնացքը ինչպե՞ս շարժվի, ցորենը ո՞նց տեղ Հասնի: Հա՛ թող սովյալներն սպասեն: էղպես էլ սպասողական վիճակի է մատնված մեր ողջ ժողովուրդը»:

Հովհ. Ծիրազի շուրջն ստեղծված միջնուրտի ու բարդ իրավիճակի մասին կատարյալ պատկերացում կարող է տալ Հետևյալ վավերագիրը՝ կապված «Անի» պոեմի տպագրություն Հետ: Բանաստեղծը դիմել էր քոլորին՝ վերևից ներքև և ներքևից վերև: 1968-ին նա մի գրավոր դիմում է գրել՝ փոխելով Հասցեատերերի անուն-ազգանունները, մեկի անունը՝ մյուսի ազգանունով կամ Հակառակը. դրանով կամեցել է ասել, թե քոլոր պաշտոնյաները նույն մարդիկ եք: Մամուլի պետական կոմիտեի նախագահը Հայկարամ Ութմազյանն էր, «Նաիրի» հրատարակչության տնօրենը՝ Խիկար Բարսեղյանը, նրա գլխավոր խմբագիրը՝ Մկրտիչ Սարգսյանը, գեղարվեստական գրականության բաժնի վարիչը և գրքի խմբագիրը՝ Լևոն Միրիջանյանը: Ահա է. Ծիրազի դիմումը՝ նրանց՝ խառնած անուն-ազգանուններով.

«Միրելի»

Խիկար Ութմազյան-ին,

Հայկարամ Բարսեղյան-ին,

Մկրտիչ Միրիջանյան-ին,

էլի վերևների... ոմանց

Հ. Ծիրազից

Դուք չե՞ք ամաչում, որ ինձ թողնում եք կարոտության ու կարիքի մեջ, մինչդեռ իմ ձեռագրերը ծովանում են... և սակայն չեք թողնում, որ իմ իրավունքի տերը լինեմ, արդար իրավունքի՝ ստանամ ինձ Հասանելիք Հոնորարը՝ «Անի»-ից...

Դուք խիղճ, խիղճ, խիղճ, խիղճ ունե՞ք, թե՞ ոչ: Իհարկե, ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ»¹:

Տասնամյակներ շարունակ այս իրավիճակը բանաստեղծի Համար ստեղծել էր մղձավանջային դրամա, որի բնորոշ արտահայտություններից է Հետևյալ բանաստեղծությունը.

Ոչ մի քաջի կապարճ

Այնքան նետ չի տեսել,

¹ Տե՛ս Մ. Մանուկյան, Հովհաննես Ծիրազ. նորահայտ ստեղծագործություններ, էջ 278-279, նաև ամբողջ «Ծիրազի արխիվային նամակները» րաժիթը:

Ինչքան իմ սիրտը քաջ,-

Ախ, կտրիճ եմ ե՛ս էլ:

Ախ, կտրիճ եմ, կտրիճ,

Որ նետերով այսքան

Սոցվում, ժպտում եմ ջինջ՝

Ինձ խոցողին անգամ...

Նույն այդ Հրատարակիչներն էլ Հորինել էին ինքնադարացնող կեղծ մի առասպել, թե իրենք շատ-շատ են ուզում Շիրազի ստեղծագործությունները տպագրել, սակայն քանաստեղծն ինքն է իր թշնամին, «ինքն է խանգարում իր գրքերի տպագրությունը, ձեռագրերը Հետ է վերցնում ու չի բերում, որ տպենք»:

Եվ այս «արդարացումն» էլ ջանացել են Հիմնավորել իրենց Հորինած գրավոր փաստերով: Կարդացե՛ք նրանցից մեկի Հուշագիրքը և կտեսնեք, թե քանի՜ անգամ է նա Շիրազին գրավոր «խնդրել», որ Հետ բերի «Անի» պոեմի ձեռագիրը, իսկ Շիրազն էլ, իբր, այդպիսի ազնիվ Հորդորին չի արձագանքել... Բայց Հենց նրա տնօրեն եղած ժամանակ էր՝ 1969-ի գարնանը, որ Հրատարակչությունում, ուր տողերիս գրողը նախադիպրոմային արտադրական պրակտիկա էր անցնում որպես ԵՊՀ Հայ քանասիրության ֆակուլտետի ավարտական կուրսի ուսանող, պատահեց Հետևյալ Հետաքրքիր միջադեպը:

Հովհ. Շիրազը Հաճախ էր Հրատարակչություն գալիս ու երբ նա Հայտնվում էր այդ աշխատավայրի երկար միջանցքում, գրեթե բոլոր ավագ ու կրտսեր խմբագիրները, սրբագրիչները դուրս էին թափվում իրենց աշխատասենյակներից՝ նրա սրամիտ կատակները լսելու: Մի օր էլ նրանցով շրջապատված Շիրազին մոտեցավ մի սփյուռքահայ, որը երևի գրող էր և ինչ-որ գործով եկել էր Հրատարակչություն¹: Ակնածանքով ու վախվորած՝ նա մոտեցավ Հրատարակչության աշխատակիցներով շրջապատված, զվարթ կատակող քանաստեղծին ու Հարցրեց.

— Դուք իրակա՞ն Հովհաննես Շիրազն եք...

¹ Այս դեպքը Հետագայում պատմում էր նաև ներկաներից մեկը՝ Համալսարանի Հայագիտական կենտրոնի տեղանունների քառարանի խմբի աշխատակից, քանաստեղծ Բագրատ Տավուշը - Ս. Մ.:

– Ինչ է, նման չե՞մ... Ե՛ս եմ Հովհաննես Ծիրազը, ուրիշ Ծիրազ չկա, – եղավ անմիջական պատասխանը, – ինձնից ի՞նչ կուզես:

Մարդը անակնկալ ծունկ չոքեց, բռնեց Ծիրազի բանկոնի փեշը և սկսեց երկյուղածորեն համբուրել, ինչպես երազյալ սրբի քղանցքները կհամբուրեին:

– Վե՛ր ել, ա՛յ մարդ, ի՞նչ կուզես ինձնից:

– Պաշտելի՛ բանաստեղծին կարևոր հարցում մը ունիմ միայն, – կանգնելով ասաց մարդը: – Սփյուռքի մեջ՝ Բեյրութ թե՛ Հալեպ՝ շատ եմ լսած Ձեր «Անի» պոեմի մասին, որից միայն ձևափոխված խլիճով սքանչելի պատառիկներ են Հոն Հայտնի. ե՞րբ պիտի պոեմը ամբողջությամբ տպվի, Սփյուռքի Հայությունը անհամբեր աղոր կսպասե:

Հ. Ծիրազն այդ սփյուռքահային հավաքվածների ներկայությամբ բարձր ասաց.

– Խաթերս համար, եղբայր ջան, արի հարցդ էստե՛ղ տուր:

Նրա թևից բռնած՝ Հովհ. Ծիրազը բոլորիս ուղեկցությամբ տարավ Հրատարակչության տնօրենի ընդունարան, քարտուղարուհուց ճշտելով, որ տնօրենն իրոք տեղում է, դուրը բացեց և այնպես ասաց, որ հատկապես նա՛ լսի.

– Դե՛հ Հիմա հարցդ էստեղ բա՛րձր կրկնի՛ր, որ դիրեկտորը լսե. չնայած «Հուշարձան մայրիկիս» գրքիս տպագրությանն օգնել է, բայց «Անիիս» գեպում նրա սրտի մի ականջը խուլ է, հոգու մի աչքն էլ՝ կույր...

Մարդը հարցը կրկնեց, և բոլորը լսեցին Հ. Ծիրազի իսկապես անօրինակ պատասխանը.

– Իմ «Անի» պոեմն սրկա՛ր ժամանակ վերևների սառցասիրտ արջերի, առյուծների, բորենիների, գայլերի, շնագայլերի, աղվեսների ժանիքների, գիշանգղների կտուցների ու ճիրանների մեջ էր: Քրիստոսի շարժարանքով ինձ մի կերպ հաջողվել է պոեմն նրանցից պոկել: Բայց Հիմա էլ նրա, ինչպես և «Հայոց դանթեականը» պոեմիս ճակատագիրը վստահվել է այստեղի՝ այս Հրատարակչության բոռերին ու գոռեխներին, մոծակներին ու մլակներին, մրջյուններին ու ճիճուներին, ճանճերին ու շնաճանճերին, որոնց ամենօրյա մահացու խայթոցներից պոեմներս փրկելու ոչ մի Հույս չունիմ... Եթե Աստված Հաջողի, «Անի» պոեմն հավանաբար պիտի տպագրվի Բագրատունյաց ազատագրված ու վերաշինված Անի մայրաքաղաքի տպարանում...

– Հիմի տեսա՞ր՝ ով որ պետք էր՝ լսեց, բայց փիլիսոփայորեն լուց ու չպատասխանեց, իսկ դու և Սփյուռքը գոնե հասկացա՞ք ինձ... Գոնե դուք հասկացա՞ք, – դիմեց նաև Հրատարակչության աշխատողներին:

Սփյուռքահայի Հարցմանը Հովհ. Ծիրազի տված պատասխանը, տնօրենի հասկանալի լուծյունն ու բանաստեղծի ճարտասանական Հարցն այնքան սպառիչ էին ու տպավորիչ, որ բոլորն էլ, իհարկե, Հուզվեցին, անգոր ու անխորհուրդ լոցեցին ու ցրվեցին:

Իսկ չիրազյան բնութագրական և ընդհանրացնող պատկերավոր խոսքը միայն իրեն ու իր ստեղծագործություններին չէր վերաբերում, այլ առհասարակ գրական այն միջնությունն ու հանգամանքներին, որոնցում արդեն տասնամյակներ առաջ վճռվել էր Ե. Չարենցի «Գիրք ճանապարհի»-ի և Հենց այդ պահին էլ վճռվում էին Պ. Սևակի «Եղիցի լույս»-ի ու իր՝ Ծիրազի, պոեմների ճակատագրերը: Եվ Պ. Սևակի տպագրված «Եղիցի լույս» գիրքը կալանավորողն ու նրան հանորարից զրկողը, Հովհ. Ծիրազի «Հայոց դանթեականը», «Անի», «Թոնդրակեցիներ» պոեմները շտպագրողը հորջորջվում էր «մեծ Հրատարակիչ»...

Ժամանակի կոմունիստ ղեկավարներից շատերը դժվարությամբ էին Հաղթահարում ազգային մտածողություն ունեցող Հայ մարդու և խորհրդային պաշտոնյայի հակասությունները: Որպես Հայ մարդ նրանք ներքուստ համամիտ էին, համակրում, սիրում էին բանաստեղծին, հանուն ազգային շահերի որոշակի սահմաններում ընդառաջում էին նրան, անում էին Հնարավոր կարելին, բայց և պարտավոր էին պահպանել միակուսակցական գաղափարախոսությունից զխավոր զիծը: Կար և գրական նախանձի և մարդկային գործնի խնդիրը: Գրական միջավայրի որոշ շարամիտների հաջողվում էր ապակողմնորոշել ղեկավարությունը: Այս իրադրություններում էլ երբևէ կայացվում էին աննպաստ վճիռներ, որոնց չէր համակերպվում արդարությունից ծարավի բուռն զգացմունքային բանաստեղծը: Այսպես է եղել, որ ոմանք պարզապես խանգարել են Հովհ. Ծիրազի պոեմների ու բանաստեղծական գրքերի տպագրությունը, բայց Հենց նրանք էլ բանաստեղծի մահից Հետո արագորեն տպագրեցին իրենց հուշերի գրքերը՝ ջանալով ցույց տալ իրենց մտերմությունն ու «սեփականաշնորհելով» բանաստեղծին: Նույնիսկ մամուլում փառաբանվեցին որոշ գրքեր, ոմանք նույնիսկ մրցանակներ ստացան: «Ավանգարդ» թերթը նրանցից մեկի մասին մի գրախոսություն էր տպել, որի մեջ ընդգծվում էր, թե «ճակատագրի բերումով իրար էին Հանդիպել մեծ բանաստեղծն ու մեծ Հրատարակիչը» այն դեպքում, երբ մինչև Հիմա շտեմանք այդ «մեծ Հրատարակիչներին»: Նրանց պատճառով են մինչև այսօր ձգձգվել Հովհ. Ծիրազի երկերի Հրատարակությունները, շատ գործեր լույս են տեսել ցավալի կրճատում-

ներով ու աղճատումներով, նրանց պատճառով են զեռուս անտիպ մնացել բանաստեղծի մի շարք պոեմները, 1978 թ. Հենց իր՝ Հ. Ծիրագի ձեռքով կազմած և Ս. Աղարարյանի խմբագրած, տպագրություն պատրաստ բացառիկ «Հատընտիրը», շուրջ 4000 նամակները... Դեռևս ՀՀ ԳԱԱ գրականության ինստիտուտը չի էլ նախաձեռնել բանաստեղծի ամբողջական երկերի գիտական-ակադեմիական Հրատարակությունը, բայց այսբանից Հետո էլ ասում ենք՝ «մե՛ծ Հրատարակիչ»:

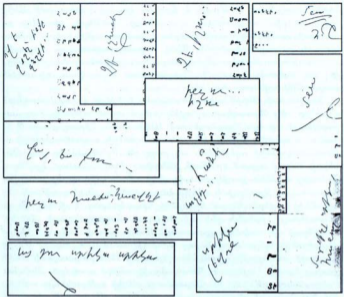
Իսկ ո՞մանք էլ աղնիվ միամտությամբ կարծել են, թե իրենց տնե-րում այդքան «լավ ընդունած», Հարգալից վերաբերմունքի արժա-նացրած երբեմնի մանկության ու դժվար օրերի ընկերները՝ արդեն խորհրդային բարձրատիճան պաշտոնյաներ Ս. Բարսեղյանն ու Հ. Բաղդասարյանը, այն ժամանակներում պիտի Հարգելին իրենց միջ-նորդությունը և տպագրելին Հովհ. Ծիրագի բոլոր գործերը, **եթե բանաստեղծն ինքը նրանց չխանգարեր իր կամայականություններով ու քմահաճույքներով**¹...

Երանի՜ Հավատացելոց...

Իսկ եթե նայենք «Անի» պոեմի՝ խորհրդային Հրատարակչու-թյանը Հանձնված և արդեն խմբագրված մեքենագիր տարբերակին, կրացվի բոլորովին այլ պատկեր: Իսկապես կատարվել են այնպիսի կրճատումներ, որոնց կապակցությամբ Հնարավոր է լսել Հեղինակի զայրույթի ճիչը նրա գրավոր դժգոհություններից: Պմբագիրն ունեցել է անսահման իրավունքներ Հ. Ծիրագի Հանձարեղ տողերն ու պատ-կերները էջերով կրճատելու համար, չի բավարարվել սովորական Հանման նշանով և նրա կողքին գրել է նաև «Հաննել»: Հովհ. Ծիրագն էլ կողքին ավելացրել է՝ «Աչքդ»: Բազմաթիվ էջերում պահպանվել են «Մնա: Հ. Ծիր.», «Վերականգնել», «Ինչո՞ւ ես Հանել, իչո՞ւ ձագ», «Ով է ջնջել՝ ինքը ջնջվի...», «Ինչո՞ւ Հանել, Հանվելի՛», «Սրիկա Լևոն...», «Ախր ինչո՞ւ, ինչո՞ւ», «Վա՛յ ես քու...», «Մատնիչ սրիկա, Հանող» և այլ մակագրություններ: Ստորև ընթերցողին ենք ներկա-յացնում բազմաթիվ այդպիսի Հանված էջերից միայն մի քանիսի լու-սանկարը, որոնց վրա չիրազյան մակագրություններն են:

Ի՞նչ կարող է մտածել այս լուսանկարում կողք կողքի դրված այդ

¹ Նույն Ս. Բարսեղյանն էլ կազմակերպել է Ն. Մշեցու «Մի փետուր արծվի կյան-քից» գրքի տպագրությունը, անգամ ինքն է գրքի խմբագիրը, որովհետև ընկերոջն այդպես օգնելով՝ նրա ձեռքով «վավերաթուղթ» է ստեղծել իր չիրագապիրության և Ծիրագի գրքերի տպագրության խանգարողը չլինելու մասին - Ս. Մ.:

էջերին 2. Երբազի մակագրություններն ընթերցողը: Պատի մտածի, որ բանաստեղծն ստիպված է հետ վերցրել իր ձեռագիրը: Սա արդյոք նշանակում է, թե Հովհ. Երբազն ի՞նչն էր խանգարում «Անի» պոեմի տպագրությանը... «Անի» պոեմի, շատ չէ, ընդամենը մի քանի էջերի վրա չիրազյան այս մակագրությունները հասկանալի են դարձնում, թե ինչու էր բանաստեղծն իր պոեմը հետ վերցրել և ինչպես է իրականում խափանվել պոեմի տպագրությունը:

2.

Անիի պատմության վերաբերյալ կա հարուստ գիտական ու գեղարվեստական գրականություն: Հայոց պատմության այս ցավալի դրվագի՝ Անի մայրաքաղաքի կործանման պատմության գեղարվեստականացման փորձեր եղել են դեռևս ներսես Ծնորհալու ժամանակներից: Հայկական, բյուզանդական, վրացական աղբյուրներում առկա տեղեկությունների, փյունագրական արձանագրություն-

ների, Հատկապես Ն. Մառի, Հ. Սրբելու կողմից կատարված՝ Անիի ավերակների Հնագիտական պեղումների նյութերի, կիսավեր ու կանգուն տաճարների Հորինվածքների չափազրույթյունների, միջնադարյան քաղաքաշինության, Անիի ճարտարապետական բացառիկ արվեստի ուսումնասիրությունը Հայ և օտար գիտնականներն ստեղծել են պատմագիտական, Հնագիտական ու արվեստագիտական բազմաթիվ աշխատություններ:

Քիչ չեն նաև Անիին նվիրված տարրեր ժանրերի զեղարվեստական գործերը¹: Իր Հերոսական ու ողբերգական պատմություններ, ճարտարարվեստի իր գլուխգործոցներով Անին Հովհ. Ծիրազից առաջ էլ Հաճախ է դարձել աշուղների, բանաստեղծների, արձակագիրների ու թատերագիրների ոգեշնչման աղբյուր: Ս. Արուսյանն իր բայաթիներից մեկում ողբում էր Անիի քանդված լինելու Համար՝ կրկնելով վիմագիր արձանագրություններից մեկի «Քանդողիդ տունը քանդվի» արտահայտությունը, իսկ «Վերք Հայաստանի», «Ռեզոլորություն ղեպի Անիի ավերակները» երկերում Հիացմունքով է խոսել Բագրատունյաց երբեմնի չեն ու ծաղկուն մայրաքաղաքի մասին՝ երազելով այն դարձնել քրիստոնյա Ռուսաստանի Հովանու ներքո վերականգնվելիք Հայոց նորոգ պետություն մայրաքաղաք: Անիից ստացած ներշնչումի արտահայտություն են Ա. Արարատյանի «Անի քաղաք նստեր կույա», Ռ. Պատկանյանի «Անիի առումը», Զիվանու Հանրահայտ «Անի», Գ. Վարուժանի «Անիի ավերակներուն մեջ», Ավ. Իսահակյանի «Իմ քարավանը» պոեմն ու «Անի», «Ախ ինչքան, ինչքան կուզեի լինել» բանաստեղծությունները, Բ. Այվազյանի «Անիի կործանումը» վեպը, Պ. Գուրյանի «Ասպատակությունը...», Լ. Ծանեթի «Ծղթայվածը», Գ. Գեմիրճյանի «Երկիր Հայրենի», Հրանտ Նազգաչյանի «Անին ծախված է, տղաս» դրամաները և բազմաթիվ այլ գործեր: Անշուշտ, Հովհ. Ծիրազը դրանցից շատերին էր ծանոթ, մանավանդ Արուսյանի, Զիվանու, Վարուժանի, Գեմիրճյանի. Իսահակյանի երկերին և նրանցից էլ ստացել էր «Անի» պատմափիլիսոփայական պոեմը գրելու գրական ազդակները, բայց նա մեղվաջան գիտնականի պես ուսումնասիրել էր նաև պատկերվող դարաշրջանի վերաբերյալ Հակայական գիտական գրականություն, նույն շրջանի ժողովրդական քնարերգությունն ու մանավանդ խաղիկներն ու Հայրենները:

¹ Հանգամանորեն տե՛ս մեր «Անին Հայ բանաստեղծության մեջ» ուսումնասիրությունը, Գրական Հանգրվաններ, գիրք Ա, Եր., 2003:

«Անի» պոեմն, անշուշտ, ապագայում կունենա իր մեկնարաններն ու արժևորողները: Դա պահանջելու է տևական ու հանգամանալից ուսումնասիրություն՝ հատկապես պատմական փաստերի շիրազյան գեղարվեստական ընկալման ու բանաստեղծականացման արվեստի բնութագրման առումով: Հեղինակն իր երկին տվել է Հարմարագույն ժանրային բնութագիր՝ պատմափիլիսոփայական պոեմ: Որքան էլ գեղարվեստական երկ ու ստեղծագործական հզոր երևակայություն արդյունք՝ այն հենված է պատմական իրողությունների պատկերման և պատմական անձնավորությունների կերպավորման վրա: Ուշադիր ընթերցողն այս երկում կտեսնի 11-րդ դ. առաջին կեսի Հայ իրակա-նություն ամենից բարդ ու լարված դրվագներից մեկի գեղարվեստական լայնակտավ պատկերը:

Բագրատունիների՝ շուրջ 100.000 բնակիչ ունեցող չքեղ ու վաճառաշահ մայրաքաղաքն ապրում էր բուռն կյանքով: Առևտրական ճանապարհների հանգուցակետում գտնվելով՝ այդ քաղաքը քարավանային լայն կապեր ուներ Արևելքի ու Արևմուտքի, Հյուսիսի ու Հարավի՝ այն ժամանակներում Հայտնի գրեթե բոլոր երկրների հետ, ուներ բարձրագույն ճարտարապետություն, զարգացած արհեստագործություն, գիտակրթական ու մշակութային կարևորագույն կենտրոն էր, թե՛ ներմուծում էր, թե՛ արտահանում: Արևելքի այդ մարգարիտն իր հարստությամբ ու ճոխությամբ, աննկարագրելի գեղեցկությամբ դարձել էր Հարևան գիշատիչ տերությունների՝ Պարսկաստանի ու Բյուզանդիայի, ինչպես նաև արաբների ու սելջուկ թուրքերի նախանձի առարկան, որոնք էլ Անին տիրելու համար հաճախակի Հարձակվում էին՝ ներկայացնելով անկարելի պահանջներ:

Գագիկ Ա թագավորի մահից հետո թուլացավ Բագրատունիների պետությունը, սաստկացան ներքին երկպառակությունները հատկապես նրա որդիների՝ Հովհաննես-Սմբատի և Աշոտ Գ-ի միջև: Հովհաննես - Սմբատ արքան այնքան թուլակամ գտնվեց, որ համաձայնեց զաղտնի կտակով Անին հանձնել բյուզանդացիներին: Սակայն դրան ընդդիմացան Անիի ազնվականությունն ու բնակչությունը և սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորությամբ ուժեղ դիմադրություն ցույց տվին Հայոց մայրաքաղաքը պաշարած բյուզանդական զորքերին:

Ահա այս դրամատիկ անցքերն է պոեմում պատկերել Հովհ. Շիրազը՝ պատմական միջավայրում ստեղծելով հիշյալ անձնավորությունների բարդ կերպարները և որպես մարդկային կենդանի բնավորություններ ներկայացրել հարուստ ու խաղացկուն գործողություն-

ների Համապատկերում: Իր ստեղծումից շուրջ վեց տասնամյակ անց տպագրվող «Անի» պոեմն այդ ժանրի դասական նմուշներից է: Թե՛ իր ընդգրկումով ու ծավալով, թե՛ բովանդակությամբ ու անցյալի գեղարվեստականացման բարձր արվեստով մի սքանչելի կոթող է այն, որի էջերում բառիս բուն իմաստով ներկայացել է Հայոց պատմության մի կարևոր դրվագը: Բազրատունիների պետության վարաներքին և արտաքին քաղաքականության, թագավորական ու իշխանական տների ներքին հակասությունների, սոցիալական, քաղաքական ու հոգևոր կյանքի, աղանդավորական խմորումների, դասային ու առևտրական հարաբերությունների, բանաստեղծության, ճարտարապետության, մյուս արվեստների ու արհեստագործության հրաշալի իմացություններ է Հովհ. Շիրազը կերտել միջնադարի Հայ իրականության կենդանի գեղարվեստական պատկերը: Պոեմով բանաստեղծը վարպետորեն է իրականացրել պատմությունը ներկային և զայիքին ծառայեցնելու մեծ արվեստագետի իր առաքելությունը:

Պոեմի Հաջողվածությունից գաղտնիքներից մեկն էլ դարաշրջանին բնորոշ մարդկային բնավորությունների ու կերպարների ստեղծման բարձր արվեստն է: Հեղինակի իղևալը մարմնավորված է Վահրամ Պահլավունու կերպարում. նա Հայոց պետականության և Հայրենի սրբությունների պահապան հրեշտակն է, որ չի խնայում ոչ մի դավաճանի, թեկուզ նա լինի Հովհաննես-Սմբատ արքան: Իսկ վերջինս կերպավորված է Հզոր արվեստով: Նա ուղղազիծ դավաճան չէ: Մարդկայնորեն հասկանալի են, սակայն չեն արդարացվում նրանձնական թուլությունները, պարսկուհի հարճի հետ հարաբերությունները, բյուզանդացիների հարկադրմամբ Անին հանձնելու գաղտնի կտակի՝ հետևարի ստորագրումը, իր արարքից ամաչելն ու զղջման դրսևորումները, Հոռոմոսի վանքի կառուցումը, բյուզանդական կողմի չքեղ նվերների շնորհունելը, նախնիների ուրվականների հետ առերևակելն ու, ի վերջո, ինքնասպան լինելը:

Պատմականորեն ու գեղարվեստորեն հավաստի, լիարյուն կերպարներ են նաև Պետրոս Գետադարձը, Տրդատ ճարտարապետը, Այծյամը կամ Այծեմիկը, ծերունի որսորդն ու նրա որդի Վարազիկը և ուրիշներ:

Անշուշտ, Անիի կյանքի լայնակտավ պատկերումը, նրա կործանման պատճառների բացահայտումը ինքնանպատակ չէին: Այն Հզոր արվեստագետն էր Հովհ. Շիրազը, որը խորապես գիտակցում էր պատմության և նորագույն ժամանակների կապը, հազարամյա անցյալը վերակերտում էր ներկայի և զայիքի տեսանկյունից:

Հեղինակն ինքն էլ մի յուրօրինակ գործող Հերոս է, որ ներկայանում է ոչ միայն Հայոց պետականության, Հայության ճակատագրի մասին քնարական, խոհափիլիսոփայական խորհրդածություններով ու ազնիվ տաղնապներով, այլև տարրալուծված է իր նախընտրելի Հերոսների գրական կերպարներում: Ներքին ու արտաքին թշնամիների պատակտիչ գործողությունները, մեր ազգային անվտանգությանն սպառնացող շարիքները շեղորացնելու, Հայոց լեզուն ու մշակույթը, Հայ ընտանիքը, ազգային մյուս արժեքները միարանված պահպանելով ու զարգացնելով Հայաստանը կայունացնելու և թշնամուն դիմագրավելու կարգախոսները, ինչ խոսք, Հեղինակային մտահղացման՝ արդիական Հնչողություն և բանաձևի արժեք ունեցող գեղարվեստական Հզոր դրսևորումներ են:

Պոեմի Հաջողվածությունը պայմանավորում են ոչ միայն կերպարների, մանավանդ զավաճանների Հոգեբանության, նրանց ներքին Հակասությունների, Հերոսների սիրո Հոգեբանության խորաթափանց բացահայտումները, այլև Անիի ճարտարապետական Հրաշակերտների, դրանց՝ «կույսի Հոնքերի նման» կամարների ու զարդաքանդակների, քաղաքային աշխույժ կյանքի, շուկայի և առևտրի բազմամարդ տեսարանները: Ծիրազյան պատկերավոր մտածողությունն այստեղ էլ է Հրաշքներ գործել: Հաճախ նրա պատկերները մրցում են «Հայ արվեստի փշրված Մասիս» Անիի զարդաքանդակների Հետ՝ վերադառնալով ցուցադրելով նրա բանաստեղծական Հզորությունը, մեր ոսկեդարիկ մայրենիի ճոխությունն ու գեղեցկությունը:

Հովհաննես Ծիրազը իր «Անի» պոեմի Հրատարակումն էլ շտապով: Տպագրելով այս պոեմը՝ Երևանի պետական Համալսարանը ոչ միայն նրա Հեղինակի՝ իր Հանճարեղ սանի շիրականացած փափագն է կատարում, այլև լավագույն նվեր է մատուցում Հայ ընթերցողին Անին Հայոց մայրաքաղաք Հռչակելու 1050 և Հայ գրատպության 500-ամյա Հոբելյանների առթիվ:

ՍԱՄՎԵԼ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ
Երևան

09. 12. 2011

Ն Ա Ռ Ե Ր Գ Ա Ն Ք

Տխուր թիկնել էի մամռած Ախուրյանի այս ափին,
Ինձ էր նայում, մորս պես լուռ, Անին՝ վերքս ճակատին:
Այդ ի՞նչ վերք է, որ անխնա ինձ այրում է մինչ այսօր,
Ո՞վ է տեսել Հսկան մնա Հազար տարի վիրավոր...
Կախված է զեռ վերքի վրա լուսնի մաշիկն՝ ինչպես թուր,
Կաթում է զեռ արյունը մեր սև բերանից թրի կույր:
Հայոց վշտի բերանի պես Հազար դարեր վերքը բաց՝
«Ինձ կապի՛ր» է ասում մոր պես «թե որդին ես իմ ծնած»:
– Ա՛խ, կապիր են կանչում բոլոր Հերոսները իմ երգի
Որսկան Վարազն ու Հավլունին, անգամ արքան իմ վերքի:
Այծեմիկը սիրածի Հետ՝ «ա՛խ, կապիր» են շշնջում,
Ախուրյանը, իմ լացի Հետ, ա՛խ, կապի՛ր է մոնչում:
Ու ողջն՝ ի մի՛ ելնում Հողից, ելնում շիրմից զեռ կորած,
Իջնում անգամ լուսնի շողից՝ Հառաչում են՝ վերքն է բաց...
Ա՛խ, ո՞նց կապեմ մորս վերքը, երբ չեն թողնում կապելու,
Ու չգիտեմ, թե իմ երգը ի՞նչ արցունք է թափելու:
Բայասանը այս ափին է, մորս վերքը՝ այն ափին,
Բայց մաշիկը, սև թրի պես, մերկացել է իմ ճամփին...

2.

Եվ ահա իջավ երեկոն օրվա՝
Կարճ նախերգանքը երկար գիշերվա.
Ու ափին թիկնել՝ միտք էի անում,
Երանի տալիս Հավք ու Հովերին,
Որ Անի էին ինքնիշխան մտնում՝
Ինձ վշտիս թողնում, ինձ թողնում ափին,
Ա՛խ, ինչո՞ւ ես էլ թևեր չունեի,
Ինչո՞ւ Հով չէի՝
Որ ներս թռչեի...
Ու նայում էի ափից մրմունջով,
Մայրադղան Հոնքի՝ կամարի միջով
Երկնքի մի բուռ կապույտն ետևում՝
Ջրնաղ Անիիս աչքն էր ինձ թվում, –

Բայց այս էլ խլվեց իմ աչքից ահա,
 Երբ թրքուհու պես, Հագած սև չաղրա,
 Գիշերը բազմեց Շիրակիս վրա.
 Մութ շշուկներով նենգ ու կանացի
 Գլուխը դրեց գիրկն Արագածի
 Ու ծածկեց Անին իր սև մարմաշով,
 Մի սև թրքուհու խանդի սև բաշով,
 Ծածկեց մշուշով, բայց Արագածը
 Գիտեր՝ որտեղ է իր երագածը: -
 Հագար տարի է իր գլխով անցել՝
 Չի մարել իր սերն աշխարհաշշուկ,
 Դեռ աչքի մեջ է Անին մնացել,
 Անին՝ Շիրակիս դշտոն վեհաշուք,
 Որի հոնքերի մի կամարն անգամ
 Ճոխ մատանի էր մի արքայական:
 Ամբոցներ էին աչքերը բարի՝
 Պարիսպների մեջ իր թարթիչների:
 Ամեն գմբեթը մի ծիածան էր՝
 Աստված էլ տակից խոնարհված կանցներ...
 Բայց փլեց ամենն ահեղ մի այլա՛հ
 Մեր Աստծո գլխին ամենն, ու ահա
 Այն սև այլա՛հի սև ստվերի պես
 Սև բուն է բազմել սուրբ ավերակում,
 Ու միայն ներմակ ամպն է, որ, կարծես,
 Գթալով՝ դեռ բաց վերքերն է կապում,
 Դեռ խոր վերքերը չքնաղ Անիիս,
 Որ խորն են, ինչպես ծովակը Վանիս...
 Եվ Արագածը, նայելով դաշտից,
 Այն տեսել սիրով, - այս էլ տեսնելով՝
 Սպիտակում է գլուխը վշտից: -
 Այնինչ Ախուրյանն, Անի Հասնելով,
 Աչքերը յոթնած, կարոտից մթնած,
 Անիի մեջքը գրկում է կարծես
 Մեռած թագուհու մեջքին մնացած
 Իր Հագարամյա գոհար գոտու պես,
 Կրծքին է սեղմում
 Քնած թագուհուն,
 Կանչում է՝ մայր իմ, Հերի՛ք է քնես,
 Զարթնի՛ր, կամ ասա՝ Ե՛րբ պիտի դարթնես...

Գ Լ ՈՒ Ն Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

1

Անի՛, ինձ ու քեզ ոչ թե այս ձորը,
Ինձ ու քեզ մեր չար բա՛խտն է բաժանում,
Բայց ահա երգիս հուր ձիավորը
Բախտիս այս մազե կամուրջն էլ անցնում
Ու քեզ է բերում սիրտս կրակված,
Անի՛, սրբավայր իմ ավերակված...
Դու ուխտատեղի, ես մի ուխտավոր,
Բայց ես պիտի քեզ դարձնեմ բախտավոր:

2

Ու ձորն իջնելով՝ խորհում եմ տխուր,
— Հայոց մեծ վշտի դագա՞ղն ես, Անի՛,
Թե՞ Հայոց վիշտն ես, որ ահեղալուս
Հազար տարի է՝ դեռ չիրիմ չունի:
Թե՞ յաթաղանի տարտարոսն ես դու,
Որ ներս մտնողը էլ դուրս չի գալու...
— Ձէ՛, — շշնջում են հուշերն իմ վայոց, —
Անին փչրված հանճարն է Հայոց...
Ամեն փչրանքը մի Զվարթնոց է՝
Անմահ մեռնելու ճակատագրված,
Ու թեև այժմ բնակիչն օձ է՝
Այնտեղ, ուր դարեր, մորս պես հաստված,
Իմ Հայոց լեզվով կաղոթներ Աստված,
Եվ ավերակում իր մայր տաճարի՝
Թեև իմ Հայոց պատարագի տեղ՝
Նամազ են անում բուերը վայրի՝
Իրենց ալլահի ունոցով նսեմ,
Բայց ես սիրտ անում՝ մտնում եմ Անի,
Ծունկի եմ իջնում, որ հետք խոսեմ, —
(Ինչպես մի Համբևտ

Հոր ստվերի հետ...),-
 Եվ համբուրելով մեր Հողն Հայրենի՝
 Փնտրում եմ նշույլն Հրաշքի վսեմ:
 – Ո՞ւր ես, Ծիրակի մայրաշուք զշխո,
 Անի՛, դարձել ես ավեր ու մասունք,-
 Քո պատասխանը, դարեր մտախոհ,
 Քար լուծյունն է քո ահեղասուգ:
 Ու թե խոսում ես՝ ողբ է կարեվեր:
 – «Աշխարհդ շեն է, Անիս եմ ավեր...»:
 Եվ արցունքիս պես շուրջդ հոսելով՝
 Քո գոտի գետն էլ՝ Հազար տարիներ՝
 Ա՛յս, ո՞ւր ես, Անի՛, ա՛յս, ուր ասելով՝
 Այնքան ա՛յս, ո՞ւր ես, ա՛յս, ո՞ւր ես ողբաց,
 Որ անունն ահա Ախուրյան մնաց...

3

Ա՛յս, ո՞ւր են, իրավ, քո հին փառքի հետ,
 Քո Հազար ու մեկն՝ ապաշավանքի,
 Ամեն մի վանքդ մի Հրաշակերտ,
 Որ քավողն էին իբր քո մեղքի...
 Բայց ահա մամռած Հուշերն եմ կարգում
 Այս ու այն ավեր վանքի ճակատին,
 Մեկն՝ աղերսելով մեղաց թողություն՝
 Պարիսպ է քաշել այս վանքի շորս դին:-
 «Կառուցա բուրջս, պարիսպս վիմո՛
 Վասն փրկութեան ի Հոգվո իմո...»,
 Մյուսն՝ Հոր մեղքը քավելու Համար՝
 Այն հին մատուռն է նորել Հոյաշեն,
 Մեկը ջաղացն է նվիրում խոնարհ,
 Որ ների Աստված՝ թե իր մեղքն հիշեն:
 Եվ ապավինած Հանդերձյալ կյանքին՝
 Այս ամենի պես զաղտնամեղ սալից՝
 Մեկն իր եղերքն է նվիրում վանքին,
 Եվ աղոթում է ղեռ աղերսալից
 Մթին մրմունջով իր քարագրյալ,
 Որ երկրում թողած՝ իր մեղաց տիղմից՝
 Մեղսամոայլից իր ոգևծպոյալ
 Դուրս քաշեն եղներն արօրն իր Հույսի...

Եվ Համբուրկով ոտքն էլ Հիսուսի՝
 Գանձ է ընծայում մի ուրիշ իշխան,
 Իր ճոխ կալվածքն է մեկը կտակում...
 Եվ այսպես, Հագար ու մի արմաղան
 Ոգու փրկութեան Հրաշքն են խոկում
 Վանքն լոռիքնամբ մամռած աղերսի:
 Եվ ահա ինքը արքան էլ՝ այս վեհ,
 Հրաշատեսիլ մայր Հոռոմոսի
 Վանքն է կառուցել, որ մեղքը քաղե,
 Որ թողութուն տա Աստված մեղքերին,
 Բայց ի՞նչն է մեղքը՝ չի Հայտնել քարին,
 Մա էլ է թաքցրել անգամ իր Աստծուց,
 Իր գաղտնատեղյակ վանքի պես լռել՝
 Աղոթքի մեջ էլ նա մեղսաթաքույց
 Միայն շիրմում է գուցե բարբառել,
 «Աստված իմ, սրբիդ այս մեղքն իմ Հոգուց՝
 Մեղք է շշնջալն անունն էլ մեղքիս»:
 Բայց ի՞նչն է, իրավ, իր մեղքն, ո՞վ Մասիա,
 Որ դեռ այնպես ես՝ ինչպես քեզ թողեց,
 Այն մեղքով, որով Անին ողողեց,
 Մեղք, որ թաքցրեց անգամ իր Աստծուց,
 Բայց ի՞նչ կարող ես թաքցնել մարդուց...
 Եվ Հուշերն ահա լեզու են Հանում՝
 Ծաղրում արքային՝ ծաղրի մեջ լալիս՝
 Թե գինով թասն էր ձեռից ցած ընկնում,
 Երբ շարագուշակ մի լուր էր գալիս:

4

Բայց ո՞վ կարող էր ներս մտնել Անի,
 Ամեն մի դուռը մի լեռ էր Հսկա,
 Մեկի տեղ երկու լեռ պարիսպ ունի,
 Մի պարիսպն անցնես՝ մյուսը կգա,
 Ուր ժեռ առյուծն է թռչում քեզ վրա՝
 Ժայռն առյուծը, որ թե շար տեսնի՝
 Արյամբ կլցվի սիրտը մարմարյա,
 Վիշապ էլ լինես՝ վրա կհասնի,
 Կրախի սիրտը քանդակաքարյա,
 Քեզ կծվատն ժայռն ժանիքով՝

Թե մտնել ուզես դադարեցնալ մտքով...
Մտնես՝ ձեն կտա անգամ մեր անշունչ
Քանդակված առյուծն ահեղամտունչ,
Որ ժայռացել է խոյանքի ճամփին՝
Երկրորդ պարսպի մայր դռան ճակատին,
Հայոց առյուծը՝ ընդդեմ օտարաց՝
Զինանշանը Հայ Բազրատունյաց,
Խաչքարի վրա, բարձր պարսպին
Քանդակված՝ որպես Հայոց բյուրասպին,
 Որ առյուծենի
 Ականջը ձենի՝
Երախն ասում է ծպտյալ ոտխին,
 – Վա՛յ ներս մտնողին,
 Երնե՛կ կընողին...

Որպես թագադիր ասպետ մի շքեղ,
 Արագածն ահա արևը հանում,
 Քնած արքայի ոսկյա թագի տեղ
 Ջարթնոց Անիի գլխին է դնում.
 Ու էլնում Անին,
 Հագնում ծիրանին՝
 Խրճիթ ու ամրոց հոգսից հանելով,
 Լցնում էր օրվա արցունքն ու զինին՝
 Ընպելով գինին, վիշտը վանելով:
 Իր գոռ պարիսպներն առյուծների պես՝
 Գլուխ-բուրգերը թաթերի վրա,
 Լուռ հսկում էին հանգիստը, կարծես
 Ջորք էին՝ հազած ժայռեղեն զրահ:
 Ու որպես որդիք՝ մոր երկու կողքին,
 Իրենց մեջ առած Ավագ դուռն, ահա,
 Աշտարակները, տեղերը ձևոքին,
 Աչք չէին գոցում, միշտ ոտքի վրա,
 Խոլ հսկում էին, թե թուրանացին
 Կամ բյուզանդացին, կամ թոնդրակեցին
 Անի չի՞ մտնում զազտնի քամու պես,
 Որ փչե-մարե Անի տաճարի
 Մոմերը՝ Աստծո աշիկները Հեղ,
 Կամ փչե գմբեթն հայոց հանճարի...
 Լուռ հսկում էին Անին կաղնեղուտ,
 Հսկանների պես իր ահեղալուտ,-
 Աղեղնալարում աչքերը չորսղին՝
 Մոայլվում էին կամ ժպտում անհույզ:
 Ու գալիս էին ճամփեքով մեր Հին
 Աշխարհաթափառ ու աշխարհախույզ
 Քարավանները գալիս ծանրահե

Մունը էին իջնում մայր դռան առջև,-
 Պարիսպների տակ աշխարհասասան՝
 Մունը էին իջնում պահ մի՝ սրբազան
 «Մտից» գլխահարկն ու վաշխը տալու.
 Ով մտներ թեկուզ շալակ մի բեռով՝
 «Մտից» պիտի տար երկու զոչ բռով,-
 Երկու բուռ գարի, մի զոչ բուռ ցորեն:
 Թե մեկը մտներ Հարկը չտված՝
 – «Ճարճը...» կգոռար վերից արծվորեն
 Աղեղը ձեռքին, Հանկարծ Հայտնված,
 Քամանդար պահակն այն աշտարակից.
 – Ետ դառ, Հարկը բեր,
 Խարջը բեր, անտեր,-
 Չես կարող փախչել իմ... նետահարկից»:

Եվ այսպես, իրենց՝ անեցոց անգամ՝
 Ներս չէին թողնում առանց այս վաշխի,-
 – Բայց ներս տարածս ի՞նչ է, որ ի՞նչ տամ,
 Քառսուն Հավկիթ է, էս անգամ քաշխի:
 «Հարկը...»՝ գոռում էր աշտարակն անգամ,
 Առանց Հարկ լու էլ ներս չէին թողնում,-
 Թե չէ էլ ինչո՞վ Հարճերն ու արքան
 Միշտ քեֆ քաշեին փետրն անկողնում:
 Կամ թե որտեղի՞ց խեղճ իշխանուհիք
 Հագնեին ոտքի մարգարտամուճակ,
 Ինչո՞վ շամփրեին կաքավն ու եղնիկ՝
 Յոթն օր-յոթ գիշեր տալով խրախճանք:
 Կամ ոսկեչուրջառ որտեղի՞ց Հագներ
 Վեղարագլուխն արեղանների,-
 Որ վանքում ոսկե սյունի պես կանգներ՝
 Ուսերին պահեր խավարն իր դարի...
 Կամ թե՛ ինքն Անին՝ ուսկի՞ց էր կապել
 Գոռ պարիսպների իր կրկնագոտին,-
 Ինչո՞վ են այս ծով Անին պարսպել՝
 Պարիսպ, որ զորք է՝ աչքերը չորսդին:
 Կրկրնապարսպով մեր յոթնադարպաս,
 Յոթ մարդահասակ աշտարակներով,-
 Որպես Անիի՝ Հայոց փղերով,-
 Ուր ամեն դարպաս

Խորհուրդ էր մի պարզ՝
 Թե՛ ով ներս մտնի Հացիս դեմ թրով՝ կրնկնի
 Հավիտյան
 Կդառնա իսկույն իր թրի պատյանն իրեն գերեզման,
 Ով Հաց բերի՝ Հաց կտանի.
 Ով լաց բերի՝ լաց կտանի...
 Ով ներս մտնի աղ ու Հացով՝
 Վարդ ու գանձով դուրս կգա,-
 Ով ներս մտնի գաղտնի օձով՝
 Աղի լացով դուրս կգա»:

2

Ու Անին բոլոր դռներով իր կուռ,
 Թշնամու ընդդեմ առյուծի երախ,
 Բարեկամներին՝ սիրտ կանչ ու դուռ,
 Իր գիրկն է բացում օրվա Հետ խաղաղ:
 Ու գալիս էին աշխարհի բոլոր ճանապարհներով
 Դեպի մայր Անի՝ դեպի ուտանը մեր վաճառաշահ,
 Ամեն օր ուղտի Հազար ծանրարեւո քարավաններով,
 Հազար բաղրդյան, արծաթ ու ոսկու Հազար
 շահնշահ,-

Որպես մշտաբայլ, բյուր կամուրջներով՝

Ազգ-աշխարհները ողջ Արևելքի թագուհուն կապող
 քարավաններով,
 Հազարարարատ քարավաններով գառնում աշխարհներն իրարու
 կապող՝
 Իրարու կապող քայլող կամուրջներ՝ իրարու կապող, իրարու
 խարող,
 Քարավաններով ծով ու ցամաքի պերճանքի անճառ,
 Քարավաններով այն գերեզմանո,
 Քարավաններով այն մարգարտաշար,
 Քառասուն գիշեր, քառասուն ցերեկ կես աշխարհով մեկ կտրելով
 ճամփան՝
 Կանցնեին Հայոց գերված դաշտերով՝ բերելով նրանց բուրմունքը
 միայն,
 Բայց Հայրենասեր բույրն այնքան սուրբ էր, որ թվում էր ողջ
 դաշտերը քաղել
 Վանում, Տարոնում, Վասպուրականում, Ղարսում, Սասունում բան
 չէին թողել.

Ու բերում էին յոթն աշխարհներից՝ փոխելու Հայոց որդան կարմրի
 Հետ,
 Ու ցորյանի Հետ, գինու, արծաթի ու Հայ պղնձի, ու Հայ ոսկու Հետ
 Ձիւրն Արարիտ, ու դրախտարույր Համնմն, ու խունկերն
 Հնդատանների,
 Միածանաձայ խասն ու դանափուզն Հազար նորադարդ
 Հեռաստանների,
 Մովից մարգարիտ, ցամաքից՝ Հակինթ, գինդ ու շափուղա ու գինու
 կթղա,
 ԱնձաՀուլթյան ջուր, Հայ արյան չափ Հին Հայոց Հին գինին՝
 Հանված մեր անմեռ
 Տիգրանակերտի ավերակներից, որ պեղվում էին ու պեղվում են
 դեռ...
 Ու բազամարուկ չիրն Յրգուրադի, դանգեր բյուզանդի, սկիֆ ու
 սնկույր,
 Եվ Բուխարայի անկզու գառներ՝ փափախներ գանդուր:
 Ակն ու ալունքներ, ՀնդկուՀու Համրույր խունկեր մեղրարույր,
 Խունկ ու զենքի Հետ յոթն Հազար յոթը վարդ-խնկածաղկի քամուկ
 յոթնաթույր,
 Լուսնի խոտերից գիշերով քամված զեղ-սպեղանի, բանդ ու
 բալասան՝
 Հայ վերքից բացի՝ ամեն վերքի ճար լոխմանաքամուկ ու Հազար
 բալզամ:
 Յրորվում էին ուղտերը բուր, շորորվում էին ու բերվում Անի
 Արևելքի ճոխ պերճանքն Հազարան՝ ծով խայտաճամուկ՝
 Ճոխ՝ ինչպես տենչանքն արքայահարճի, որ քիչ է՝ թեկուզ պահեր
 նվաճի...
 Եվ Հյուսիսների փաղաքուշ մորթիք, քուրք, մուճակ ու մույկ՝
 Կրակի պես տաք, ձյունի պես փափուկ.
 Հառնի բուրվառ, տաճարաջահեր ու մեղրագինի ու փետրազալամ.
 Մոճ, նեկտար ու թույն, շամամ ու կանթեղ, Հալվե ու մահլամ,
 Մոճ, որի լույսը պատանքը դարձավ ճրագի դարի,
 Մոճ, որ ծիծաղեց ձեթի ճրագի դազաղի վրա՝ լույսով իր բարի,
 Ու բերում էին Հայոց խունկի Հետ
 Ստար դաշտերի բույրը ծաղկավետ,
 Մեղրավետ բույրը Ձինա-տարչինա,
 Ջրնաղ չինուՀու ատամների քույր բրինձը Ձինա,
 Եվ Հազարամյա ձիթենյաց պտուղն Հեռու Գանգեսի,

Նեղոսի բանանն քինաքինան, արմափն Հեջագի,
Եվ Ջիննաշինի Հախճապակիներ կաթնագույն թրծված,
Եվ Հազար ու մի գիշերներ գործված
Մատաղ պարսկուհու գրկի պես փափուկ գորգեր Իրանի,
Եվ աղափնաձև պատյանում թաքնված անզղակտուց թրեր
Թուրանի:

Իրանի դեղյան, լալ Բաղելխանի, Մուղանի մեղր, Ջիրուտի ջուպպա,
Եվ Հինդուքուշի ծառերի արցունք՝ դեղին քահուրար:
Սղ, ապարանջան ու փղոսկրյա թամբեր ու նարդի,
Ու մեղրանաբաթ Շիրագի շարբաթն արքայավարդի,
Ու Սորասանի խալի ու խույրեր ու խարախրխա,
Գանասկոսի տեղ, Վասպուրականի գետնագործ չուխա,
Գողթանի գխտոր, Տարոնի տորոն, Գնունյաց գինի,
Ու Մորա մզրաղ, գլուխն օձահույ Հարսնամատանի...
Ու զալխ Էին ուղտերը բոլոր՝ Հպարտ, նազելի օրոր-չօրորվում՝
Գոռոզ նազանքով, ասես գիտեին՝ ինչ էին բերում, ինչ էին տանում՝
Անի քաղաքում Հալված ու ձուլված երկաթն փողկանք, բաղնիքի
գյուղյում,

Գյումրվա գուլթան, սապոն Տարսոնի, Գորխի բրբում,
Մետաքս ու մահուդ, Շիրվանի շաքար, Շամախու շողակ,
Հայ կիլիկիացոց ձուլած Հայելի, Մեծամոր կողակ,
Մուղակ ու լեզակ, կերոն, բուրդ ու բուստ,
Ու Հայաստարազ ոստանի Հագուստ,-
Տարզեղ ու տորոն, խոյ ու խալիչա,
Ույ ու ցույ, կովեր, գրտնակ, խոնչա:
Ու քաղաք մտնող քարավաններին այս տարաշխարհիկ
Լուռ նայում էին բյուր Հարսն ու աղջիկ,-

Դուրս էին նայում լուսամուտներից,
Ներս փախչում շիկնած, դուրս նայում նորից,
Ջուսպ ազահուլթյանը իրենց մանկական
Աղջիկը տենչում քողն իր Հարսնեկան,
Մատներին մատնիք, թևերին նազուկ
Թևերը գրկող, թևերն Համբուրող ոսկե բիլագուկ,
Մատներին՝ Հինա, մազերին՝ մինա, ոտներին՝ չինա,
Կույսը՝ մինթանա, Հարսը՝ թագակապ Ղարսի թանթանա,
Կամ Քաշմիրի շալ, կամ իր սիրածին
Կույսն երազում էր փափախ բուխարա, կամ արար այն ձին:
Ու նայում էին՝ որն՝ անհույսի պես, որը՝ ժպտալով,-

Նոր դարձնած մի կին սպիտակ ուսերն ասես ցույց տալով՝
 Ուսերը ծածկող ամոթխած մազերն հրելով Հեռու՝
 Այնպես էր նայում, որ կարծես այս է՝ դուրս է թռչելու...
 Ադա՛հ նայելով՝ լայն-լայն ժպտում էր նեղ լուսամուտից,
 եվ Հալվում էին նուշ աչքերն ասես նուշի կարտից,-
 ... Թե՞ սիրտը այրվեց նշավաճառի աչքերի նշով,
 Որ կրքի գառը, նուշի՞ց անուշով,
 Առյուծ է դարձնում մի եղնիկի մեջ...
 Բայց նրան թողած կարտտին իր խեղճ՝
 Ահա մի ջահել պարսիկ բազրգան՝ թեքվելով ուղտից՝
 Տեսավ ողջ Անին իր գերած այն վիթ աղջկան՝
 Ջրնաղ Այծյամին, որ դուրս էր նայում լայն լուսամուտից,
 Բայց ով կհմանար՝ նո՞ւշ կուզեր սիրտը, թե՞ քողն Հարսնեկան,
 Թե՞ Հոնքերի պես իր ոսկեկամար
 Մի փղոսկրյա աղեղ կ'երազեր
 Որսկանի որդի սիրածի Համար,
 Կամ Հին աղեղին նոր կապարճ կուզեր,
 Որ մինչև Մասիս միշտ որսի գնար,
 Մասայաց եղնիկներն Անի Հասցներ...
 Կամ քաջին վայել մի խաս արխալուղ
 Կամ, գուցե, խկի չէր Հիշում նրան,-
 Հապա ինչո՞ւ էր դուրս նայում կանուխ,
 Ի՞նչ է, չէ՞ր տեսել ուղտ ու քարավան -
 Թե՞ Անին կերտող ճարտարապետը, իր Հայրը բարի,
 Կարոտ կթողներ նուշից նուշերը դատեր աչքերի...:
 Ու մատաղ պարսիկն ուղտը մոտ քչեց՝ ճռճվելով ուղտից,
 Ուղտի՞ց, թե՞ մատաղ Հայուհու աչքերն իր խելքը տարան:-
 - Մորի՞ց ես ծնվել, թե մեր դրախտից,
 էլ ի՞նչ են անում աչքերդ իմ սուրման,-
 Աչքերիդ նուշը, պոռչիդ խուրման
 Թող այս իմ նուշ ու խուրմային խառնեմ,
 Ծախնեմ ու փողով քեզ Համար աստծո դրախտն էլ առնեմ»:
 Վրա է տալիս ու քիչ էր մնում վար ընկներ ուղտից,
 Ուղտը քաշում էր, բայց տիրոջ անտեր
 Աչքը չէր պոկվում դրախտի դռնակ այն լուսամուտից...
 - Մի՞թե Հայուհիք այսքան չքնաղ են՝ պարսկուհուց էլ վեր...
 Մեկ Հատ էլ նայիր, աչքերիդ դուրբան,
 Աչքերդ՝ արևի աչքերի սուրման,

Քո ցափը տանեմ, դուրս թոփ՝ փախցնեմ,
 Քեզ տանեմ դրախտն Հորրս Բաղդադի»:
 Բայց կույսը փախաւ, ինչպես ձկնիկն է իր ծովը սուզվում,
 Այծեմիկն էր նա, Հրաշատեսիլ գուտարը Տրդատի:-
 Ու ողջ քաղաքն էր կույսի սրտի պես գաղտնատաննչ Հուզվում:
 Մանուկներն, Հանկարծ, քար էին զցում ճոճկան ուղտերին,
 Եւ Հանկարծ մի ուղտ՝ փրփուր էր թքում կամ չորում ճամփին՝
 էլ վեր չէր կենում՝ թևկուզ ինքն աստված լիներ իր թմաքին,
 Չորում խոտվյալ՝ էլ վեր չէր կենում,
 Խոլ Համառում էր, ժայռի պես մնում,
 Թևկուզ դեերը Հրեին նրան՝
 Թևկուզ օձ դառնար՝ մահաթույն թքեր մտրակը վրան,
 Խոտվյալ նատում, էլ վեր չէր կենում յոթն օր, յոթ գիշեր,
 Անհաշտ շարացած՝ Հայացքով անգամ փրփուր կթքեր...
 Մինչդեռ անտարրեր քարավանները անցնում իր մոտով՝
 Ողողում էին ողջ Անին վարդի, խունկի ու բանգի, Հալվի հոտով,
 Ինչպես թոնրատունն իր թաղա Հացի անուշ բուրածով,-
 խնկարույր Հացով,
 Ուրցով, դարչինով ու ուհանով, ու Հազրեվարդով՝ դառնում էր
 մի ծով,
 Խունկով, ստաշխով, թևթրոնով, Հոնով, և իմ Եիրակի թարխունով
 բուրջան
 Ու բույրը բարձր պարսպից կնում, ու ձորն էր իջնում մինչև
 Ախուրջան,
 Եուկայի բույրը Եիրակի բույրով ու Համեմներով ողջ
 Հինգուստանի,-
 - Իրավ, Հնում էլ կային լավ բաներ, գրողը տանի...

3

«- Բայց այս ծովն, ալլահ, էլ ի՞նչ գորքով է՝ ո՞վ է պաշտպանում,
 Որ Համառում է, որ կույ չի գնում այս մի բուռ Անին,
 Երբ ողջ Հայաստանն անտեր ու գերված՝ մեզ է կույ գնում,
 Սա Հույս է մնում յոթն ազգով խլված այն Հայաստանին...»:
 Այսպես էր խորհում պարսիկ բազրգանն իր շար նախանձով,
 Կամ բյուզանդացի բազրգանը շար գաղտնաշար մաղձով,
 Բայց շարի խոսքը՝ փրփուրի նման՝ քերանին մնաց՝
 Չարախոս քերանն ահից բաց մնաց, երբ ինչպես մի ծով՝
 Ողջ Հայոց չուկան, ինչպես ծովն ափին՝ ծափ տվեց Հանկարծ,

Երբ խոր Հեռվից մայր քաղաքի
Սպարապետն Հայտնվեց,
Գլուխն անցած Հայոց զորքի,-
- Օն անդր, դաշտ,- ձայն տվեց:-
Ծառս Հանեց ձին, ու ողջ մի զորք,
Որպես մի նոր սուրբ Գևորգ
Սպարապետ Պահլավունին
Կանչեց՝ «Բերդ է իմ Անին...»:
Ժողովուրդը ծով-ծափ դառավ,
Աղամիներ բաց թողին,
Մի պառավ կին իր թոռնիկին
Մոտիկ բերեց Հաղթողին,-
Սպարապետ Հայր Հսկայի
Ասպանդակը Համբուրեց,
- Դու ես, ասավ, Հիսուսն Հայի՝
Դու մեծ պահիր ազգը մեծ...
Եվ Հսկայի քղանցքն առավ,
Քսեց թոռան աչերին:
- Աստված Հասնի,- Հսկան ասավ
Ու ձայն տվեց զորքերին,
Թուրը քաշեց սուրաց նա զուրս՝
Ջորքը տարավ վարժանքի,-
Ջարսխոսի բերանն անՀույս՝
Լցվեց ախով ապշանքի...

Ու գալիս էին քարավանները գիշեր ու ցերեկ
Հազարարարիք, Հազարակարիք
Տարերկրներից այն Հազար ու մեկ.-
... Ու կյանքն Հորդում էր մայրաքաղաքի,
Դառնում էր մի ծով Հազարապետի րբք ու բարիքի,
Հեռում էր Անին միլիոնամեղու փեթակի Հեռով,
Մայր տաճարի մոտ դառնում էր մի ծով,
Ու կանչում էին վաճառականներն Հազարլեզվանի,-
- Հասե՛ք, քիչ մնաց, կույսեր գեղանի,
Հայ պատանիներ, Հարսներ թխորակ,
Խիչ մնաց շարքաթն արքայախորակ,
Հայոց խանումներ, մատաղ ձեր ծամին,
Հասե՛ք, քիչ մնաց շաքար լոխումին,

Զեր ոտքը պագող մարգարտամուճակ,
 Անուշիրվանի բաղամ ու քիչմիչ,
 Վշտացյալներին՝ խաշխաշ ու հաշիշ...
 Իրանի աղեղ ու թուրանի թուր...»:

Ու խոնվում էր, հորդում էր շուկան, թնդում առաթուր,
 Մոսկունում այսպես, իրավ դառնում էր Անիում Անի,-
 Լցվում էր, ինչպես արքայի պարտեղ ձորն Ախուրյանի,
 Աշխարհներն ասին՝ դատարկվում ենք, վա՛յ, Անին է լցվում,
 Անալլահ աստված, երկինքդ կո՞ւյր է, աչքդ չի բացվում...
 Եվ աղոթում էր հազարաչքանի նախանձն աղեկեղ,-
 – Հանի՛ր մի աչքս, միայն թե հայոց երկու աչքն հանես...

«- Անին շեն, Մսրն ավեր,
 Սև հագեր, Մսրա հավեր,
 Սուր սրվե, Մսրա մղբաղ,
 Անին շեն, աշխարհն ավեր:-
 Անին քեֆ, Իրանը սուգ,
 Բյուզանդը, Թուրանը սուգ,
 Յաթագան, շատ տի՞ թողնես
 Իմ հույսի բերանը սուգ»:

Այսպես քթի տակ մաղձուտ քրթմնջում
 Ահով կոանում հայ մի ականջի՛
 Ծպտյալ շշունջով հարցնում էր՝ «բաջի,
 Ի՞նչ է, ձեր զորքը շա՞տ աղեղ ունի,
 Թե՞ նոր եք դարբնում,
 Որ նես ու աղեղ, տեսնում եմ ահա,
 Հազարից մեկըդ հազիվ եք դնում...
 Ծա՞տ է հայ զորքը» - հարցնում էր մի պահ
 Պարսից դժնամիտ, ծպտյալ մի սիպահ,
 Որ Անի մտավ իրր բազրկան...

Մի բյուզանդացի կամ թուրանացի,
 Իրր անմեղուկ մի վաճառական՝
 Ապարանջանը ձեռքին առնացի՛
 Իրրև խայծ բռնած մատանին սուտակ,
 Բայց չզտնելով հայոց մի հուզա
 Խոլ ամբոխի մեջ այն խառնակուտակ՝
 Ռամիկ շուկայում մեր խոռվահույզ
 – Առեք... պետք կգա մեր նետը՝ մեր դեմ...
 Ծշնջում ահով՝ ծաղրում էր անհույս,

Պարսիկն իր շուրթը կրծում էր Հերսից՝
«- Նուշն ի՞նչ եք անում, ձեզ իմ նետն անուշ,
Վաղը... ձեզ անուշ նիզակն իմ պարսից,-
Անուշ կլինի ձեզ իմ նետն ու նուշ...
Որ Հայաստանը մեզ անուշ լինի,
Անու տակից էլ Անի կհանենք...
Մասիան էլ կուտենք, ու, որպես զինի,
Ձեր Վանա ծովն էլ վրան կխմենք...»:

4

Ու կանչում էին, ասես, դեռ զինով,
Բաղխիչներ սառած,
Գալայներ դառած
Հայոց համայններն ալան-բուլանով,
Գոհհեղեղ՝ մինչև իրիկուն ձայն էին տալիս,-
- Հասեք, անեցի՛ք, դուրս թռեք, տեսեք՝ ինչե՛ր են գալիս,-
էլ բուժա մախմուր, հնդու զառ-մանդիլ,
էլ Քարուլի բուրգ, Չամբուլի զամբիլ
էլ պարսից սուրմա, Բաղդադի խուրմա,
էլ Գյուրջի լիմոն, Մաղղաբի ծամոն, էլ ոսպ Իսպահան,
էլ Սասնո զաշտյն, Գվնո ապրեշում, էլ Տոսպա վահան,
Աստծո պես ջնջող ցավերը գոթի՛

Փութը կես փարա դարարձոթի
Միրուն աչքերին թե պետք չէ սուրմա,-
Միրտը հո կուզե՞ր բաղամ ու խուրմա,
Վանա մանանա, Մասունի գազպե,
Վանա ոսկերչաց քահրուրար թաղրեհ,
Արքայախորակ իշխան Սեանա,
Վանա ընկույզը, տառելսը Վանա,
Վանա սև պանիր, Վանա կարմիր աղ,
Եվ Արտամետի խնձորը շարմաղ,
Նուռն Արդահանի, Հալեպի հալվան,
Հասեք, ջահելներ, աղջիկներ ալվան,
Հարսին՝ ոսկերոդ, փեսին՝ բուխարա,
Փեսինը՝ ոսկով, Հարսինն՝ անփարա,
Հասեք, քիչ մնաց կողակն Արազի,
Փութը կես փարա յուզն Ալաղյազի,
Ով շուտն թուզը, ընկույզը Վանա՛

Վանա կարտտից կուզ պիտի մնա...
Առեք, չեք տեսնի էլ նուշը Մուշի,
Մեկ շառնողն Հազար սիրտ պիտի մաշի...
Հայ նախճրվանի մեղրն ով շուտե՛
Դառը կմնա՝ իր սիրտը կուտե,
Հապա լոխումի՞ք Հայոց մայր հողի՝
Հազարապտուղն Հայ Ղարաբաղի,
Առեք... կփակվեն ճամփեքը շուտով,
Կմնաք Վանա մեղրի կարտտով,

էլ Անի չի գա բույրը Բինգյոլի Հայ ուղտի ոտով...
Ջեջիմ կղառնա Հայոց այս բախտի գորգը ծաղկածով...

Առեք բոնոթին, որ մնաք արթուն,
Քթկալը կնկան, բաշլուղը՝ մարդուն,
Պուսի սև դայֆա, Թավրիզի թուփուն,
Հասեք, քիչ մնաց, Հարսներ արմազան,
Նախրի դաղդղան, դահճի յաթաղան,
Արևառինջի նարինջ ու թուրինջ...»:

Եվ մազաղաթներ՝ դեռ նոր հղկված, դեռ Հույսի պես ջինջ,
Դեռ չկարմրած Հայոց պատմությամբ և Հայոց արյամբ: -
Ու ծովանում էր այս ծով գանձերով Անին դեռ անամպ,
Մի ձևով տալիս, կարծես առնում էր Հազար մի ձևով:
Ու գալիս էին այսպես ծանրագին արևելաճոխ ու բուրյան
բևոով

Այս բերող-տանող քարավանները օրերով այսպես, այսպես
դարերով
Գդալի նման լիքը մտնում ներս, ոսկի գդալով դատարկ
դուրս գալիս,-
Գդալ առ գդալ ամեն օր գալիս, գալիս ամեն օր, ծով էին
տալիս,
Որ ավելի գարշ գոռոզացնեն Հարուստ ու գոռոզ մի բուռ
վայերին

Ավելին խոնարհ դարձնեն ավելի
Ոնղճ խոնարհներին՝ մի ծով Հայերին...

5

... Ու դեռ մնում են այն քարավանների
Հետքերն ի վերա Հայոց վանքերի,
Քանդակված Հայոց վանքերի վրա

Դեռ Հատաչում են գրով խաչքարյա,-
 «- Վայն Հասա՛վ, Հայեր, փողով ապրողին՝
 Քառասուն Հավկիթն եղավ մի փարա՛,¹-
 Վայ մեզնից Հետո աշխարհ եկողին,
 Սև ձուն դրեց փողն աշխարհիս վրա,
 Քառասուն Հավկիթն եղավ մի փարա...
 Ավա՛ղ, Հացը կչեոք տեսավ,
 Մարդ-սրբություն, քո վերջն Հասա՛վ»:
 Անիում Անի իր մայր տաճարով՝
 Ինչպես Հայաստանն է՝ իր Մասիս սարով,
 Իր պալատներով, իր զոռ բուրգերով, Անին
 մշտամրոց,
 Իր առյուծաբաշ աշտարակներով՝ ապավենն
 Հայոց -
 Իր Հազար ու մի վանքերով շքեղ,
 Իր պարիսպների ժայռե ըյուրասսպով՝
 Այստեղ՝ Եիրակիս դաշտում թավչազեղ,
 Ուր զինվեց Անին իր ժայռազրահ
 կրկնապարսպով,
 Արագած լեռը, որպես կուռ վահան, իր բազկին
 առավ,
 Իր Հազարամյա՝ իր Ջահել բազկին,-
 Ախուրյանն, աես, իր արծաթակոթ նիդակը
 դառավ,
 Ճախրաթն տվեց յուր ազատ, անկախ
 արծվաճիչ խոսքին,
 Առյուծապատկեր² կտրեց իր ոսկին,
 Որոխտաց դարեր, բայց քանի տարի,
 Մ, քանի՛ դարեր իր Տրդատների
 Նուրբ, աշխարհաչեն Հանճարն Հեղեղվեց,
 Մինչև որ Անին Հրաշքի փոխվեց՝
 Յոթն անգամ յոթը իր արքաների

¹ Մի փարա՝ այժմ մեկ ու կես կոպեկ: Արձանագրությունը տե՛ս Եիրակի վանքի վրա, վանքը կառուցել է Հայոց սպարապետ, այս վեպի Հերոս Վահրամ Պահլավունին Վանքն ու սույն պոեմը նրա և իմ Հուշարձանն են...

² Հայոց ոսկեդրամն իմ Հայրենի Եիրակի Անիի Բազրատունյաց Թագավորները առյուծապատկեր էին կտրում:

Թագն առավ գլխին, մայրաքաղաքվեց,
Քաշեց օրերի արցունքով Հյուսիսոյ
Թագրեհն դարերի,
Հագավ ծիրանին և առյուծարաչ իր բագրատունյա
նոր գահին բազմեց՝
Յրեր խաղաղած՝ Հավերժի Համար դարեր ուզմեց՝
Մերթ Իրանի դեմ, մերթ Թուրանի դեմ դարեր
կրակված,
Մերթ նետի նման խրոխտասլաց,
Մերթ աղեղի պես վար կորաթեքված՝
Հույն խաչի տակ էլ Հայ Հիսուսի պես դարերով
ճկված՝
Բյուզանդից խարված, Անին՝ քարացյալ մեղեդին
Հայոց,
Անին՝ բազմարուրգ, Անին՝ կլանքի ծով, Անին՝
աչեկոծ,
Անին՝ խելահեղ, Անին՝ իմաստուն, Հայոց վշտերի
յոթ ճամփամիջին
Վեր Ավարայրվեց՝ սուրն հենած խաչին...
Անին՝ քարացած Հառաչանքն Հայոց,
Որ, ա՛յս, չհասավ Հավերժ խլացած աստծո
ականջին...

.....
Անին՝ Արագած՝ թիկնած Արագած իր
լեռնալանջին:

2

Բայց ավա՛ղ, ընկավ վայրկյանի ձեռքով
Գարերի հսկան՝ Անին բովանդակ,-
Այժմ էլ ինչպե՞ս, թեկուզ իմ երգով,
Ողջ վերաչինեմ Անին ավերակ...
Ի՞նչ գրանխոյա խոսքի գոհարով...

... Ու գալիս էին ճանապարհներով մեր արքայական
Այն տարաշխարհիկ քարավանները, որ դարեր եկան,-
Գալիս՝ ծանրաբեռ՝ ծուկեր էին իջնում հաղթ ու անառիկ Անիի
առաջ,

Ու շենանում էր, հեանում Անին թե ծիծաղի մեջ, թե
լայնահառաչ

Գողտրիկ Շիրակիս թագն ու թագուհին՝ Անին կարմրաքար,-
(Այսպես ավեր չէր, ինչպես կայծակի զարկած արծվաբույն...)
Շեն ու շքեղ էր, շքեղ ու ճոխ էր Անին՝ քանի՛ դար,

Սրբատաշ Անին՝ կանգնած սրբատաշ խաչքարի հանգույն:
Կամարներն հայոց կուսանց հոնքերի նման կամարված,
Իր հազար ու մի խաչ-գմբեթներն էլ՝ երկնքին գերված,-
Զինված, ժխտրված թագ Հայաստանին՝

Անին իմ խոնարհ, գոռողըն Անին,

Զքնաղ Զվարթնոց տաճարի նման՝ բազմած իր գահին,
Հայ քաղաքների մայրը, քարակերտ Հայ աստվածուհին,-
Իշխում էր Հայոց թագուհին դառած՝ արդեն քանի՛ դար,
Այսպես քանի՛ դար, բայց քանի՛ հազար՝

Ս, քանի՛ հազար ճարտար որմնադիր, քարտաշ ու վարպետ,

Ոտքի հանեցին նախաշաքար Անին, Անին բարձրաբերդ, -
Քանի՛սը կորան՝ մինչև լուսնի պես Անին լիրն առավ,

Իր հազար ու մի վանք ու տաճարներն առած՝ վեր տարավ՝

Որպես քարացած աղոթքներն Հայոց, Հայոց մեղեդիք,-

Անին՝ քարացած երաժշտութիւն՝ Հասած մինչ երկինք,-

Որ Հասավ անգամ հավերժ խլացած աստծուն իր մունջ,

Որ հազար ու մի իր տաճարների զանգ ու զողանջով,

Իր նարեկացու երկնածնրադիր ողբ ու հառաչով

Հայ խոնարհ ոգու ըմբոստ փոթորիկն հասցրեց աստծուն,

Մերթ բռունցք դառած, մերթ խնկարուրվառ արցունքով օծուն՝

Ողբում էր Անին, Ախուրյանի պես ծառս լինում ցածում,

Սեղմված երկու ժևա ափերի մեջ՝ Պարս ու Բյուզանդի...
Հրաշակառույց Անին բարձրագահ, որ կանգնեց ոտի
Քար խոսեցնող Հայոց Հանճարով՝ քարզործ Տրդատի,

Մարգարտաշարեմ որմերը փլված,
Մնց երկփորչակեմ խոսքեղեն քարով
Փլված Հրաչքր՝ Անին իմ խլված...
Ինչպե՞ս վերսյունեմ պալատները վեա,
Ինչպե՞ս խոյակեմ սյուները բոլոր,
Ինչպե՞ս կամարեմ իր Տրդատի պես՝
Հոնքերի նման իր աստվածամոր:-
Ինչպե՞ս խոյակեմ խոր սյուները վեա,
Ինչպե՞ս խոյակեմ, որ խոյահարի
Անիի անմահ պարիսպների պես՝
Փշրե եղջյուրը շարաչք օտարի:
Ինչպե՞ս կառուցեմ մեծ Տրդատի պես
Ես ահ ու դողով իր աշակերտի,-
Ախ, ինչպե՞ս կերտեմ նույնքան պարզ ու վեա
Գործը քառասուն Հազար վարպետի:
Ինչպե՞ս կառուցեմ լոկ երգիս ձևով
Իր բուրգն ու պարիսպ, իր տաճարն ու բերդ,
Որ Անի մտնեք գեթ երգիս դոնով՝
Շչնջաք՝ կեցցե՛ս, Հանճարեղ վարպետ:
Իմ ձիրք ու զանձերն ինչպե՞ս Հեղեղեմ
Քար խոսեցնող Հայոց Հանճարով,
Որ ավերակներն Հրաչքի փոխեմ,-
Ետ բերեմ Անին երգիս տաճարով,
Ետ բերեմ բոլոր իր պալատներով,
Աշտարակներով, բուրգերով իր վեա,
Որ Անի մտնեք, որ նա թվա ձեզ,-
Նույն չնաշխարհը՝ նոր ելած զահին,

Իր աղ ու Հացով,

Իր խինդ ու լացով

Ողջ Արևելքի մայրն ու թագուհին,
Անին՝ կործանված մեր աստվածուհին,
Որի Հոնքերի Հայաստվածաշեն կամարի տակով
Ալլահն էլ կանցներ իր զրաղաշտյան արևի թագով:

Մակայն, ով հուշեր, ձեր մեջ է Անին,
 Ինչպես այն զիշեր, երբ կյանք էր ու շին,
 Երբ նոր էր լցնում իր լացն ու գինին
 Հոգսերի բաժակն իր աշխարհաշեն -
 Ինչպես այն զիշեր, երբ տարեգիրք, իմ հայր Անեցին
 Իր վերջին օրերն այրելով մեկ-մեկ ճրագի բոցին,
 Աչքով նժարած ահեղատեսիլ օրերն ամբոխած՝
 Մագաղաթին է ավանդում իր դարն՝ հավերժի փոխած,-
 Երբ Անին մնաց ողջ Հայաստանից՝ պարսպով իր կուռ,
 Ինչպես վանդակված արծվից՝ փրկված մի թրափետուր,
 Երբ մի ծառ թողին Հայոց անտառից ազգերն հեղհեղուկ...
 - Եղ՛ուկ եղկկուս, որբացավ Հայոց իմ ազգը, եղ՛ուկ...
 Մեռավ անմեռյալ արքան իր Գագիկ, թագավոր հսկան,
 Անշուք ազգն Հայոց՝ մեծաշուք թաղեց,
 Բայց զերեզմանում շուռ եկավ արքան՝
 Զգաց, թե Հայոց իր գահն ում թողեց.-
 Ավազույթյան վերին կամքով
 Հոր զորքն ու ձին սանձ ու թամբով,
 Հոր հողն ու ջուր,
 Հոր բերդն ու թուր,
 Հոր թագն ու գահն արքայական՝
 Ավազ որդուն է միշտ հասնում,
 Այս է օրենքն հավերժական,-
 Ահա ուսկից է միշտ բանում
 Այս գահատենչ
 Կոխին անվերջ՝
 Մեկից ծնված երկուսի մեջ:-

Երկու որդի թողեց արքան,
 Գագիկ արքան առնացի,
 Մեծն առյուծի տեսքով, սակայն
 Փոքրը սրտով առյուծի:-
 Առյուծն, իրավ, առյուծ է միշտ, բայց առյուծ կա՝ օձ ունի,
 Քեզ թույն կտա զինու թաստով, թույն՝ նշխարով մյուսոսնի...

Ու կովեցին գաՀի Համար՝ զորքով ելան իրար դեմ,
 Ժառանգները Հայոց գաՀի Հայոց բախտով մեր դժխեմ,
 Խարվեց ազգը, ճեղքվեց ազգը, այս է վայը Հայ ազգի,
 Հայ բազուկներ փշրվեցան Հայ նիզակով Հայ բազկի:
 Հայոց արյուն խմվեց Հայոց անՀազ թրի բերանով,
 Հայոց ճերմակ ծաղիկները Հայոց կարմիր արյունով
 կարմրեցին՝ ամօթահար գլուխները կախեցին,
 Երբ գահատենչ եղբայրները զորքով իրար բախվեցին,-
 Վաթսուն Հազար ուներ մեծը, բայց աՀոտ էր իր խորքով,
 Փոքրն Հաղթեց մեծ եղբորը քսան Հազար իր զորքով՝
 Վասպուրական երկրի զորքով՝ Արծրունիով զորավիգ
 Հաղթեց, սակայն չՀովացավ ոչ մի Հուսո ծարավիկ,-
 Մեծ եղբորը Անիի գոռ պարիսպները փրկեցին,

Երբ ներս փախավ փլված զորքով, զրսում թողած թուրն ու ձին:-

Թափվեց արյունն Հայ քաջերի, Հայ քաջերի թրերով,-

(Ձէի ողբա, թե չլինե՛ր այսպէս թափված դարերով...):

Հայոց արնով Հայոց կապույտ Ախուրյանը կարմրեց,

Անի քաղաքն աստվածամոր պատկերն ազգով դուրս բերեց,

Լսեց Հեռվում Բյուզանդիոնը ու ծափ տվեց զոգունի,

Ասաց՝ «Թմն է Հայաստանը, երբ իր տանը զոգ ունի...»

Բայց վեր ելավ Պահլավունին՝ սպարապետն, ինչպես թուր,

Ցմահ պատյան դնել տվեց եղբայրների թուրը կույր,-

Բայց մոնչում էր փոքրը վագրավոր,

- Նա վանահայր է, ոչ թե թագավոր,

ՕՀան Սմբատը՝ իմ չեղբայրը խեղճ,

Քամուն է տալու Հորս գահը պերճ,

Թույլ թագավոր է, Հզոր արեղա,

Նա գրքի քաջ է, և ոչ թե զենքի,

Գինու բաժակ է սիրտը բյուրեղյա,

Թող վանահայրը դառնա մի վանքի...
 Բայց վեր կացավ Պահլավունին,

Պատերազմեց փոքրի դեմ,

էլի Հաղթեց թուր-Հավլունին,

Անին պահեց Մասիս-վեմ:

Հաշտարարեց՝ ի սեր ազգի՝ եղբայրներին գահատենչ.

- Քո մեծ եղբոր մահից Հետո թող քեզ մնա Անին պերճ...

Հասավ վրաց թագավորը Հրեշտակով դաշինքի,-

Ողբ բոունցքվեց ավագանին, դառավ կշեռքն իր կամքի,
 Կշեռք զրեց եղբայրներին, կիսել տվեց իրար մեջ
 Հայաստանը, մի հացի պես, ու ողջ հայոց գա՛հը պերճ: -
 Մնաց Վանանդ իր կես թագով
 Փոքրին՝ քաջին՝ Աշոտին,
 Անխ մնաց՝ իմ Շիրակով՝
 Մեծին՝ ՍՀան-Սմբատին...

6

Բայց թե՛ փոքրը փոքր էլ մնաց փոքր հոգով,
 Զէր հագնելու՜ անհագ սիրտը կես թագով,
 Առյուծն ինքն է, գահին ինքն է արժանի,-
 Այսպես խորհում, ելք էր փնտրում անդադար,
 Որ եղբորը կես թագից էլ բաժանի...
 Ու դեմքն ասես մագաղաթիվեց վշտահար
 Ու մի գիշեր, աղերսագիր կարոտով,
 Կանչել տվեց մայր Անիի արքային,
 - Թե ճար լինե՛ր՝ ես կգայի իմ ոտով,
 Ոտնարորիկ... զլուխ տալու քո գահին,
 Բայց հասնում է մահս ոտքով մեղքերիս,
 Վերջին անգամ եկ աչքերդ համբուրեմ,
 Հասի՛ր, որ դու փակես կոպերն աչքերիս...
 Աղ ու հացս քեզ մահովս կրերեմ...
 Իմ կես թագն էլ թող քո զլուխն համբուրի,-
 Թող երկարն կյանքդ՝ նման աղբյուրի...
 Ներիր մեղքս, մեծ եղբայր,
 Իմ կես հայրն ես, դու իմ գահն ես սրբազան,
 Հասի՛ր, որ ինձ հուգարկես,
 Հանգիստ իջնեմ գերեզման,
 Կիջնեմ, թե որ ինձ ներես,
 Թե ինձ ներես հոր նման,
 Դառը ժպտաց մեծ եղբայրը կես գահին,
 - Հոր փորոզը, հորը կրնկնի, շշնջաց,
 Քանի մահ կա՛ գահ չի մնա ագահին,
 Բայց ի՞նչ անեմ, երթա՞մ, թե՞ ոչ, ով աստված:
 - Զերթաս,- ասաց Պահլավունին՝
 Սպարապետն իմաստուն:
 - Գնա,- ասաց իշխան Սյունին,

Թագև իբրև քո որդուն:
– Չերթաս,- ասաց Գևտադարձը՝
Կաթողիկոս ձերունին:
– Գնա,- կրկնեց իր ասածը
Վեստ Սարգիսը՝ նենզ Սյունին:
– Չերթաս,- ասին իշխանները,-
Թող լավ մեռնի՝ նոր գնա,-
Այստե՛ղ թող լան քո աչքերը,
Գնա, երբ որ մահանա»:
Աղերսեցին Պահլավունին
Եվ թագուհին իր խոնարհ,
Բայց շողոմեց իշխան Սյունին.
– Չես հավատում, ինձ էլ տար...
Բայց չգիտեր՝ ո՞ր ասին ընկներ
Թագավորի սիրտը կախ,
Գնա՞ր, թե ոչ. – ո՞ր մեկն աներ՝
Մխտը էր անում տխրուրախ:
Ու յոթ գիշեր կըշտում էր
Կասկածների կշեռքով,-
Երբ գույժ եկավ, այս գիշեր
Հասիր խունկ ու պատանքով...
Հասիր, մեռավ...

էլ ի՞նչ եղբայր,

Որ եղբորը չթաղի,-
Ու թաղելու գնաց խոնարհ,
Որպես զին իր ոսոխի:
Սգախմբով, ձիով եկավ
Թալին հասավ, մտավ ներս,
Ի՞նչ աղ ու հաց՝ վանդակն ընկավ,
Սև հորն ընկնող Գավթի պես...
– Այս ի՞նչ արիր, ով ազգուրաց,
Քո աղ ու հացն ա՞յս էր, շո՛ւն:
– Մահն է քոնը, ի՞նչ աղ ու հաց,
էլ քո ի՞նչն է իմաստուն,
Որ քո ոտքով իմ ձեռքն ընկար
էլ քո ի՞նչն է թագավոր...
– Բաց թող գնամ, ով ասիկար,
Հոր փորոզը կրնկնի հոր...

Ինձ ազատե՛ իմ թագն էլ քեզ,
Իմ կես գահն էլ գահիդ պես...
Հրամայիր՝ ինձ խնայեն,-
Ով Կայնից դու Կայն...»:
Բայց կես արքան առանց խղճի,
Հրամայեց, որ Հանեն
Աչքերն Հանեն, ապա՝ գահճի
Ձևորով գաղտնի սպանեն...

6

Բայց այդ պահին Պահլավունին
Ասաց՝ «Նենգ է իշխան Սյունին,
Թագավորաց Հորը փորել՝
Ինքը կուղև թագավորել,
Գահատենչի կույր ծարավով
Վայ թև փորձանք դառնա դավով՝
Առաջ մեծին, Հետո փոքրին
Հոր կզցն, կիշխս զորքին...
Հիմա խղճին ո՞վ է նայում՝
Եղբայր եղբոր չի խնայում»:
Այսպես խորհեց Պահլավունին,
Թռավ, կապեց թուր-Հավլունին,
Հրամայեց, որ ձին բերեն:
Ձին բերեցին, ու վեհորեն
Ծունկի իջավ ձին Հավլունի,
Ծունկի իջավ ձին ձեռնասուն՝
Ծունկի կիջներ, որ տերն Հեծնի
Ձեռնասուն ձին, ինչպես ասուն:
Ու տերն Հեծավ իսկույնեթ,
Թիկնախմբով - մթնաշողից,
Թռավ ինչպես Հույսի մի նետ
Մայր դարպասի Հոնք-աղեղից
Կյանք ու մահու ժամին Հասավ,
- Ով տիրասպան, այս ո՞ւմ ... ասավ,
Չարկեց, գահճի ծունկը ծալեց,
Թագավորին գահճից խլեց
Թարքին առավ
Արծիվ գառավ,

Արծիվ դառավ,
 Անի թռավ,
 Անի թռավ կես գիշերով
 Կես գիշերով,
 Լիքը սիրով
 Բերեց, գահին բազմեցրեց
 Թագավորին իր Հաղթ ու մեծ:
 Այսպես նորից փրկվեց արքան,
 Ուշականքեց անբույժ ցավից.
 – Ով տեր, փրկյա Լոբոբ դավից՝
 Ես թշնամուց կփրկվեմ...
 Լավ է օտար թրով զարկվեմ...
 Ով տեր, կյանք տուր Պահլավունուս՝
 Հայոց փրկիչ թուր Հավլունուս»...

7

Ահա թե ի՞նչ է գահաբաղցն Հայի ...
 Եվ այս նենգ օրից Անի աշխարհում
 Արքայի մուտքը կամ ելքն արքայի
 էլ չէին շուքով շեփորահարում,-
 Ու թուխսի նատեց սև անգղն ահի ...
 Ու հրամայեց տխրավեհ արքան,
 Սրելով բեղերն իր դաշույնասև,
 – Ահա հրամանն իմ արքայական,
 Որ այսուհետև իմ չեղորոք առջև
 Բոլոր դռներով գոց է իմ Անին,-
 Ինչպես իմ սրտի դուռն այսուհետև...
 Իմ կյանքը փրկեց իմ ավագանին
 Իմ Պահլավունու՝ Հավլունու թրով՝
 Անիի անմահ ճակատագրով:
 Եվ սաստ հրաման իմ աչք պահակաց,
 Վայ կույր պահակաց, թե ծպտյալ մտնի,
 Կմտնի՝ թե մի աչք գտնի քնած,-
 Մտնի՝ աչքի հետ մահը կգտնի...
 Մահ այն Լոբոբը, որ զեռ ահ կտա,
 Իմաստութունս ևս այժմ գտա...»:
 Ու ոտխավեցան,- ով Հայոց աստված,
 Այս մարդ արարածն ինչո՞ւ է Հաստված

Որ նույն արգանդից թե ոչխար ծնվում,
Թե տխմար խոյ է լույս աշխարհ Հանվում,-
Երբ մանուկ էի՝ շնջում էին շուրջս վշտաՀար,
Թե նորից պիտի աշխարհ գա շուտով Քրիստոսն
արդար,

Մեռած-կենդանի մեղավորները ողջ պիտի դատվեն,
Ո՞ւր է, չի գալիս, որ թացն ու չորը իրարից դատվեն,
Թե պիտի լինի ահեղ դատաստան ամենքի Համար՝
Ինչո՞ւ է ելնում եղբայրն եղբոր դեմ՝ այսքան
խելագար.

Իսկ բյուր ննջեցյալ մեղավորները դեռ քանի դեռ
Ավելի Հանգիստ ու խորն են քնում...

Գլուխը քարը ննջեցյալների,
Մեղքերը գրկած թող անդարձ՝ քնեն,-
Միայն թե մեղսոտ կենդանիների
Ահեղասատիկ դատաստանն անեն,
Այնպես, որ մեռյալ մեղավորներն էլ չիրմում
Հատաչեն,

Ծուռ գան դարդանդած ու կայծակնաՀար
Նախիրի նման մոխրաբերանով մեղա Հատաչեն...:

Լցվեց երկնքի դաշիճն ակնապիշ ու հոծ աստղերով,
 Ինչպես պալատը՝ ահից զարմացած հայ իշխաններով,
 Ու կապասեին Լուսնի ծագելուն,

Ինչպես իշխաններն արքայի գալուն:

Եվ ահա ծագեց Լուսինը մոլոր՝ երկնի թագուհին,

Լևոն ի վեր ելավ իր թագով ոսկե,-

Եվ ահա եկավ երկրի թագավորն ու բազմեց գահին՝

Թաքցրած վշտով Սհան Սմբատը ոսկեթագ ու վեհ:

Փառաց հոծամբոխ իր իշխաններին,

Ինչպես Լուսինը իր ծով աստղերին:

Ու ոտքի ելան իշխանները պերճ.

- Ողջճյն արքային,- դաշիճը թնդաց,

- Ողջճյն իշխանաց ու երկրին իմ խեղճ...

Ու խոլ խնջուչքով ակամա խնդաց

Մահապուրծ արքան և ինքը լցրեց

Իր գինին իր թասն, ասաց. «Այսուհետ

Դու ես իմ հայրը, տեր սպարապետ,

Աչքերս գավաթ, արևս՝ գինի,

Ինչքան լույս ըմպեմ՝ կենացդ լինի»...

- Կենացն հայրենյաց, իմաստուն արքա,

- էլ ի՞նչ իմաստուն, կորցրել էի,

Որ ես իմ ոտքով իր սև ձեռքն ընկա»:

Երազիս՝ գետերն Արազը թափվում՝

Մովանում էին ջրերն Արազի,

Բայց գետերն հանկարծ թրերի փոխվում՝

Սիրտն էին խրվում մեր մայր Արաքսի

Ու էլ չէր Արազն ափերին բախվում...

- Այդ երազն, արքա, այս էր՝ կատարվեց -

Թուր-գետերն հայոց իշխաններն են չար,

Մայր Արաքսն՝ Անին, որ այսպես խոցվեց...

- Իրավ... մնացի մենիկ ու անճար...

Կտրեցին ջրերն իմ ջրաղացի,
Գարի է դառնում ցորենն իմ Հացի:
Ով իշխաններ, էլ մերը չէ
Վասպուրական - Արծրունին,
էլ Հայ վշտով չի Հառաչե,
Ինչպես Հեռու քաշված Սյունին:
Նա դորք տվեց իմ շեղորոր,
Նա դորք Հանեց Անիի դեմ,
Նա էր փորել այն սև Հորը
Թոնդրակեցոց բաճով դժխեմ:
Նախարարներն Հեռու մնում,
Եղբայր եղբոր դեմ են Հանում,
Որ ինքն Հաղթեր, արքայանար...
Բայց ետ այսու՝ ոչ մի եղբայր,-
Գոց է Անին նորա առջև,
Ինչպես առջև Թոնդրակեցոց...
- Գոց է մեր սիրտն այսուհետև
Արբա, քեզ ինքն աստված կեցոյց...
- Արևն Հայոց դու մայր գա՛հի...

Ու խմում էին կենացն արքայի,-
- Կապրես... Թշնամուդ աստված կաստե,
Անին կա, թող նոր Վասակը վայրի,
էլ ոչ մի փորձանք մեզ չի նվաստե,
Եղբայրուրացին՝ մա՛հը թող տանի՝
Ի սեր մայր գա՛հին մայր Հայաստանի:
- Ապրի Հայոց - մերոց արքան,
Ապրած կենա մայր գա՛հին,
Հայոց գա՛հի փառաց վկան,
Հաղթեց անգամ իր մա՛հին,

Ու մինչև լույս խմում էին, բայց գոց էր սիրտն արքայի,
Երգում էին գուսանները գովքը փրկված իր գա՛հի:
- Առաջ քեզ է աստված ծնել,
Որ դու բազմես Հորդ գա՛հին,
Եղբայր եղբոր դեմ են Հանել,
Որ ժանդ բերեն Հայ դրա՛հին...
Դու այլոց դեմ թուր՝ պատյանում,
Որ պատյանից կյանքն է Հանում

– Ձէ, իմ գովքը էլ միք անի,
Իմ գահն ինչ է՝ մի բերդ Անի,-
Պահւապունիա թե չլիներ՝
Եղբայրս աչքս պիտի հաներ...
Սիրուց խոսեք, գինուց ասեք,
Գինին գովեք մեր Գողթանի.
Վիշտս գին ու թասով կիսեք,
Կենացն ասեք Հայաստանի:

Ի՞նչ է սերը. ի՞նչ է բախտը իր դավադիր դանակով,
Ճակատագիրն ի՞նչ է գրում ճամփիս արշան թանարով,-
Գինի բերեք, ով գուսաններ, իմաստութեան աղբյուրից,
Ավա՛ղ, աստված ինքն էլ խարվեց սատանայի Համբույրից».

Ու գուսանները բամբիւններն առած,
Թե սոխակ էին՝ արծիվներ դառան:

– ՅՀան Սմբատն ապրած կենա, բազուկ դառնա Հայ ազգին
Սերն ու բախտը ճորտ են միայն առյուծարաչ նիզակին...
Մեկին սիրե, մեկից ավելն Հարամ է իր վայելքով,-
Բախտավորը նա է միայն, ով գոհ է գեթ մի ծաղկով:
Մարդու կանքը երկարում է Հաճույքներով հոգեկան,
Կարճանում է՝ երկարատե Հաճույքներով մարմնական:
Մեզ վաղաՀաս մահ են բերում վայելքները խելահեղ՝
Գինին, թույնը, ծխաթույնը, մեկ էլ կինը մարմնագեղ...
Բայց կինն ինչ տա, կրկինը տուր, որ քեզ Համար այս քաշի,
Կրկինը տուր, որ կրկին տա, չընկնի գրկերն ուրիշի...
Կին կա՝ մարդուն թագի տանում, մինչև դրախտ է Հանում,
Կա էլ՝ գլխի թագն է Հանում, մինչև դժոխք է տանում:
Ամուսնութունն այգի է ճոխ՝ բնտելին էլ անբույ,
Ովքեր այգուց դուրս են՝ կուզեն՝ ինչ էլ լինի՝ ներս մտնել:
Ովքեր ներսն են՝ կուզեն դուրս գալ, դուրս փախչել են երազում,
Ովքեր ելել՝ դուրս են փախել՝ փոշմանում են, ներս վազում...
Ու խմեցին գուսանները Հազիվ մի թաս մի ծովից,
Իմաստութեան բաժակն ընկած՝ ընկան բախտի Հետեից:
– Ով բախտի է անվերջ ձգտում՝ նա է անվերջ բախտավոր,
Ով չի ձգտում՝ բախտի մեջ էլ նա դժբախտ է ամեն օր:
Չար մի լինի... գերեզման է վերջը Հազար շարութեան,
Չարութեան ծովն էլ կույ կերթա մի կաթիլին բարութեան:
Կեղծ ընկերը՝ չփող թռչուն՝ տված Հացը մոռանում՝
Լավ օրիդ է գալիս մոտդ, վատ օրիդ է Հեռանում:

Թագավոր կա՝ խելքը թագ է, լեզուն թուրն է օրենքի,
 Կա էլ՝ խելքը թագի տակ է, խելքն է թագը իր թագի...
 – Իրավն ասիր, ով աչևոր, արքան տխուր ծիծաղեց,
 – Իրավն այն է, որ Հայ բախտը Հույս դարեր դազաղեց...
 ԱզաՀ մարդը՝ բախտի մեջ էլ՝ նման է միշտ դժբախտի,
 Բախտը մարդուս զլխի մեջ է, ոչ թե մեջն է իր ... բախտի:
 Բախտի դուռը փոքր ու կարճ է, կարճ ու նեղ է, իմացիր,
 Ներս մտնողը պիտի ծոն մեջք ու գլուխ, – դիմացիր:
 Զարույթունը Հեշտ է, ով մարդ, բարույթունն է միշտ դժվար,
 Դրախտի ուղին սարն ի վեր է, զժոխքինը՝ սարն ի վար...
 – Ավա՛ղ, Հառաչեց ահով մանկական
 ՍՀան Սմբատը՝ արքայից արքան, –
 Տեսնես էլ ի՞նչ է իմ զլխին գալու,
 Իմ մահից Հետո ո՞ւր եմ զնալու:

2

Բայց վիշտն արքայի կոկորդն էր բռնում,
 Մայր գահը թողնում մենակ-մեկուսի,
 Եվ ահա իր դեմ դավերն են խոնում՝
 Բաշերն են պոկվում իր առյուծ Հույսի:
 Հազիվ մի կանթեղ Անի են թողնում՝
 Խայթում արքային փետրն անկողնում՝
 Անտես ձեռքով էլ իր եղբայրական...
 Քանզի կորյուն չէր ժառանգն առյուծի, –
 Եվ Հայ իշխաններն ու Հայոց արքան
 Մոռանում էին Համն աղ ու Հացի,
 Ու յոթը կողմից դավերը Հասան,
 Երբ առյուծորդուն կորյուն չտեսան,
 Երբ արտույտ տեսան արծվի գահին,
 Եվ ապավինած դավ ու զրահին՝
 Փոխել կուզեին արքայի ... մահով
 Իշխանագահը արքայագահով
 Ամեն նախարար, ամեն մի իշխան
 Կուզեր ինքնիշխան իշխել, արքայել՝
 Մի ձեռքին Հայ թուր, մեկին՝ յաթաղան՝
 Հայաստան կուզեր վասակավայել՝
 Հայ սիրտ խրելով մի ձեռով Հայ թուր,
 Մյուսով գաղտնի մի բյուզանդասուր,

Ինչպես մի Վասակ՝ մի պարսկանիզակ՝
 եղբայրն էլ՝ եղբոր դառնում էր Վասակ՝
 Ընդդեմ Անիի Թագավորության,
 Անին Թուր, դավերն ինչպես ժև պատյան՝
 Ու նեղվում, ինչպես Թուրը պայտանում
 ՍՀան-Սմբատը գլուխ չէր հանում,
 Նախարարները զորք չէին տալիս,
 Գլխարկի տեղակ սուր էին հանում...
 Ու վիշտը վշտի վրա էր գալիս,-
 Ջորք չէին տալիս Վանանդն ու Սյունին,
 Դվինն ու Հարքը և Արծրունին,
 Վանն ու Բղնունին, Ղարսն ու Ղարաբաղ
 Հույս չէին մնում Անիին, ավա՛ղ...

3

Ու տազնապելով գիշերվա կեսին
 Կանչեց Թագավորն իր հոգու ... լույսին՝
 Պոստովանահորն իր արքայարարձ,
 Կաթողիկոսին Պետրոս Գետադարձ:
 - Հա՛յր կաթողիկոս, իմ հուսո վահան,
 Գտիր ինձ համար մի երազահան,
 Քանզի իմ հույան էլ երազ է դառնում,
 Հարազատ ձեռքն է կոկորդս բռնում,
 Այն օրից, երբ ինձ եղբայրս էլ դավեց՝
 Իր գահով իմ կես գահին ծարավեց,
 էլ չի հեռանում աչքիցս մթնար
 եղբորս դավի տեսիլն անպատիր,
 Չար երազներ եմ տեսնում անդադար,
 Չար ցնորքներից միտքս փարատիր,
 Բալասան գտիր իմ ահի վերքին,
 Չլինի՞ գլխիս նոր փորձանք մի գա,
 Երազը կո՞ւյս է, թե՞ դժոխք մի կին:
 - Երազը կյանքի զաղտնիքն է, արքա:
 Ցերեկն օձ-կարիճ կասկածներն հատնում՝
 Գիշերը վիշապ-երազ են դառնում,
 Կոկորդղ բռնում, բայց ի՞նչ ես տեսել,
 Որ ամպը մինչև աչքերդ է հասել:
 - Տեր կաթողիկոս, երազիս, մեջ ես

Զորի մեջ էի, Արազն էի ես,
 Մայր Արաքսն էի, ձորի մեջ, սակայն
 երկու ափերս՝ երկու խոլական,
 երկու խոլական ցուլերի նման
 Վրա կուզային՝ ինձ էլ խեղդելով,
 Այս երազն ի՞նչ է, - Հարցրեց արքան,
 - Բարի չէ, տե՛ր իմ, չարից Հաղթվելով՝
 Գետն Հայոց ազգն է, բայց ահավասիկ՝
 երկու ափերն են բյուզանդ ու պարսիկ,
 Որ միշտ խոլական ցուլերի նման
 Հարբած փղերով խուժում Հայաստան,
 Մեր Հողի վրա իրար են բախվում,
 Մեջտեղ մեր ազգն է ընկնում ոտնատակ,
 Ու դարեր նույնն է, լավի չի փոխվում...
 - Իրավ, երազն էլ կյանք է դժնդակ...
 Չար շշուկներ են Հեռվից գուժկանվում,
 Բայց սուրհանդակս շատ է ուշանում,-
 Քառասուն օր է, որ Համբավ չկա:
 - Կգա, - ասացի,- երազդ վկա,
 Ճամփեն դժոխք է, ինքը ձիավոր՝
 Զին էլ մտքիդ պես Հո չի՞ թևավոր,
 Ճամփեքը դժոխք, բյուր լեռնակապան,
 Ու լիքն է շարով Հայ բարու ճամփան,
 Ամեն մի ճամփան բյուր լեռնարավիդ,
 Յոթն անդունդ ունի ամեն մի չավիդ
 Այնտեղ՝ Տարոնում, Վանում, Սասունում,
 Ուր անգամ ձմռան բուքն է սասանում,
 Կգա... բայց շարը դեռ մի գուշակիր,
 Իմ բարի արքա, բույր մանուշակի...»:
 - Իսկ ի՞նչ է՝ գահից ընկնելն երազում:
 - Գահ բարձրանալ է, իրավ եմ ասում:
 - Իսկ ի՞նչ է իրեն տեսնել խելագար:
 - Իմաստություն է խելագարվելը...
 - Ի՞նչ է մեռնելը, բարի՞ է, թե՞ չար.
 - Արքայի բան չէ մահով տարվելը:
 - Իրավ ես, ով իմ խոստովանահայր,
 Մի երազահան գտիր ինձ համար,
 Չար երազներ եմ տեսնում անդադար,

Չար ցնորքներից միտքս փարատիր:
– Գտնեմ, բայց թե՛ ով տեր արքա,
Հազար ու մի շար երազ կա,-
Չարը շատ է, բարին քիչ է, ապավեն,
Թող քո բարի երազները կատարվեն...»:
– Ամեն, Հայր իմ, բայց դուրսն ո՞վ էր՝ Հատաչեց»:

– Ապրած կենաս, սուրհանդակի ձին սատկեց...

4

Ու ողջ Անին ապշած մնաց,
Միջնարերդի շուրջն ամբոխվեց,
Երբ որ Հեռվից Հայ Բզնունյաց
Հասավ սև գույժն, ահի փոխվեց,
Ահի փոխվեց ու ամբոխվեց,-
Երբ սուրհանդակն Հասավ Անի,
Ընկավ ձիուց, մարդն ի՞նչ անի,
Երբ ձին ընկավ, ձին տրաքվեց,
Ձին տրաքվեց վազքի թափից,
Հեծյալ իշխանն Հազիվ փրկվեց,
Հազիվ կախվեց կյանքի թամբից:
Ու պալատ մտավ սուրհանդակը մեծ:
Բզնունյաց տերը, և այսպես գուժեց:-
– Ով թագավոր, ապրած կենաս՝
Թե սելջուկաց զայն իմանաս,-
Յոթը գիշեր Տիգրիսն անցավ,-
Ոտ դրած Հողն ամայացավ,-
Եվ Հաղթվեց, կլավ լացով
Արծրունին Հողը թողեց,
Վասպուրական ու Վանա ծով՝
Մի բուռ օտար Հողով փոխեց:
Քանզի կտրեց Հույսն Հավիտյան,
Որ չհասար դու օգնության,-
Ասաց՝ «Հասավ իմ սև օրը,
Ձի գա Սմբատ թագավորը,
Քանզի ես էլ նրան դավել՝
Իր եղբորը զօրք եմ տվել...
Փոշմանում եմ, ապաշավում,

Որ մայր գա՛հի բնդղեմ եյա,
 Բայց զղջու՛մը մեղք չի քաղում,
 Թեկուզ մի նոր Վանա ծով յա:
 Այսպես ողբաց մեզ տանջելով
 Արծրունին նահանջելով՝
 Յոթանասուն գիշեր ու զօր
 Յոթանասուն կոխով տվեց,
 Վերջն Հուսարեկ ու գլխիկոր
 Գաղթի յոթը ճամփով չվեց:
 Ինչպես գայլն է ձագերն հիշում՝
 Փախչում առյուծ Հարեանից՝
 Այսպես ելավ ու մշուշում
 Գաղտնի գաղթեց Մուշ ու Վանից:
 Փոխեց Հողերն իր ծաղկավետ
 Հայ խելքի գող Բյուզանդի Հետ»:
 Լսեց, մոռցեց ՍՀան-Սմբատը,
 – Այստեղ էլ խառն է իմ եղբոր մատը...
 Կասկածեց մտքում ու ա՛հով ասավ.
 – Կատարվեց իմ շար երազը, Հասավ
 Օրհասն Հայերիս, սելջուկ, թուրք, պարսիկ,
 Բյուզանդն էլ վրան, բայց ահավասիկ
 Արծրունին թուրքից վախում՝
 Բայց ում Հողն է ում Հետ փոխում,
 Ռ՞ւմ ազգն, ր՞ւմ Հողն ում է տալիս...-
 Գոռաց ՍՀան-Սմբատ արքան:
 – Տեր իմ, ազգն էլ այդ էր լալիս՝
 Թողնելով Հողն Հայրենական,-
 Արծրունյաց ազգն իմ Հայոց՝
 Մուշից մինչև Հողը Տայոց,
 Մինչև Տարոնն ու Բզնունին
 Բոլոր ցեղերն Արծրունի
 Գոռում էին՝ «Ձե՛նք գաղթի, չէ՛»,
 Թեկուզ ինքը աստված կանչե՛ս:
 Ու թեքվում սելջուկ թրից,
 Սելջուկ թրից, թուրք-թաթարից՝
 Մայր տանարում Ախթամարա
 Կիտվում էին իրար վրա,
 Դուռը գոցում ու խմբովին՝

Գուրս նայելով Վանա ծովին,
 Կաղոթեին խունկի ծխում,
 – Ո՛վ տեր, կապե մեզ մեր Հողին,
 Հող դարձրու մեզ մեր Հողում,
 Որ չպոկեն մեզ մեր Հողից,
 Մեր դրախտն են Հողով փոխում»:
 Ու վանքեվանք ամբոխելով՝
 Կաղոթեին ահեղվելով,
 Վառվելով հետն անուշ խունկի,
 Կաղոթեին լալահատաչ,
 Որ հայ լեզուն չզար ծունկի,
 Էն մեծ ազգի բազկի առաջ...
 Ու մինչև լույս, բնդդեմ չարի՝
 Մեջ գիշերվա մեզ-մշուշում
 Ախթամարա մայր տաճարի
 Զանգերն էին անվերջ քաշում,
 Որ հայ աստծուն զարթեցնեն
 Հայրենահան ազգի լացով,
 Որ թե խեղճ կար՝ քնից հանեն,
 Որ մեզ ետ տան մեր Հողն ու ծով:
 – Մենք ահ չունենք ոչ մի բանից,
 Ոչ մի Իրան Հարևանից...
 Մեր արծաթը, կթանը ձեզ,
 Մեր ոսկու պես գութանը ձեզ,
 Զեզ մեր կովը, մեր կթանը,
 Թաք մեզ մնա մեր վաթանը,
 Մեր սարերը, Սասունը մեր.
 Մեր Մասիսը՝ մայր սյունը մեր:
 Մեզ մի պոկեք մեր վաթանից,
 Մեր կթանից, մեր գութանից,
 Մեր Գողթանից,
 Մեր Հող-տանից,
 Մեզ միք հանն Հայաստանից.
 Ճորտ միք անն օտար դռան,-
 Գնացողներն անտուն մեռան,
 Մեզ միք պոկե մեր արմատից
 Մեր մայրարմատ Արարատից»:
 Ճշում էին, լալիս, կոծում,

Թաքչում էին, փախչել փորձում,
 Թախար-սելջուկ - Տուղրիլ խանից,
 Սելջուկ-թախար յաթաղանից,
 Բայց թև գտնում-մորթում էին,
 Մորթում էին, քերթում էին,
 Կախում էին ծառից՝ վառում,
 Այսպես, տեր իմ, մի անտառում
 Յոթը Հազար Հայ կախեցին
 Թուրքերն, ինչպես անզղ ու ցին»:
 - Ի՞նչ է, իմ ազգն Հո՞ւտ էր գառան...
 - Ձէ՛, շատ Հայեր ըմբոստ մեռան,
 Ինքը, Տուղրիլ սելջուկ խանը,
 Երբ որ քաչեց յաթաղանը,
 Որ գլխատեր քահանային՝
 Քիչ մնաց զո՛հ գնար Հային՝
 Մի վրորչիկ ոչտունցու,
 Որ պատկերն էր
 Ազգանվեր՝
 Մթնում զինված Հայ աստծու,
 Ու ողջ ազգն էր ըմբոստանում
 Թև զեղջաց մեջ, թև ոստանում,
 Իր Հողից էր կառչում Համառ
 Հայ ժողովուրդն ինչպես անտառ:
 Իր Տարոնից, Մուշից, Վանից՝
 Իր յոթնածով Հայաստանից:
 Ու շատ խանի գաղտնի խաչեց
 Հայ թրի շողք իմ Բզնունին...
 - Մատաղ ազգիս, խուլ Հառաչեց
 Սպարապետ Պաշլավունին:
 - Բայց թև գողը իր գոռն արավ,
 Վերջացրեց սուրհանդակը,-
 Օրը վախժուտն Հազար տարավ,
 Մարեց Հայոց արեգակը,-
 Օրը վախժուտն Հազար Հայեր,
 Վախժուտն Հազար մանուկ ու ծեր,
 Քչեց, ինչպես նախիրն անրան,
 Յոթ ճամփերով լեռնակապան...
 Էլ ո՞րն Հիչեմ, տեր իմ, վայ էր,

Յրբ վաթսուն Հազար Հայեր՝
 Թե ոսմիկ և թե զանգին,
 Չարկեց, տարավ մեր կես ազգին,
 Վաթսուն անգամ վաթսուն Հազար,
 Տարավ մինչև Բյուզանդհասար,
 – Որ ի՞նչ անի...
 – Որ Հայ մնան,
 Որ թաթարաց կույ չգնան,
 Որ Հայ մնան ոչ թե վայոց,
 Ինքն էլ մնա... արքան Հայոց»:
 – Հա... թե զրսում Հայ ցեղ մնա,
 Ամեն ծաղիկ իր Հողն ունի,
 Կձուլվի Հայն ուր էլ գնա,
 Բացի Հողից իր Հայրենի:–
 Հայ չի ծաղկի Բյուզանդի մեջ,
 Հայակեր են բյուզանդացիք...
 Հայ չի պահի սփյուռքը խեղճ,
 Իր Հողն ունի ամեն ծաղիկ»:
 – Ճշմարիտ ես, սպարապետ,
 Բայց սելջուկը ծով էր, ոչ գետ,–
 Յոթը գիշեր Տիգրիսն անցավ,
 Տիգրիսի պես չվերջացավ,–
 Ողջ Հայաստանն ամայացել՝
 Իր Հույսն Անին է մնացել՝
 Մայրաքաղաքն իր Հայր գորքով,
 Քեզ է կանչում իր բաց վերքով...
 Չղիմացավ Արծրունին,
 Գաղտնի գաղթեց, ինչպես Սյունին:
 Ազգը փոքր է, գիտե արքան,
 Վերջին ճարն էր, որ գաղթեցին...»:
 Եվ արցունքներն աչքից ընկան,
 Ու մի վայրկյան լուռ մնացին
 Հայոց Հույսով արյունաքամ...
 – Նարեկացուդ ոսկերքն անգամ
 Հանեց տարավ Արծրունին
 Իր խաչեղբայր ժանտ Բյուզանդին...
 – Ի՞նչ խաչեղբայր, գոռաց արքան,–
 Թուր է Հայոց ազգի սրտին,

Ինչպես թաթարն այս դիվական...
 – Ձէ՛, տե՛ր արքա, նա... խաչ ունի,
 Երախը չէ ժանտ Իրանի...
 Սելջուկը չէ, որ մեզ խաչն,
 – Ձէ՛, բայց գայլ է նա էլ, ո՛վ տյարք,
 – Ձէ՛ գայլ, տե՛ր իմ, կրակ է բարկ,
 – Հայրս կասեր՝ «զգույշ, որոյակ,
 Չանցնես մեծաց նիզակի տակ,
 Սաշեղբոր էլ տենչն է միակ՝
 Հայաստանը առանց Հայի,-
 Չգույշ, երբ որ Հասնես գահին»:
 – Իրավ, զգո՛ւյշ, ո՛վ իմ արքա,
 Մի խաչի տակ Հազար թուր կա...
 Ասաց Վաչրամ թուր-Հավլունին,
 Մեծ գորավար Պահլավունին:
 – Սև անզղն իջավ իմ սրտի վրա,
 Հայոց արծվի մի թևս պոկվեց,
 Մի աչքս Հանվեց, այն աչքս ահա,
 Որ Վանա ծովն է, այն աչքս Հանվեց:
 Այն թևս պոկվեց, այն թևս Հայրենի,
 Որ ժողովուրդն է իմ քաջ Տարոնի:
 Թև արծիվ էի՝ մի թևս պոկվեց,
 Յոթնարծիվ թևս Անիից ջոկվեց,
 Անին մի թև է, ո՛վ տեր թագավոր,
 Մի թևով ինչպե՞ս մնամ թևավոր:
 Օձ Հանեց ծովից Հույսի ուռկանս՝
 Ուլվեցին Վանս, Վասպուրականս,
 Տարոնս, Հայոց Հերոսականս,
 Ում օրոցքից էլ առյուծ կթռչեր՝
 Հենց որ Հայրենյաց վիշտը մեզ կանչեր...
 Այս, Տարոնի առյուծ քաջեր,
 Հասա՛ս ձեր Հող՝ մայր Հողը մեր,
 Ինչ Հող՝ դրախտ աստվածային,
 էլ ո՞վ ետ տա դրախտն Հային:
 Սպի դառած իմ վերքերը
 Ահա նորեն բացվեցին,
 Այս, կիսվեցին իմ ձեռքերը,
 Կիսվեց Հայոց այրուձին:

Հայաստանը ձեռից գնաց,
 Հազիվ մնաց մի ոստան,
 Զորքիս Հույսը Անին մնաց,
 Մի դրախտից մի բոստան»:
 – էլ ի՞նչ Հույս... ասաց՝ դուրս նայեց արքան,
 – Տես ծիածանը բարի բնության
 Յոթը գույնով էլ ծիծաղում է միշտ,
 Սև չունի յուր մեջ, վշտի սևն՝ ավաղ.
 Հայ ժողովրդի սրտի մեջ թողեց,
 Մենակ մնացինք, մեր ոսկեչափաղ
 Հույսերի ամպն էլ սև արյուն ցողեց»:
 – Բայց, տեր արքա,
 էլ ճար չկա,
 Վերջին ճարն է քո բանակը,-
 Ուուլ աղերսեց սուրհանդակը
 Եվ արքայի ոտքերն ընկավ,
 – Զորք տուր փրկող, զորք տուր,- ասավ,-
 Զորք տուր, զորք ինձ, զորքով գնամ,
 Գուցե ազգով վերադառնամ,-
 Ետ խլեմ Վանն իմ ավերված,
 Ետ խլեմ ծովն իմ Բզնունին,
 Վասպուրականն ու քո Սյունին,
 Ետ կխլեմ ողջ Հայասսս՝
 Ետ կխլեմ, թե զորքը տաս...
 – Որտեղի՞ց տամ, Հապա Անին...
 Ո՞վ Հույս մնա՝ թեկուզ գերված՝
 Սև խաչն Հանված Հայաստանին,
 Ի՞նչ զորք ունի Անին մի բուռ,
 Իր պարիսպներն ինչպե՞ս քեզ տամ,-
 Պարիսպներն են իմ զորքը կուռ,
 Եվ զորավարն իմ Հաղթական
 Ճարտարապետ Տրդատն է մեծ,
 Քանի անգամ նա ինձ փրկեց...
 Թե տամ տանես՝ զոհես Անին,
 Ո՞վ Հույս մնա Հայաստանին...»:
 Այսպես ասաց Սհան արքան,
 Սուրհանդակի Հույսերն Հանգան.
 – Զէ , անառակ մի որդու պես

Ինձ փրկեցի, մայր իմ, բայց քե՞զ...
 էլ ինչի՞ս է կյանքս, ասաց,
 Ու սիրտն ասես չդիմացավ,
 Աչքով տեսած սրտով կիսած
 Հայոց վշտին, որ ծովացավ,
 Զդիմացավ, չհամբերեց,
 – Որ զորք չես տա, էլ ի՞նչ, ասավ,
 Գաշունն հանեց, սիրտը խրեց,-
 Սիրտը, Հայոց վշտի պես մեծ...
 – Ձէ, մենք այսպես չենք անի,
 Մենք մեր աչքը չենք հանի...
 – Իրավ, տեր արքա, բայց Հեզն ի՞նչ աներ,
 Հառաչեց Հայոց սպարապետը,-
 Թե Հայոց ներհակ ոգին չլիներ՝
 Այսքան չէր փլվի Հայ բախտի բերդը,
 Ձէին ծագելու ոչ Վասակ Սյունի,
 Ոչ թուրք յաթաղան, ոչ Արծրունին,
 Ոչ Արծրունյաց Վասակ, Մերուժան,
 Ազգը չէր ծնի ոչ մի դրուժան...
 Ուլված չէր լինի Վասպուրականը,
 Ուլված չէր լինի Վան-Բյուրականը,
 Ուլված չէր լինի Հողը Բզնունյաց,
 Ուլված չէր լինի Հողն Արծրունյաց,
 Ուլված չէր լինի Հողը Տարոնի,-
 Մազապուրծ փախած թրից քարոնի՝
 Ձէր գաղթի Հայոց մեր Երզր Գողթան,
 Որ դեռ լալիս է թե՛ «իմը թող տան...»:
 Ձէր լինի փլված Տիգրանակերտը,
 Ձէր լինի խլված Սասունա բերդը,
 Ձէր լինի ձուլված կեսն Հայոց ազգի,
 – Ի՞նչ կես, առավելն, առավելն, ավա՛ղ,
 Այս քանի՞ դար է, որ Հայոց ազգի
 Անտառում Հունձ է արցունաշագախս...
 – Իրա՛վ, տե՛ր արքա, Հնձին վերջ չկա՝
 Հայ ազգն անտառ է, բախտն անտառահատ,
 Կտրե՛ կվառն դարեր անընդհատ:
 – Ձէ, անտառահատն ազգերն են այս կույր,
 Չար են ողջ ազգերն այս թաթարաթուր,

Անխաղաղ ժխտը ողջ աշխարհն է շար,
Լոկ Հայն է բարի, Հայն անօգնական,
Հայն ընդդեմ շարի».- Հատաչեց արքան,
Ու միտք էր անու՛մ, մի՞թե՛ն հույս չկա,
Հայ վշտի ծովից ի՞նչ նավով դուրս գա՛
Կնոջո՞վ, գինո՞վ, թե՛ն հարճով իր նոր,-

.....
- Թե՛ այս երեքն էլ մի գիրք են անգոր...

Գ Լ ՈՒ Ն Ն Ի Ն Գ Ե Ր ՈՐ Գ

1

Ու ցամաքեցին Վանն Անի բերող քարավանները,
Որ գալիս էին՝ ծով շուկան բերք ու բարիքով բռնում,
Ու նրանց առջև բացում դռները՝
Անին էլ նրանց հիացքն էր դառնում:-
Առաջին անգամ Անին տեսնողը
Պարիսպներով էր զարգանդում, ապշում,
Ետ քաշվում ահից, իսկ ներս մտնողը,
Հիացքի սանձը հազիվ էր քաշում՝
Քաշելով սանձը ձիանց կամ ուղտի,
Ու էլ չէր խորշում անհավատն, ասես,
Հրաշք վանքերից հայոց Տրդատի,-
Բերանը բացած, մի մանուկի պես,
Մզկիթի որդին տարվում էր լոխկ
Թե՛ մայր տաճարով այս շնաշխարհիկ,
Թե՛ նրբաքանդակ հայ խաչքարերով,
Թե՛ հազար ու մի հայոց վանքերով
Ու շնջում էր մզկիթի որդին Անիով գերված.-
- Հայոց հանճարը քարից է սերված,
Թե հայաստանը շիններ այսքան բազմաքարաշատ,
Ձեր ծնի ոչ մի Անի կառուցող հանճարեղ Տրդատ,
Ձեր լինի ոչ մի չքնաղ Ախթամար, հրաշք Զվարթնոց,
Ինչ նրբաշեն է կոպիտ ձեռքն հայոց...
- Աշխարհաշեն է, վալլա, ո՛վ պլաշ,
- Աշխարհում գմբեթն առաջին հայերն են երկնել,
Ապա՝ աշխարհն է հայերին կրկնել...
- Բայց որտեղ հայ՝ այնտեղ էլ վայ...
- Ձէ, թայ չունի հանճարը հայ...
Մեկ հայ Մասիսն է այսչափ գեղեցիկ,
էլ չկա... Մեկ էլ այս Անին է լոկ,-
Այս մի խոյակն էլ արժե, որ մարդիկ

Աղոթեն իրար առջև ծնկաչոք...

– Ի՞նչ ձեռք է, արդյոք, ի՞նչ ճարտարություն,

– Մի՞թե այս Անին ճարտարող ձեռն էլ Հայից է ծնվել,-

– Ի՞նչ նուրբ գմբեթներ, ի՞նչ սյուներ վսեմ, ի՞նչ խաղաղություն,

– Ասես ալլահի գլխից են Հանվել...

Ու ոչ թե Հայոց մի խեղճ աստծու,

– Ի՞նչ Հաստահեղույս սյուներ, որ մարդու

Աչքը լցնում են կյանքի Հավատով,

Կարծես Հայ ազգն է կանգնած աղոթում՝

Հավերժականի Հույսով անվրդով,-

– Ամեն մի քարից Հանճար է կախում...

– Այս ճարտարությունն Հավատն է ծնել,

– Վա՛յ նոցա՝ ում մեջ Հավատն է քնել:

– Նայի՛ր, մեկ նայիր այս նուրբ կամարաց՝

Աստծո ձեռով է, ասես, կամարած:

Իսկ Հայ գուսանը, կույր գուսանն անզամ

Ականջի աչքով տեսածն էլ երզում՝

Անիի գովքն էր անում անթառամ՝

Անզամ շուկայի ժխորի գրկում:

– Մայր տաճարի նման տաճար

Միայն Անի քաղաքն ունի,

Ձունի ուրիշ ոչ մի աշխարհ,

Ձկա ուրիշ ոչ մի Անի,

– Աստվածամոր Հոներեն անզամ

Այնքան նրբին կամար չունեն՝

Որքան գմբեթն այս Հայկական,

Որքան Անին աստվածաշեն...»:

Եվ մի անհավատ՝ որմնադիր պարսիկ,

Ամենաճարտար վարպետն Իրանի,

Լսեց Համբավը և ահավասիկ՝

Առաջին անզամ երբ մտավ Անի՝

Տեսնելով տաճարն այսքան Հոյակերտ՝

Քիչ մնաց ապշած ինքն էլ խաչ Հանի...

– Ձերն էլ է աստված՝ իմ ալլահի Հետ,

Մատաղ Հայ ձեռքին, շշնջաց՝ գերված

Քար խոսեցրնող Հայոց Հանճարով,

Հայ ձեռքի Հրաշք այս մեծ տաճարով,

Անկեղու՝ խոսող այս կամարներով,

Աստծո և Հայոց Հույսի օթեան այս գմբեթներով,
Աստծո և Հայոց Հույսի Համբուրած այս խաչքարերով,
Այս ՀաստաՀեղույս սյուներով ու դոշ
Այս խոյակներով, Անիով այս ողջ,
Անիի բանակ այս պարիսպներով,
Որոնց զոները, աչքի պես ճանաչ,
Բաց էին բարի աչքերի առաջ,-
- Վարդով դուրս կգա ով մարդ մտնի ներս...

2

Բայց գոցվում էին մեռնող աչքի պես
Հայ սրտի երակ ճանապարհները քարավանների,
Քամով արյան պես Հայ զերինների,
Քարվան չէր գալիս Հայոց Բյուրակնից,
Վանից, Տարոնից, Վասպուրականից,
Մովից, յոթնածով ցամաքից զերված,
Քարվան չէր գալիս
Ու կարոտում էր Անին մեծանուն
Վանա տառեխին, Գողթանի գինուն,
Առյուծի, արծաթի կաթին Սասունա,
Վիթ ու Լոնիկին Սիմ ու Սիփանա,
Մեղրին Տարոնա ու Մշո նուշին,
Մոկսի մանանա նուշից անուշին,
Էլ չէին Հազնում Վանա շափուղա,
Վասպուրականի գետնագործ չուխա,
Իսկ Հայ ու օտար վայ-բոշաները՝ գնչուներ մի բուռ՝
Մաղ էին ծախում՝ Հացի Հետ փոխում՝ ընկած զոնեղուռ,
Հազարաչքանի գաղտնիքով անդուռ՝
Գողերի նման կամ թե ծպտագող կանչելով խաղաղ՝
- Մա՛ղ առեք, սալա՛, մա՛ղ առեք, լավ մա՛ղ,
Ալրմաղ, քարմաղ, շարմաղ ու ձարմաղ,
Ուռա-սալա, սալա, դուռը բաց Հալա,
Բաց՝ բախտդ ասեմ՝ սե՞ և, թե՞ ալա...

Հայոց շատ մաղեր,
Սաղ առեք, սալա...

Բայց օձն իր պորտով,

Արծիափն իր սրտով

Չեն կարող մտնել արքայի սզգին,-

Ուր իբր ճգնում, բայց քեֆ են անում

Դեռ ծաղիկ արքան իր ծաղկանց գրկին:

Իր փառքից անգամ սիրտը հագնում,

Բայց չի կշտանում աչքը մի բանից,-

Շուշան գրկելիս՝ վարդ է ցանկանում,

Վարդի պես կարոտ մնում շուշանից,-

(Վարդի էլ՝ բացված վարդը գրկելիս՝

Սիրտը կոկոնի կարոտն է լայիս...):

Նարգիզ գրկելիս տուգտ է երազում,

Տուգտի գրկի մեջ՝ Հասմիկ է ուզում,

Հասմիկի գրկում՝ տենչում նունուֆար,

Ու կուզեր այգին այս ծաղկավարար

Հրաչքով մի ճոխ հարևանի փոխվեր՝

Կույսեր դառնային ծաղիկներն հազար:

Ու ամբողջ հարևան իր վզով կախվեր...-

- Այս մնաց վայելքն Սհան Սմբատիս,

Քանզի խլվեցավ հոգն Արարատիս,

Մեղրանեկտարս՝ ողջ հովս Վանա,

Ու բախտ է վերուստ՝ թե այս ինձ մնա,

Այսպես մտորեց ու ելավ այսպես,

Թուփեց, թե տվեց թագուհուն իր հեղ,-

- Թող քեզ չգտնի սելջուկը թե գա...-

Կդառնա Հայոց լեռանց թագուհին,

Իմ սերը քեզ թագ, Արագածս՝ գահ,

Կրագմես բարձր, ծաղկահչուս գահին,

Կհրամայես՝ արևը ելնի,

Կհրամայես՝ արևը մտնի,

Կհրամայես՝ ելնի լուսնկան,

Կհրամայես՝ ծաղկունքդ բուրեն,

Ամոթխածելով գլուխ գլխի գան,-

Կհրամայես՝ իրար համբուրեն,

Կայծակների հետ կկներես դաշինք,

Որ կյանք վայելեն հովիվն ու խաչինք,

ԿՀրամայես՝ աղբյուրներն Հեղվեն՝
 Ու դեպի Անի կաթնածով բխեն,-
 Համրույրդ բերեն քո թագավորիս՝
 Թագի տակ ճկվող քո վիրավորիս,
 Մինչև խորն աշունք, տեսնենք ո՞վ կգա՝
 Սելջո՞ւկը, թե Հայ բախտը, որ չկա
 Ոչ Հայոց թրիս, ոչ Հայ խաչիս մեջ...»:
 Ասաց թագուհուն թագավորը պերճ,
 Եվ արքայական հոտ ու նախրի հետ
 Բյուրական ճամփեց ճամփով ծաղկավետ,-
 Արծաթ թագուհուս ոսկե ձի-թամբով
 Ճամփեցի, ասաց, գիրկն Արագածի,-
 Եվ ինքն Անիի իր գաղտնի ճամփով
 Իջավ Անիի ձորը Մաղկոցի,-
 Որ դրախտել էր գետը - Ախուրյան՝
 Մի պարսիկ շահի վարդանոցի պես:
 Իջավ մտնելու արքայախորան՝
 Պարսիկ կույսի հետ՝ Հարճի հետ իր հեղ,
 Այն եղնիկի հետ, որին փախցրել
 Հայ կտրիճները վարդ Շահաստանից
 Արմաղան էին արքային բերել,-
 Ու եղնիկի հետ ելավ ոստանից
 Իր գաղտնյաց այգին մտավ, հոտ քաշեց
 Կույսի կրծքի պես բացված վարդենուց,
 Մի պատանու պես սիրուց մշուշվեց...
 Կախեց փղոսկրյա աղեղը կաղնուց,
 Թիկնեց գլխարաց և իր խնկալի
 Շարրաթից քաղցր, գինուց ցանկալի
 Կույսի հետ գաղտնի ժամն էր վայելում,
 Ամենաօրհնյալ իր ժամն առնացի,-
 - Էլ ոչ մի ամպիկ ինձ չի մոայլում,
 Այն քեզ համար էր, որ սուտ ամպեցի՝
 Քո ստրկուհուն յայլա ճամփեցի,-
 - Ստրո՞ւկ, թե՞ մանուկ արքայիս արքան...
 Միծաղեց Հարճը խանդով մանկական,
 Եվ ընկավ հույսով,
 Արքայի վզով,-
 Ու մի մեղեդի դարձան երկուսով,

Կինը վանդակ է,
Մարդը թռչնակ է,
Մեռնեմ վանդակից ինձ դուրս բերողին,
Թե կինը բախտ է,
Հարճը դրախտ է,
Երևե՛կ վանդակից դրախտ թռչողին:

Սերը սիրո համար լալիս,
Սիրտը գիրկ է միշտ փնտրում,
Սիրո համար աշխարհ գալիս,
Սիրո համար ենք ապրում:
Կոկոնների աշիկները
Սիրո համար են քայքայում,
Թագավորի աղջիկները
Ճորտ են սիրո ամբոցում:
Կնոջ ստրուկն են գանձ ու գաճ,
Արքան ճորտն է իր կույսի,-
Այս աշխարհում դրախտ թե կա՝
Գրկի մեջ է երկուսի...»:

Ու համբուրեց արքան կախարդ իր կույսին,
Դրախտն Հեռվից աչքով արավ երկուսին:-
— Լոկ սեր կուզե յարբ յարից՝
Ստրուկ լինի, թե արքա,-
Թող ու փախիր այն աշխարհից,
Որտեղ կին կա, սեր չկա:

Սիրո համար աշխարհ կուզանք,
Սիրո համար կմեռնենք,-
Սիրո համար սրով կերթանք,
Նորից սիրուց կյանք կառնենք»:

Ու գինին լցրեց հարճը նազելի,
Ինքը շահանդուխտ,
Անունը Զմբուխտ,
Դեռ մատաղ, դեռ կույս, դեռ երազելի՝
Կոկոնում դարթնած դեռ կոկոն մի տուզտ,
Դեռ լոկ համբույրի հարճը կուսական:

- Ձէ՛, թող ևս լցնեմ,- ծիծաղեց արքան,
 Ով բարակ մեջքիդ թասն է գրկելու,
 Նա է քեզ, ահա, մատուցակելու,-
 Հայոց արքան է քո սիրո ծառան,
 Ես պիտի լցնեմ, դու միայն խմե,
 Գառս»։ ու լցրեց գինին իր գառան,
 - Թե իմն ևս՝ մինչև մրուրը քամե,
 Մինչև մրուրը՝ առանց մի խոսքի.
 Հարճը վերցրեց բաժակը ոսկի,
 Հանկարծ վախեցավ, եղնիկի նման,
 Չորս կողմը նայեց, հառաչեց թաքուն:-
 Ծիծաղեց ՍՀան-Սմբատը, արքան,
 - Սատանի շուքն էլ չկա իմ այգում,
 Ինչո՞ւ աչերդ դռներին ընկան...
 Տե՛ս ինչ արքա է քեզ մատուցակում,-
 Գինուս չի հասնի ձեռքն էլ իմ եղբոր,
 Կույր է թագուհուս աչքն էլ հեռավոր,
 Ըմպե, մենակ ենք այգում Հոտեան՝
 Ինչպես դրախտում Ադամն ու Եվան:
 Մի թեթև խմենք, որ լավ լողանանք,
 Դրախտն էլ չունի ավազանն այգուս:-
 - Իրանի շահն էլ չունի, իմ հոգյակ,
 Ծշնջաց Ջմրուխտ-շահանդուխտը կույս:
 - Այս՝ իմ թագուհու արտասուքն է պարզ,
 Այնտեղ լալիս է, այստեղ է լցվում...
 - Թե՞ իմն է... նազեց Հարճը նենգանազ:-
 - Ձէ՛, կոկոն բախտդ դեռ նոր է բացվում...
 Եվ արքան լցրեց բաժակն իր հարճի,-
 - Ուշ է, գառնուկս, էլ մի ամաչի,
 Եվ ինքը լցրեց
 Գավաթն էլ իր մեծ՝
 Հարճի պես մինչև մրուրը քամեց:-
 Որ հայոց վիշտը իր մտքից հանի՝
 Խմում էր համբույր, շարբաթ ու գինի,
 Խմում էր, երգում բազմած կաղնու տակ
 Իմաստուն արքան ինչպես խեղկատակ:-
 - Իմ դրախտ, ինձ հույս բերիր,
 Վանդակից ինձ դուրս բերիր,

Շիրազից փախած վարդն ես,

Իմ թագի գաղտնի զարդն ես:

Աչքերիդ պարսից սուրմա,

Շուրթերիդ՝ Հնդու խուրմա:

Համրույրդ՝ Հայոց զինի...»:

– Միայն քեզ անուշ լինի.

Եչնջաց Հարճը ու մի Համրույրով

Թուվեց արքային դրախտի բույրով,

Ու ջաշել արքան Հալվեց Համրույրից,

Ու խորովածը քաշեց շամփուրից՝

Արքայախորակն Հարճին մեկնելով, –

– Լուսինն էլ, ասաց, ահով է անցնում

Իմ գաղտնյաց այգու մուխ պարիսպներով:

Եվ ինքն իր ձևոով իր զինին լցնում

Հարբում, չէր զգում, որ Հարճի առաջ

Վառվող խորովածն՝ իր գառնաքառաչ

Թագուհու սիրտն էր՝ քաշված շամփուրի, –

Պմնեք, ծիծաղենք աշխարհի վրա,

Շարքաթ է ջուրն էլ գաղտնի Համրույրի...:

Առաջ դու խմն կենացը նրա, –

Հարճի ականջին ծիծաղեց կամաց,

Առաջ դու խմն, քրթմնջաց կրկին,

Եվ ինքը լցրեց զինին իր քամած՝

Ինքն իրա ձևով տակառած զինին,

(Իր թասից Հարճի թասըն էր լցնում՝

Առաջ Հարճին էր զինին խմեցնում, –

Հարճին թվում էր՝ սիրուց է միայն...):

Այնինչ իր արքան, լցնելով անձայն,

Մտքում կրկնում էր՝ թե «արքաներին

Կնոջ զրկում էլ զինով են մեռցնում,

Հենց կին ու զինով, վա՛յ անհոգներին:

Աղքատի զինուն միշտ ջուր են խառնում,

Միշտ թույն են խառնում զինուն արքայի,

Արնագինոտ է պատմությունն Հայոց,

Ինձ աստված փրկե զինուց ալլահի,

Որ քիչ Հայոց չէ դարձրել վայոց, –

Արնագինոտ է պատմությանց սինին» :

Խորհում էր՝ զգույշ լցնում իր զինին

Պննջում ... խմում ու մերթ Հառաչում՝
Կաքավին գրկած՝ Հավիկ էր կանչում:

– Հավիկ մի տեսի,
Կաքավիկ ասի,
Թևիկդ ինձ տուր,
Ի՞նչ քովիկ Հասի:

Մարավիկ աչեր
Մովիկ Հառաչեր,
Հևիկդ ինձ տուր,
Թևիկդ ինձ տուր,

Ինձ Հանն բոցեն՝
Հովիկդ ինձ տուր,
Մարավիկ աչեր,
Մովիկ Հառաչեր:

Հովիդ եմ կարոտ,
Քովիդ եմ կարոտ,
Մարավիկ եմ քեզ՝
Մովիդ եմ կարոտ:

Մարավիկ աչեր՝
Մովիկ Հառաչեր:
Հավիկ մի տեսի՝
Լավիկ մի տեսի,

Մովիկ չտվեց՝
Ցավիկ մի տեսի,
Մարավիկ աչեր՝
Ցավիկ Հառաչեր»:

Ու խմեց արքան Հարճի բաժակից...
– Կաքավիկ գրկել՝ Հավի՞կ ես կանչում՝
Ծիծաղեց Հարճը, բայց տխրեց մեկից, –
Լավը չե՞մ, որ դեռ լավիկ ես տենչում:
– Վայելի՞ր ... միայն այս կմնա մեզ ...
– Բայց ի՞նչ Հավիկ է, որ այրում է քեզ,
– Այո, Հուր կիներ չէ կրակն արքայիս,
Ազգիս վիճակն է կրակը գահիս, –
Մովից ծով էր, ծովից ծով էր ծիծաղում
Հայաստանը Տիգրանի,

Հիմա ի՞նչ կա, էլ ի՞նչ մնաց Հայ Հողում՝

Մի Ախուրյան, մի Անի:

Մովից ծով են շար ծիծաղում

Հիմա ազգերն ինձ վրա,

Վիշտս գինու մեջ են թաղում՝

Տես՝ գերին են ես նրա:

Ավա՛ղ, էլ ի՞նչ ծովից ի ծով,

Թող իմ ազգը ծովանա,

Որ Հայ բախտի վերադարձով

Իմ կրակն էլ Հովանա...

Դու Հացս գիտես, լացս չգիտես...

— Ձէ՛, թող Համբույրս վշտերդ կխախտի,

Միայն թե Հոնքդ վրաս չկիտես,

— Հոնքերս ամպն են գերված Մասիսի...

Բայց վեր կաց, վիթխ, լավ է գողանանք

Կյանքի վայելքը, քան ողբը մնա,

Ի՞նչ ոսկե ձկնիկ, ժամն է՝ լողանանք,

Որ Հայոց վշտիս կրակն Հովանա

Այս ավազանում ու քո գրկի մեջ,

Քո գրկում իցիվ ցափս քնանա,

Վայելենք, քանի մենք մերն ենք, իմ խեղճ,

Ու թեքվեց Հարճի կիսարաց ուսին, —

(Ուն ինչպես ամպից դուրս նայող լուսին)

Եվ ականջի մեջ ինչ—որ շշնջաց

Մատաղ պարսկուհուն, պահ մի վարանեց,

Բայց ավազանին նայելով ժպտաց,

Ձկներ տեսնելով՝ իր վախը վանեց,

Բայց վարանելով իր շորերն Հանեց,

Մի ձեռքով քաջին Հեռու վանելով,

Շապիկն էլ Հանեց՝ Հոգին Հանելով՝

Նետվեց ավազանն ինչպես մի ձկնիկ,

Ի՞նչ ձկնիկ ... իրավ, այնքան գեղեցիկ, —

Որ մեջքը գրկող ջուրն ինքն էլ գողաց,

Անիծեց իրեն, որ տղամարդ չէր ...

Ավազանն ասես լույս խմեց, շողաց,

էլ կիրքն արքային ինչպես շտանջեր,

Երբ ձկներն անգամ սիրուց դողացին,

Պաղարյուն ձկներն անգամ շողացին,

Ու կրակվեցին, երբ մարմինն դիպան,-
 Գիտեր կինն ինչ է Հակն էլ անբան ...
 Ու խնկթ ջրերը ջահել սրտի պես
 Սիրուց ծառս եղան, ծափ տվին ասես,
 Որ հրեշտակ է իրենց գիրկն ընկել,-
 Եվ աղամանդներ շաղ տվին վրան,
 Եվ ուղում էին Հավիտյան գրկել,
 Բայց թագավորը մոտեցավ նրան,-
 - Ամեն մի մասդ գիրկ է մի կույսի,
 Գու լույս կարապն ես աստծու Հավուզի,
 Բո կրծքի գահին ոչ թե երկու նուռ,
 Իմ երկու թագն է աղամանդակուռ,
 Չգիտեմ, ե՞ս եմ, թե՞ դու ես արքան:
 - Ես եմ, կատակեց Հարճը կուսական:
 Ես քո թագուհին՝ քո կրծքի գահին...
 Ու մեղմ լողում էր դշխո պարսկուհին,
 Գժվեց արևն էլ Հայոց սրբազան,-
 Ու խուժում էին շողերն ավազան՝
 Համբույրներ էին մարմնից գողանում,
 Բայց չէր հովանում սիրտն էլ արևի,
 Հայոց աստղիկներ, ասես, լողանում,
 Վահագնավայել սիրո ծարավի,-
 Հայուհու նման լուկ ինքն հովանում,
 Արծաթամարմին հրեշտակի պես,
 Նազում նազելի անոթխած ու հեղ,
 Մերթ կուրծքն էր ծածկում իր ծով մազերով,
 Ու մերթ էլ պառկում ինքն իրեն վայել՝
 Իր մարմնի հազար ու մի նազերով
 Ոլում էր խելքը արքայի ջահել ...
 - Ծնող տաճար է մարմինդ մարմար,
 Իմ աստրծուն էլ խելքից կհանի:
 - Մարմար մզկիթ է այլահիս Համար,-
 էլի կատակեց կույսը գեղանի,
 - Տաճար է, կրկնեց արքան մարմնահար,
 Տաճար կղարձեսեմ մզկիթն Իրանի ...
 Եվ այն է՝ արքան պիտի մերկանար,
 Որ ընկներ չքնաղ գիրկն ... ավազանի,
 Բայց շաչեց սև լուրն, ինչպես մի սև նետ,-

– Հունաց գաճից նոր գիր, արքա,-
 Ձայնեց համհարզն այգու դրսից,-
 – Ներս քից, Համզո, տեսնեմ ի՞նչ կա,
 Հրամայեց արքան ներսից:
 Թուղթը ճերմակ աղամուս պես
 Ելավ պարիսպ ու ներս թռավ,
 Բայց հայ բախտին էլ ի՞նչ ասես,
 Երբ աղամինն անզղ դառավ ...

Բացեց արքան,

Բայց մի վայրկյան

Չհավատաց իր աչքերին՝
 Կարծես աչքի թագերն ընկան,
 Ու սիրտն ընկավ ա՛հի գերին,-
 Հավի փոխվեց արծիւն ու խեղճ
 Գաղտնի կարդաց իր մտքի մեջ:

Ողջույն ու վայ հայոց լորին՝
 Յհան-Սմբատ թագավորին,-

Ողջույն ու վայ

Իր կուռ բազկին,

Իր բազկի թայ

Մի բուռ ազգին:

Բավ չէ՞ գանձով լցնես Անին,
 Ու դեռ կարծես ինձ անզն,
 Իմ զորքերը քո սահմանին՝
 Պատասխանիդ կսպասեն:

Վաթսուն տարվա հարկը կուզեմ,
 Հորդ պայմանն ինձ վկա,
 Այս գիշեր էլ դեռ կսպասեմ,
 Էզուց զորքս քեզ կուգա:
 Ամեն գլխից՝ գլխից առաջ՝
 Մի ուլ, մի ցուլ, մի ոսկե խաչ,
 Ամեն գլխից, ով անօրեն,
 Հարյուր լիտր ոսկի ցորեն,
 Ամեն գլխից մի պայտ, մի ձի,
 Մի ասպանդակ, բայց պղնձի,

Ամեն զլսից մի կով, մի եզ,
Մի կույս բեր ինձ՝ թե կով չունես,
Կովեղջյուրով քեզ կխաչես,
Խաչեղբայրդ թուրքն է, ես չեմ»:
Ու դողաց թղթիկն արքայի ձեռին,
Իր սիրտն էլ զեղնեց թղթի պես, դողաց,
Ահից մոռացավ աղեղն էլ ծառին,
Եվ ավազանում կույսին էլ թողած՝
Ի սեր Հայրենյաց՝ ապշած ու լռին

Հեծավ ու այգով
Անիի տակով
Իր գաղտնի ճամփով,
Ոլորվեց նորված,
Գետնի տակ փորված,
Այն մոտիկ ճամփով,
Որ ձորից Հանում
Անիի տակով
Անի է տանում,-
Ելավ ու գաղտնի
Ներս մտավ Անի,

Ու միուց արագ իջավ սրդողած,
Ամբոց շտապեց, կույսին ... կույս թողած,
Ու գաՀին բազմեց՝ ապշանքն աչքերին,
Եվ իսկույն կանչեց սուրՀանդակներին,-
- Հեծե՛ք, Հասե՛ք՝

Ո՞վ է, տեսեք,-

Մո՞վ, թե՞ գետ է զորքը դժնի,
Թե ծով լինի - ձեն միք Հանի ...
Քանզի զորքս Անիում չէ ...
Ով տեր աստված, ինձ մի խաչե,-
Թե՞ ընչաքաղցն ահ է տալիս
Մի բուռ զորքով վազրարերան,
Բախտի դարը ինձ չի գալիս,
Թե ահ լինի՝ մահս նրան,-
Թե մահ-ծով է՝ դարձեք իսկույն,
Հասեք, ժամն է անագորույն,
Քանզի առանց զորք է Անին,
Այս, ինչ ասեմ վրաստանին ...

Շուտ լուր բերեք, որ իմանամ
Թե ում պիտի իմ ... Հարկը տամ ...
Հասեք, մինչև Պաշտպանիս
Վրաստանից ետ գա զորքով,
Սահման Հանի թուր-Հավիունիս՝
Մեկին Հազար Հարկ տա զարկով
Շուն խաչեղբորն Հայաստանի ...
Հասեք ու տեսեք, թե Հույն ամպի մեջ
Կայծա՞կ է զորքը, թե՞ կարկուտ մի խեղճ՝
Իմ Հայոց Հույսի կանաչ արտերին,-
Տեսնե՞ք, թե ո՞վ է դառնում ում գերին ...
Արծիվն երկնքից երկրի սև արտում
Սև ակոսում սև գառն է նկատում,-
Ձեզ տեսնեմ, Հայոց արծիվներ, թռեք,
Թե գառ է՝ Հանգիստ՝ գինով ետ դառեք,
Թե սև գայլերն են՝ թե առեք Հողմից՝
Լուր բերեք երկրիս ամեն մի կողմից ...
Իցիվ բերեք լուր մի բարի,
Որ բերի քունն իմ աչքերի»:
Ու ճամփու դրեց սուրհանդակներին,
Ինչպես մայր ակունքն իր վտակներին,
Ու ծափ տվեց, կանչեց Հայկին,
Թիկնապահին իր թիկնավետ,
- Կանչիր իսկույն թուր-կայծակին,
Քեզ կրնձայեմ իմ ձին աշխետ, -
Դե շուտ, Հասավ ժամը նրա ...

- Հրամանբղ, գլխիս վրա:

Գ Լ Ո Ւ Ն Վ Ե Ց Ե Ր Ո Ր Դ

1

Հավաքական՝ ինչպես ծովը, որ ծնվում է գետերից,
Թե ծովանաս՝ էլ չես խոցվի, ինչպես ծովը նետերից ...

2

... Պաղ ավազանում կույսն այժմ դողաց,
Բայց չհավատաց իր ծով աչքերին,-
- Ինձ ավազանում, ինձ դեռ ... կույս թողած՝
Ո՞ւր թռավ, ալլահ, իմ տերն ու գերին ...
Շշնջաց ապշած կույսն ավազանում
Մենակ մնացած կարասի նման,-
- Ինչո՞ւ կուշանա, այս ի՞նչ է անում...
Ու երգի փոխվեց վիշտն սպասման:
- Մենակ թողեց ո՞ւր գնաց,
Ո՞ւմ սև սրտին թուր գնաց,
Թե՞ Այծյամին գրկելու
Գաղտնի վարդի բույր գնաց:
Ա՛յս, չէ, թուր չէ, ետ կգա,
Ուր է, ուր չէ՝ ետ կգա,-
Կույսին ... ծարավ չի թողնի.
Իմ աղբյուրը ետ կգա:
Կուգա, կասի՝ ես եմ, ես,
Թագի տակ էլ չեզ եմ ես,
Շահի դուխտն է թագուհիս,
Որձ առյուծի պես եմ ես ...»:
Բայց կույսի համար պահը դար դառավ.
Արևն էլ սարի ետև թաքնվեց,
Կույսն ավազանից ահով դուրս թռավ,
Հագնվեց արագ, արագ հագնվեց:-
- Ի՞նչ էր, որ այսպես անխոս թռավ դուրս,

Որ չմտավ էլ ավազանն իմ կույս...
Անմուրա՞զ պիտի մնան ... աչքերս,
Հիմի եմ զգում, որ սեր է սերս:
Թե՞ թագուհին է ետ դառել իսկույն,
Որ զեմքը դառավ տուղտից էլ դժգույն.
Թե՞ արքայական մի գործ է գազտնի՝
Վախում է պարսիկ իր Հարճին Հայտնի...
Թե՞ գանձաթաքույց մի բան է անում
Անիի տակի գազտնի Անիում,-
Բայց ինչո՞ւ ձիով, ձիով սլացավ», -
Ու կասկածներն մի կծիկ դարձավ
Գեղանի կույսը՝ կես ճամփին լքված.
- Մի՞թե այս էին ճակատիս գրել,
Ախ, մի՞թե այս էր իմ բախտը չքված,
Ձե՛, մի նոր Հարճ եմ իր գիրկը բերել,
Ախ, չհավատաս, ով էլ որ լինես,
Արքայի տված սիրո խոսքերին,-
Ով էլ որ լինես - չդառնաս գերին»:
Ու սրտի աչքին իր խանդալուկ
Արքան դառնում էր անդուռ Հանելուկ.
- Բայց ով էլ լինի իր գիրկը բերված,
Ես գիտեմ ու թույնն ու նրանց գինին, -
Լոկ ես եմ ... լոկ իմ մարմինն է գերված՝
Արքայիս Հզոր մատի մատանին...
Ձե՛, սիրո բան կա, որ պաղ Հեռացավ.
Որ աղեղն անգամ մոտս մոռացավ,-
Նոր կույս կլինի, թե մի գույժ լիներ՝
Նա թեկուզ աչից իսկույն կզինվեր՝
Զգույշ է սիրտը, զգույշ անսահման՝
Վախկոտ եղնիկի աչքերի նման:
Կամ թե սելջո՞ւկն է թաթարազրահ
Գալիս իմ բախտի՝ Անիի վրա...
Թե՞ խելագարվեց, որ խոտվաՀույզ
Մոռացավ անգամ ավազանն իմ կույս,
Աչքին դառնում էր այսքան Հանելուկ ...
Ու մթնարավիղ կասկածի բանտից
Քիչ մնաց կույսը մոնչար խանդից,
Մազերը պոկեր, որ իր բախտ արքան

Վարդը գիրկն առավ, Հոտոտեց, սակայն
Զպոկեց վարդը թփից կուսական,-
Զդառավ կույսը թագուհի ... թագին,
Այս է, որ, գուցե, մատաղ եղնիկին
Մեկից վիրավոր առյուծ դարձրեց,-
Ու խենթացրեց խանդն իմաստունին,
- Զէ՛, կովի բան չէ այս գաղտնիքը մեծ,
Այս, Բյուզանդիոնի
Մի բող կլինի,-

Թե չէ՛ իմ բազեն չէր գնա անդեն,
Ինձ էլ կտաններ իմ սիրո բազեն»:
Ու ելավ լոին,
Աղեղը ձեռին,

Ու կասկածներով իր ամենախույզ
Վեր ելավ այգուց Զմրուխտը դեռ կույս,
Իր խանդի պես մութ,
Իր սիրո պես խոր,
Իր խանդի պես մութ
Ու օձադուր

Այն ստորգետնյա ճամփով, կարեվեր,
Աղեղը ձեռքին՝ ոլորվում էր վեր:

6

Այնինչ արքան գաղտնի ամպել,
Ասես ընկել վանդակն ահի,
Սուրհանդակ էր սահման ճամփել,
Նոր սուրհանդակ մի ամենհի:-

- Թո՛ր հետով,
Արծվի թևով,-

Տես՝ իրա՞վ են գորքով եկել,
Շա՞տ են, թե՞ քիչ, ջո՞ւր են, թե՞ ծով,-
Կարծում են, թե նե՞ղն են ընկել,
Արծրունյաց գաղթ ու լացով...»:
Ու կանչեց արքան արքայադպրին՝
Ողջ նախարարաց հրովարտակեց,-
Թե Հարկապահանջ ամպ իջավ երկրին,-
«Դուք թողիք, որ շանթն Հոգիս մտրակեց...
Պատյանն՛ք իմ դեմ ձեր քինաթուրը,-

Ինչպե՞ս տամ, կտրեց Հուշիս աղբյուրը,
 Աղբյուրս ծով էր դառնում դարերով
 Այն տուրևառիկ քարավաններով,
 Որ գալիս էին Վանից, Բյուրակնից,
 Ղարսից, Տարոնից, Վասպուրականից:
 Ի՞մ նախարարներ, ի՞մ Հայոց իշխանք,
 Մովաջյալ Հարկը մեկտեղ ենք տալու,
 Մեկտեղ ենք տալու ծով Հարկը՝ թե տանք,
 Թե չտանք - ծովը կովի է գալու:
 Պատյանք, ի սեր մեր ազգի Հայկյան»
 Ու դրեց կնիքն իր արքայական,
 Օհան Սմբատը, արքայից-արքան,-
 Ու թռավ, ինչպես պատյանից մի թուր,
 Հրովարտակը այն տազնապասույր:

7

Ու դուրս էր նայում նեղ լուսամուտից
 Զորափին բազմած բարձր պալատի,
 Սիրտը կոծում էր կույսի կարոտից,-
 Միտքը սանձում էր կարոտն իր սրտի...
 Ու սահման ճամփած սուրհանդակների
 Լուս ճամփերն էին պահում ահառած
 Բոլոր մտքերը իր կասկածների,
 Բոլոր մտքերը՝ երկու աչք դառած:
 Իսկ ճամփեն, մեծում, աչքին ահախար
 Մի օձ էր թվում, մի գորավիշապ,
 Իսկ Ախուրյանը, խավարի ծովում՝
 Ահի ականջին գորավիշապի մոունչն էր թվում,
 Մոտեցող գորաց մոունչը մեծար,
 Ու դուրս էր նայում զեռ տազնապահար
 Ահահար արքան և Հիշում խորը
 Իր եղբոր փորած՝ իր ընկած հորը ...
 Լուսինն էլ լքված իր թագուհու պես
 Դուրս է մնացել ու լացով այնքան,
 Որ շուրջը թափված աստղերը կարծես
 Արցունքներն էին իր Հավերժական:
 Կես թագը գլխին, բայց առանց գահի,
 Երկինքն էր միակ իր պալատը վես,-

Աստղերն իր ազգը, ինքը թափառուհի,
 Ու թափառում էր թափսձալի ու Հեզ,
 Ասես փնտրում էր նա էլ վախճորած՝
 Մասիսի վրա Հայ գահը կորած...
 – Երանի Հայերն աստղեր դառնային,
 Հայ ազգը մի ծով աստղաբույլ դառնար,
 Որ ոչ մի շար ձեռ չհասներ Հային...
 Ազգի կորչելու վախն էլ չքանար:
 Ոսկի Հողի տեղ Հայաստան լիներ լուսինն արծաթյա,
 Լուսնյակի վրա լիներ Հայաստանն իր ազգ ու ցեղով՝
 Այս շար ազգերին Հավիտյան անհաս այն լուսնի վրա,
 Որ էլ չլցվեր Հայ սիրտը ձուլման ահ ու երկյուզով,
 Որ ճակատագիր սարսափն է նրա,
 Որ Հային մնար Հայ Հողն Հնօրյա,-
 Քանզի ո՞ր Հողում մի Հայ չի կորել,
 Ո՞վ չի Հայ ազգին գերեզման փորել
 Կոտորածներով դարեր ընդերկար,-
 Ո՞վ չի Հայ թաղել առանց շիրմաքար
 Հայոց քարաշատ քար-քարաստանում
 Վշտից քարացած մայր Հայաստանում...
 – Ո՞վ չի երկրում զարկել Հային,
 Ո՞վ չի կյանքում զրկել Հային,
 Կյանքն ի՞նչ ... ո՞վ չի Հողից զրկել՝
 Սև տարտարոս զրկել Հային ...

7

Եվ սպասում էր արքան ահահար,
 – Տեր աստված, մի՞թե Հայոց խաչնդրայր
 Հունացը Հոնաց դարձավ վայրենի,
 Որ Հարկ է ուզում այսքան վազրազայր,
 Մի՞թե աղավինին դարձավ բորենի ...
 Մի՞թե դեն իր ողջ բանակով կգա...
 Թե՞ Հարկ չէ ... մտքում ուրիշ միտք ունի,-
 Տեսնենք՝ սուրհանդակն ի՞նչ կասի, ի՞նչ կա,
 Ի՞նչ է երազը բող Բյուզանդիոնի ...
 Եղբորս մատն էլ խառը կլինի ...»:
 Եվ էլի հիշեց Հեք թագավորը
 Նենգ եղբոր փորած՝ իր ընկած Հորը ...

– Խառն է ... կրկնում էր սասանյալ արքան,
 Հարկ-դավի մեջ էլ խառը կլինի,
 Ծով Հարկի մեջ էլ այս բյուզանդական
 Ինչպես զաղթի մեջ Վասպուրականի...»:
 Ու մութ կասկածներն աղեղներ լարում՝
 Նևոս ձգել էին, կարծես, սովորում՝
 Իր կասկածները՝ սիրտն արած թիրախ՝
 Ու զարկում էին, զարկում աջ ու ձախ՝
 Ծակծկում էին սրտիկն ահարերդ,
 Ամեն անստույգ կասկածն անվրևալ՝
 Ամեն անստույգն՝ ստույգ մի սև նևոս ...
 – Բայց թե զորքով է խոսելու ինձ Հևո՝
 Թե ողջ զորքով է՝ վայ իմ աղեղին,-
 Եվ ահեղ ահից իր աղեղն հիշեց,
 – Կին է՝ ով կորցնի զենքը, կինն ու ձին
 Հոր խրատն հիշեց, խոր մի ախ քաշեց,
 Եվ հորը նայեց ինչպես աղյուծին,
 Ու թվաց, թե հոր պատկերն էլ ահա
 Կռահեց որդու տաղնապր զաղտնի՝
 Կիտեց հոնքերը իր որդու վրա,-
 – Ինչպես կիտում էր սաստով արքեմի,
 Երբ մանուկ էի, երբ մութի ծովում
 Ինձ թռչող նևոս էր շղջիկը թվում ...
 Երբ անցնում էի գիշերն այս ձորից,
 Թեկուզ հորս Հևոս, ձորն Ախուրյանի,-
 Վախենում էի ընկնող աստղերից,-
 – Հայրիկ, հուր վիշապն իմ գլխին կընկնի...
 Իրավ - երկնքի Հսկա աղեղից
 Ընկնող աստղերը նևոս էին թվում՝
 Ուր էլ փախչելի մանուկ երկյուղից՝
 Չղջիկի նման սիրտս էին խրվում...
 ... Ոչ թե քաջությամբ Հասա իմ գահին -
 Այլ գահն ինձ Հասավ հորս գանձի պես»:
 Այսպես մտորեց ու թիկնապահին
 Կանչեց թագավորն ու գոռոզ ու Հեզ
 Հայտնվեց չուտով
 Արծալի քթով
 Թիկնապահ Հսկան

Անունը Ոսկան,
 Արծվի քթով՝
 Ինչպես իր արքան:
 – Հայկն ուչացավ՝ թո՛ր Գուգարք.
 Տես որտե՞ղ է կոխվը բարկ,-
 Ինձ բեր իմ Հոր թուր Հավլունուն՝
 Սպարապետ Պահլավունուն,
 Կովում լինի՝
 Կովից Հանի,
 Բեր առյուծին իմ ծերունի,-
 Քեզ է, ասա, մնում քո խեղճ
 Հայրենիքը՝ վտանգի մեջ...»:

9

Ու նայում է Հորն ու մենախոսում,-
 – Ի՞նչ պատասխան տամ, Հայր իմ կարեկիր,
 Մովացած Հարկերդ ինձնից են ուզում,
 Ժպտա, ով պատկեր, կամ նշավակիր,
 Որ որդին Հորը չի Հավատալու,
 Իրա՞վ դու գաղտնի պայման ես դրել,
 Թե Բյուզանդիոնին դու Հարկ ես տալու՝
 Իրա՞վ ես, Հայր իմ, գաղտնի Հետկարել,
 Եվ ինձ ես վիշտը ճակատագրել ...
 Թե տամ՝ ծով Անխս ողջ կամայանա,
 Մայր տաճարում էլ մի մոմ չի մնա,
 Որ լա՛ այրվելով պատկերիդ առջև,
 Քանզի ծով կուզե գետից դեր սև:
 Հայր իմ, թող քո էլ աստվածն ինձ պահի,
 Աղվեսի՞ն Հարկ տար առյուծն ամեհի,-
 Իմ Հայր առյու՞ծը Հարկ տար աղվեսին,
 Կամ գաղտնագրեր խոստումով մի սին,
 Այդ չեմ Հավատում, բայց ինչպե՞ս չտամ,
 Սիրտս քոնը չէ, ով առյուծակամ,-
 Կարծես մորս Հետ սրտանց չես ... քնել,
 Որ, Հայր իմ, դու ինձ այսպես ես ծնել ...
 Ինձ եղնիկի սիրտ, եղբորս՝ վագրի ...
 Եվ դեռ Հիշում եմ խոսքդ արքենի.
 – Ամեն մի արքա իր արքան ունի,

Նրա խորով է նստում, վեր կենում,
Կա, որ իր արքան կինն է զեղանի,
Կա, որ գողունի իր Հարճն է լինում,
Կա, որ իր գորքն է. կա էլ, որ նրան
Արքա է մտտիկ մի մեղրարերան,-
Կա, որ սին փառաց տենչն է մեղսարեր,
Կա, որ իր եան է, կույր կամքն անվեհեր,
Ես էլ իմն ունեմ, Հայր իմ անսովեր,-
Ես էլ եմ ահա թագավոր, սակայն

Վախն է, կնոջ պես, ահա իմ արքան,
Արքայիս արքան
Վախն է խոյական,
Խենթ ու իմաստուն
Ծպտյալն իմ արթուն,

Որ Հաճախ, ինչպես խելքահան մի կին՝
Բուռն է Հավաքում իմ կամքն ու ոգին,
Իմ խիղճն ու միտքը, իմ պատիվն անգամ,-
Ահա քո ծնածն, ով լուսահոգի,
Եվ Հիմա Հա՞րկը, թե՞ իմ զարկը տամ,-
Ո՞րը տամ, որ գեթ Անիս չչոքի,
Ինչպես Հայաստանն՝ այլահի առաջ,
Ինչպե՞ս զարկը տամ, երբ իմ թուրն է խաչ ...
Ու թե արնոտ է նետն իմ աղեղի՝
Որսի արյունն է, ոչ թե ոտխի ...»:

10

Բայց ունայնաորս իր աղեղի տեղ
Իր Հույսի միակ աղեղն Հայտնվեց,
Իսկ Պահլավունի իշխանը չքեղ,
Ներս մտավ խոնարհ ու գլուխ տվեց,
Ու վշտագուժեց,-

- Տե՛ր իմ թագավոր,

Գոռ բյուզանդ Հոնր Վրաստանն առավ,
Իր վաթխուն Հազար գորբով վազրավոր,
Վրաստանն առավ, մեղ վրա դատավ...
Իմ վեց Հազարով՝ յոթ կոխի տվի,
Բայց ... ինչպես քաղեն ընդդեմ արծրվի:
Շատ է կատաղեկ, որ Վրաստանին

Ջորավիդ ելավ՝ դորք տվեց Անին ...

Հիմա ուզում է Անի արչավել...

– Ձե, Հարկ է ուզում, վաղուց չենք տվել,

Ի՞նչ Հարկ, տես ինչ է ուզածը մթին.

Ու թուղթը տվեց սպարապետին,–

– Ամեն գլխից՝ քո գլխի հետ՝

Հարկ պիտի տաս ինձ այսուհետ:

Ամեն գլխից՝ գլխից առաջ,

Ամեն գլխից մի ոսկե խաչ,

Ամեն գլխից մի պայտ, մի ձի,

Մի ասպանդակ, մի մորթ այծի,

Ամեն գլխից, ով անօրեն,

Հարյուր լիտր ոսկի ցորեն,

Ամեն գլխից մի ուլ, մի ցուլ,

Ամեն գլխից մի բարձ բմբուլ,

Ամեն գլխից մի բուռ բրինձ,

Չունես՝ մի կոտ գարի տուր ինձ,

Ամեն գլխից մի խուրձ բամբակ,

Չունես՝ բուրդ բեր, ով քուրդ Համբակ,

Ամեն գլխից մի կոտ կորեկ,

Չունեք՝ Անին թողած՝ կորեք,

Ամեն գլխից մի նոր պարան,

Ամեն գլխից մի նոր վրան,

Ամեն գլխից մի տեգ, մի թուր,

Թաթարին թող և ինձ Հարկ տուր.

Ամեն գլխից մի կով, մի եզ,

Մի կույս բեր ինձ, թե կով չունես ...

Առանց մի խոսքի՝

Վաթսուն բեռ ոսկի ...

– Ավա՛ղ, Հառաչեց սպարապետը,

էլ ի՞նչ խաչեղբայր, երբ Հարկ է ուզում,

Գիտե, որ նեղն եք իմ աղեղ-նետը,

Լայն աղեղով է խաչիդ հետ խոսում ...

– Գետից ծով կուզե, մոնչաց արքան,

Ու խաչեղբայրս ցուլ դառավ զարկան,

Իմ հորս մահով զարթնել վազրազայր

Քառասուն տարվա խարջն է խրխնջում

Մեր խաչեղբայրը, էլ ի՞նչ խաչեղբայր,

Երբ ահա եկել Հարկ է պահանջում
Մի պարսիկ, մի թուրք անհավատի պես.
Այն էլ քառասուն, քառասուն տարվա,
Թե տամ՝ սոյ կրնկնի, կուտեն ինձ ու քեզ.
Քառասուն Հավկիթն եղավ մի փարա ...

Սա էլ կատաղեց,

Ի՞նչ հույսը թաղեց,-

Բայց սուրհանդակս ինչո՞ւ հապաղեց,-
Տեսնենք՝ կույր բախտից ի՞նչ լուր է բերում,
Տեսնենք զորքո՞վ են, թե՞ ահ են տալիս՝
Ո՞ր թափառելով ի՞նչ սահմաններում ...
Տեսնենք ի՞նչ մա՞հն է, թե՞ ահ է գալիս:
Իրավ կատաղեց, թե ինչո՞ւ Անին
Զորավիգ եղավ քույր Վրաստանին,
Գաղտնի զորք Հանեց Բյուզանդի բնդղեմ,-
- Տվիր, ասում է, Հարկ էլ տուր, խնդրեմ ...»:
Ի՞նչ Պահլավունի, ի՞նչ Հոր Հավլունի
Ի՞նչ Հույսի աղեղ, տխուր եմ կարի,
Սա Հարկ է ուզում, եղբայրս՝ մահս,
Վայ թե ի՞նչ քո կյանքը շերկարի:
- Կերկարի, տե՛ր ի՞նչ, դեռ կա գրահս,
Քո դալար կյանքը քո առջև է դեռ,
Ավա՛ղ, իմն է անց, քո փառքն է անմեռ:
- Չեն թողնում որդին իր Հորը քաշե՛.
- Կքաշե, տե՛ր ի՞նչ, սիրտդ մի մաշե,

Չենք տվել, չենք տա,

Չենք տա: Հավատա,

Չենք տա՝ այս վկա՛

(Սուրբ դուրս քաշեց Հավլունին հսկա...)

- Բայց զորքով թե՛ գա՞,

- Զորքով էլ կրնկնի, աղեղդ վկա,

(Աղեղ որ լսեց, կարմրեց արքան,

Դեռ ջահել արքան քիչ մնաց ընկնի,

Կարծեց՝ իմացել ծերունի հսկան՝

Ահով ծաղրում է ահն իր մանկունի,

Որ ձորն է թողել աղեղն Հայրենյաց,

Փառակոր աղեղն իր Բագրատունյաց.

Իր գենքը՝ պատիվն իր արքայական),

Ու մեղմ խոժոռովեց կասկածից արքան,
Բայց ցրեց կասկածն հսկա ծերունի՝
– Լարված աղեղ է զորքդ արքենի...
Արքան շունչ քաշեց ու գրկեց քաջին:–
– Բայց օղ արա քո ականջին,
Ժամ է՝ դու քեզ լավ գրահես ,
Իմ բերդ Անին այնպես սառես,
Որ թշնամին մեղք չգտնի,
Իր ծուխն անգամ ներս չմտնի...
– Տե՛ր իմ, մահն էլ չի մտնի ներս,
Դրսում պիտի մահը գտնի՝
Ով էլ բերն իր մահը մեզ,
Անին բերդ է քո սրտի պես:
– Իմ սրտի նմա՞ն ...

Ծիծաղեց արքան,–

Ու էլի նայեց նեղ լուսամուտին՝
Նեղ ու միայնա՝ իր հույսի նման,
Եվ Հրամայեց սպարապետին,
– Ինձ փրկեցիր իմ ... ակապորից,
Իմ վահանը դու ես նորից.
Տես՝ իմ զորաց ի՞նչն է պակաս,
Ժամ է՝ ամեն իր հոգն հոգաս,–
Դու ինձ պահ տուր քունն աչքերիդ՝
Անքուն զորքս դարձրու գերիդ:–
Որ աչքը որ անվախտ քնն՝
էն քնի հետ աչքն էլ հանն»:

– Կա, տեր արքա,

Քանի այս կա՝

Հսկան մեղքը դրեց կրծքին,
էլ քուն չկա հայոց ազգին
Քանի անքուն ազգերն այս օձ
Անքուն ծծեն արյունն հայոց ...
Իմ աչքերն էլ՝ վկա հոգիս,
Միշտ պահակ են մեկս մեկիս,
Ու կհաննեմ ես իմ աչքն էլ՝
Թե մի թարթիչն ուզի քնել:
Զորքի աչքը թե որ քնի՝
Տանուլ կտա հոգն հայրենի,

Նա կհանի աչքն Հայրենյաց,
 – Ապրես, դու աչքն իմ աչքերաց.
 Հանապազօր վարժանքի մեջ
 Թրծիր դորքս տաժանքի մեջ,
 Զորքս պահե միշտ սրբած թուր,
 Թե չէ՝ բախտը պոռնիկ է կույր ...»:
 Ու լուռ մոտեցավ արքան ծանրաքայլ
 էլի անհամբեր դուրս նայեց մտայլ, –
 Դուրս նայեց ինքն էլ, ծերունի հսկան.
 Բայց խոսքն էլի կցեց արքան.
 – Կարող է գան մեզ պաշարեն,
 Հրամայիր՝ Անի բերող
 Գաղտնաճամփի դուռը քարեն, –
 Մածկեն գանձերն՝ աշխարհ գերող:
 – Պաշարեն էլ՝ պաշարն է ճոխ,
 Սույն էլ թեկուզ մեզ պաշարն ...
 – Ամբացրրու ամենն ու թող
 Ճակատագիրն ինձ համբուրե,
 Իսկ թշնամուս վերջը բերե: –
 – Կրեթի, տեր, սուրս վկա:
 – Սուրդ Հույսիս բերդն է, որ կա:
 Տես՝ արքայիս թույլն ու թերին
 Ժանդ չդառնա քո էլ թրին,
 – Արքա ...
 – Դու բերդ իմ բերդերին,
 Քեզ եմ հանձնում իմ կյանքն ու քեզ,
 Ոչ մի ճամփի աչք չփակես,
 Զորավարը ինչ որ լինի՝
 Զորքն էլ, գիտես, այն կդառնա:
 Զորավարը թե որ քնի՝
 Զորքն հավիտյան վեր չի կենա:
 Մի թարթիչն էլ քուն չի մտնում,
 Դատը քունն էլ իմ բանակի
 Բեր ինձ պահ տուր, ես էլ կտամ
 Զարթնող վշտին իմ հեզ ազգի:
 Հայոց վշտով ես էլ դառն եմ,
 Նա ինձ շամփուր, ես իր գառն եմ ...
 Ես իմ քունն էլ կտամ քամուն,

Քիչ ենք՝ շատ տի մնանք արթուն ...
Դարեր արթուն պիտի մնանք ...
– Քիչ ենք, բայց Հայ՝ վայ թշնամուն,
Մի վայ տվեց, Հարյուր կտանք, –
Ասաց Վահրամ Պահլավունին,
Կարծես շաշեց թուր Հավլունին–
– Տե՛ր իմ, վաթսուն վերք կա վրաս,
Վաթսունի էլ տեղ կա, թե տասս ...»:
Ու դուրս գնաց Հսկան Հայոց,
Արքան էլի մնաց վայոց:

Իջավ սեաշյա քնքուշ երեկոն լուսնի կուծն ուսին
Ախուրյան իջնող Այծյամի նման կամ այն Հարճի պես,
Որ ելավ, ինչպես խանդի սև ամպով փաթաթված լուսին,
Անիի տակով, դեպի թագավորն իր գոռոզ ու Հեզ.

Ու մայր տաճարի զանգերը զարկին,-

Արքային թվաց, թե եկան կրկին

Այն քայլող կամուրջ քարավանները աշխարհաթափառ,
Այն Հազարազանձ քարավանները Հայոց ոսկենառ,

Թվաց՝ նորա են, ճամփեքը բացին,

Ու դեպի Անի վեր կամրջվեցին

Վանից, Տարոնից, Հայոց չգերված,

Սլաթից, Մուշից, Վասպուրականից

Հասան Հույսերով իր ոսկեջրված

Մունը իջան... ու զեռ զանգերի ձայնից.

Որ կարծես երկնի խորքերից կուգար,

Աստծո բերանից՝ կախարդվեց արքան,

Դուրս նայեց արքան, դրսում իր Հարճի

Ոսկե օղի պես ցոլաց լուսնկան,-

Բայց ամպը, կարծես, ՀարկապաՀանջի

Թուղթն էր, որ գալիս, ծածկում էր նրան:

Ու ամպի տակից մի ձայն էր գալիս,

Կարծես ամպի մեջ լուսինն էր լալիս,

Ձէ, լուսնի քրոջ մրմունջն է՝ Հույսին,

Այն ամպի անուշ ցողի պես ծորում,-

Եվ Հիչեց արքան կույս թողած կույսին,-

- Կոկոն թողածս ինձ է որոնում ...

Ախ, կույսի գիրկն էլ վիշտս չթաղեց,

Բայց ինչպես ասեմ՝ ինչու Հապաղեց

Իմ վերադարձը ամոթ չէ՞ ասեմ,

Բայց է՞ր թաքցնեմ իմ աՀը վսեմ,-

ԱՀ կա, որ մահեր կսանձի, կասեմ,-
Ձէ՛, աՀի մասին դեռ ոչ մի շշուկ»:
Ու երգն էր լսում արքան վեհաշուք:-

- Սրտիս մեջ թուր մոռացար,
Անմեղ եմ՝ զուր մոռացար,-
Ինձ թաղել կուզես՝ թաղիր,
Աղեղդ ո՞ւր մոռացար:

Ո՞վ կանչեց, ո՞ւր գնացիր,
Ո՞ւմ դաշտին ջուր գնացիր,
Հավուզն ինձ ծարավ թողեց,
Սրտիս մեջ թուր մնացիր:

Քո ոսկի վախտը խլում,
Ո՞վ է իմ բախտը խլում,
Քո գրկում ո՞վ է հիմա
Դրախտիս թախտը խլում:

Թուր էի՝ քո ձեռն էի,
Փարվանա թիթեռն էի
Աչքերիդ ատրուշանում,
Ախ, ուր էր, թե մեռնեի...»:

Եվ Հասավ խանդի արտասովող ամպով
Իր խանդի պես խոր այն զաղտնի ճամփով,
Որ ձորի այգուց Անի է Հանում,
Ուղիղ արքայի ամրոցն է տանում՝
Միջնաբերդն Հայոց մայրաքաղաքի,
Ներս մտավ դեմքով խարված լուսնյակի,
Բայց երբ արքային մեն-մենակ գտավ,
Թվաց, թե բախտի դրախտը մտավ,-
Մեկից ցնդեցին կասկածները կույր,
Սև ջաղու խանդը դառավ սիրո քույր,
Ու բացվեց աչքը կուրացած Հույսի,
Մենակ էր արքան՝ Համր ու մեկուսի,
Մենակ էր, բայց այն Համրի պես տխուր,
Որ աչքն ասում է՝ օգնիր ինձ, իմ քույր:
Նստել է գահին այն արծրվի պես,
Որ թևն է կոտրել նետն Հանկարծահաս:
- Ինչո՞ւ ես տխուր, ի՞նչ արի ես քեզ,-

Բրթմնջաց կույսը ապշանքով մի պարզ,-
Մա՞րդ էլ սիրածից այնպես Հեռանա...
Արքա՞ն էլ սերն ու զենքը մոռանա,
Ով մեկ, դու Հազար թշնամի ունես,
Քեզ քո արյունն էլ դավում է Հեռվից ...
Ինձնից ջոկ ուրիշ Հրեշտակ չունես,
Քո թագն են տենչում մարդիկ չորս կողմից.
Ինձնի՞ց պաղեցար, թե քո աղեղից,
Որ կույր նետի պես թռար այնտեղից»:

Արքան խայթվեց ...

Բայց թե Հաղթվեց

Ու չզիմացավ գեղեցկի թովքին,

Որ կույսի շնչով, կրքի մոռնչով

Հրաքույս դառավ սիրո խռովքին:

- Իմ աղեղները սրանք են, որ կան

(Եվ կույսի Հոնքերն Համբուրեց արքան):

Այս թարթիչներն են իմ նետերը սուր,-

(Եվ այդ նետերը Համբուրեց տխուր):

Այս կթղաններիս

Մեջ է Հուր գինիս,-

(Եվ արքան կույսի աչքերն Համբուրեց):

Այս բարակիկն է կոթը դաշույնիս՝

(Եվ կույսի մեջքի դաշույնը գրկեց...):

- Բայց այն ի՞նչ գիր էր, որ ինձ մոռացար,

Որ ինձ մերկ թողած խակույն Հեռացար,

Չի՞նի՞ մի չար գույժ էր չարաղետ»:

- Քեզ էլ է ուզում կայսրրն Հարկի Հետ,

Գառնուկ է ուզում ազվեսը պառավ.

- Չուզի էլ ... կտաս.

- Բեկյալ եմ, դե լավ ...

Քառասուն տարվա Հարկը չենք տվել,

Ու եկել ծով են գետից պահանջում,-

Այս թուրն է ահա իմ սիրտը խրվել ...

- Քաջս, ինչո՞ւ չես Հենց թրով ջնջում

Այդ Հարկապահանջ, անհավատ դեին,-

Ո՞ր մեկին ջնջեմ,- նման են ծովին,

Գառան ժանիք է թուրը փոքր ազգաց,

Այս է ցավերիս ցավը տակավին,

Դու էլ խլում ես կորովն իմ բազկաց,-
 Բայց քեզ Հետ վիշտս կիսվում է կարծես,-
 Ամբողջը տուր ինձ, ամբողջ կյանքս քեզ...
 Իմ կույս մարմինը ղեյլան է ՇաՀի,
 Սերդ կրակ է իմ ղեյլանի մեջ,
 Քաշե, որ սիրտս կրակդ պահի՝
 Հետդ Հովանա սրտիկն էլ իմ խեղճ:-
 Մարմնիս Հետ խաղա, ոչ թե Հոգուս Հետ,
 Ցմահ ինձ սիրե, ինձ տիրե Հավետ,-
 Ասի՝ ինձ էլ է յայլա դրկելու ...
 - Ձէ՛, մինչև մահս քեզ եմ գրկելու,
 Միայն թե լինես ... կույսն իմ Հույսերի,
 Ասում են՝ շահերն իրենց դուստրերի
 Առաջին գիշերն իրենք են խլում ...
 - Ահա՛ թե ինչու ինձ չես վայելում ...
 Այնինչ մարմինս՝ քո սիրո գերին՝
 Մաքուր է, նման մանկան աչքերին,
 Դեռ կույս է, ինչպես անկատար մի Հույս,
 Ոչ ոք չի մտել ավազանն իմ կույս,
 Աչքի Հետք անգամ չկա իմ ... կրծքին
 Բացի քո աչքից, մեռնեմ քո աչքին,
 Հովն էլ իմ կուրծքը չի մտել, վալլա,
 Մաքուր եմ, ինչպես մզկիթն արքայի»:
 - Ի՞նչ մզկիթ, վիթս, կամ էլ ի՞նչ այլաՀ,
 Թող իմ Հայ աստվածն ինձ ու քեզ պահի,
 Բայց տես, չի պահում ինձ իր գրահում,
 Բյուզանդն ուզում է իմ ծունկն էլ ծալել,
 Հա՛րկ չէ ուզածը, դու չես կոահում,
 Ուզում է ազգս իր ազգին ձուլել ...
 Այս վիշտն է ահա, որ քո գրկի մեջ
 Կուզեմ մոռանալ, այս ցավն իմ ազգի,
 Դու էլ գերված ես լոկ թագով իմ պերճ»:
 - Ձէ՛, ես նիզակն եմ քո սիրո բազկի ...
 Ու էլի ընկավ արքայի վզով
 Գեղանի կույսը բարուրած Հույսով,
 - Կուզես Անիիդ այրերը գնանք,
 Մի քարայրի մեջ ապրենք երկուսով,
 Գնանք սովատանջ՝ լեռները մնանք,

Ապրենք մի հովվի ու հովվուհու պես,
Որ չկասկածես իմ սիրո մասին...
— Հա ... թագուհի ես ուզում, կլինես ...
Թե ինձ արժանի լինես, իմ լուսին:
Ձեռն խմի խմած բաժակով երբեք,
Ուրիշի քաղած ծաղիկն հոտ չունի,
— Դեռ քո համբույրն է ինձ դիպել, ինձ եկ ...
Վարդս գեռ մեջն է կանաչ կոկոնի»:

Հարճը վեր կացավ,

Նազեց, մերկացավ,-

Ասես թե դառավ հրաշքով անխափ
Սև կարասին իսկույն սպիտակ կարասպ.

Ու քաշեց Հարճին

Արքան իր մահճին,-

Ի՞նչ Հարճ, ի՞նչ կարասպ, ի՞նչ կույս կամ ի՞նչ կին,

Հայ Բինգյուն զգաց արքան իր գրկին,

Մաղկածով Բինգյուն իր գրկից խլված,

Հայ գրկից խլված դրախտն իմ Հայոց,

Թվաց, թե Հայոց բերդերը փլված

Խոլ վերաշինեց արքան այնկոճ,

Ամուր գրկելով մի բուռ պարսկուհուն,

Որ Հաղթել կուզեր Հայոց թագուհուն ...

Մեկ են ծաղկունքը բոլոր ազգերի,

Բոլոր ծաղկունքը մեզը ունեն, ահա,

Բոլոր ծաղկունքը սիրո են գերի,

Երբ մեկը մեզու, վարդ է մեկն ահա:

Ու մինչ՝ անտեղյակ՝ գիշերն էր կխավում՝

Դրախտամտոցի շշուկն էր լսվում,-

— Ձրնաղ իրանդ այսպես գրկելիս՝

Քո ողջ Բրանն են գրկում, նազելիս,

Համայն Բրանն է իմ Հարճը դառնում,

Երբ բազուկներիս մեջ են քեզ առնում,

Խաբվում են մարմնիդ ամեն մի ... խոսքով,

Արձաթ մարմնիդ կծածկեմ ոսկով,-

Վայելքն է գահը սիրո ազահիս,

Դու ես թագուհիս, դու թագն ես գահիս:

Իրանիդ մատաղ, վայ քո Բրանին,

Համբույրս մատաղ քո վարդ բերանին,

Որ, տես, դրախտի դռնակն է, իմ կույս:
 – Նե՛րս եկ ... – շշնջաց Համբույրը կույսի,
 Եկ՛ ... Խրվիր մինչև խորանը Հոգուս,
 Մինչև սիրտս եկ, որ էլ դուրս չգաս»:
 Ու մի բուռ սրտում մի ծով փոթորկեց,
 – Նե՛րս եկ ... ինձ բավ է թողնես անմուրազ ...
 Ու խեղճ արքային Հարճն այնպես գրկեց,
 Այնպես, որ սիրուց վախեցավ արքան,
 Ծով թվաց մի բուռ Հարճը խուլական,-
 Հայոց առյուծին եղնիկն Իրանի
 Քնքույշ թևերով այնպես վանդակեց,
 Որ արյունոտեց վարդը բերանի ...
 Եղնիկի առաջ առյուծը չոքեց,-
 (ԱՀա թե ինչո՛ւ ամենաթովիչ
 Մի կինն էլ շատ է, Հազարը՝ շատ քիչ՝
 Մարմնի բնության օրենքով կրքյա,
 Ուր առնամարդն էլ ճորտ է, կինն՝ արքա):
 Ու Հարճ էր դառնում արքան իր Հարճին,
 Իր ... աստվածուհուն՝ թագուհու դահճին,-
 Ու շշնջում էր Հարճը մարմնաբույր,-
 – Տո՛ւր ... որ շմարեն սերս, խարջը տո՛ւր,
 Այս, տուր, որ այսպես
 Իմ կյանքը տամ քեզ,-
 Մի գրկում մի ողջ Հարևն վայելես»:

9

Ու դուրս մնացած, Հեզ թագուհու պես,
 Լուսինը նայում, չողում էր խանդից,
 Ամպի մեջ քաշվում ամոթխած ու Հեզ,-
 Մեկ ամպի տակ էր թաքչում ամոթից,
 Մեկ չէր դիմանում, ամպից դուրս գալիս՝
 Բուռ-բուռ արցունք էր աչքից շող տալիս,-
 Լալիս էր լուսինն Հեզ թագուհու պես,
 Այն չքնաղ Հարճին խանդում էր սրտում,-
 Ու երբ մոտեցավ, մեկ էլ նայեց ներս՝
 Խանդից պոկոտեց դարձերն իր կրծքից,
 Պոկոտեց բոլոր մարգարիտները,
 Ու երկիր նետեց երկնի բարձունքից,-

Արցունքներ դառած բոլոր զարդերը,
Իսկ մնացածները իր շուրջը սառան՝
Արցունքների պես շուրջը շաղ գալով՝
Աստղերի կողքին նոր աստղեր դառան,
Զգիտես թե ու՞մ սերը ողբալով՝
Նրա, որ չքնաղ Հարճի էլ գրկում
Ահով կապասեր իր սուրհանդակին,-
Գիրկն Հարսանիք էր, բայց սիրտն էր սգում,
- Սրտիս կեղևն է միայն քոնն, ով կին ...
Ու միջնաբերդից իր գոռոզ ու Հեզ
Դուրս նայեց արքան, լուսինը ելնում
Ամպառագաստով, ոսկե նավի պես,
Արքայի միտքը երկիր էր տանում:-
- Ա՛յ ի՞նչ լուսին, Սիփան կերթաս,
Ճամփեղ ամպ է, կապան կերթաս,
Ի՞նչ էլ ճամփեն ամպ է կապում,
Դու էլ ձոր ու ծապան կերթաս:
Զին տակիս է, գերի թամբին,
Զին ինձ գերի, ես ի՞նչ ճամփին,
Ճամփես քար ու կապան կապած,
Զիս դե՞մ առավ ժեռ ու շամբին,
Սիփանն ասավ դու Սիս գնա,
Սիսը բարձր է քան զիս, գնա,
Ինչպես գնամ, մութն է ճամփես,
Լուսին, ինձ առ, Մասիս գնա:

Գ Լ ՈՒ Խ ՈՒ Ռ Թ Ե Ր ՈՐ Դ

1

Ով Ախուրյան, դիր վիրավոր քո զուլան էլ այս ափին,
Բալասանը այս ափին է, մորս վերքը այն ափին ...

2

Ղողանջում էին զանգերը բողոք,
Ղողանջում էին անուշ ու անվերջ,
Պատարագում էր Անին կես-մոլոր
Իր հաղար ու մի տաճարների մեջ:
Աղոթում էին հազարահառաչ,
Որ քնած աստվածն հայ ազգին հիշեր,
Պատյան ղնել տար թուրն հարկապահանջ,
Որ խաչեղբայրը զորքը կտ քաշեր...
Մո՞՞ն էին վառում, խունկ էին ծխում
Անիում հազար եկեղեցիներ,
Սպարապետը զորքն էր ջրղեղում,
Որ հույն գայլի ղեմ առյուծ դարձներ,
Թագավորն ինքն էր զրահներն հագին՝
Ընկած Թոնդրակի ահն էլ աչքի մեջ,
Ահով կապասեր իր սուրհանդակին
Այս էլ յոթ գիշեր զաղտնավախ ու խեղճ:

3

Բայց իր առաքած սուրհանդակի տեղ
Բղեշխ է հասնում ահի պես ահեղ,
Հեռվից Անիի թագավորության
Յոթնամի բղեշխ հասավ խելահեղ՝
Հասավ ահավոր օրհասի նման,
Ոչ շքախմբով,
Այլ սգախմբով
Անի ներս մտավ հոնքերի ամպով,

Որպես անշեփոր
Մի տխրաթափոր,
Հասավ ու դուժեց,
Թե ոսոխն Հասավ
Մի նախիր քչեց՝

– Այս դեռ մեկ, սասավ:
Բանակ ղնելով քյուր-ձիախրխինջ
Քո դուլն էլ իմ այս աչքերով տեսավ,
Քո սուրհանդակն էլ տեսավ ամեն ինչ,
Բայց շատ էր կտրին, այլևս չկա...
Մինչ Հունաց ամեն մի ձիու խրխինջ,
Բողի քրքիջով, ներիր, սուրբ արքա,
Անի կոնչում,
Անի է տենչում,
Անին, որ առնի՝

Ողջ Հայաստանիդ բկից կրոնի,-
Ինչ որ դարավոր տենչն է դե կայսեր:
Էլ ի՞նչ է խորհում իմ Հայոց Հսկան,
Ի՞նչ Հրամայում, դաշի՞նք, թե՞ սուսեր ...»:
– Իսկ դաշինքն ի՞նչ է, ոսկի՞ է, ինչքա՞ն:
– Դաշինքը, տեր իմ, դաշինքն այս անգամ...
Կարկամեց րդելխն ահեղ մի վայրկյան,
– Ի՞նչ է, լեզո՞ւդ են քաշել շամփուրի՝
Նախիրների Հետ քո րդելխական,-
Թե՞ կուզես արքադ Համրավդ Համբուրի ...
Մոնչաց ՍՀան Սմրատն ահարկու,-
– Դաշինքը, տե՛ր իմ, մեզ վերջ կրերի:
Դաշինքը գինն է իմ ու քո ոգու:
Մեր Հոգն է ուզում, բայց Հոգն՝ ամայի՝
Հայաստան կուզե, բայց առանց Հայի,-
Դաշինքը գինն է մեր սուր ու զորաց,
Բյուզանդն ուզում է Հայ զորքը ցրել,
Համբուրել խաչը Հայոց Համբուրած,
Նույն խաչով Հայոց աշխարհը տիրել,
Դաշինքը մահն է մեր սուր ու զորաց...
Մեր գովքն անելով՝ մեր զորքը ցրել,
Հովանի լինել մեզ Հունաց զորքով՝
Իբր խաչապաշտ մի խաչապաշտի,

Հայոցը ցրել իբր Հայ կամքով,-
Այսպես է բերում վերջը մեր վշտի ...
Այսպես է ուզում Հայոց Հետ դաշնել՝
Այս իսկ թիրախին վաղուց է նշնել,
Կոկորդիլոսի արցունքով միայն
Կցողն երաշտն Համայն Հայության՝
Հայաստան կուզե, բայց առանց Հայի ...
Հարկ չէ, ողջ ազգն է ուզածն ամենի,
Ազգն է քեզանից ուզածը կայսեր,-
էլ ի՞նչ է խորհում իմ Հայոց Հսկան,
Ի՞նչ հրամայում՝ դաշի՞նք, թե՞ սուսեր,
Հույնը միշտ Հուր չէ...»:

Եվ լուեց, սակայն

Իր Հսկան անցույց ահից մոլեզնեց,
Իրեն մի վայրկյան կորցրեց, թե ի՞նչ՝
Թռավ բղեշխի մի բեղը... պոկեց,-
- Առ, քո սուտը քեզ, դե ձիախրխինջ,
Իմ խաչեղբա՞յրն է այդ ամենն ուզում,
Իմ մա՞հն է ուզում, ջնջո՞ւմն իմ ազգի,
Ջուլո՞ւմն իր ազգին, դու սուտ ես խոսում,
Այդ լեզուն սուրն է անհավատ բազկի...»:
Ու նետեց բեղը բղեշխի առջև,
Նետեց ինչպես սև արծրվի մի թև,-
Բղեշխի բերանն արյունով լցվեց»
Ու դողաց արցունքն աչքերում ապշած,
Անպատիվ ցավից մանկան պես ճկվեց,-
Հազիվ «բայց, տեր իմ» Հազիվ շշնջաց:

Արքան սթափվեց,

Բղեշխին գզվեց,

Փռչմանեց, խղճաց՝

- Ներիբ ... մրմնջաց,

Արյունը տեսավ՝

Ներիբ ինձ, ասավ,

Որ Հուր գայրույթն կուրության Հասավ»:
Ու կրծքին սեղմեց բղեշխին Հսկա,
Մատը դնելով մի ճոխ մատանի,
Եվ իսկույն ձոնեց իր սուրբ ոսկյա,
Եվ ուզեց վերքին բալասան դնի,-

(Երբեմն էլ մարդ է ամեն մի արքա),-
 Գրեց բալասանն ու վերքը կապեց...
 – Կայսրն իր պաշտած աստծուն էլ խարեց ...
 Գնա՛, տեր ընդ քեզ, մինչև զորքն Հայոց
 Մովանա, Հասնի սաՀմանն իմ Տայոց,
 Այս թրով իցիվ վանես, ետ պահես,
 Ետ պահես, վանես իմ սահմաններից,
 Կամ թակարդելով՝ ժամանակ չահես,
 Կամ սիրտը չահես, ոխն Հանես սրտից:
 Կամ լեզու գտնես դեռ ոչ թե թրով,
 Այլ մի Հովրի պես, ասենք, մի զրով,
 Արցունք մի թափե, երբ ծով է գինին,-
 Ինչպես կատաղած մի Հարևանին
 Մյուսն է իր իսկ պատյանը դնում՝
 Մի շամփուր գառով, մի բուռ տակառով,
 Դեռ կա քո արքան, ի՞նչ ես վախենում,-
 Հարկավ չես կարող մի շամփուր գառով
 Ծամփուրի փոխել իր սուրը դմնի,
 Բայց մի գիչեր էլ թե պատյան դնի...
 էլ ի՞նչ մի գիչեր՝ այս Հարկը վկա՛
 Սա որ չչքվի՛ սելջուկն էլ կգա...
 Ուր էր թե մի խաղ խաղայիր զլխին,
 Որ թողներ չքվեր իր զորք ու զոռով»:

Ու ճամփու դրեց բեկված բղջխին,
 Լուռ սրբեց ճակատն իր Հոգևխոով,
 Եվ Հրամայեց Համգո ՀամՀարգին,-
 – Ուր որ է՝ գտիր կաթողիկոսին,-
 Հապշտապով կանչիր նրան,
 Ինձ բեր իմ Հայր Գետաղարձին,-
 Ասա՛, ինչպես վազրի բերան՝
 Թր կրացվի լուսարացին՝
 Թե այս գիչեր
 Չգաս, ո՛վ տեր»:

Զորաժողով՝ Հույժ անչչուկ:
 ԶորախորՀրդի
 Ասեի պիտի»:

Ու էլի մթնեց արքան վեՀաշուք,
 էլի դեղնեց աՀն երեսին,

Կանչեց մյուս իր Համհարզին,
– Կանչիր, ասաց, իմ Հավլունուն,
Կանչել տվեց Պահլավունուն:

– Բարի՞, արքա,

– Բարին դեռ կա ...

Ժպտաց արքան, ասաց, բայց դու

Աշխարհագիրն ինձ Հասցրու,

Կուզեմ գորքիս թիվն իմանալ՝

Թե կարո՞ղ եմ գահիս մնալ,–

Քանզի դու ու գորքով եկելի՝

Դեն իրավ է ըկիս չոքել ...

Միայն Հարկ ու խարջի բան չէ՝

Անհավատի պես կհաշն,–

Ձուլել կուզե նա մեզ, բայց դու

Իմ գորքի թիվն ինձ Հասցրու:

Քանի՞ բյուր է ոտավորը՝

Հասցրու թեկուզ մոտավորը,–

Քանի՞ բյուր է ձիավորը,

Ջրահավոր-թիավորը,

Քանի՞ բյուր է սակրավորը՝

Նիզակավոր-վազրավորը,–

Քանի՞ բյուր է թրավորը,

Վահանավոր-բրավորը,–

Քանի՞ բյուր է բերդավորը՝

Աղեղնավոր-վետավորը,–

Քանի՞ բյուր է տեգավորը՝

Պարսպապահ նետավորը,

Քանի՞ բյուր է թղեխավոր

Սահմանապահն իմ ահավոր:

Քանի՞ բյուր է ազատանին,

Քանի՞ բյուր է ձորի Անին:

Քանի՞ ահել,

Քանի՞ ջահել,–

Իմ նեղ օրվան ի՞նչ ես պահել,

Ինձ Հասցրու թիվն իմ գորաց՝

Իմ Հույսն, իցիվ, դեռ չի կորած»:

Ասաց արքան ու Հավլունի

Մատը դրեց մի մատանի,–

Քարն օձաՀուլ ու ոսկեման,
Ողջը վազրի գլխի նման,-
- Այս էլ, ասաց, ով իմ գրաՀ,
Աչքս լինի՝ միշտ քեզ վրա...»:
Կանխավ պարզե քեզ մատանիս՝
Ի Հույս մի բուռ Հայաստանիս,
Որին ուտել կուզեն, ավանդ,
Բոլոր ազգերն այս անխաղաղ,

Քիչ է մնում
Հայոց արյունն

Հայոց աստվածն ինքն էլ լամի,
Վերջին Հային երկրից քամի»:
Ու դուրս ելավ Հսկան Հայոց,
Արքան էլի մնաց վայոց:

11

Եվ սպասում էր նորից վշտաշուք
Ու կուշ էր գալիս սիրտն աՀաշուկ,
Չգիտեր՝ այժմ ինչպես մոռանար,
Ինչպե՞ս իր ազգի վշտից Հեռանար,
Ու ծափով կանչեց թարնված Հարճին,
Ինչպես լուսնյակին կանչեր մի սև ամպ,
Կանչեց ու սեղմեց Հարճին իր լանջին,-
Եվ Հարճը վիշտը ցրեց քնքշությամբ,-

- Մի տխրի, տերս,
ԱլլաՀս, սերս,
Քոնն են աչքերս,
Քոնն են Հոնքերս,
Քոնն են շուրթերս,
Քոնն են վարդերս,
Դրախտի բույրս՝
Քոնն է Համբույրս,
Քոնն է ծով Անին,
Դու՝ իմ Հովանին,
Քոնն է քո գաՀը,
Իմն է քո մաՀը:

Ուժ տվին Հարճին շշուկները Հեզ
Ու թիկնապահներ թվացին մթնում
Պալատի յոթը իր սյուները վես,-
Ու երգեց ՅՀան-Սմբատը տրտում
Անտառով մենակ անցնող մանկան պես,
Բայց ոչ թե աՀից, այլ խենթ ու խնդուն
Մի պահ մոռացավ իր վիշտը, կարծես:

– Ինձ Հո մենակ չե՞ն թողնի,
Իմ Հույսերը, մայր Անի,-
Ոսոխի դեմ յոթնացեղ՝
Կգա Վանանդն իմ աՀեղ,
Կգա Շիրակն՝ իմ բազեն,
Կգա իմ Ղարսն ասպազեն,
Էս անքանակն իմ Դվնո՝
Կգա բանակն իմ Դվնո,
Կգա Տարոնն աՀեղված,
Նեղ օրն ընկած իմ պահին,
Խեթ չեն նայի իմ գահին՝
Կելնի, ինչպես Վանա ծով՝
Վանա կգա Հուր-բոցով,
Վասպուրականն ամբոխված,
Կգա Գուգարքն իմ փոխված,
Կգան ու ծով մեր զորքով
Ետ կվանենք մի դարկով...»:

Այսպես երջանիկ ցնորարանեց
Ազգերի վանդակն ընկած Հայ արքան,
Բայց Հանկարծ Հայ վիշտն իր գլուխն Հանեց
Ոսկե մշուշից այս վայրկենական՝
Հայ Մասիաներով Հայտնվեց ներկան,
Երբ արքան Հիչեց,

Որ շղթայված է կեսն Հայաստանի,
– էլ ի՞նչ Վան, ի՞նչ Մուշ, ի՞նչ Վասպուրական:
Ավա՛ղ, ի՞նչ անես, իմ Պահլավունի.
Ախ, քարանայիր երջանիկ վայրկյան,
Ով անեսական վշտիս մոռացում,
Մի պահ թվաց, թե Տիգրան Մեծն ենք դեռ...
Այնինչ՝ իմ Հայոց Դվինն էլ իմ դեմ իր գուռն է
գոցում,

Արարի ձևերով, ա՛խ, չղթայված են Հայոց ոտն

ու լեռ,

Մասինն էլ Հայոց իմ ազգն է իմ դեմ, իմ

ազգն է գերված,

Կամ արծաթամորթ Արշակ արքան է մորթիագերծ
արված,

Մորթիագերծ արված, իմ առջև դրված,

Որ կարուտից էլ Հայր զարգանդի...

Երեկ Շապուհի, այսօր սև ձևերով թաթար-
բյուզանդի:

Բայց թե զորքով գա, ինչպե՞ս դուրս փանեն,

Նոր ջրահեղեղ է զորքը բյուզանդի, երբ գա,

ի՞նչ անեն,

Որտեղի՞ց գտնեն Նոյան տապանը, որ ելնեն

Մասիս,

- Կվանես շարը, կելնես, իմ ազիզ,

Բոլոր սարերիդ չղթան կկտրես,-

Շչնջաց Հարճը վարդի բույրի պես,

ճրագը փուշ է,-

Եկ, մութն անուշ է...»:

Ու վզովն ընկավ ու մթնշաղի

Շշուկով մարեց կյանքը կանթեղի,

Ու մահիճ քաշեց, բայց Հարճի գրկում

Արքայի սիրտն էր գաղտնի Հեկեկում:

- Էն անքանակն իմ Դվնո՛

Ձի գա բանակն իմ Դվնո,

Ձի գա Սասունն իմ խլված,

Ձի գա Ղարսս խարխլված,

Ձի գա Տարոնն իմ գերված,

Մենակ մնաց իմ Անին,

Արցունք կուլա իմ գինին,

Ձի գա ոչ մի Վանա ծով,

Ինձ կխեղդե իմ լացով:

Թուրքը մեր վշտով մեզ կնվանե,

Որ թեկուզ գերված մի Արարատով

Նման է ահեղ մի պարսկա դահճի,

Ողջ ազգն էլ թե տամ՝ կուտե անվրդով,-

**Հայոց մեծերը Հայոց մեծ վշտով
Ոնխագարվում են կամ իմաստնանում...**

Ու մահանում են կամ անմահանում»:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Գ Լ ՈՒՆ Ի Ն Ն Ե Ր ՈՐ Գ

1

Ասես փլվեցին սելջուկ Հեղեղից Հայոց աշխարհում
 Վանն Անի բերող այն քայրող-կամուրջ քարավանները,-
 Ոչ Մշո դաշտի բույրն էին բերում,
 Ոչ տանում Հայոց կարոտն ու սերը...

2

Գիշերն Անիի Մաղկոցաձորում
 Մի մեղեղի էր մեղրի պես ծորում,
 Հեղիկ մրմունջն էլ մայր Ախուրյանի
 Ցորը էր ասում՝ քնիր, իմ Անի,
 - Տեսնենք ինչ լույս կրացվի
 Հայոց երկրին այս մի բուռ,
 Վերջին Հո՞ւյսն էլ կգոցվի,
 Թե՞ կրացվի մի նոր դուռ...
 Աշխարհը քնած, արքան էր արթուն,
 Ու երազելով մի ելք իմաստուն՝
 Դեռ սպասում էր, որպես մի Հույսի՝
 Լույսին՝ իր կանթեղ կաթողիկոսի,-
 Մի աչքով արթուն, մեկով քնելով,
 Երգին ակամա ականջ դնելով՝
 Թագավորն զգաց, թե ով է երգում
 Ձորում, Ախուրյան գետի եզերքում,
 Ձորի այրերում՝
 Մուժ քարայրներում
 Բույն էին դրել աղքատ վանեցիք,
 Այն Հովն էր ձորից երգը վեր բերում,
 Բայց ո՞վ էր երգողն այսպես մեղմ ու ձիգ:
 - Ես որսկան, ջահել որսկան,
 Արքայի վայել որսկան,
 Մի նետով մի սար որսալ՝
 Կարող եմ Հազար որսալ,
 Մի նետով Հազար որսալ՝

Կարող եմ աշխարհ որսալ,
Բայց սիրույս սուրբ աղեղով
Չեմ կարող մի յար որսալ...

Այնպես մեղմիկ էր մղկտացրնում,
Որ կարծես այծյամն ականջ էր դնում,
Կարծես սիրածն էր ու ոչ թե արքան,
Ու աղերսում էր սիրած աղջկան,-
Կարծես իր սրտից՝ երգով կարեկվեր՝
Սոխակ էր ելնում, թռչում ձորն ի վեր,
Ուր սիրտը բանար
Իր վարդի առջև,
Որ վարդն իմանար՝
Ինչ է դարդը սև:

Բայց, Հանկարծ, ձորի մթնում ահալի
Չայնը ջահելի
Գարձավ ահելի,-

Այդ ինքն արքայի որսկանն էր ահել՝
Միակ որդու Հեստ, որդու Հեստ ջահել,
Իրիկնահացի իր ձուկն էր բռնում,-
Բայց երբ դատարկ էր թողը դուրս գալիս,
Իր երգը լալիս ու ողբ էր դառնում,
Ախուրյանից խոր իր ցավն էր լալիս:

- էրն ինձի բույն եմ արել,
Իմ Հույսը սյուն եմ արել,
Դուրս քշել գայլին բնից՝
Բունն ինձի տուն եմ արել:

Բալիկս, մեկուճար ես,
Քարայրում անգին քար ես,
Նոր ծլած բեղիդ մատաղ,
Ինձ Համար մի աշխարհ ես:

Մով աչքով՝ պուտրճ ջուր է,
Սիրածդ անշեջ Հուր է,
Բախտը մեզ ջուր էլ չի տա,
Գառնուկս, լացդ զուր է:

էս ձորերն ինձ տար արքան,
Հին շորերն ինձ տար արքան,

Այս, գոնն որսածներիս
 Ոսկորներն ինձ տար արքան:
 Ու գետը ձգեց ուռկանը ձեռի,-
 Պատանին մտքում ինչ-որ բան դրեց,
 Ու դառավ ափին թևքված մի ուռի՝
 Հույսի հայացքով ջրերն համբուրեց,-
 Բայց հայրը որդու միտքը կուահում՝
 Թողը ջրի մեջ երկար է պահում,
 Որ, իցիվ, մի մեծ հսկա ձուկ հանի,
 Որ գեթ այս գիշեր պատանին քնի,
 Բայց երբ այս հույսով ջրից դուրս քաշեց,
 Դատարկ դուրս եկավ,
 Հոր հույան էլ հանգավ,
 Որդու հայացքը մեկից մշուշվեց,
 Հիմա որ իրավ ուռնի դառավ,-
 Բայց հայրը մեկ էլ ուռկանը ձգեց
 Փնտրելով որդու բախտի ձուկը մեծ,
 Այս անգամ ուռկանն այնպես ծանրացավ
 Որ հայրն էլ մտքում մի մեծ բան դրեց՝
 -Դու հասնես հային, տեր աստված, ասավ.
 Սպասեց մի պահ,
 Դուրս քաշեց ապա,
 Բայց ... մի օձ հանեց,
 Հույսը կործանեց՝
 Թե որդու հույսը, թե իր հույսը մեծ,
 Ուաշված Քրիստոս հայոց հույան անեղծ:
 - Մի՛ վախիր, որդիս, պատահմունք է չար,
 Քրթմնջաց հայրը, մի քար վերցրեց
 Զախճախեց օձի գլուխը միժար,
 Զախճախեց գլուխն ու գետը ձգեց,
 Զուրն օձին տարավ սև պարանի պես,
 Սև կախազանի պարանի նման,
 Որից պատանին ազատվեց կարծես,
 Ծունչ քաշեց հսկա գրկում հայրական:
 Մերունին որդու աչքերն համբուրեց,-
 Ազի էր արցունքն անմեղ աչքերի,-
 - Մի՛ լա, այս մեկը թե օձ դուրս բերեց,
 Մյուսը ոսկե ձկնիկ կրերի:-

Ախուրյանն ի՞նչ է, քո ցավը տանեմ,
 Վանա ծովից էլ ձուկ պիտի Հանեմ,
 Դու Վանա ծովիս իմ ոսկե ձկնիկ,
 Քո Հարսանիքը Տարոնում կանեմ,
 Ողջ աշխարհով մեկ՝ Հողի Հարսանիք...»:
 Ու ձգեց որ թե լիքը դուրս Հանի՝
 Գերի չի մնա Հողն իր Տարոնի,
 Տարոնա Հողը, իր Հողն Հայրենի,
 Գերի չի մնա ծովակը Վանա՝
 Վանա ծովակը - աչքն իր մայրենի,
 Կազատվի Հողն էլ Բինգյոլ-Բյուրակնի,
 Իր Մասիս լեռանց շղթան էլ կրնկնի,
 Ինչպես սև թուրք թաթար թշնամյաց,
 Եվ իր որդու Հետ ինքն էլ անվեհեր
 Միշտ որսի կերթա լեռներն ազատված,
 Միշտ որսի կելնի Մասիսներն ի վեր»:
 Եվ այս սուրբ Հույսով ուռկանը ձգեց՝
 Այս էլ յոթն անգամ ձգեց Ախուրյան,
 Եվ սպասում էր մայր Հույսով իր մեծ,
 Հիշելով Հայոց զաշտերը բուրյան,
 Դաշտերը խլված,
 Բերդերը փլված՝
 Հայ-աշխարհաշեն ձեռքին կարոտած,
 Բերդերը փլված,
 Դաշտերը խլված,
 Իսկ որդին, ինչպես կոտրված ուռի,
 Ափին Հառաչեց երգով մրմուռի.
 - Ախուրյան, ախ, ո՞ւր, ասա,
 Իմ երգը տխուր ասա:
 Իմ յարը պուտըմ ջուր է՝
 Սրտիս մեջ խրված թուր է:
 Վառված եմ, Հով կուզեի,
 Իմ ծովն էլ բոց դուրս Հանեց,
 Ես Վանա ծով կուզեի,
 Հույսիս թոռն օձ դուրս Հանեց»:
 - Մի՛ վախիր, որդիս, մի վախիր, ասի,
 Քեզ Համար ուրիշ մի Հարս կրերեմ:

էլի Վան կերթանք, քիչ էլ սպասի,
Առյուծի կաթ էլ ուզես՝ կհարեմ...

– Ձէ՛, իմ ուզածը Այծյամն է, որ կա,
Կամ նա է, կամ մահ.

Նա էլ է, Հայրիկ, այս կրակի մեջ,
Այս, նա էլ է խեղճ...

– Բա ո՞ւր է Հասպա, թե խոսք է տալիս,
Ինչո՞ւ չի գալիս:

– Կգա, բայց վայ թե օձ կա մեր ճամփին,
Այն օձն աչքիցս էլ չի Հեռանում:

Ձէ, օձ չի գրված մեր բախտի ճակտին,
Բախտը մեկ՝ ուրու նման կուահում,-

Մեկ էլ բարգու պես մեզ վրա կհանի,
Մի՛ վախիկ, օձը քո շարը տանի ...»:

Հույս տվեց ծերուկն ու խաչակներեց,
Ուռկանը նորից նա ջուրը գցեց:

– Անին շեն, քարայրն ավեր,

Քո յարը տրեխ չունի,

Անի ջան, մենք վար, դու վեր,

Քարայրս կանթեղ չունի,

Գայլի բուն այրն է տունս,

Ծով Անին ինձ տեղ չունի,

Կտրել է անուշ քունս,

էս աշխարհն անմեղ չունի:

Ու մղկատում էր Հայրն էլ որդու պես,

Հայրն Հողի Համար, որդին՝ սիրածի,

Որսի պահին էլ որս էին կարծես,

Մեկն ի սեր սիրո, մեկն ի սեր Հացի,

– Թողը գցում եմ,

Բան դուրս չի գալիս,

Իմ բախտի բերնից

Ջան դուրս չի գալիս,

Անլեզու որսն էլ

Ինձ չոտ է ասում,

Սիրտս խորունկ է՝

Ձայն դուրս չի գալիս»:

Ու թողք քաշեց, ոսկի չէ, բայց տես՝
 Գուրս թռան մանրիկ ձկներն արծաթյա,
 – Տե՛ս, որ ասացի Հույսդ մի կորցրու,
 Իմ Հայոց Հույսն էլ կորած չէ, ահա...
 Եվ Հայրը սրբեց արցունքը որդու, –
 Բայց կտարած սիրտը ինչպե՞ս կպցնեք,
 Որդու աչքերից օձը չէր չբվում, –
 Թեկուզ պատանուն վանել Հասցեներ՝
 Երբ կույսը չկար՝ կյանքն օձ էր թվում...
 Բայց որդու վիշտը Հույսերին տալիս՝
 Այսպես էր Հայրը իր վիշտը լալիս:–

– Արծաթ է ձուկն Ախուրյանի,
 Ես իմ Վանա Հովր կուզեմ,
 Ախ, ոսկի էր ձուկը Վանի՝
 Ես իմ Վանա ծովը կուզեմ:

Տեսնես արքան ականջ ունի՞,
 Հազար նետ ու աղեղ կուզեմ,
 Ախ, աստված էլ ականջ չունի,
 Գերեզմանս այնտեղ կուզեմ»:

3

– Հա, իմ որսկանն է ձուկ բռնում ձորում,
 Այն, որ եղնիկ է Հաճախ ինձ բերում,
 Ողբում է որդու ու Վանի մասին, –
 Ասաց ինքն իրեն արքան վերեկից,
 Ինչպես ամպաթաղ մի տխուր լուսին,
 Սա էլ քուն չունի ինձ լլկող ցավից ...
 Եվ ինչպե՞ս քնի գայլի բույն այրում,
 Գայլի բույն այրում – մթին քարայրում,
 Աչքը չի կաշում Վանի կարուտից,
 Վասպուրականի, Տարոնի վշտից,
 Եվ ռամիկների գիշերն էլ ահա
 Լալիս է անտուն լուսնյակի լույսով:
 Ազգն է Հառաչում բերանով նրա՝
 Իմ գերված Հողի աննահանջ Հույսով:

Քարայրներում բույն գրել՝
 Ինչպես աղքատ անեցիք,

Իրենց Վանն են երազում
Վանից գաղթած վանեցիք:

Հայրը իր հողն է ուզում,
Որդին՝ հողն ու սիրածին:
Այս, նույն կարտան է կիզում
Ճակատին սև գրածին...

Բայց Այծյամիկին չեն տա իր որդուն
Աստված էլ Հայր չէ գաղթական մարդուն,
Ազգն է գաղթական, ի՞նչ անի արքան,
Անին ինչ անի՝ բախտն է գաղթական,
Չեն տա, իզուր է ողրն էլ երկուսի.
Եվ արքան Հիչեց մարմինն էն կույսի.
«Երբ լողանում էր Ախուրյանի մեջ՝
Կարծես իմ Հարճի մանկատին էր պերճ,
Կարծես ձյունավարդ փրփուրն էր գետի,
Տեսա պատահյալ՝ Հալվեցի ապշյալ.
Քիչ մնաց ձիուց ընկնելի պիտի...
Լողացող լույս էր նա արծաթափայլ,
Այնպես էր լողում, որ սիրտս էր դողում,
Ասես ջրի տակ լուսնյակ էր շողում,
Մի մերկ հրեշտակ՝ կույս ու ոսկեծամ:
Մանուկ հրեշտակ, իմը չե՞ս լինի,
Իմն ես, արքայիս բաժինն ես, Այծյամ,-
Որսը չես ոչ մի քաջ էլ որսկանի...»:
Ու մինչև այծյամներ կերազեր արքան՝
Մի աչքով քնած, մյուսով արթուն,
Ձորում ողբում էր ձերունին որսկան,
Հույս-նեցուկ դատած իրեն ու որդուն:

– Ի՞նչ անեն խեղճ վանեցիք,
Փախել են թրից թաթար,
Տեղ չեն տա մեզ անեցիք,
Էլ ո՞ւր է աստված արդար:
Խլել են իմ Հայրենին,
Իմ Վանն ու տունն են խլել,
Կարտոս եմ իմ Սիփանին՝
Աչքերուս քունն են խլել:

Վանա ծովն աչքիս մեջ է,
Վանա Հող-գանձս խլված,
Առանց Վան Անին խեղճ է,
Իմ Հույսը բերդ է փլված:

Անին շեն, իմ այրն ավեր,
Ե՞րբ պիտի վերնասս, քարայր,
Անին՝ Հույսս, աշխարհն ավեր՝
Ե՞րբ պիտի շեննասս, աշխարհ»:

ԱնՀույս մրմունջն էլ մայր Ախուրյանի
Օրոր էր ասում՝ քնիր, իմ Անի.

– Տեսնենք ինչ լուս կրացվի
Հայոց երկրին այս մի բուռ,
Վերջին Հո՞ւյսն էլ կգոցվի
Թե՞ կրացվի մի նոր դուռ ...

Գ Լ ՈՒ Ն Տ Ա Ս Ն Ե Ր ՈՐ Դ

1

Միծեռնականները գնացին, եկան
Այս է քառասուն գարուն բերեցին,
Բայց Հայաշխարհիկ քարավանները չկան ու չկան,
Միծեռնականները Հույսի կտուցով արուն բերեցին,
... Այն տուրևառիկ քարավանները, որ Հայաստանի
Բույրն էին բերում անառիկ Անի:

2

Հայոց Զոջանց տան խլված Հող-տնից,
Հեռաստաններից Հայոց Հրկիզված
Գուսաններ էին փախել Գողթանից,
Թափառում էին ու երգում Հուզված:
Աղքատների պես, Անի քաղաքում՝
Իմ Մայր տաճարի մայր դռան առջև,
Ի սեր ողջ ազգի՝ ողբաձայն երգում՝
Նղովում էին Հայոց գաղթը սև:-
Պատմերգում էին գաղթը Տարոնա,
Ողբազին գաղթը Վասպուրականի,
Վանա ծովի պես արցունքը Վանա -
Ողբը Հայ որդոց՝ Հասած մայր Անի:
- Թողեր ու եկեր եմ մլքերս ու այգիս,
Կոտ՛ւնկ, մեր աշխարհեն խարրիկ մը չունի՞ս,
Շամփրել են իմ սիրտը՝ բռնել կրակին՝
Կոտ՛ւնկ, մեր աշխարհեն խարրիկ մը չունի՞ս,
Ամեն մեկ Հիշելուս կքաղվի Հոգիս
Կոտ՛ւնկ, մեր աշխարհեն խարրիկ մը չունի՞ս...

Հայեր, որը յոթը բերան
Վայ տվեք, վայ Արծրունուն¹.

Հայոց խարված գաղթի մերան՝
Հայ ազգի վայ Արծրունուն.

Անիծեցեք Հազար բերան
Թուրանի թայ Արծրունուն.

էն մեզ Հանեց կեսգիշերով
էն մեզ կտրեց մեր գութանից,
էն մեզ վանեց մեր վաթանից,

Մեր վաթանից,

Հայաստանից ...:

Վասպուրականն էլ Հայ չունի,
Տարոնն անՀայ - ամայացավ,
Յոթ բերանը յաթաղանի
Ինչքան Հայ կար՝ սրբեց-տարավ՝
Վիշապի պես յոթգլխանի՝
Սրը վաթսուն Հազար կերավ...

Հայեր, լացեք սև գաղթն Հայոց,
Դժոխք դառավ գրախտն Հայոց»:

Ու մինչ ողջ Անին ողբում էր մտայլ
Չարաշուք գոյժով գաղթի շարաղեստ,
Արքան ուզում էր վիշտը մոռանալ՝
Խեղկատակելով խեղկատակի Հետ:
- Ի՞նչ բան է կինը, մա՞րդ, թե՞ արարած,
- Մարդ-արարած է գրողի տարած ...
- Ի՞նչ է կինն իրավ, ինչո՞ւ է դավում,
Ինչո՞ւ չի երբեք իր մեղքը քավում,-
Նոր մեղք է բերում Հին մեղաց վրա,
Ի՞նչն է անՀազուրդ գաղտնիքը նրա:
- Կինը ինքը գաղտնիք չունի,
Կինը գաղտնիքն է անՀունի ...
Կինը սև է, թե դու սև ես, իմացիր,

¹ Նկատի ունի Մենեքերիմ Արծրունուն, որը փոխանակ դիմագրավելու սեյժուկներին, Վասպուրականը Հանձնեց բյուզանդական Վասիլ կայսեր խնամակալությանը, 400.000 վասպուրականցիներին գաղթեցրեց Ակնի շրջակայքը:

Կինը դե է, թե դու դե ես, դիմացիր:
 Կինը քեզ ծով է, թե նավ ես վրան,
 Կինը կղավե, թե դավես նրան,
 Կինը գա՛հ է թագավորին,
 Գա՛հին ա՛հ է, վա՛յ քո օրին...
 Վարդ էլ ունի, փուշ էլ՝ կինը,
 Ահա ինչ է մեր ... անգինը:
 Հրեշտակ է քեզ - թե Հրեշտակ ես,
 Բայց քեզ կթակի - թե դու չթակես:
 Հրեշ կղառնա - թե Հրեշանաս,
 Անուշ է կինը, թե դու մեղրանաս:
 Թե կարիճ եղար - կինը օձ է քեզ:
 Կինը քեզ վարդ է - թե սոխակ լինես:
 Յերեկը քիչ տուր, գիշերները՝ շատ,
 Որ կինն Հրեշտակ մնա անմեղիկ,
 Գիշերն է կնոջ աչքը դուրսն, ով մարդ,
 Յոթ մեղու կուզե ամեն մի ծաղիկ:
 - Ճշմարիտ ես, իմ խեղկատակ,
 Բայց ճշմարիտն ուսկի՞ց գիտես,
 - Ճշմարիտը,- վերմակի տակ,
 - Ճիշտ, իմաստուն խեղկատակ ես:
 - Բայց դու էլ խենթ ես քո իմաստությամբ,
 Քո խենթությունն էլ վիշտս չի կիսում,
 Քրթմնջաց արքան, մթնեց, ինչպես ամպ,
 Դուրս նայեց՝ կիջներ արևը դրսում,
 Բայց դեռ զոնեղուռ թափառում էին
 Այն Գողթան գուսան-գլրարները Հին,
 Որ երբ կանցնեին պալատի տակով,
 Անի քաղաքի գովքն արին Հանգով:
 - Անին մայրն է Հայաստանի,
 Անին գանձ է երկրի վրա,
 Հայաստանը ճոխ մատանի՝
 Անին անգին քարն է նրա,
 Անին Հայրն է Հայաստանի,
 Հայոց Հույան է երկրիս վրա ...
 Մնվեմ, Անի, քո մայր գրկում,
 Մեռնեմ Անի մայր քաղաքում»:
 Ու ողբում էին մրմունջով Գողթան,

– Ո՞ւր է մատանին՝ իր ակին թող տան,
Ո՞ւր ես, Հայաստան, ա՛յս, ո՞ւր ես, ախ ո՞ւր,
Մի ակն ես դարձել, յոթնակունք աղբյուր:
Մատանին խլվել՝ քարն է մնացել,-
Մատանու Հույսը իր քարն է դարձել,-
Իր անգին քարը, մեր անգին Անին,
Անին մեր աղքատ, մեր անգին Անին»:

Իր պայատում Պահլավունին
Լսեց, տխրեց Գողթան Երզով,
Պալատ կանչեց գուսաններին,
– Երգե՛ք,- ասաց,- Հայոց վերքով,
Ապրած կենա Հայոց մուսան:
Գուսանները – յոթը գուսան,
Յոթը զլխով խոնարհվեցին,
Ու սրտերը Երզով բացին,
– Ապրած կենա Հայոց թուրը,
Բանա Հայոց գոցված դուռը ...

Հայոց արցունք Վանա ծովից ենք գալիս,
Ով զորավար, յոթ ծովից ենք քեզ գալիս:

էլ չի Հայոց ծուխ ելնում
Տեղահանված Տարոնում,
Վասպուրականն Հայ չունի՝
Բույն է գաղթած թռչունի:
Մշո հողն էլ, ա՛յս, ասում՝
էլ Հայ լեզվով չի խոսում
Նիզակի տակ Իրանի՝
Ղուլն է դառել դուրանի ...
Հայոց կույս ու կանանցով
էլ չի իջնում Վանա ծով
Հայոց Աստղիկն Հարեմում՝
Իր ծով արցունքն է քամում:
էլ մերը չէ Բզնունին,
էլ մերը չէ մեր Սյունին,
Ջորերի Հեռ մեր Վայոց
էլ մերը չէ կեսն Հայոց,
Դավթի ՄՀերն էլ անվերջ
Վշտից մտավ ժայռի մեջ,-
Վանա ժայռից էն Հսկա

էլ ՄՀերը դուրս չի գա՝
Քանի գերի մնան դեռ
Իր Հայրենի ձորն ու լեռ,
Այս, իմ Գողթման Երգերի
Մասինն էլ է դեռ գերի,
Սպարապետ, Ե՞րբ տի գան
Իրար Մասինն ու արքան ...»:

Հանկարծ տխրաշուք Հայտնվեց արքան,
Վեր կացան յոթը գուսաններն իսկույն,
Գլուխ տվեցին, գորգերին ընկան,-
Նոնարհվեց ինքն էլ Հսկան իմաստուն:-
Իր գահը տվեց իր Թագավորին,-
Թագավորն ասաց՝ ավա՛ղ իմ օրին,
Որ Հայոց Գողթման Երգն էլ է գաղթում,
Այնինչ՝ Թախարն է Հայոց դրախտում
Վարդ Հայաստանը Հարեմ դարձրել ...
Բյուզանդն էլ ահա իմ Հույսն է ցրել՝
Թուր է դարձրել խաչը խաչիս դեմ,
Ծով խարջ է ուզում, ինչ անեմ, չգիտեմ»:
Տխրեցին արքան, սպարապետը,
Կաթողիկոսը - սյունները երկրի,-
Նորունկ է խրվում Հայ վշտի նետը
Միայն Հայ սիրտը՝ թե չար, թե բարի,-
Նորունկ է խոցում, բայց երբ էլ խոցի՝
Հույսը նման է Անի ամրոցի:-
Ու գուսանախումբն էլի զեղզեղաց
Սոխակի ձայնով, Հույսով արծրվի,-
Թ՛վաց, թե գարնան անձրևը տեղաց
Հասկի մեջ կծղած ծարավի:

- Բայց քանի կա Անին դեռ,
Անին, ինչպես Մասիս լեռ,
Միփանը չի զարգանդի
Նիզակի տակ Բյուզանդի:
Թրի տակ էլ Թուրանա
Տարոնն Հույս չէ դուրանա:
Հող չի մնա միշտ վայոց՝
Չի Թուրքանա Հողն Հայոց:
Նիզակի տակ Սասանի

Սասունը չի ասսանի:
ՄՀերի թոռն՝ իմ քեռին՝
Դավթի ՄՀերն իր ժայռում
Թուր-Վայծակին իր ձևին՝
Հույսի կանթեղն է վառում.
Էն ժայռի մեջ մութն ու նեղ՝
Թուր-Վայծակին է կանթեղ ...
Բայց մենք ծովից ենք գալիս՝
Արյան ծով ենք քեզ լայիս»:

Սպարապետը աչքերը սրբեց,
Աչքերի թագի գոհարներն ընկան,
Թագավորն ինքն էլ այս վշտով հարբեց,
Ու ոչ թե գինով, որ ընպեց այնքան,
– Ախ, Տարոն, ասաց, ախ, Վասպուրական,
Ախ, դու նզովյալ, ժանտ Արծրունի,
էլի դարթեցավ Վասակը Սյունի,
էլի դավաճան ...»,- մոնչաց արքան,
Ու գինի լցրեց գավից մարգարտյա,
Բայց արցունքները իր բաժակն ընկան,-
Հայոց վշտի հետ գինի՞ կուլ կերթա...
Ու գանգատվեցին արքային տխուր
Գողթանին կարոտ դուսանները յոթ,-
– Մի ակն ես դարձել, յոթակունք աղբյուր,
Ո՞ւր ես, Հայաստան, հողիդ ենք կարոտ:

Ինչպե՞ս ասեմ քեզ Հայաստան,
Անի, երբ մի բուռ ես, Անի,
Երբ գերի են Վան ու Ոստան,
Անի, բայց դու լուռ ես, Անի:

Ինչպե՞ս ասեմ, երբ հանեցին
Քո մի աչքը – ծովդ Վանա,
Հանած աչքով դուրս վանեցին
Մեզ դրախտից մեր Սիփանա ...

Ինչպե՞ս ասեմ քեզ Հայաստան,
Երբ Սիփանա հովը չունես,
Երբ ծարավ ես, իմ մայր Գողթան,
Երբ քո Վանա ծովը չունես:

Ինչպե՞ս ասեմ, երբ անուշդ

Վասպուրական, Ղարսդ տարան,
Երբ Տարոնդ, Վանդ, Մուշդ
Յոթը օտար լեզվով կերան:

Ինչպե՞ս ասեմ, երբ Հայ ուխտին
Հայ մատաղի գառը չունես,
Երբ ոտք ելնող մանկանց շուրթին
Քո Հայերեն քառը չունես:

– Իրա՞վ, միայն Անին մնաց Հայաստոս,
Հայաստանի կեսն Հայերեն չի խոսում,
– Ի՞նչ կես, արքա, գերի են ողջ Մուշ ու Մոկս,
Վան ու Ոստան, Գողթան քոստան ու Սասուն,
Մասիս սարն էլ թվում է թե՛ դեռ գերի՝
Տիգրան Մեծի մեծ վրանն է սպիտակ,-
Կամ Արշակն է, գերի արքան մեր քարի՝
ԱնՀուշ բերդի պարսից քանտում դժնդակ.
Իսկ Մասիսի աչքի առաջ Սիան՝ իր մեծ
Մամիկոնյան զորավարն է մորթազերծ,
Որ Շապուհն է մորթազերծել, տեր արքա».
Ասաց Վահրամ Պաշտպանին արքային,
– Մեզ էլ կուզեն մորթազերծել, իմ Հսկա ...
Լսեց արքան ու թիկնելով իր գահին
Յոթ գուսաններին՝ - երզնցե՛ք,- ասաց,
Հայոց լեռների արքան է գերի,
Զի եղել ոչ մեկն իմ օրին Հասած՝
Ոչ մեկն իմ նախորդ Հայ արքանների»:
Եվ Հայ գուսանը կարոտով Մասսյաց,
Հայրենյաց հողի գովքն ու ողբն պսաց:-

– Ինչպե՞ս ասեմ քեզ մայր ոստան,
Անի, ո՞ւր է քո սարն ազիզ,
Առանց Մասիս ի՞նչ Հայաստան,-
Ա՛խ, էլ ի՞նչ Հայ առանց Մասիս:

Ինչպե՞ս ասեմ քեզ Հայաստան,
Երբ Բինդուլից էլ չես խմում,
Երբ քոնը չէ հողը քո տան՝
Երբ քարից ես Հացդ քամում...

Ինչպե՞ս ասեմ քեզ Հայաստան,
Երբ Տիգրանի դարը չունես,

Երբ գերի են Վան ու Ռոտան,
Երբ քո Մասիս սարը շունես...»:

– Այս, իրավ մեծ է Հայոց վիշտն, իրավ,
Բայց ամենամեծն այս գաղթն է զարհուր,
Սելջուկն է դժնի, որ կեսս կերավ,-
Իրավ է ասում գուսանն այս տխուր,
Տոթնակունք էիր, իմ ազգի աղբյուր,
Մի ալ մնացիր,- Հառաչեց արքան,
Դարերից խոսեք, երգ չէ իմ ներկան,-
Ու գինի լցրեց յոթ գուսաններին,
Որոնք դարերը երգով ետ բերին:-
– Ով տեր արքա, դարերն ասիր,
Դարերից էլ ասե՛ք, լսիր:
– Մեր խոնջ բազկով շատ կանչեցինք՝
Այս, մի ախպեր ունենայինք,
Մեր ողջ ազգով Հառաչեցինք՝
Այս, մի ախպեր ունենայինք:
Շատ ազգեազգ փնտրեցինք,
Որ մի ախպեր ունենայինք,
Շատ փնտրելով շատ ընտրեցինք,
Որ միշտ ախպեր ունենայինք:
Բայց ա՛յս, մենք շատ փոշմանեցինք,
Այս, անընդհատ փոշմանեցինք,
Փոշմանած էլ Հառաչեցինք՝
Այս, մի ախպեր ունենայինք,
Մեր Սիս մեջքին Մասիս կանգնած՝
Մի մեծ ախպեր ունենայինք,
Անխար ախպեր, որ նեղն ընկած
Յրն՝ Հասնող ձեռ ունենայինք,-
Ազգի՛ ախպեր, որ միշտ փրկված
Միշտ Մասիս լեռ ունենայինք...»
– Չէ՛, մեզնո՛վ պիտի մեր վիշտը ցրենք...
Սիսին Մասիսներն ախպեր չեն մնա,
Ազգի թիվ Սիսը Մասիս դարձրեք,
Որ ինքը՝ մահն էլ մեղ չմոտենա,
– Ինչպե՞ս դարձնես, գրույս չեմ Հանում,
Հայ օրոցք չկա մայր Հայաստանում,
Տե՛ր սպարապետ, ինչպե՞ս դարձնես:

– Այդ պիտի Հայոց աստծուց Հարցնես,
 Կամ աստանայից, Հառաչեց արքան,
 – Սատանան, տե՛ր իմ, թուրն է պարսկական,
 Նաչն է Բյուզանդի, սե թուրն է թուրքի,
 Կեռ յաթաղանն է այս նեռ սելջուկի,
 Որոնք մեր դուռը սե քարով շարել,
 Ուզում են դեռ Հույս Անին պաշարել...
 Քանդել են վանքն Ախթամարա,
 Մովն են լցրել քարերը սուրբ,
 Որ Հայ անվան Հետք չմնա,
 Հայոց աստղն էլ դառնա ասուպ:
 – Լավ, Ախթամարն ասենք քանդե՛
 Մովը ինչպե՞ս պիտի քանդե,
 Հայոց Վանա ծովը Հայոց
 Որ Հայ անունն էլ վերանա՝
 Ո՞ւր պիտ թափես ծովը Վանա:
 Հայ Հանճարն է աչքդ Հանում,
 Որ նախանձիդ չես դիմանում,
 Չես իմանում
 Ինչ ես անում,-
 Ասենք թաղես Ախթամարը,
 Որ չերես Հանճարն Հայոց,
 Ինչպե՞ս թաղես Մասիս սարը,
 Կամ Վանա ծովն՝ ինչպե՞ս, այ օձ:
 Պատմությունը թրով թաղել՝
 Մեկ է, ինչ որ աստղեր քաղել ...
 Չէ, չի ցամաքի իմ ազգի գետը»,
 Այսպես մոնչաց սպարապետը
 Ու գուսանների Հետ երգեց գինով,
 Լիքն իմաստությամբ ու լիքը քենով:
 – Մեծ ես Հոգով, երգով, մտքով,
 Բայց թվով էլ դարձիր մեծ,
 Որ քեզ փրկես դու քո ձեռքով
 Գալիքներում գահընկեց:
 Վիշապ էիր յոթգլխանի,
 Այժմ վեցդ շղթայված,-
 Մնացել ես մի բերդ Անի,
 Ա՛զգ իմ, ծնիր, Հույս աստված:

Ա՛զգ իմ, ծնի՛ր, ծնի՛ր անվերջ,
Որ մեծանաս, ետ խլես
Քո Տարոնը, քո Վանը խեղճ,
Որ միշտ մնա Անին քեզ:

Մնի՛ր, ծնի՛ր դու անզաղար,
Ա՛զգ իմ, երկնի՛ր դու քեզ միշտ,
Որ ետ խլես Հողերդ արդար
Անարզարից ամբարիշտ:

Մեծ ես երգով, Հոգով, մտքով,
Բայց թվով էլ դարձիր մեծ,-
Որ քեզ փրկես դու քո ձևքով
Գալիքներում Հողմածեծ»:

- Իրավ է երգում իմ Պաշլավունին՝
Միտ ազգի թիվն է իր թուր-Հավլունին՝
Ասաց թագավորն ամենքին, բայց դու,

Իմ Պաշլավունի,

Իմ թուր-Հավլունի,

Զգաստ բրոնզիբ բազուկն Հայ մարդու,-
Աջը զինվորի, ձախը զինվորի,
Որ Անին՝ Հայոց Հայրը, շկորցնի...»:
Եվ ապա արքան դարձավ գուսանին,-
- Դու էլ իմ Վան ու Անիից խոսա՛
Մի գավաթով տուր արցունքն ու գինին,
Անսահման ցավն էլ ծիծաղով ասա:
Հայ ազգ-անտառը ինչքան էլ կտրեն՝
Արմատաթաքույց՝ կծաղկե կրկին,
Չեն գտնի արմատն՝ ինչքան էլ փնտրեն,
Հայոց ոգին է արմատը, ոգին»:

- Իրավ, ցավից ով ծիծաղում՝

Նա է վերջը ցավը թաղում,-

Հայ ազգն այսպես շատ ծիծաղել՝

Շատ է վշտի ծովեր թաղել -

Մասիս լինե՛ր - չէ՛ր դիմանա,

Շատ մեծ ազգեր կային - չկան,

Սիս է, բայց տես՝ դեռ կմնա՝

Կորածներից շատի վկան:

Ազգ է, ոչ թե՛ դեռ ժողովուրդ,

Ազգ է Հայ ազգն ու ոչ թե քուրդ,
 Ոչ թե սելջուկ, ոչ թե թաթար,
 Վկա Անին իր այս հարտար,
 Մազաղաթներն իր ոգևույս,
 Փոքր է, բայց թե ոսկի է կույս:
 Մենք Սիս, Մասիսն է մեր ոգին,
 Որ դիմացավ Արևելքին,
 Հյուսիս, Հարավ, Արևմուտքին
 Ահա քանի դժար դարեր
 Կա, կմնա ինչպես սարեր...
 Ձէ՛, ոգու մեջ փոքր չկա՝
 Հայոց կույի ոգին վկա,-
 Ցուլ դեմ ելնի Հայոց տվեք-տվեքին՝
 Ու կղանա՝ գլուխ կտա մեր ոտքին»:
 Սպարապետը մի ոսկի տվեց
 Այս խոսքի համար ձերուն գուսանին,
 Գուսանախումբը նրան խոնարհվեց,
 Ու նրան տվեց արքան իր գինին,-
 Եվ նա արտասովեց, ծիծաղեց, սակայն,
 – Ի՞նչ կալյա հույսը երգով թրծրվեց ...
 Եվ իմաստությամբ գուսանն արծրվեց: -
 – Գաղիկիս որդո՞ւն ասեմ,
 Ի՞նչ անի Սմբատ արքան,
 Գանդատս մարդուն ասեմ,
 Անդուլթ է դեռ մարդ արքան:
 Վեր ձայնեմ - աստծո՞ւն ասեմ,
 Որ զարթնի քնած արքան,
 Ի՞նչ գլխին սև ձյուն ասեմ,
 Անդարուն մնաց արքան,
 Անեծքս էլ ո՞ւմ խոսեմ,
 Ձի զարթնում աստված արքան:

Հայոց ազգը ազավնի է, բայց սիրտ ունի արծվի,
 Կառյուծանա՝ թե մեզ խմբով իմաստությամբ թրծվի,-
 Թե ետ բերե բախտից հաղթված Հայերին,
 Պանդխտությամբ չարամաղթված Հայերին,
 Երեկ գաղթած, այսօր գաղթած Հայերին,
 Վասպուրական-Վանից գաղթած Հայերին,
 Ողջ Հայաստան տանից գաղթած Հայերին,

Մինչև Հինդ ու Հարաշ ցրված Հայերին,
 Հինդ ու Հարաշ ու Ջին գրված Հայերին,
 Երկրն-երկիր կամուրջ կապած Հայերին,
 Հազար ծովեր արյուն թափած Հայերին,
 Աշխարհը յոթ կողմեր գաղթած Հայերին,
 Հայոց լացող վերքը բացող վայերին,
 Ողջ ազգերին կույ զնացող Հայերին...
 էլ ո՞ւմ ասեմ, որ ետ բերե Հայերին,
 Անմահութիւնն ճակատագրե Հայերին:
 - Ինչպե՞ս ետ բերեմ, մի բուռ է Անին,-
 Պատասխան տվեց արքան գուսանին:
 - Անին մի բուռ է, Հույս չէ յոթնադուռ,
 Ախուրջանն Հույս չէ ծով Հայաստանին,
 Ահա ինչու է Անիս այսօրն լուռ...
 Ինչպե՞ս ետ բերեմ, ով իմաստուններ,
 Իմ ոչ մի նախորդ այս ցավը չուներ,-
 Այսօր Հույս է, այսօրը՝ վիշտ,
 Բախտն է գուց է, էգուց է միշտ»:
 - Իրա՞վ դարձի մեջ է բախտը Հայ ազգի:
 - Ազգի բախտը թվի մեջ է իր բազկի...
 - Վա՛յ իմ բախտին,- ասաց արքան ու խմեց,
 Հավիտնին էլ վշտից մի նոր թաս քամեց:

Ու յոթը սազ, յոթը գուսան իմաստութիւն սանդուղքով
 Հայոց վշտի վշտին Հասան, էլի մտան Վանա ծով:-

- Ինչպե՞ս ասեմ քեզ Հայաստան,
 Երբ քո ոսկե դարը չունես,
 Գծրախտ Անի, Ղարս, Արդահան,
 Երբ քո Մասիս սարը չունես,
 Երբ ոտք ելնող մանկանց շուրթին
 Քո Հայերեն բառը չունես,
 Այլոց թուր ու խաչի ուխտին
 Միշտ մատաղի գառը դուն ես:
 Ինչպե՞ս ասեմ քեզ Հայաստան,
 Երբ Հայաստան չմնաց,
 Երբ խլվեցին Վան ու Ոստան,
 Ինձ մի Գողթան չմնաց:

- Ողջը խլել են ազգերն անկշտում,
 Հայոց ողջ Հողերն էլ Հայոցը չեն,

Թե պատկեմ Անի քաղաքի դաշտում
 Ոտքերս բանդված Ղարսին կղիպչեն,
 Դառնամ՝ կղիպչեն բանդված Մասիսին,
 Դառնամ՝ Գլինին կղիպչեն, ավա՛ղ,
 Դառնամ՝ կղիպչեն Բզնունյաց Ղարսին,
 Նեղ է մեր Հույսն էլ ինչպես մի դազաղ»:
 Եվ արքան վշտից մթնում էր, մթնում,
 Սուզվում ցավի ծովն ու ելք չէր գտնում,
 Մինչ Պաշլավունին, ի սեր Հայ դահի՛
 Կենացն էր խմում Հայոց արքայի,
 Ու կենացն ահա Գողթան զուսանաց,-
 - Վանդակից կելնե Հողն Հայաստանյաց,
 Կելնե,- մոնչաց,- կելնե՛ թե մեռնենք,
 Կմեռնենք, բայց մեր Հողը ետ կառնենք:

Քիչ ենք, բայց Հայ ենք,
 Թշնամուն վայ ենք,-
 Քիչ ենք, բայց Հայ՝
 էլ ոչ մի վայ,
 Վայ չի դառնա
 էլ ոչ մի Հայ...»:

Այսպես չերկրայեց սպարապետը,
 Արքային նայեց, որպես իր բերդը,
 Ու զուսանները Հույսով դուրս եկան,
 Եվ նոցա այսպես պատվիրեց արքան.
 - Գնացեք, երգեք զովքն Հայաստանի,
 Որ գերված Հողն էլ մտքից չհանեն,
 Թե չէ՝ ո՞նց ապրեն մի ազգ, մի Անի՛,
 Նախանձից իրար ոտնատակ կանեն ...
 Յոթ փեթակ մեղուն մի փեթակի մեջ...
 - Ի՞նչ յոթ, տե՛ր արքա, յոթ-յոթանասուն,
 Իրար կխեղդեն մեղունները խեղճ,
 Հայերը վայ չեն, իրավ եմ ասում,
 Վայ դարձրնում են, մորուց չէ վայր,
 Գազանաց մեջ էլ միշտ մարդ է Հայր...
 - Շա՛տ ես ազգային, տե՛ր սպարապետ,
 - Թե շատ լինեինք՝ շատ չէի լինի ...
 Ի՞նչ լեզվով խոսեմ ես այն ազգի Հետ,

Որ ազգիս իր մայր Հողից կհանի՝
Գժոխք կվանի իր յաթաղանով,
Հեղեղով Հայ Հողն Հայոց արյունով...
Ղարսից, Բյուրակնից, Վասպուրականից,
Ու դեռ գաղթական ամբոխը Վանի
Գալիս է Ծիրակ, գալիս է Անի,
Հորդում, գալիս է ծովը գաղթական,
Ի՞նչ անի Անին, որ նեղ է այսքան,
Որ այսքան նեղ է՝ ի՞նչ անի արքան
Ո՛վ իմ իշխաններ, խիղճս ինչ անի,
Ես մի Ախուրյան, ես մի բուռ Անի...
Ո՞վ է մեղավոր, ինչ անի Անիս
Մեղավորն Հանգիստ զեղյան է ծխում -
Իր խլած Հողում մայր Հայաստանի՝
Ազգերն են Հայ Հողն իրար մեջ ծախում,-
Ի՞նչ անի Հայոց իմ ազգիկը խեղճ,-
Ի՞նչ անի արքան, ու իր մեռքի մեջ
Արքան իր գինու բաժակը փչրեց
Ու շղզաց մի պահ, որ խառնվեցին
Իր ճերմակ արյունն ու կարմիր գինին...
Չղզաց, բայց անդուռ վշտից մշուշվեց,
Եվ Արծրունի իշխանին հիշեց,
Որ լքեց Հողը ու՝ մտքում ասաց՝
- Չղավաճաներ՝ ի՞նչ աներ, ասա,
էլ Հայոց Հույսը ո՞ւմ խղճին Հուսա ...

Գ Լ ՈՒ Ռ Ս Ա Ս Ն Մ Ե Կ Ե Ր ՈՐ Գ

Ահա Արագած սարի ետևից
 Ուխտի է գնում թագուհին, կարծես,
 Ու նրան ծածկող սարի այս կողմից
 Արևն երևաց գլխի թագի պես:
 Մեղմ ծփաց ամբողջ դաշտը Շիրակի՝
 Թագուհու հագած շղարչի նման,
 Եվ օրն է, ահա, Կանաչ կիրակի,
 Բարի է դառնում աշխարհն անսահման,
 Անուշ մայունով մատաղ գառների,
 Զարթնում է ճամփին ուխտավորների,
 Անի քաղաքի դռները բացվում՝
 Առավոտով է աշխարհը լցվում ...
 Ուխտավորները դուրս էին գալիս,
 Քարավանները ներս էին մտնում,
 Եվ Ախուրյանը ձորում ծափ տալիս՝
 Իր յոթ կամուրջով ճամփու էր դնում
 Ներս ու դուրս անող ամեն-ամենքին,
 Հույսով սկսում Կանաչ կիրակին:
 Ու Դվնո դռնով դուրս ելան խոնարհ
 Աչքերն երկու ծով, պուտրմ ջուր աղջիկ
 Ու մի պատանի՝ ապշած կենարար
 Քարավաններով այն տարաշխարհիկ:
 – Կուզեի, Այծյա՛մ, ի՛նչ լինեին
 Այս քարավաններն իրենց ողջ բևուժ՝
 Բոլորը նվեր մեր հարսանիքին ...
 – Զէ մի ... – շշնջաց աղջիկն անխոռով,
 Բայց սիրտը խայթվեց անուշ փշերով
 Ու չիկնեց մեկից՝ մի բան հիշելով,
 Շիկնեց, բայց ասաց.- Գիտե՞ս, Վարազիկ,
 Մի բան որ ասեմ, Հո չե՞ս նեղանա,
 Ինձ աչքով արավ երեկ մի պարսիկ,
 Աչքերդ.- ասավ.- դրախտն են Վանա,-

Մեր լուսամուտից դուրս էի նայում՝
 Անամոթն ասավ՝ աչքերդ ուտեմ ...»:
 – Ես էլ կուտեի, բայց դու խնայում,
 Դուրս էլ չես գալիս, որ չկարոտեմ ...
 Իմ Վանա ծովն են աչքերդ, իրավ,
 Որ ինձնից խլեց պարսիկն անիրավ,
 Հիմա էլ քե՞զ է խլել երազում,-
 Վանն առավ, այժմ Անի՞ն է ուզում ...
 Շչնջաց տղան, բայց շիկնեց մեկից,
 Որ իր սիրածին աչքով են արել.
 – Ինչո՞ւ կարմրար դու մի սև ... աչքից,
 Կատակեց կույսը, խո ինձ չե՞ն տարել:
 Բայց դու, Վարազիկ, Հայրիկիդ ասա,
 Մի եղնիկի ձագ բերե ինձ նվեր,
 Բայց կուզենայի՝ կենդանի որսա:
 – Կենդանի՞ կուզես, կրերեմ, իմ սեր,
 էլ ի՞նչ արքայի որսկանի որդի,-
 (Պարծեցավ տղան անուճով իր հոր ...) -
 Որ չկատարես իդձը քո սրտի,-
 Այս քարվանները խո չե՞ն ուզում, որ -
 Վիզս ծուռ մնամ իմ աղեղի պես,
 Բայց չէ, ուզես էլ, ուրիշ ի՞նչ կուզես:
 – Կենդանի մի ձագ, ա՛յ, թե չրերես,
 Ա՛յ, թե չրերես, ոչ մի հարսանիք:
 – Հենց ե՛ս կրոնեմ, կրերեմ, Հենց ե՛ս,
 Միայն թե, իմ սեր, էլ ոչ մի Գազիկ ...
 – էլ ոչ մի ... - կրկնեց և աղջիկը հեզ:
 Բայց դու, Վարազիկ, թե ինձ կսիրես՝
 Հայրս կթողնի, Հայրիկիդ կասես,
 Որսի գնալիս, թող ինձ էլ տանի,
 Ես շատ եմ սիրում կյանքը որսկանի,
 Նետ-աղեղ ձգել
 Կուզեմ սովորել ...
 – Նետ-աղեղի մեջ քո ի՞նչն է կորել,
 Բայց ինչո՞ւ Հայրս, ես չե՞մ կարող որ ...

Եվ կույսի սրտի Հավքից՝ իր սիրով
 Օրը մի ոսկե փետուր որսալով՝
 Որսկան էր դարձնում իր որս Այծյամին՝
 Մեղմ շնջալով որսկանի որդին.

– Նշան բռնելիս չնայես չորս դին,
 Միայն նշանիդ, ա՛յ այդպես ու թող,
 Ձեղավ... մի՛ դողա, դու իմ սրտի դող:
 Ծունչդ քեզ պահե, այնպես, որ Հուզվող
 Սրտիդ թիթեռը չանցնի քո ձեռին,
 Ծունչդ քեզ պահե ու նշն լռին,
 Ու դանդաղ քաշե լարն ու նետը քեզ
 Եվ Հանկարծ բաց թող, որ չվրխակս,
 Վերջ բերես թեկուզ թևավոր օձին,
 Իմ վշտի օձին, իմ սրտի խոցին:

– Բա ի՞նչ վիշտ ունես:

– Իմ վիշտը դուն ես:

Մեկ էլ Հայրենի երկրիս եմ կարոտ,
 Ինչպես մազերին քո ոսկենարոտ,
 Որոնք թե իմն են և թե իմը չեն,
 Ինձ վշտի երկու նետեր կղավեն»:
 Ու խեղճ պատանին գլուխ չէր Հանում,
 Երբ կշռում էր՝ ապշած էր մնում, –
 Երեկվա օձի՞ն Հավատար արդյոք,
 Որ զեռ խայթում էր իր սիրտն անամոք,
 Թե՞ ահա անուշ բախտին այսօրվա, –
 Մի՞թե ցնորք էր օձը երեկվա ...
 – Այս գիշեր Հայրս ուռկան էր ձգում,
 Ես քեզ Հես էի անվերջ իմ մտքում,
 Բայց քեզ Հես ե՞րբ չեն իմ սիրտն ու Հոգին,
 Դու ես ... էլ չկա աշխարհն իմ աչքին,
 Էլ ոչ քուն գիտեն աչքերս, ոչ՝ որս,
 Սիրտս ցավում է մի Հավք դարկելիս,
 Նշան բռնելիս դողում եմ անխոս,
 Դու ես աղեղիս առաջը գալիս ...
 Ասում ես՝ մեղք է՝ մի դարկ, ասում ես,
 Ծունչ-կենդանի են նրանք էլ մեզ պես,
 Եվ գուցե մեզ պես սիրում են իրար ...

Բայց տե՛ս, մոռացա միտքս վշտաՀար,
Այս գիշեր, Հայրս, ձորն՝ Ախուրյանում,
Երբ թո՞ռ էր ձգում, ամեն ձգելիս
Ես իմ բախտն էի մտքիս մեջ դնում,
Բայց միշտ դատարկ էր իմը դուրս գալիս:
Ու թեև Հույս էր ինձ Հայրս տալիս,
Բայց նորից դատարկ դուրս եկավ, Երբ խեղճ
Ի՞մ ու քո բախտը դրի մտքիս մեջ ...
Բայց Հենց որ միայն քո բախտը դրի՝
Մի մեծ ձուկ Հանեց ուռկանը բարի,
Այնինչ՝ իմ բախտից մի մեծ օձ Հանեց ...»:
Այս որ իմացավ, կույսը զժգուննեց,
Եվ ապշեց կույսը, կույսը մթազնեց,
Իր ձևոից իսկույն աղեղն ընկավ ցած,
Քարացավ կույսը և անՀույս ասաց.

– Էլ ի՞նչ վիշտ ունես:

– Ի՞մ վիշտը դուն ես,

Գագիկի բախտն է քո բախտին սազում,
Նա արքայազն է ու քեզ է ուզում,-
Իսկ ես ... ես ի՞նչ եմ, իմ Երկրից զրկված՝
Ի՞մ տունը գայլի այրն է ... Անիում,-
Երկու նևտով է մի սիրտս զարկված,
ԱՀա թե ինչն է աչքերս Հանում ...
Աչքերիդ մատաղ,- չչնջաց կույսը,
Աչքերիդ լույսն է իմ սիրտ Հույսը,-
Մի աչքդ կարծե Երկու թագավոր:
– Բայց դու խո չե՞ս գա իմ քարայրը որ ...
Չես դառնա, զխոտն, իմ ճրագը դու,
Դու գաս էլ՝ Հերդ-մերդ չեն թողնի,
Քեզ չեն տա մի որք գաղթական մարդու,
Այս է, Այծեմիկ, իմ վիշտը գաղտնի:

Մեր տունը էրում¹,

Չեր տունը վերում,

¹ Էր - այր - քարայր.

Վանից, Տարոնից, Մուշից, Վասպուրականից ու Կարսից փախնեփախով Անի գաղթած Հայերը Հաղիվ էին ապաստան գտել Անի քաղաքը գոտևորող Ախուրյանի ձորի այրերում, ինչպես և աղքատիկ անեցիք...

Վախում եմ խարես՝

Այս է ինձ էրում ...

- Ձէ՛, ձերը ձորի էրում,

Մեր տունը՝ Անին՝ վերում,

էրում չէ, չոլում լինես՝

Աչերդ են սիրտս էրում ...

Ես վերից վար կփախչեմ,

Թե չտան՝ սար կփախչեմ,

Որսկանից որս կդառնամ՝

Դրախտից այր կփախչեմ:

Հայրս ասում է՝ քո ցավը տանեմ,

Ախթամար վանքն էլ կվերաշինեմ,

Մեր թագավորն է ասել իմ հորը,

Վարազիկ, կառնենք ձեր սար ու ձորը,

Ու ես էլ կգամ քեզ Հետ զինվորայլ ...

Հույսդ մի կտրեմ, դու ես իմ լավը,

Բայց տե՛ս, Վարազիկ, թռավ կաքավը,

- Աղեղը տուր ինձ,- և աղեղն առավ,

Առաջ պատանին և առաջ թռավ,

Թռավ, բայց էլի դատարկ ետ դատավ:

Աղջիկը տխրեց:

Ինչո՞ւ տխրեցիր:

- Որ խոսքով ընկար՝ որսը թողեցիր ...

Համ էլ մտքումս բան էի գրել,-

Ասի՝ թե որսա՛ ինձ շատ է սիրել,-

Համ էլ ... բայց վախից աղջիկը լուց,

«Մուրազին պիտի Հասնինքը» շասավ,

Բայց տղան նրա վիշտը կուռնեց

Օձն, ասես, էլի ետևից Հասավ,-

«Քոնը չէ,- ասավ,- դու քեզ մի տանջե,

Թակուզ գրկես էլ՝ կույսը քոնը չէ,-

Քոնը չէ քոնը, տե՛ս, թե ինչ դատավ՝

Կաքավն աղեղիդ բերանից թռավ...
Կաքավը սերն էր սիրածդ կույսի,

Ձևոքիցդ թռավ կաքավդ Հույսի,

Օձն էլ այն է, որ էլ դուք ոչ մի օր

Ձեք տեսնի խլված ձեր հողն Հեռավոր,-

Ձեք տեսնի Հայոց Վասպուրականը,
Հորդ որսասար Սիփանը, Վանը,
Թեկուզ մուրազի Հասնեք այս կյանքում՝
Ձեք պսակվելու Նարեկա վանքում ...
– Բայց չէ, Վարազիկ, մի տխրիր, էլ մի ...
Վարդի բույր թվաց շշուկն Այծյամի:
– Ձէ՛, Հորս Հույսի որսը չես, Այծյամ,
Վայ թե ուրիշի որս դառնաս, Այծյամ,
Ինձ գերեզմանի փոս դառնաս, Այծյամ՝:

Կյանքն ասավ՝ թե բախտ ունիս՝
Իմացիր՝ դրախտ ունիս, –
Իմ բախտը կաքավ դառավ՝
Իմ սիրտը ձեռից թռավ...
Հով ուղեցի՝ բոց դուրս եկավ,
Թոռ գցեցի՝ օձ դուրս եկավ,
Երկու նետով խոցված սրտիս
Երկու Հազար խոց դուրս եկավ:
Աչքերդ՝ տունս-տեղս,
Հոնքերդ՝ նետ-աղեղս,
Քեզ ինչպե՞ս որսամ քեզնով,
Որ դառնաս լույս կանթեղս:

Այսպես Հառաչեց անՀույս պատանին,
Բայց կույսի մատը դրեց մատանին:

– Անըվա գանձը դուն ես,
Իմ Վանն ու լացը դուն ես,
Այծյամս՝ որսս միակ,
Իմ ավուր Հացը դուն ես...

Իմ ավուր Հացը Համբույր դարձրու,
Որ Հավատամ, որ ... Փագիկինը չես, –
– Այդ Հացի Համար Հորս Հարցրու ...
Չպիտի դեռ ինձ աչքով էլ ... պաշես:
Եվ կույսը մատի մատանին Հանեց՝
Պատանու մի մատ Հույսը կործանեց,
Տղան ակն Հանված մատանի դառավ,
Բայց նրա սիրտը՝ կույսն, այսպես առավ: –
– Ամեն թարթիչս մի նետ արա քեզ՝

Դիր քո աղեղին, ինձ խոցիր, ահա,
Միայն թե դու ինձ սրտանց հավատա,
Հավատա, որ ես
Միշտ քոնն եմ, քեզ պես:

Թե չես հավատում՝ սիրտս կտրատիր՝
Ամեն կտորը մի նետ արա քեզ,
Ամեն կտորով ում կուզես խոցիր,
Ոոցիր՝ ում վրա սերս կասկածես...
Ինձ էլ ու քեզ էլ նետահար արա՝
Թե մի բիծ ընկնի մեր սիրո վրա:

Ես վերից վար քո քուրը,
Զորն իջնող քո աղբյուրը,
Որսկանս, որս չդառնաս՝
Ես լինեմ ձեռիդ թուրը:

– Քո տված ջուրն ուրիշ է,
Քեզ նման քույրն ուրիշ է,
Ինչ որսկան, թե որս դառնա,
Իմ ձեռի թուրն ուրիշ է,-
Հոնքերդ են թուրս...
... Դե՛, նետիր տեսնեմ,

Լավ նշան բոնե, մտքումս բան կա,
Թե բոնեց՝ պիտի ուզածիս հասնեմ,
Պիտի ետ բերեմ կաքավը ոսկյա ...
– Ախ, չէ՛ (ու դողաց հայացքն աղջկա,
Քաշվող լարի պես ձեռի աղեղի...)
Ախ, չէ՛, Վարազիկ, թող լավ սովորեմ:
– Չէ՛, վախիդ մատաղ, էլ շատ մի՛ վախի,
էլ բան չպիտի մտքումս զնեմ,
Մինչև աոյուծ էլ որսալ սովորես,
Դե դարկ, այ այդպես,
Որսկան ես, ապրես,
Այսպես որ միշտ գանք
Շուտ կսովորես,
Աղեղն էլ ինձ պես
Շատ է սազում քեզ...»:

Ու պազել ուզեց ծոծրակը կույսի.
– Չէ՞ որ չափվում է որսկանն իր որսով.

– Այս, չէ՛, Վարազիկ, շատ մի՛ վուազի,
Մի օր կը որսանք քո որսն երկուսով...
Մայրս ասում է՝ ազաթ կա, բան կա՝
Գեղեցկությունը, բախտը աղջկա

Աչքերի մեջ չէ,-

Սրբության մեջ է»:

Ով կույս չի գալիս՝

Նա լույս չի տալիս,

Չպիտի պազես ինձ աչքով անգամ՝

Մաքուր պիտի գամ,

Որ մաքուր մնամ,-

Ինչպես մաքուր է մեզ ծնել աստված»:

Շչնջաց կույսը ինչպես չբացված

Կոկոնի միջից դեռ կույս վարդը Հեզ,

Տղան դեռ ինքն էլ վարդ մի չբացված՝

Ոսկեղեն վանդակն ընկավ Հավթի պես:

– Այն ի՞նչ թռչուն է, Վարազիկ, նայի՛ր,

Կույսը վեր թռավ,

Նևտ-աղեղն առավ,-

Նայիր՝ ինչ մեծն է, բայց ինձ խնայիր՝

Ու դեռ ոչ մի բան մտքումդ մի՛ դիր,-

Շչնջաց աՀով, բայց տղան դրեց...

Այծյամն անտեղյակ՝ աղեղը լարեց՝

Նչնեց ու նևար բաց թողեց ուժգին,-

– Դու իմն ես՝ կանչեց տղան ցնծազին,

Երբ թռչունն ընկավ, տղան վազ տվեց

Իր որսի որսած որսը բերելու,-

.....
... Առաջին որսը անգրդ էր մի մեծ,
Տեսնենք վերջինը ի՞նչ է լինելու»:
Միրած տղայի Վա՞նը, թե՞ տղան,
Թե՞ անզղաթե մի դե յաթաղան:

Գ Լ ՈՒ Ն Տ Ա Ս Ն Ե Ր Կ ՈՒ Ե Ր ՈՐ Գ

Ձորափին՝ որպես Հզոր մի դա՛հի,
Մայր-տաճարի պես տրդատակառույց,
Ամբոցն է բազմել որպես ամե՛հի
Ետի թաթերին նստած մի առյուծ,-
Ականջներն, ասես, ամբոցին թառած,
Գլխին բույն դրած արծիվ են երկու,
Աչքերն արծվորեն Հեռուներն Հառած՝
Կոչնակ-պահնակն են նրա ահարկու
Երախն ամբոցի դուռն է ժանիքված,
Ատամնաշարով այսպես քանդակված,
Վա՛յ ներս մտնողին,
Երնե՛կ ելնողին,-

Ու ձորի գլխին դարերով լարված,
Հսկում էր ամբոցն անց ու դարձողին...
Ներսում առյուծի Հսկա սրտի պես
Մերթ մեղրաթրթիռ, մերթ տազնապահար՝
Հոսում էր՝ կյանքը ձորի փրփրազեղ
Ախտորյանի պես թվում անդադար:
Ու մինչև Հունաց զորքն Հայոց սահմանին
Նախիրը քչել՝
Շամփուրի քաշել՝

Կսպասեր Հայոց Հեղ պատասխանին,
Ամբոց ներս մտավ
Ոռոտուն ու թավ
Ոռատովանահայրն Հայոց արքայի,
Պետրոս Գետադարձն ամենայն Հայոց.
- Բարի՞ է, արքա:
- Վազրի պես բարի՝

Իր որջն է դարձրել սահմանն իմ Տայոց,
Եվ նախիրներ է լրբենին շամփրում՝
Տենչալով դարձնել Հայոցը ... վայոց,
Եվ ձիերն՝ իմ գոռ դարպասն են դափրում,

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Փայլ չէ հույն առյուծն ընդդեմ հայ գառան ...
Աստված քեզ հետ է, աստված կհասնի,-

ԱՐՔԱ

Իսկ դո՞ւ ...

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Քեզ հետ եմ, քո աստծո ծառան,
Վաղեսն աղվեսի մահ պիտի տեսնի:

ԱՐՔԱ

Աղվես է իրավ, բայց ընդդեմ գառան,
Իմ խոյ գորքերը գառներ են դառել,-
Իմ հայոց խոյերն հունաց վագրաց դեմ,
Մինչ աղվեսն աշխարհն իր բուռն է առել,
Եվ ահա, պարսկից, թուրքից էլ դժխեմ,
Զինավառ գորք է հանում ինձ վրա,-
Պարջ կուզե ... այն էլ քառասուն տարվա,
Իրը թե հայրս է խոստացել գաղտնի:
Իր միտքն ուրիշ է, բղեչյան համբավեց,
Հայոցն է ուզում տեղահան անի,-
Բայց ինչպե՞ս աստծո մեր դաշնը դավեց ...
Ո՞վ իմ Գետաղարձ, գետ ես դարձրել՝
Բայց այս սև հեղեղն ո՞վ է դարձնելու:

ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՀԱՅՐ

Զուր ես, տեր արքա, հույսդ կորցրել,
Նա էլ ծառան է ամենքիս Աստծու,-
Բյուզանդն Իրան չէ անօրեն ու չար,
Նա՛ խաչիս մի թևն է, իսկ մի թևը՝ դու...
Թևե աղվես է Վաղեսն անարդար,
Թևե անօրեն հարկ է պահանջում,-
Թևե իր ասածն ինքը չգիտե,-
Կասկածամիտ է, բայց մեզ չի ջնջում,-
Չհավատարուց կասկածամիտ է՝

Վախում է՝ աղեղ դառնաս Իրանին...
 Մեկտեղ կայծակեք կայսեր վրանին,
 Գիտե, տեր արքա, գիտե, որ շահի՛
 Իրանի շահի դստերն ես բերել
 Այսօր գաղտնի հարձ, վաղը ... թագուհի,
 Թեև գաղտնի ես դաշինքն համբուրել,
 Բայց իմացել է ականջը կայսեր,
 Լավ չէ՞ ետ ճամփես անհավատ կույսին,
 Քանզի գրկում ես անկամ ու անսեր,
 Ահից ես դաշնել, գիտեմ այդ մասին,
 Վտարիր ... հուսանք Բյուզանդի հույսին,
 Նա փոքրագույնն է մեր բախտի շարյաց,
 Խո չի՞ ջնջելու Բյուզանդն ինձ ու քեզ,
 Ատրուշանը չէ անհավատ արյաց,-
 Նա խաչեղբայր է, նա մեզ չի ջնջի ...

ԱՐՔԱ

Ինչպե՞ս չի ջնջում, երբ այդ համբավով
 Տայոց իմ բղելխն հասավ միաձի,-
 Դեև հարկ է գոռում մեզ ձուլման դավով,
 Ոգու կոխվ է և ոչ թե հացի,-
 Այսպես համբավեց բղելխն իմ ցավով,
 Այսպես նա գուժեց, աչքս մշուշվեց
 Ու էլ չիմացա, թե էլ ինչ գուժեց ...

ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՀԱՅՐ

Լոկ ահ է տալիս, որ հարկը տանի,
 Հավատա, արքա, ուրիշ բան չկա,
 Վախում է դառնաս աղեղն Իրանի,
 Հունաց դեմ ելնես ժանտ Իրանի հետ,
 Քեզ ահ է տալիս, որ դաշնես հավետ,
 Աղվեսի խելքով առյուծ է և օձ,
 Բայց նա է միակ խաչեղբայրն հայոց,
 Իմաստություն է իր ահն է հաճախ,
 Ամենագորն էլ կունենա մի ... վախ,
 Ինձ ու քեզ հո չի դարձնելու վայոց,
 Եվ ի՞նչ ենք նրան արել ես ու դու՝

Հայոց կրօնը, գորութիւնն Հայոց,-
Նա էլ ստրուկն է մեր պաշտած աստծու,
Մի բան զցեցիր բերանն ազաՀի:
Քո Հայրը խարջը իրավ չի տվել,
Բայց ես ու դու ենք, առանց վկայի՝
Ի՞նչն է իմ ու քո գորացն առավել՝

Զորեղ ի վերա

Զորքերի նորա,

Որ... թրով կտրես պարտքդ Հնօրյա,
Բայց ինչպե՞ս կտրես քո ցրվյալ ազգով,
Ո՞ւր է Տարնոյ յոթնարյուր բազկով,
Ո՞ւր է բազուկդ Մամիկոնյանի,
Ո՞ւր է բազուկդ Վասպուրականի,
Ո՞ւր է բազուկդ Վանա, Սասունա,
Ո՞ւր է այրուձիղ ու տեղդ Դփնա,
Ո՞ւր են զորքերդ՝ բյուր պահապանդ,
Ո՞ւր են ... Անին է Հույսի վահանդ,
Այս մի բուռ Անին թեկուզ պարսպայալ,
Դու գրի մարդ ես ու ոչ թե թրի,
Ուրի՛շ էր Հայրդ, ողորմի իրեն,
Սպարապետն էլ թառամել կարի՝
էլ չի պարիսպներ թռչի արծվորեն ...
Ալևորել է Մասիսի նման,
Թեև դեռ սիրտը վազրի է կարծես,
Սև ծով ազգից էլ մնաց մի Սևան,
Ազգն էլ ճերմակեց զորավարիդ պես:

ԱՐՔԱ

Ես էլ այդ ձյունն եմ իմ գլխին լալիս,
Բայց աՀա, եկավ քաջ Պահլավունիս
Հայացքով է գոՀ
Եվ թե մտախոՀ ...

ՍՊԱՐԱՊԵՏ

Ողջ՞ւյն արքայիս և շուքին աստծո:

ԱՐՔԱ

Ողջ լիցի ազնիվ աղեղն Հայրենյաց,-
Գե՞տ ես, թե՞ ծով ես ծովի դեմ հունաց:

ՍՊԱՐԱՊԵՏ

Արքա', Հայրենյաց քո ցավը տանեմ,
Թե ամենայնը քեզ ղեկուցանեմ,
Կարի կերակրի, թող կյանքն երկարի,
Երկարի կյանքով աշխարհն Հայրենյաց,

Ամեն ինչ անի,
Հոգնեցա կարի,

Թե ոգուն Հարցնես՝ ընդդեմ է հունաց,
Թե ոգուն Հարցնեն՝ ծով ենք ծովաց դեմ,
Բայց թե մեր թիվն է մեր բախտը դժխեմ,-
Երեք բյուր են զորքերն Հայոց,
Հույսն օրոցքն է մեր տղայոց,

Մեկ էլ ծոցվոր
Հարսները նոր:

Ախ, թե Վանն էլ կտրեր շղթան,
Վասպուրականն ինքն էլ կտրեր,
Մուշն էլ կտրեր, Հասներ Գողթան,
Էլ չէր ողբա իմ Հույսն անտեր,
Կառյուծանար իմ էլ արքան:

- Լավ, ինձ ասա՝ ո՞րն է որքան:
- Երեք բյուր է զորքն ընդհանուր,

Հայոց զորքդ՝ Անին մի բուռ,
Առանց Տարոն, առանց Վանի,

Առանց Սյունի ու Բզնունի,
Առանց Ղարս ու Վասպուրական՝

Երեք բյուր է զորքն իմ Հայկյան,
Մեկ բյուր՝ Հեծյալն իմ թեակվոր՝

Այրուձին է քո թրավոր,

Մեկ բյուր զորքն է պարսպապահ
Պարսպաց Հետ Հավերժական,

Երրորդ բյուրն է ազատանին ...

- Քիչ ենք, վա՛յ ծով Հայաստանին,

էլ ծովն ինչպե՞ս ետ վերցրենմ,
 Որ իմ ազգի ցավը տանեմ,-
 Բայց դու Անին ամրացրի՞ր...
 – Ամրացրի՛ Հույսիդ նման,
 Քո առյուծն է Անին կարմիր,
 Գայլ թշնամիք թող իմանան:
 Ռամիկը ու ռազմիկը
 Դեռ կպահեն Հայրենիքը...
 Հառաչեց Հավատն սպարապետի,
 – Իմ Հույսը, սակայն, նման է բերդի,
 Բարանի քանդն էլ՝ Աստրծո նման
 կարկատեց Տրդատ նարտարապետը,
 Թևկուզ զորք դառնան ծովերն անսահման՝
 Մակել չեն կարող քո փառաց բերդը,-
 Ջրհեղեղն ինքը ետ գա այս անգամ
 Մասիսն էլ ծածկի, Անին չի ծածկի,-
 Հայ ոգին է Հայ զորքն Հերոսական,
 Հայոց թիւն Հայոց ոգու մեջ փնտրե,
 Ոգին է Հայոց զորքը մշտավեհ,
 Անմահութիւնը Հայ արյան մեջ է ...
 Շարել տվեցի ամենակարող
 Անիի տակով միջնարևոյ բերող
 Գաղտնի ճամփայիդ դարպասն էլ գաղտնի,
 Այլահի աչքն էլ ճամփեն չի գտնի...
 Թեև դադրեցա, բայց կասեմ անվերջ՝
 Ջահելանում է մարդս գործի մեջ,
 Անգործը՝ քարի տակը թողնելված
 Անծաղիկ ծիլ է, քարի տակ դեղնած:

ԱՐՔԱ

Բարի՛, շահ բարի, Հայր իմ զորավար,
 Միշտ մնաս ջահելի ի սեր Հայրենյաց,
 Տա Աստված Հորս մեկ օրը ետ գար,
 Ինչպես իմ Հոր Պահլավունին,
 Մնաս իմ էլ թուր-Հավլունին...

Արքան աղանդեր ու գինի դրեց
 Որսի միտ, կաքավ ու եղնըկենի,

Ու բյուզանդական մեծ ջահը մարեց,
 Կանթեղը վառեց յուղով խնկենի:
 – Թող լույսն էլ,- ասաց,- սրտիս Հետ գնա ...
 Մեր դորավարն էլ նայելով ջահին,
 – Իր բերած լույսն էլ արյուն կունենա,
 Օտար լույսն Հույս չէ Հայրենյաց գահին,-
 Շշնջաց, ապա անապակ գինով
 Առաջին բաժակն Աստծու անունով
 Ընպեց ամեն մեկն Համբ ու երկյուզած:
 Ապա արքայի կենացն ընպեցին,
 Բայց Հանկարծ դռան զանգակը դողաց,
 Դրսում վրնջաց ինչ-որ մեկի ձին,
 Թիկնապահ Համհարզն Հայտնվեց խակույն.
 – Հրովարտարեր, արքա, Բյուզանդից,
 Արքան դժգունեց, շշնջաց դժգույն.
 – Աստված ազատի անամպ շանթից...
 Ներս մի բեր, դեռ կաց, Հերիք է բերեն.
 Լավ ... գարի տվեք ձիուն ու իրեն,-
 Լուրը չի լինի ցորյանի արժան:
 Քրթմնջաց արքան ու մի թաս քամեց.
 – Ձէ, ժամը ժամի՝ դառնում է դաժան,
 Ահա թե ինչու այնպես կարկամեց
 Տայոց բղեշխար, իմ սահմանապահն ...
 Ու անմեղ որսի սիրտը ծամելով՝
 Այսպես քրթմնջաց, գինին քամելով.
 – Ջուր ես բերում որսի միս,
 Ես չեմ սիրում որսի միս,
 Անմեղ սրտերն են դառնում
 Որս աշխարհում որսի միս...
 Եվ ինքը լցրեց իր դատարկ թասն էլ,
 Թասն էլ իր կանթեղ կաթողիկոսի.
 – Քամենք այս, բայց ոչ կենացը կայսեր,
 Կենացն Հայրենյաց, որ Հավերժ խոսի:

ՍՊԱՐԱՊԵՏ

Հավերժ կխոսի, թե զենքով խոսի,
 Թե չէ՝ իր խոփն էլ սիրտը կակոսի ...
 Իր խոփն էլ իրեն Հաց չի տա մեկ փոր,

Ոտի, խաչ և ազեղ՝ այս երեք եղբոր
Մեկն ու մեկն ազգից թե որ պակասի՝
Ծունն էլ առյուծիս վրա կխոսի ...
Քանի դեռ այս կա աշխարհի վրա՝

(Սուրբ ցույց տվեց
Հույսով համբուրեց...),-

Անգնն առյուծն էլ ստրուկն է նրա,
Անիծվի՝ ով ժանտ սուրն աշխարհ բերեց,
Վայ նրան, ով այս սուրբ վար դրեց:-
Այնքան ժամանակ կխոսես լեզուս՝
Որքան կանգուն է զորքն ատամներխ,
Կկրծեմ կոկորդն ահեղ թշնամուս,
Թե ձեռք բարձրացնի ի վերա լեզվիս,
Իմ հայոց լեզվիս, որ հիմքն է հոգվույս ...
Ազգը լեզու է, ատամները՝ զորք,-
Ահա թե ինչու այսքան անողոր
Մեր ոտխները ողջ միաբանել՝
Ուզում են առաջ ատամներս հանել,
Այսինքն՝ ջնջել վերջին զորքն հայոց,
Ինչպես որ տանջեց, տարավ ու ջնջեց
Հայ արևմտյանց իմ բանակը մեծ,
Այս խաչակիրը՝ թուրքի հետ դաշնած ...
Վա՛յ մեզ, տե՛ր արքա, թե գերվի Անին
Ազվեսի բերած խունկ ու մյուռոնին...»:

ԱՐՔԱ

Հիմա կիմանանք, թե ինչ է բերում,
Ոո՞ւնկ է, թե՞ վառող, որ չի համբերում՝
Վրանվրա սուրհանդակելով ...
Իմ սահմանին էլ խոլ բանակելով ...

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Տե՛ր իմ, դեռ շոյենք բաշերն առյուծի,
Մեզ Արծրունյաց օրը կզցի,-
Թրոցք դնել է հարկավոր վազրին,
Քանի դեռ ձագ են իր գայրույթն ու քեն,
Ոչ թե սուր ցույց տալ կես-ննջող աչքին,

Յրորես պիտի, քանի դեռ ձագ են...
Յրորես պիտի օրոցքն անդադար,
Թեկուզ և դարեր պիտի օրորես,-
Բյուզանդն Իրան չէ անօրեն ու չար,
Թուրք-յաթաղան չէ, խաչեղբայր է քեզ,
Իրան-Թուրան չէ եզկ ու բարբարոս:

ՍՊԱՐԱՊԵՏ

Իրան-Թուրան է, տեր կաթողիկոս,
Մեկ են Բյուզանդիոն, Իրան, թե Թուրան,
Մեկն ավետարան, մյուսը՝ դուրան,-
Բայց երբ սուր ունեն՝ խաչեղբայր շունեն,
Ուզում են գրել վանքի էլ վրա,
Թե՛ ողջ Հայ ազգի գլուխը կերա,
Այսչափ տիկ Հանել, այսչափը վանել,
Գերեզմանից էլ իմ Հազարամյա
Կարող եմ սուրս ձեզ վրա Հանել ...
Նոր փառատենչը Բյուզանդն է Հիմա,
Իրան-Թուրանը մեզ ձուլել կուզեն,
Ինչպես եղնիկ են շամփուրի քաշում,-
Մինչ մեզ խաչակից Բյուզանդիոնն՝ անզեն՝
Մեզ իրեն քաշում՝ շոյելով մաշում,
Քաշում-մաշում է դանդաղ, դարեցդար,
Մեզ ձուլել կուզե իր տաք սրտի մեջ,
Ինչպես բաժակում մի կտոր չաքար,-
Իր ազգ-բաժակում, որ ազնվանա,
Թե չէ իր ըմպակն ինչո՞վ քաղցրանա,
Իր վայրի անտառն ինչո՞վ պատվաստվեր,
Եթե ոչ Հայոց մի բուռ անստվեր,
Բայց անտեր ազգի Հանճարով անտեր,
Ոգու Հանճարով մեր տաճարակերտ,
Մի Մանվել՝ Հայոց մի ճարտարապետ,
Մի սուրբ պատվաստ է Հազար վայրենյաց,
Այս իմ Տրդատն էլ պատվաստն է Հունաց,
Քանզի երբ փլվեց իր ամենալավ
Այա-Սոֆիայի գմբեթը վսեմ՝
Կայսրը մեր ճարտար Տրդատին տարավ,
Որ վերակերտի, բայց ո՞ր մեկն ասեմ,

Ողջ Բյուզանդիոնը¹ չունի մի Նարեկ,
 Մի ճարտար Տրդատ, մի Ռորենացի,
 Կունենա, թե մեր մի բուռ ազգը Հեզ
 Զուլն ազգի մեջ իր վայրենացի ...
 Բարբարոսների հույսն է Հայ ազգը...
 Բայց ոչ, պատրուս չէ մեր ազգը, Հայե՛ր,
 Որ իր ևս-ով է գուպարում դարեր
 Մեծ ձուլողաց դեմ այս աղետավոր,
 Որ տևում, ինչպես Մասիսն այևոր...
 Ես-ով, իր լեզվով, խորքով մայրենի,
 Թրով, տարազով, ձևերով իր ոսկյա,
 Մարմինս վաթսուն կովի Հետք ունի,
 Ամեն մեկն՝ ահեղ մի կովի վկա:-
 Ամեն մի սպին դառած մի բերան,
 Թե որ Հարկ լինի՝ կգոռա «Հապ, օ՛ օ օն»
 Հայն այլոց կաթին չի դառնա մերան,-
 Երեկ պարսիկ էր, այսօր Բյուզանդիոն,
 Բայց այս ... պարսիկն էլ թե արծիվ լինի՝
 Մի Հավի ձու էլ Հարկ պիտի չտանք ...
 (Ու գինին քամեց Հսկան ծերունի),
 – Հավեր չեն փոքրիկ մեր ազգերն, ով տյարք:
 Դուան մեջ էլի Համհարզն Հայտնվեց՝
 – Հրովարտարերն անհամբեր է շատ
 – Թող գա ...»
 Բայց էլի արքան ... գունատվեց,
 Ու բյուզանդացին Հայտնվեց Հպարտ
 Զևոին ոլործուն մագաղաթը ... սե,
 Ինչպես մի կովի գալարաշեփոր,
 Որ Հրովարտեց,-
 – «Աշխարհն իմ առջև,
 Իմ թագի առջև ծունկի է գալիս,-
 Բայց Հայոց Հողը ինձ Հարկ չի տալիս,
 Քո չտվածը, քո գլուխն ուտե,
 Իմացիր, ազգիդ բանը խախուտ է,

¹ Ընթերցողը կկրահի, որ հեղինակը այստեղ Բյուզանդիան նկատի չունի ...

Քո ազգը սուտ է, մութն ու անանցյալ,
 Եվ անզայիք է, նախիր մի անդեմ,
 Ուղեղը մեղաց տիղմով ծանրացյալ,
 Բայց ես այդ մեղաց բերդը կբանդեմ,
 Այս է իմ՝ կայսեր վճիռը վերջին:
 Հայերդ եղծ եք ու ապերասան,
 Ազվես՝ ազգերի այս ճամփամիջին,
 Որ դեռ կոչվում է Հայկյան, Հայաստան,
 Հավատեղծյալ եք և ապերասան,
 Գոռոզ, կովածույլ, բայց կովախուսան,
 Կշեռքի ծանր թաթին եք միշտ նստում,
 Մեկ մեր թաթին եք, մեկ ժանտ Իրանի,
 Մեկ մանկամիտ եք ու մեկ իմաստուն,
 Ստրուկն՝ անհավատ Իրան-Թուրանի...
 Մեկ դավաճան եք, մեկ ավանդապահ,
 Ցեղով մի ցեղ եք, Հոգով յոթնագույն,
 Մի վայրկյան գառ եք, և զայլ եք մի պահ,
 Եվ դարեր այսպես՝ մեկ Հայ եք, մեկ Հույն,
 Ու մեկ էլ տեսար պարսիկ եք դառել,
 Ռաչը մեռնորդի ատրուչան վառել՝
 Երկրպագում եք բարուն ու չարին,
 Ահա ինչու է ժանիք - աչք հառել
 Հունաց առյուծը Հայոց ոչխարին.
 Ողջ Հայաստանը գերված է, անհայ,
 Կեսն իմ գերին է, կեսն Հազարավայ
 Ողբում է մեռին անհավատ դևի,
 Մի բուռ Անին է մեզ Հույս մնացել,
 Այն էլ աղբյուրն է իմ ծով ծարավի ...
 Ձեր ոսկեդարը մոխիր է դարձել,
 Ձեզ բաժանեցի, որ տիրեմ Անին,
 Վերջ Հայաստանին ...»

Կարդում է վեհը վարանքով, աներ,
 Սպարապետը հեաց ցավազին.
 – Էլ ի՞նչ է Հաշում երախը կայսեր՝
 Մոռթը Հառած ղեպի լուսնակին ...
 Ու մեռքը դրեց սրի դաստակին...
 Կաթողիկոսի դողահար մեռքին
 Մազադաթն օձի խորխ էր, և արքան

Նայում - ճկվում էր իր թագի տակին՝
 Ինչպես թրի տակ մի բյուզանդական:
 Բայց էլի կարգաց վեհը դառնավիշտ.
 - Իմացած եղեք միանգամ ընդմիշտ,
 Ով Հայոց էձեր (մեծեր չէր գրում),
 Մեկ է՝ կձուլվեք մի օր ազգերում,-
 Ձեր ոգու ծունկը մի օր կծալե՝
 Անհավատն ինքը իր մեջ կձուլե
 Ձեր եղած-չեղածն անխորհրդավոր:
 Ո՞րն է լավ... դե շո՛ւտ, խելքով ընտրեցեք՝
 Անհավատի՞ մեջ, թե՞ մի խաչեղորո,-
 Լոկ մի Հայ լեզու պիտի ... կորցնեք,
 Զարդեցե՛ք, վառե՛ք ձեր տեգերը խոլ,
 Վառեք եղեգնյա նիզակն էլ վերջին,-
 Ցրե՛ք ձեր առյուծ այրուձին խոլոր,
 Որ մեզ Հես մնաք այս ճամփամիջին,
 Ցրեք ձեր Հայոց զորքերը բոլոր,
 Հույնը հովանի, էլ ի՞նչ Հունաստան,
 Դուք էլ կունենաք մի ողջ Հայաստան,
 էլ ի՞նչ դուք, ի՞նչ Հայ, Հույներ կդառնաք,
 Եվ Բյուզանդիոնի մայր հովանու տակ
 Կապրեք բախտավոր Հունաց էլ հողում,
 Ու խելքի կգաք, էլ ի՞նչ եք սողում,
 Մեկ Արևելքի, մեկ էլ իմ առջև,
 Իմացե՛ք, Հույն եք դուք այսուհետև,
 Կպահե Անին Հույն մի կայազոր,
 Ձեզ վրա չեն գա էլ ազգերն Հզոր,
 Ու էլ չեք տեսնի լաց ու կոտորած,
 Թե չէ՝ կմնաք նույն Հայր կորած,
 Նույն վայուկը խեղճ ...»:
 - Բավ է, ո՛վ աստված,-
 Մոնչաց արքան, ու վեհը լռեց,
 Սպարապետը մոլեգնեց հուզված
 Ու վեհի ձեռքից խլեց ու պատռեց
 Այն շեփորահաչ մագաղաթն իսկույն,
 Խփեց դեսպանի երեսին դժգույն,-
 Դեսպանն ահագնեց, ուզեց դուրս ելնել,
 Առանց արքային խոր գլուխ տալու,

Սպարապետը, որ ահեղ զեղնելի՝
 Պատրաստ էր իր իսկ սիրտն էլ պոկելու,
 Դուրս քաշեց սուրբ իր բյուզանդական
 Ու բյուզանդացու գլուխը թոցրեց,-
 Արյունը տեսավ, կուչ եկավ արքան,
 - Ի՞նչ արիր...
 - Ինչո՞ւ ... գլուխ չտվեց ...
 Կերևի այսպես գլուխ տալ կուզեի,
 Որ այսպիսի թուղթ բերել կերազեի ...
 - Ի՞նչ արիր,- ահից կրկնում էր արքան,
 Ի՞նչ պատասխան տամ զայրույթին կայսեր,
 Ի՞նչ պատասխան տամ վագրերին, թե զան ...
 Արքան նմանվեց թրջված արծրվի:
 - Ե՛ս կտամ, տեր իմ, ինչպես որ տվի,
 Կզան՝ ես կտամ, սա ոտքն էր Հունաց,
 Իմ վերջին խոսքը գլխին էլ կտամ,
 Գլուխն էլ կառնեմ ես ընդ քո ոտաց ...»:

Բայց արքան կրկնեց՝ Ի՞նչ պատասխան տամ,-
 Դե է այս մարդը, գլխին այսքան ձյուն,
 Բայց սրտում այսքան կատաղի գարուն...
 Գլխով ձերունի, սրտով պատանի,-
 Սա վայ թե մի օր իմ աչքն էլ Հանի...
 ԿՀանի ... սուրբ է, շատ է ինձ ... ներհակ»:

Բայց աղոթում էր վեհը գլխահակ,-
 - Փրկյա՛ ինձ, տեր իմ ...
 - Դու ընդ քեզ փրկիր,
 Հայոց փրկիչը Հայ սուրն է միակ,
 Տե՛ս, թե պատաններն Հրովարտակի
 Ոնց կարմրեցին իր տիրոջ արյամբ,
 Կարծես շիկնեցին ամոթից ... մեր զեմ,
 Արդար տվեցի, թեև խստությամբ,
 Պատասխան զարկը թղթին այս դժխեմ:
 Միշտ պիտի ներկվեն եղկ ու ապստամբ
 Այսպիսի թղթերն այսպիսի արյամբ...
 Օրինաց գլխից չպոկվեց մեկ մաղ՝
 Գլուխ ունեցող կայսր թե ղեսպան՝
 Չէր գրի ... բերի այսպիսի մի բան, -
 Այսպիսի Հաչոց մի խոլ գայլաչան,

Ու թող գլուխ տա, գլուխ տա այսպես
 Արքայիս ուտքին գլուխն ապստամբ,
 Թե չէ՝ կրտսրեն էզուց ինձ ու քեզ,-
 Կխեղզեն Հայոցն Հենց Հայոց արչամբ,
 Մե՛ր արչամբ, տե՛ր իմ, ոչ թե այս այլոց,
 Կդարձնեն Հայոց գալոցը՝ գայլոց...
 Բյուզանդի թագը սև օձի Հուլ է,
 Կուզե իր խաչին մեր խաչն էլ ձուլե,
 «Ձէ՞ որ», - ասում է՝ «մենք Հավատակից՝
 Եկ ինձ՝ ձուլվելով՝ դառնանք զինակից,-
 Ինչպես ոգով ենք մեկ ու միարան՝
 Ազգով էլ դառնանք մեկ ու Հավիտյան»:
 Այսպես չի ասում, խորհում է այսպես,
 Այնքան, որ մի օր ճանկը ձգի մեզ ...
 Անհավատ պարսիկն՝ հրով ու սրով,
 Հույնը կձուլե աստծո պատկերով՝
 Հային Հույն կօծե խունկով նույն աստծո
 Ու մեկ էլ տեսար՝ վաղուց Հույն ես դու,
 Մորդ օրորն է լեզուն Բյուզանդի,
 Ու թող Հայ լեզուն այժմուց զարգանդի,
 Էլ ի՞նչ Հայ լեզու, ի՞նչ Հայ դպրություն,
 Էլ ի՞նչ ազգ ու ցեղ, էլ ի՞նչ Հայություն:
 Ձէ՛իր Հավատում, տեր կաթողիկոս,
 Դու ասում էիր՝ խաչեղբայր է միշտ՝
 Բյուզանդն Իրան չէ նենգ ու բարբարոս,
 Իրան-Թուրան չէ, թուր չէ ամբարիշտ,
 Դե, խոստովանի՛ր, խոստովանահայր,
 Ինքդ քո մանուկ բարբառածը կույր»:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Տե՛ր սպարապետ, կսոսկա աշխարհ,
 Ոչ թե մարդ էիր այն պահին, այլ թուր ...
 Դո այս ... պատասխանն՝ ընդդեմ օրինաց՝
 Մեր դեմ կհանի ողջ բանակն Հունաց,
 Ոչ է այս Հարվածն Աստրծո սրտով,
 Ոչ է օրինաց՝ դեսպան սպանել...»:
 Բայց Պահլավունին ասաց անվրդով.
 - Ազգի մահն ուզող օձի աչքն հանել՝

է Հայոց Աստծու և Հայոց սրտով:
 Ու կհասաթ թողած բաժակն էլ քամեց,
 Բայց կաթնողիկունն աճից կարկամեց,
 Ու էլի փնչաց՝ ո՛վ սպարապետ,
 Ձէ աստծո սրտով ղեսպան սպանել:
 – է, աստծո սրտով է միշտ այսուհետ,
 է՝ քանի ղեսպանն այսպես ղեսպանել ...
 է Հայոց և իմ արքայի սրտով:
 – Ձէ իմ էլ սրտով,- մոնչաց վրդով
 Ու թռավ իսկույնն ահարեկ արքան,
 Հանեց մատանին Հսկայի մատից,
 Ետ խլեց նվերն իր արքայական,
 Հոր Հավլունի թուր սպարապետից ...
 Սասանեց ցասումն Հեզ զորավարին,
 Ինքն իր ցասումից վախից թե՛ տաներ՝
 Ինչպես կատաղած ձին ձիավորին՝
 Տաներ ... իրա էլ գերեզմանն Հաներ:
 Բայց էլի սանձեց նժույզն իր ցասման,
 Ինչպես առյուծին ՄՀերը Սասմա,-
 – Իմ սուրն էլ, տեր իմ, իմ սուրն էլ վերցրու,
 Բայց դու ինձանից պատանի ես ղեռ,-
 Դու քո Հավլունուց երես մի դարձրու,
 Հիշիր իմաստուն Հորդ խոսքն անմեռ,
 «Ամեն մի արքա իր արքան ունի»,
 Քո խիղճը պաճիր արքայիդ արքան,
 Քո սուրն ուրիշի պատյան մի ղնի,
 Նեղ պաճին Հիշիր իմ խոսքն էլ սակայն,
 Այս նեղ վայրկյանիդ աչքս մի՛ հանի...
 Շարար մի՛ լինի, տե՛ր իմ, կույ կտան,
 Բյուզանդն Հայերիս Հանճարն է ուղում
 Ձուլել իր ազգին, ինչպես վայրենուն՝
 Պատվաստել իր ազգն Հայոց Հանճարով՝
 Մայր տաճարի պես հրաչք է ուղում
 Կառուցել Հունաց վաղվա ձեռքերով,-
 Այս տենչն է դարեր իր սիրտը կիզում ...
 Մեզ խնդրել կուզե իր վայրի բազկով՝
 Բող Բյուզանդիոնն էլ պատվաստվել կուզե
 Մանվել ու Տրդատ ծնող Հայ ազգով,

Որ անդուգանա, որ աշխարհն հուզե ...
Բարբարոսների հույսն է հայ ազգը,
Ոստարաց լույսն է մեր ոգու վազքը:
Այս էլ բնութիան օրենքն է մի շար,
Գեղեցկանալ են տենչում անդադար,
Բայց Հո հայ ազգը սերմ չէ՞ ... ազգերաց,
Մեր Տիգրան Մեծն էլ այդպես չէ՞ր անում,-
Քի՞չ գերեց հրեա արհեստավորաց,
Որոնցով հայոց հողն էր քաղցրանում,
Եվ այսպես քանի՜ ազգեր կան կորած:
Ձէ՛, մեր մի բուռն էլ ոչ է միշտ մի բուռ,
Եվ հարկ չի դառնա Անին կաղնեղու՝
Թե մեզնից ետ էլ ներկվին՝ ապստամբ
Այսպիսի պահանջքն այսպիսի արյամբ ...

Բո՛ր մեջ թե մազ էլ բանի՛

Մեր թշնամին հարկ չի տեսնի,
Այնպես չէ՞, արքա... - Բայց լուռ էր արքան,
Ճկված թագի տակ իր հսկայական,
Իրավ որ մարդուն լեզու են տվել
Մարդուց մտքերը ծածկելու համար,
Բայց վեհն առավել խոլ էր խոռվել,-
Կախ էին բնկել հոնքերը կամար
Անզղի վիրավոր թևերի նման:
- Թող քո դատն անի բարձրյալն անսահման:
- Թող անի, տեր իմ, սրտով հայրենյաց,
Բայց ոչ թե կանի քո խարված սրտով,
Իմ սրտով կանի, ոչ սրտով հունաց,
Թևե խիստ էի, գինով ու վրդով,
Բայց չեմ զղջա, չե, մինչև գերեզման:
- Կզղջաս,- ահից վեր թռավ արքան,-
Կզա Բյուզանդիոնն իր ողջ բանակով...
Քանզե՛լ,- մոնչաց ահի խոյանքով,
Իմ դեսպանին դու սպանե՞ս,
Ասել է թե՛ աչքս հանես,
Ասել է թե՛ մեր հացը՝ թույն,
էլ ոչ ազգ ենք, ոչ տերություն:
Բանտել անապի սպարապետին,
Սա կուզե զարկել իմ թագն էլ գետին».

Ու երկրի Համար այս նեղ վայրկյանին
Արծվին, որպես ցին,
Տնարանտեցին ...

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Ապերասան է, տեր իմ, ծերունին,-
Թևե իրավ է, բայց ոչ այս ... թրով:

ԱՐՔԱ

Բայց սա էր, տեր իմ, Հորս Հավիունին,
Իր Հայրենապանձ վաթսուն վերքերով ...

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Շատ Հույս մի Հուսա վերքերով իր սին,
Պատասխանն Հոգա,
Նոր գորքով կգա,
Հենց որ իմանա այս ... զլխի մասին,
Դեսպանին կուզե, ո՛չ գանձող սուկյա,
Հարկը կդարձնե մահն Հայոց գահի,
Մի բան գցելի բերանն ազահի,-
Մի քարվան ընծա, որ գահդ պահի ...

ԱՐՔԱ

Ճակատագիրն ևս գրում իմ գահի,
Լուր ևմ առաքել, տեսնեմ՝ ինչ կգա,
Սահման կհասնի բղեշխր շուտով...
Հարամ է լինել փոքր ազգի արքա,
Մեծ գայլերի մեջ, այն էլ իմ սրտով:
Ձէ՛, Տիգրան Մեծն էլ գլուխ չհաննց
Ազգերի բախմանց այս համփամիջին,
Հայկն ինչո՞ւ այստեղ Հայաստան Հիմնեց,
Էլ տեղ չգտա՞վ իր լայնալիճին,
Որ մի բուռ զետր ի ծնն Հեղեց,
Բերեց ծովերի երախը կոխեց,
Այս ծով ազգերի երախը այս մեծ:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Հայկն ի՞նչ մեղք ունի, իմաստուն արքա,
Հայոց մայր արմատն այս Հողն է, որ կա,
Ոչ էլ մի երկրի Հողն է մեղավոր,
Եվ միակ անմեղն Հողն է աշխարհում,-
Մեղավոր է միշտ մարդն աղեղնավոր,
Որ ազահուժյանց աղեղն է լարում
Անգամ խաչակից յուր նմանաց դեմ,
Քաջիդ վերքերը մարմնի վրա են,-
Իմը սրտումս են, թե սիրտս բացեմ,-
Նրանն սպի են, իմս վերք են խոր ...
Ոտաղղ էր այս Հողն այս ճամփամիջին
Աչքերի նման մեր աստվածամոր,
Երբ մարդն առաջին՝ ձեռքը միշտ մաճին՝
Մեր աստվածամոր զրկածի նման՝
Անմեղ մանուկ էր երկրում անսահման,
Արյուն չտեսած այս Հողն էր Հերկում,
Չզիտեր՝ ինչ են նետ-աղեղն անգամ,-
Մասիս-Արագած այս լեռանց զրկում,
Մինչև Վրկանա ու մինչև Վանա
Ծովակն էր բախտի իր նավը ձգում,
Անիից մինչև սիրտը Միտիանա,
Մինչև Բինգյուլը Հայոց բյուրակնյա,
Հայասան՝ Հայոց արմատն էր առնյա,
Մինչև Տիգրիս էր արմատը նրա,
Մինչև Տարոնի դաշտերը կանաչ՝
Յոթն Հազար դարեր Հայկից էլ առաջ ...

ԱՐՔԱ

Քո Վաղեսն Հենց ա՛յս արմատն է ջնջում՝
Տենչալով Հայոց Հողը Հունացնել:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Ձի Հունացրնի, դուր ես քեզ տանջում,
Հայ թե Հույն՝ մեղ նույն Աստվածն է ծնել ...

ԱՐՔԱ

Ձի հոնացնի, կհունացնի՝
Մեր ազգի համար, որպես ավազան,
Որպես ավազան ժանտ մկրտության
Նա Ախերոն է, ոչ թե Ախուրյան,
Նա ազգն է ուզում, ոչ թե մի Անի,
Իմ դորավարը իրավ է հուզվում,
Կձուլի իր մեջ ու չի հարցրնի,-
Ձէ՞ որ գետերն են ծովի մեջ սուզվում,
Իմ Պահլավունին իրավ է հուզվում ...
Բայց թող իմանա ականջը կայսեր,
Որ շղթայեցի հսկային անսեր,
Համ էլ ... թող հսկան լավ հանգստանա,
Որ թեևավորվի, երբ կույի գնա ...

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Շատ ես կույ գնում ապերասանին,
Իրավ, նա շատ է պարսպել Անին,
Շատ է ետ մղել գրոհը թշնամյաց,
Բայց զենքի մարդ է, և ոչ թե մտաց,
Եվ քանի նա կա՝
Քո ամրոցն, արքա,
Այսպես ներս մտնողն այսպես դուրս կգա,
Վա՛յ ներս մտնողին,
Երնե՛կ ելնողին ...

ԱՐՔԱ

Բայց կտրել կուզեն մեր ազգն ու լեզուն,
Վերջ բերել կուզեն ազգերն հայ ցեղին:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Ձէ՛ ... աստված հազար լեզվով է խոսում,
Առաքիր՝ կայսեր ականջը մտնեմ,-
Զորքը ետ քաշող իր լեզուն գտնեմ,
Շատ մի երկնչիր, թեև կռահում՝
Իմ սիրտն էլ մի սև ահ է ներս մտնում,

Մի պատառ թղթի վրա դիր Անին,
 Մի սին խոստումով ետ պահենք նրան,
 Ու չեն պակասի մեր Հացն ու գինին՝
 Թե չվայելի մինչև գերեզման՝
 Մարդն ի՞նչ է, տեր իմ, եթե ոչ զազան:
 Մի պատառ թղթի վրա դիր Անին,
 Էլ չի ևլ Հիշի կայսրը ղևսպանին,
 Մի պատառ թղթով պատանիք նրան,
 Մի մագաղաթով այս ղևսպանի դին ...
 Եվ չի պակասի Հայոց ոչ մի բան,
 Ոչ ևլ ինքն Անին, այս է Հուսկ ճամփան,
 Քո վշտի առաջ սիրտս չի լռել,-
 Այս քանի գիշեր մի գյուտ կշռել՝
 Այս Էլքն եմ գտել այս լարիքինթից,
 Այս միակ Էլքը, այս Էլքը միակ,
 Եվ քեզ ի՞նչ վնաս մի ունայն թղթից,
 Մի ունայնխոս թղթից անկտակ,
 Արյուն չի թափվի,
 Թող Հույսով խարվի,
 Թող Հույսով խարվի՝
 Քանզի իր մահվան
 Հավքն իջել, ասես ուսին է թառել,
 Ականջի ետև, մեր Հույսի նման,
 Ու ղեպի սիրտն է կտուցը ծռել,
 Որ սիրտը խրի կտուցը ... մահվան:

ԱՐՔԱ

Ուր էր թե խրեր՝
 Նրան գերեզման, մեզ օրոցք բերեր ...
 Մեկ կա, որ մահն է Հազարի բախտի,-
 Մինչ նրա մահը կյանքն է Հազարաց,
 Գնա ... տեր ընդ քեզ, բայց առանց թղթի,
 Իմ նվեր ոսկով ականջը մտած՝
 Տե՛ս՝ իրեն Հաղթես իր ու մեր Աստծով,
 Մեկ ևլ յոթնարեո իմ խոսք ու գանձով՝
 Դու այս Հեղեղն ևլ թե ետ դարձրնես,
 Իմ թագի կորած աստղը կգտնես,-
 Թագիս ազամանդն ինքզ կգառնաս՝

Թե իմ աստղի Հետ ետ վերադառնաս:
Եվ կասես կայսրին, որ Հայոց արքան
Տնարանտել է սպարապետին,
Դեապանի Համար քո արքայական ...
Սոնարհել վշտով գլուխը գետին,
Եվ խոնարհում է գլուխն Հավիտյան
Քո գահին, որպես իր Արարատին,-
Կայսեր աշքերը վագրեր են անսեր,
Ազավնի դարձրու վագրերը կայսեր,
Ժամանակ շահենք, տեր իմ, ժամանակ,
Մեր ազգը թե այս օրերն էլ շահի,
Էլ մահ չի գտնի ոչ մի ժամանակ,
Թեկուզ և ինքը իր մահը փնտրի,
Ժամանակ շահիր, ինձ ժամանակ բեր
Օրերի սով է Հայ ազգը դարեր ...
Ու նամփեց արքան կաթողիկոսին
Դեպի ոտքն անգութ Բյուզանդի կայսեր,
Եվ սպասումի ամպը երեսին
Հույս ու անհուսով դարձին կսպասեր:

- Տեսնես ինձ ի՞նչ լուր կրերի,
Գինի՞, թե՞ լոկ ջուր կրերի,
Հիմա խառն են ջուրն ու գինին,
Գինի՞, թե՞ սև թուր կրերի:

Ազգս քիչ է՝ այս է ցավս,
Կեսն էլ գերի՞ պարզ է ցավս,
Իմ ախպերն էլ ախպերս չէ,
Վանից մինչև Ղարս է ցավս:

Ես իմ ազգի շարք տանեմ,
Ինչպե՞ս ես այս դարը տանեմ,
Ազգս մեկ է, ցավերն Հազար,
Ինչպե՞ս Հազար սարը տանեմ:

Ազգս քիչ է, ոտխը շատ,
Ազգից խլված մեր Հողը շատ,
Ախ, գեթ Անին մնար Հայոց,-
Հայոց արյուն խմողը շատ ...

1

Երբ մենակ մնաց Յան Սմբատը,
 Հիշեց իր բանտած սպարապետին,
 Աչքին բանտ թվաց իր իսկ պալատը,
 – Ասել է՝ զորքս է բանտի մեջ մթին
 Այն էլ ազգի այս նեղ պաշին ...
 Ու ներս կանչեց թիկնապաշին,
 Ասաց՝ Հայկը, Ջոհրակն ու դու
 Ինձ հետևեք հեռվից-հեռու,
 Ձեր հոնքերի ամեն մի մազ
 Մի աչք արեք, պաշեք վրաս,
 Ամեն մազից մի աչք բացեք՝
 Հեռվից հեռու՝ լավ հսկեցեք,
 Տեսեք՝ ով է ինձ հետևում,
 Ամեն ստվեր դավ է թվում ...
 Մեկ էլ տեսար՝ լուռ վեր կացավ
 Մեկը գաղտնի թոնդրակացավ,
 Իմ ախպերն էլ ախպերս չէ,
 Լուսնին հազար շուն կհաչե ...
 Ինչ իմանաս՝ խառը դարում՝
 Ով է ում շունն այս աշխարհում,
 Իմ հետքերով մի աչք դարձեք՝
 Հազար աչքով ինձ հսկեցեք,
 Հսկեք՝ մինչև՝ դե, ձեզ տեսնեմ,
 Պահլավունու պալատն հասնեմ:

2

Ելավ արքան, հեծավ իր ձին,
 Պահլավունու պալատն հասավ,
 – Հա՛յր իմ,– ասավ,– վա՛յ իմ հացին,
 Կույր գայրույթս ների՛ր,–ասավ,–

Երկու քարի արանքն ընկնել՝
 էլ չզիտեմ ինչ եմ անում ...
 – Այս Հեշ, արքա, բանտիր մեկ էլ ...
 Մարդ որ մարդ է ծնվել մորից՝
 Դժոխքում էլ մարդ է նորից,
 Իմ արքան ես, լավ ես անում, ...
 – Ձե՛, ես իմ էլ աչքն եմ Հանում
 Ու ետ տվեց այն մատանին,
 Որ խել էր կույր զայրույթով,-
 – Թող չիմանա մեղքս Անին,
 Դու ինձ ների՛ր քո մեծ սրտով:
 Ու Համբուրեց զորավարին՝
 Անապաշտափն ապաշտափեց՝
 Դնելով մատն այն մատանին՝
 Այս իր մանուկ մեղքը քավեց:
 Սպարապետն անուշ բերեց
 Հայոց դառը թագավորին,
 Անուշ բերեց, գինի դրեց,
 Ասաց՝ «արքա, վա՛յ իմ էրին,
 Տանն էլ բանտի մեջ եմ անվերջ,
 Քանզի ազգն է դեռ բանտի մեջ,
 Աշխարհը բանտ է, բախտը բանտապետ,
 Ես չէ, բանտարկյալն Հայ ազգն է ինձ Հետ,
 Ամեն մի ազգ բանտի մի պետ,
 Կտուրը՝ գոռ ազգն է բյուզանդ,-
 Մեր Հողն են բանտել ազգերն անկշտում՝
 Թե պատկեմ Անի քաղաքի դաշտում՝
 Ոտքերս բանտված Ղարսին կղխչենն,
 Կղխչենն դեմս բանտված Մասիսին,-
 Ձգարկե՞մ՝ բանտիս պատերը փլչենն ...
 ... Ու թվաց, թե ժամը Հասավ՝
 – Նոր սուրհանդակ, Համզոն ասավ,
 Ներս մտնելով,
 Գլուխ տալով,
 Գլուխ տալով թագավորին,
 Թագավորին ու բոլորին:
 Արքան էլի գաղտնի դողաց,
 Բայց Հայացքը մեկից շողաց,

Երբ որ բացեց մագաղաթը,-
 էլ խառը չէր եղբոր մատը ...
 – «Ողջույն Հայոց թագավորին,
 Իր Տրդատին ճարտարապետ,
 Կաթողիկոս իմ քավորին,
 Եվ ընդ, Վահրամ սպարապետ»:
 – Այս ինչ ողջույն է,- զարմացավ արքան,
 Թե նեղն է ընկել այս ցուլը զարկան,-
 Պարսիկն է Հանկարծ Բյուզանդ արշավել ...
 Թե ինքն է պարսից որկորը խրվել՝
 Առանց Հայ բաղկի դուրս չի կարող գալ ...
 Թուրքի դեմ կուզե Հայ բաղկով նողկալ ...»
 Ու կարգաց, ցնծաց ՍՀան Սմբատը,
 – Թող կտրե չղթան քո Արարատը՝
 Թուր ու տարազով Հայոց Հանճարի,
 Բայց գլխիկոր եմ առյուծիս բաշով՝
 Այա-Սոֆիա իմ մայր տաճարի
 Թագն ընկավ գետին գոռ երկրաշարժով...
 Մ, իմ խաչեղբայր, իմ ծունկը ծալվեց
 Սեպիր, թե ընկավ իմ թագը գետին,-
 Իմ սուրբ տաճարի գմբեթը փլվեց,
 Առաքիր Տրդատ ճարտարապետին,
 Որ վերաշինե, վարպետ է շեղած»:
 – Առաքիր՝ քանզի Բյուզանդի մեղաց
 Մանրությունից է գմբեթը փլվել ...
 Առաքիր,- ասաց սպարապետը,
 Աստծո մեռ ունի Տրդատ վարպետը
 Աստծո փլածն էլ կվերաշինե...
 Նա, որ կերտողն է վեհ Գազկաշենի,
 Նա, որ Զվարթնոցն Հրաշակերտեց՝
 Աստվածակերտեց մայր տաճարն Անի,
 Կկերտի, անշուշտ, գմբեթն էլ այդ մեծ,
 Առաքիր՝ Հունաց աչքն էլ թող Հանի ...
 – Իսկույն կառաքեմ, տեր սպարապետ,
 Թող զնա մրցե գոռ Բյուզանդի Հետ...
 Ու կանչեց արքան ճարտար Տրդատին,
 Կարգաց Տրդատն էլ ու դառը ժպտաց,
 – Լավ էր թագն ընկներ գլխի Հետ գետին ...

Ոչ թե գմբեթը գրուխ վարպետաց:
 Մանրությունից է կամարաքարի ...
 Փուխ քարով պիտի գմբեթը կապել...
 Կամ փորել ամեն քարը կամարի...
 Մանր քարից է, կամ լավ չեն չափել...
 Մի մաղ դուրս դրած քարն էլ կբաշի ...
 – Ձե՛, աստվածահաս անեծք է, անշուշտ,
 Որ մեզ խոնարհվեց ղեն արյունոտչտ,
 Հայակեր վագրը դարձավ Հայասեր,
 Նա, որ ղեռ երեկ մեր մահը կուղեր
 Հրովարտակով իր զորարազկի,-
 «Հայերն» Հաշում էր – «չեն Հասնի ազգի»
 Անհանճար, անճար, խառնամբոխ են ղեռ՝
 Գեռ ճանկեր ունեն Հայոց ոտն ու ձեռ,
 Գարեր ինքնազավ, ինքնակեր մեռան՝
 Ամբոխից Հազիվ ժողովուրդ դառան,
 Բայց ինչ էլ անեն՝ ազգի չեն Հասնի,
 Հայոց ցողունից ծաղիկ չի բուսնի:
 Ամբոխն արմատն էր վայրի մարդկության,
 Ժողովուրդը ղեռ ծաղիկ է անրան:
 Ազգն՝ իմաստացած պտուղն է ծաղկի,
 Հայն անպտուղ է՝ ինչքան էլ ծաղկի,-
 Ձի պտղել ուղեղն Հողով փորձության՝
 Երբև չի Հասնի ազգի բարձրության:
 Թեկուզ ինքն իրա ծոծրակը տեսնի՝
 Հայ ժողովուրդը ազգի չի Հասնի,
 Ազգերը՝ ծաղկունք ու վարդ են պայծառ,
 Հայր խառնամբոխ փուշ է ու մացառ,
 Այսպես էր Հաշում ղեր ղեռ երեկ,
 Թրի բերանով իմաստարանում
 Այսօր՝ նեղն ընկնել՝ Տրդատ է տանում...
 Քեզ տեսնեմ, Տրդատ, Աստծո պես գնա ...
 – Կգնամ, արքա, այնպես կչինեմ,
 Որ Հայ անունը մինչ աստղերն Հանեմ,
 Բայց սիրտս կախ է, մինչև ե՞րբ մնա Հայ
 ձեռքի թուրը՝
 Մայր Արաքս այոց ջաղացի Գուրը...
 Հայ կինը լավ է մի Հովիվ ծնի՝

Հայոց մի Հովիվ Հայոց ոչխարաց,
Քան թե քառասուն Հայ կայսր դևի
Ստարաց գահին՝ ի փառս օտարաց:
– Իրավ ես ասում, տեր սպարապետ,
Դատը ծիծաղեց անծիծաղ արքան,
Յոթ կայսր շարժե մի Տրդատ վարպետ,
Հայ-Հույներ շարժե մի Հայ շինական՝
Երբ այլոց համար թեկուզ քարից էլ
գինի է քամում,

Բայց իր Հայ ազգի արյունն է խմում,
Մորիկը վկա՝ յոթը Հայ կայսր է Հույն
գահին բազմել՝

Սակայն իր ազգի դեմ է միշտ ռազմել...
– Աստծով ես խոսում, իմաստուն արքա,

Հայը երբ Հայ չէ՝ ինձ Հայից փրկյա ...

– Ավա՛ղ, Հառաչեց ճարտարապետը

Այդ Հայն է քանդել մեր Հայոց բերդը.-

Միշտ ուրիշինն ենք Հայերս շինել ...

Ինձ ի՞նչ Բյուզանդի վանքը կառուցել,

Երբ Ախթամարիս գմբեթն են զցել,-

Երբ նարեկա վանքն են փլել,

Երբ փլել են ամրոցն Հայկա,

Երբ Սասունի ձևից խլել՝

Վանքն են քանդել մեր Վարազա,

Անին այնքան տաճար չունի

Որքան ավերն Հայաստանի,-

Ախ, թե հանկարծ մեզ փրկեիր՝

Այսպես ինձ Վան առաքեիր ...

Վանում յոթը սուրբ Սոֆիա կշինեմ՝

Թե Վանա քարիս տարադը լինեմ...»:

Ողբաց վարպետաց վարպետն իսկական,

Ու ճամփու դրեց Տրդատին արքան

Դեպի Բյուզանդիա, Հույսով մի բարի,-

Մեծ շքախմբով Հայ վարպետների,-

Հետը Հայ գանձեր՝ Բյուզանդին ընծա.

– Այնպես կառուցիր, որ ազգը ցնծա,
Քո ձեռքի ծնունդ Զվարթնոցն Հիշիր,

Կամարներն Աստծո Հոնքի պես քաշիր,
 Որ Հավերժ նայե իր Աստծուն ու քեզ
 Հայ ազգի գրուխն այդ գմբեթի պես:
 Սպարապետն անուշ բերեց
 Հայոց դատը թագավորին,
 Անուշ բերեց, գինին գրեց,-
 Կանչել տվեց գուսաններին:
 - Գովքն արեք, - սասաց,- Հայոց արքայի:
 - Ձէ, Հույսի գովքը, տե՛ր սպարապետ,
 Քո Հավուներն է Հույսն Հայոց գահի,
 Աշխարհը բանտ է, բախտը բանտապետ,
 Իրավ ես ասում, ազգն է քանդրված ...
 Բանտը գոց՝ Հույսիս տունն է քանդրված ...
 Հույս երգեցեք, Հույսն է Անին»:

Բայց դեռ Հույսը չէին երգել,
 Երբ դուրս նայեց Պահլավունին,
 Դրսում կտրին Հրդեհ ընկնել
 Ու վառվում էր դեզը խոտի,
 Ինչպես արևն առավոտի,-
 - Ո՞վ է վառել, ի՞նչ է վառվում ...
 Ու դուրս նայեց արքան ահով,
 - Ցածր մարդիկ են խոնվում...
 - Վերը, կտրին իր Հրդեհով
 Մեկը ինչ-որ շոր է վառում ...
 Ու մարդ դրկեց Պահլավունին,
 Որ շուտ գնա՝ բանն իմանա,
 Ու ... բանն իսկույն պալատ բերին,
 - Թող թագավորն ապրած կենա,
 Յոթը գիշեր Հարսանիք էր,
 Ամեն բաժակ Հույսով լիքն էր,
 Որ Հարսն, ինչ խոսք, կույս է ու կույս,-
 Բայց անկողնուց ելնում անՀույս,
 Ելնում կտուր ու դայրույթի
 Բոցով վառում դեզը խոտի,
 Փեսան՝ արդար Հայկի տղան,
 Մեկ-մեկ վառում է արձաղան
 Իր նվիրած սիրո, Հույսի
 Բոլոր շորերն անկույս ... Հարսի,

Քառասուն ձեռ նվերն խաս ...»:

Արքան ասաց՝

— Ապրես, տղաս...

Կապրի, — ասաց, — Պաշլավունին,

Շուն են, Հայի պատիվ չունին,

Որ խնամ են կույր փափազով

Այլոց խնած պիղծ բաժակով:

Հարսն Հարսանիք թե կույս չգա՝

Մեղրամին էլ պիտի սգա,

Կինը մեկին պիտի Հասնի,

Միայն մեկին պիտի տեսնի

Իր ողջ կյանքում, որ ողջ կյանքով

Մաքուր մնա բնտանիքով,

Միայն մեկին պիտի Հասնի,

Որ մարդն Հասնի երջանկության,

Մինչ գերեզման մեկին տեսնի,

Որ սուրբ մնա կյանքն Հայության:

Պաշև պատիվն իր ողջ ազգով

Որ ծաղկի ազգն ու ծովանա,

Ապրես, տղաս, այդ կրակով

Իմ էլ սիրտս կհոփանա.

Ու դուրս նայեց Պաշլավունին.

— Հարսն ի՞նչ ազգ էր, Հա՞յ էր թե՞ թուրք.

— Բյուզանդուհի ...

— Վա՛յ, խեղճ մանուկ:

— Բայց սիրել է, սիրով բերել ...

— Էլ ո՞ւր է սեր, ո՛վ արքա,

Հայ պատանին Հարս է բերում բյուզանդուհի մի ... կնկա,

Բյուզանդուհի, Հելլենուհի, կամ պարսկուհի են բերում:—

— Լավ չեն անում, — ասաց արքան, գազտնի ամոթն աչքերում,

Իրավն ասիք՝ ով բերում է՝ Հայոց ցավս թող տանի,

Ու Հայ սիրով Հառաչեցին գուսանները Գողթանի:—

— Միտ սերմը օտար գրկում աղանձի պես ծիլ չի տա,

Միլ էլ որ տա՝ Հասկ չի բռնն, ազգն ուրիշ է, Հավատա՛:

Շուշանից է շուշան ծնվում, վարդից շուշան չի ծնվի,

Վարդից՝ շուշան, շուշանից՝ վարդ, քարից մեռոն չի քամվի:

Բախտավոր է այն մեխակը, որ մեխակ է Հարս բերում,

Երջանիկ է այն սոխակը, որ սոխակ է Համբուրում:

Կչքանա ծաղկանց միջից անդույզ ազգը մեխակի՝
 Թե մեխակին թողած մեխակն Հարսը զառնա սոխակի ...
 Թե սոխակը անզղ սիրե՝ կուլ կզնա անզղին,
 Կչքանա սոխակ ցեղը, - մատաղ ամենն իր ցեղին,-
 Ով բերում է բյուզանդուհուն՝ իր Հայունուն կզաղե -
 Դաղն ի՞նչ ... թաղվի՝ թող բերողը, որ իր ազգը կթաղե:
 Թե ուզում ես քո գեա ազգը քանի գնա ծովանա՝
 Դու քո ցեղից քո ազգը բեր, դու օտարին մի գնա ...
 Ով ուրիշի վարդն է բերում՝ փուչն է դառնում իր ազգի,
 Քանզի ազգի անմահությունն՝ անող թիվն է իր բազկի:
 Ով օտարից է Հարս բերում՝ ազգի տունը կբանդե,
 Ծնացող է՝ ով այս բանը սիրո մեջ էլ չգիտե...
 Սիրո սերմը օտար Հողի դրախտում էլ ծիլ չի տա,
 Թե ծաղկի էլ՝ Հասկ չի բունե, ազգն ուրիշ է, Հափատա՛,
 Իմաստությունն առանց ազգի՝ չարժե թեկուզ մի քորոց,
 Օտար սերը գերեզման է, Հայրենին է օրորոց»:
 - Ապրե՛ք,- գոչեց Պահլավունին:
 - Ապրե՛ք,- արքան շշնջաց,
 Բայց կարոտեց զաղտնագողի վարդ-պարսկուհուն իր սիրած...

4

Աշխարհը գիշերն իր գլխին քաշեց
 Վեղարի նման կաթողիկոսի,
 Շիրակն, իր Անին այնպես մշուշվեց,
 Որ երազներով մինչև լույս խոսի:
 Ու մայր տաճարի լուռ աղոթքի տակ
 Քուն մտավ դշխոն - Անին բովանդակ,-
 Դրսում, գիշերվա խավարի ծովում,
 Մզկիթին՝ աղոթող նիզակն ալլահի՝
 Ալլահի դժնի լեզուն էր թվում,
 Բայց նրա ընդդեմ կանգնած ամեն
 Անի քաղաքի մայր տաճարը վեհ,
 Հայկ նահապետի տեղի պես հսկա,
 Թվում էր՝, ցավ չի տեսնի երբեք...
 Զեռին գմբեթի նիզակը ոսկյա
 Եվ խաչը ձեռքին՝ կաղոթներ լռին
 Մայր տաճարն հսկա Մեսրոպի նման՝
 Հայոց այրուրենն ու սուրը ձեռին

Աստծուն էր փնտրում մթնում անսահման
 Մութ մղկիթի դեմ -
 Ինչպես Մասիս վեմ,
 Կանգնած կաղոթեր Մաշտոցի նման:
 Քնած էր Անին, բայց ահեղալուս
 Գամփոռների պես իր դարպասն ու դուռ՝
 Գոց երախներով, միշտ բաց աչքերով,
 Կուռ պարիսպների անդուռ բուրգերով,
 Աշտարակներով, պահնակով նորեկ
 Լուս Հակում էին քունն ամենուրեք:
 Քնած էր որսկանն Անի քաղաքում,
 Բայց երազի մեջ Սասնա սարերում
 Մի վիթ է բռնում որպես մի Դավիթ՝
 Իր սիրած որդու սիրածի Համար՝
 Այծյամի Համար կենդանի մի վիթ
 Բռնում, իջնում է Սիփան սարն ի վար,
 Որ Վանա ծովի տառելին էլ Հանի ...
 Վանա ծով գինով Հարսանիք անի,-
 Երազ Հարսանիքն իր միակ որդու,
 Մուրազ Հարսանիքն ամեն Հայ մարդու:
 Քնած էր որդին Հոր Հետ քարայրում,
 Բայց երազի մեջ կարտոից այրվում,
 Սպարապետից ձի խնդրում նորից,
 Հոր աղեղն առնում, ելնում է ձորից,
 Փնտրում-գտնում է գինվորյալ կույսին,
 - Ես նետ-աղեղ եմ Հայրիկիդ Հույսին -
 Ասում է կույսը և ձին է Հեծնում
 Ու դեպի Վան են մեկտեղ սլանում ...
 Այնինչ քնած է Այծյամը մենակ,
 Քնած էր Այծյամն իր փնտրարարձին,
 Բայց երազի մեջ երգվում շարունակ՝
 Եվ Հույս է տալիս անՀույս սիրածին.
 - Քիչ էլ Համբերե մինչև Հայրս գա,
 Հունաց տաճարի գմբեթն է փլվել,
 Գնաց, որ դնե թագի պես ոսկյա,
 Կշինե, կգա-ի՞նչ ես խոտվել...
 Հայրս գա՝ Հորդ քարայրն էլ կգամ,-
 Մեր պալատում էլ առանց քեզ չկամ ...»:

Քնած է Հսկա զորավարն ... անքուն,
 Բայց երազի մեջ ձին աշտանակում,
 Արշավում է, ինչպես Հովր,
 Ետ վերցնում Վանա ծովը,
 Ետ վերցնում Արածանին,
 Ետ վերցնում ողջ Բզնունին,
 Ետ վերցնում Կապուտանը,
 Ետ վերցնում Մուշն ու Վանը,
 Ետ վերցնում Ղարսա բերդով
 Ողջ Տարոնը Մշո դաշտով,
 Ետ վերցնում Սշականը,
 Ետ վերցնում Կաղզվանը,
 Ետ է վերցնում Հայոց Սյունին,
 Վասպուրական Ռշտունին,
 Դուրս է վանում զորքն էլ Հունաց,
 Ետ է բերում ազգն Արծրունյաց ...
 Դպինն առնում, ինչպես Վանում՝
 Քչում Մըսը, մտնում Գողթան,
 Կտրում Մասիս սարի շղթան,
 Ջին ծառս Հանում Մասիսն ի վեր,
 Ազատն ի վեր, ազիզն ի վեր,
 Ծառս է Հանում երազի ձին
 Մասսին, ավա՛ղ, ճերմակ բարձրին ...
 Ու խեղճ դեսպանի գլուխն է կտրած
 Լեզու է առնում, աղերսում Հանկարծ,
 «- Ինձ թաղեք իմ սուրբ Բյուզանդի Հողում,
 Ձեր Հողում մնա՞ծ սիրտս էլ է զողում,
 Ուրիշի Հողը կրակ է, Հող չէ՛,-
 Արդար էր զարկդ, խիղճդ մի տանջե...»:
 Քնած է Հարճը, բայց այս կույր ժամին
 Ուզում է գտնել խեղդել Այծյամին,
 Երազի մեջ էլ խանդում է նրան.
 - Ալլա՛հ, իր աչքերն իմ սիրտը կերան,-
 Ախ, մի՞թե, մի օր, ի սեր ալլահի,
 Չպիտի դառնամ Հայոց թագուհի ...»:
 Քնած է արքան, բայց երազի մեջ
 Տեսնում դեսպանի գլուխը կտրած՝
 Կարծում է կտրած իր գլուխն է խեղճ,

Եվ Հարցընում է Հարճին իր գրկած.
 – Ինչպե՞ս եմ ապրում ես առանց գլխի...
 – Գլուխդ ես եմ, կապրես, մի՛ վախի,
 Իմ Հոգին ծառա ալլաՀիս ու քեզ:
 – Լավ, մարմինդ ինձ, Հոգիդ ում կուզես...
 Իսկ դու չե՞ս փախչի իմ գրկից, ասա՛,
 Թե մի սև փորձանք գրկե ինձ թագից ...
 – Կփախչեմ, տեր իմ, չարը մի՛ խոսա,
 Թող ամպը չքվե քո արեգակից:
 Քանի գաՀին ես՝ ես քոնն եմ, գաՀին...
 Հարկը տուր, ոսկով սանձե ագաՀին:
 – Բյուզանդի ուզա՞ծը տամ,
 Ինչպե՞ս տամ, ո՞ւմ Հացը տամ,
 Սով կրնկնի ծով Անիում,
 Մարդակեր սով Անիում:
 Քանզի փակել է անՀավատն անրան
 Քարավանների յոթնաՀյուղ ճամփան,
 Ողված դաշտերիս բույրն էլ չեն բերում,
 Մամուռ է բռնել այն ճամփաներում,
 Քանի տարի է՝ քարվան չի գալիս,
 Մի բուռ Շիրակով ի՞նչ անի Անիս՝
 Բարիք չի բերում ոչ մի քարավան
 Վանից, Տարոնից, Վասպուրականից,
 էլ ո՞ր աղբյուրից ծովեր տամ նրան՝
 Եղնիկ է ուզում անզեն որսկանից,
 Գետից ծով կուզե Հույն քրիստոնյան
 Հայ քրիստոնյան եղբորից, սակայն,
 Ուզածի կեսն էլ՝ թե ետ գա՛ տանի՛
 էլ ի՞նչ կմնա՛ մի ավեր Անի ...»:

5

Բայց վիշտը վշտի վրա է գալիս,
 ԱնՀավատ արարն ինքն է աՀ տալիս,
 Ու գալիս է յաթաղանից
 Հրովարտակ՝ Դմնո խանից,
 Բյուզանդից խոլ սիրտը կիզում՝
 Արար խալիֆն Հարկ է ուզում:-
 Ամեն գլխից՝ քո գլխի Հետ
 Հարկ պիտի տաս ինձ այսուՀետ,

Ամեն գլխից, գլխից առաջ,
 Ամեն գլխից մի ոսկե խաչ,
 Որ խաչն հայեմ՝
 Քեզ թագ ձուլեմ:
 Մանուկ լինի, թե տղամարդ՝
 Ամեն գլխից վաթսուն արծաթ,
 Ամեն գլխից մի հին սինի,
 Ամեն գլխից մի տիկ գինի:
 Ամեն գլխից մի տիկ մոթալ,
 Ամեն գլխից մի նոր գդալ:
 Ամեն գլխից մի ճրագ ձեթ,
 Մի թաս մեղր իր հացի հետ:
 Ամեն գլխից՝ ծովից հանիր,
 Տարին յոթը գլուխ պանիր:
 Ամեն գլխից մի բևե ցորեն
 Յոթ բուռ գարի, ով անօրեն:
 Ամեն գլխից ասեղ, մի թուփ,
 Ամեն գլխից մի թուր, մի խոփ:
 Ամեն գլխից մի կաղնի ծառ,
 Որ իմ գորքը դառնա անտառ...
 Ամեն գլխից մի էշ, մի ձի,
 Մի երասան, բայց պղնձի:
 Ամեն գլխից մի կով, մի եղ,
 Աղջիկդ բեր՝ թե կով չունես:
 Ամեն գլխից մի դեղ բամբակ,
 Չունես՝ Անին տուր ինձ, համբակ:
 Ամեն գլխից մի գույզ տրեխ,
 Վանա ծովից մի գույզ տառեխ,
 (էլ ո՞րտեղից մեզ Վանա ծով,
 Որ հարկը տանք, թեկուզ լացով)
 Ամեն գլխից, քո գլխի հետ,
 Այս պիտի տաս ինձ այսուհետ,
 Ձեռ տի քաչես խաչեղբորից,
 Հարկ պիտի տաս դու ինձ նորից,-
 Չտաս կամքով՝
 Կգամ գորքով,
 Չորքով կգամ՝ մահդ կտամ,
 Ես արարաց իմ ալլահով
 Քեզ կթաղեմ քո հայ գահով»:

Սփռեց գիշերը քաղցր տխրությամբ
 Տաղնապաթաքույց մի խաղաղություն,
 Արագած լեռն էլ դեռ պարզ ու անամպ
 Որպես Անիի Հայր պահակն արթուն՝
 Մեղմահով ժպտաց աստծուն ու մարդուն,
 Լոնց Ծիրակի դաշտիկն անսահման
 Անմեղությամբ լի օրոցքի նման ...
 Բայց գույժն առավել սաստիկ է գալիս,
 – «Այդ ո՞ւմ դեսպանին ... ո՞ւմ ես սպանում,
 Այդպե՞ս ես դու ինձ պատասխան տալիս,
 Այդ ո՞ւմ վրա է սուրդ Հույս դնում,-
 էլ քանի՞ գլուխ ունի քո Անին՝
 Առանց Վան, Տարոն ու Վասպուրական,
 Որ սպանում ես դու իմ դեսպանին ...
 Սպարապե՞տն է արքայիդ արքան,
 Ա՞յս ես ուղարկում, ով դու անօրեն,
 Քառասուն տարվա Հարկիդ փոխարեն,
 Բայց, ահա, որպես կաթողիկոսին,
 Պատանդ եմ պահում քո Տրդատեսին,
 Ճարտարապետիդ, որ աչքս մտել՝
 Աստըծո պես է գմբեթս կապել,
 Գմբեթն իմ Այա Սոֆիա տաճարի,
 Նա ունի խոյանքն Հունաց Հանճարի...
 Քո կաթողիկոսն՝ ահա զնդանում՝
 Բյուզանդի բանտում ինձ է խոստանում՝
 Իբրև խաչեղբոր՝ կտակել Անին,-
 Սպանել ... այն էլ անմեղ դեսպանի՞ն ...
 Այս անգամ, սակայն, մենակ չեմ գալու,
 Կամ իմ դեսպանին կենդանի տուր ետ,
 Կամ Անին, կամ թե կովի եկ ինձ Հետ,

Որ ձմեռ բերեմ կյանքիդ վարդերին»:
Եվ ինչպես ահեղ վիշապը ձորում,
Հոռմի շեփորն առած շուրթերին
Իրանի շահն է հունաց հետ գոռում,

– Մեր զորքերը երկրիդ շեմին,
Վերջին խոսքիդ կսպասեն,
Միացել եմ ես Հոռմին
Եվ հոներին ասպազեն:

Երսուն Հազար զորք է հոնաց,
Քառսուն՝ զորքն է Հուրանի,
Վաթսուն Հազար զորքն է հունաց,
Վաթսուն՝ զորքն է Թուրանի,

Հարյուր Հազար իմ զորքն է, հա՛,
Շուն կմորթեն քո գահին,
Դե շո՛ւտ, վե՛ր կաց, ո՛վ դու ազահ,
Կամ կոխվ տուր, կամ Անին»:

Ու զորք է թվում գույժն արշավասույր,
Այս անգամ, իրավ, խոսքեր չեն, այլ թուր,
Կարծես Բյուզանդի զորքեր են գալում,
Կարծես իր վրա վագրեր են գալիս,
Կարծես իր գլխից իր թագն են խլում,
Կասկածներն իրար գրոհ են տալիս,
Կասկածներն իրար կոկորդ են բռնում,-
Իր աստվածայինն ասես կուչ գալիս,
Իր դիվայինն է քայլ առ քայլ հառնում,
Իր հոգու վրա բռնակալ դառնում,
Իր շարն է հառնում,

Կոկորդն է բռնում

Թովիչ թովչանքով իր կախարդ Հարճի,
Ամուր բռնում է կոկորդն իր խղճի:
– Ի՞նչ անեմ այժմ, ո՞նց գլուխ հանեմ,
Այս յոթնազուխ վիշապյա վշտից,
Կոխ՞վ տամ, թե՞ տամ, այժմ ո՞րն անեմ,-
Ոռչեղրայր կոչյալ այս զրադաշտից
Ինչպե՞ս, Աստված իմ, ինչպե՞ս ազատվեմ,-
Իրավ որ մարդն է միշտ հույսը մարդու,
Աստծուն էլ պետք է մի խորհրդատու...

Բայց ո՞ւմ կարող եմ սրտինս հայտնել՝
Տեղն ու տեղն Անին ինձ կհոչուտի...
Զորքս չի կարող իմ վերքն ամոքել,
Ահն ինձ դարձնում է անարժան որդի,
Ուրիշ ելք չկա, Աստծու կամոք էլ, -
Դժոխքը եկել բկիս է չոքել,-
Աշխարհանցումն է Համորեն Հասնում»:
Ու պիշ դուրս նայեց ականապիշ արքան,
... Լուսինը Նոյյան ոսկե լաստի պես
Գիշերվա ահեղ մութի հեղեղից փախչում էր,
կնում

Դեպի Մասիսի բարձունքները վա,
Լոկ մի բուռ աստղեր փրկելով, կարծես,
Ծունչ քաշեց Լաստը՝ Հասած Մասիսին:
Մինչ խուճապահար աստղերի դողուն
Բազմությունները, անզոր մանկանց պես,
Ոնդդվում էին ահեղ գիշերվա մութի հեղեղում՝
Այն հնում խեղդված ողջ մարդկության պես:
Մեկ այսպես, մեկ էլ սև զորք էր թվում
Այս չարագուշակ, սևասև գիշերն արքայի աչքին,
Աստղերն անհամար՝ սև զորքի ծովում
Բյուր նիզակների հուր ծայրերն էին
Եվ իր վրա էր գիշերվա ահեղ
Այս զորարանակն արշավով դալիս,-
Ու սև զորքի սև-սև շեփորի պես բուն էլ
խելահեղ

Վայում ... արքային էր բուն վայ տալիս,
Իր զիվաշչուկ հարճի բերանով,
Թե՛ «Վա՛յ քեզ, վա՛յ քեզ, հա՛յ չես, վա՛յ ես դու,
Որ չես մակարդվում սիրույս մերանով,
Քո վերջն է վայում մահագույժ գիշերն այս
հազարարուն,
- Վա՛յ քեզ, անգինս, այդ ի՞նչ մեղք է, որ ...
Անմեղ ես, թե միշտ մնաս թագավոր,
Եվ չի պակասի բեղիցդ մի մազ,
Թե հանձնես Անին ... գահիդ կմնաս,
Թե չէ՛ ...- թե չէ՛ ի՞նչ, - մոնչաց արքան:
- Թե չէ՛ գահն ու գայիսունն հայկյան

Ու՛մ էլ որ տեսնեն՝ էլ քեզ չեն տեսնի,-
Քո Հառաչանքն էլ նրանց չի Հասնի,
Կղնեն ոսկե շղթան ձեռքերիդ՝
Երկաթ շղթան էլ դրած ոտքերիդ,
Կտանեն, կանցնես ողջ Բյուզանդիայով,
Կայսեր առջևով, գլուխդ կրծքիդ,
Անին չես տեսնի էլ ոչ մի վայրով,
Կփտես մթին Բյուզանդի քանտու՛մ
Ու վերջ Հայկական թագավորության,
Վերջ Հայաստանին,-

Բայց քո իմաստուն

Կաթողիկոսն է րացել քո ճամփան,
Աստծուդ ստվերը, էլ ի՞նչ ես դողում,
Երբ Աստծո ստվերն Աստծուց չի վախում:
Կանայք կատու են, րայց ես յոթը շան,
Ես քեզ յոթը շան սրտով եմ սիրում:
- Կին չես ... Իրլիսի աչքն ես ատրուշան,
Ոտացված կին ես, ինձ ո՞ւր ես հրում ...
Բայց թե ինձ Հեստ ես, թե ինձ չես մատնի՝
Թքիր կրակին ատրուշան աստծուդ՝
Այդ թող աՀավոր երզումդ լինի»:
Հարճը գունատվեց,- անՀավատ անգութ,
Ու չէր իմանում ո՞ւմ աչքերն Հանի,
Ի՞նչ անի ... դողաց, քիչ մնաց ընկնի ...
- Մի՛ անի, սերս դժոխք մի՛ տանի:
- Թքիր,- մոնչաց, մոլեղնեց արքան,
Թե ինձ սիրում ես, թե ինձ չես մատնի,
Թե կուզես լինել դու իմ թագուհին՝
Թքիր կրակե քո աստծու զահին,
Դե շուտ... »: Ու շշմած պարսկուհին չոքեց,
Չոքեց, որ թքեր Հուր ատրուշանին՝
Իր աստծո աչքին, րայց աՀը մոզեց,
Կին էր Հարճը՝ այն էլ դժնի,
Եվ արքային Հարճը խարեց,-
Բերանն առավ մի կու՛մ գինի,
Իր աստրճո վրա թափեց...

Սուտ գունատվեց,

Ուշաթափվեց,

Իրր ընկաւ,
Իրր հանգաւ,
Արքան վեր թռաւ,
Իսկույն գիրկն առաւ
Կյանք ու շունչ տվեց ուշաթափ Հարճին
Բանգ ու Համբույրով...

Ու Հարճն սթափվեց,
Աչքերը բացեց, գրկեց՝ իր քաջին,-
Եվ Հայոց Աստծու անունը տվեց...
- Դե տուր ... ես արի, դե դու էլ արա,
Եղբորդ մատն էլ խառը կլինի,
Որ կես աշխարհն է գալիս քեզ վրա ...
Ի՞նչ Հայրն էլ քո տեղ նրան կդնի,
Բայց լավ է՝ Անին Հորս կտակես,
Ես Աստծուս արի, դու՝ ազգիդ արա...
Մեր զորքով կայսեր ճամփեն կփակես,
Եվ մեզ կմնան կյանք, վայելք ու գաւ,
Մի պատառ թուղթը ինչ պիտի անի,
Կանչի՛ր, էլ ի՞նչ ես ակնապիչ մնում:
Կանչի՛ր դեսպանին՝ Անին տո՛ւր ... տանի:
- Սո՛ւս ... կարծես թե մեզ ականջ են դնում,
Շշնջաց Յհան-Սմբատն իր աւով,
Հարճի բերանը փակեց ծանրահե,-
Իրավ, թվաց, թե պալատի մթնում
Կանգնած սյուները մարդիկ էին սև,
Որ ականջ էին իր սրտին դնում ...
- Ձէ՛, ես ու դու ենք, սյուներն են, ի՞նչ մարդ,
Ու վզովն ընկաւ, չքնաղ օձի պես,
Եղկ մի Համբույրով իր մեղսամակարդ,
- Ես Հեջ, Հոգյա՛կս, թագդ կկորցնես,
- Բայց ինչպե՞ս ... Աստծուն ի՞նչ պատասխանի,
Հանգիստ չի մնա անյունս Հողում,
Բայց կարծես զորքերն Իրան-Թուրանի
Արդեն ամբողջի դռներն են բախում,
Ու Բյուզանդիոնից նոր գույժ է գալիս՝
Կաթողիկոսի գիրը՝ Հողմի պես.
- «Ելա ես բանտից ... իզուր չես տալիս,
ԱՀա և նոցա զորաց թիվը քեզ.

Բայց դույզն ասեմ, իմ թագավոր,
Դույզը, ոչ թե մոտավորը,-
Յոթը բյուր է՝ թուր-տեղավոր,
Ութը բյուր է ոտավորը,
Յոթը բյուր է՝ կորտակավոր,
Ութը բյուր է վաղրավորը,
Յոթը բյուր է՝ կապարճավոր,
Ութը բյուր է նետավորը,
Յոթը բյուր է՝ աղեղնավոր,
Ութը բյուր է ձիավորը,
Յոթը բյուր է՝ վահանավոր,
Ութը բյուր է գուրդավորը,
Յոթը բյուր է նիզակավոր,
Ութը բյուր է սակրավորը,
Յոթը բյուր է՝ ասպարավոր,
Ութը բյուր է վագրավորը,
Յոթը բյուր է՝ կապանավոր,
Ութը բյուր է բերդավորը,
Յոթը բյուր է՝ բարանավոր,
Ութը բյուր է վերտավորը,
Յոթը բյուր է ազատանին,
Ութը բյուր է ճորտավորը.

(Հազար բյուր են՝ կուտեն Անին)

Ու կազոթեն

Զորքերն ամեն,

Որ զինու տեղ արյուն քամեն,

Ախ, դեղ չկա Հայոց ցավին,

Ծարավել է աշխարհն, ավա՛ղ.

Մի բուռ Հայոց արյան ծովին,

Հայոց բախտից արնաշաղախ...

Ու քամվեց, կարծես, ուղեղը զանգից

Պատերազմարեր այս ահազանգից,

- Ախ, սեազլուխ,- Հատաչեց արքան,

Ու սիրտն է դողում ահից խոլական,

Վախում է չքեղ կյանքը կորցնել,

- էլ ո՞ւմ Համար է մայրս ինձ ծնել,

Ու եսանվեր սարսափն առաջին

Դարձավ վերջին Հույսն իր պերճ Հարճի պես,

Գառնախինդ գուժեց՝ քո Հույսն եմ վերջին,
 Զգույշ ... ամենից թանկը չկորցնես,
 էլ ի՞նչ ես չարն ու բարին Հարցրնում,
 Քո վախն իմաստուն խորհուրդ է կնկա,
 Ի՞նչ ես թազընտիր գլուխդ կորցնում՝
 Առյուծ չես ... աղվեսն Հոգումդ Հո կա՞
 Երբ վայելում է՝ արքա է զողն էլ,-
 Հո մեկ էլ աշխարհ արքա չե՞ս գալու,
 Բանը տանելն է ու ոչ թե թողնել,
 Թե չվայելես՝ ի՞նչ ես տանելու՝
 Հայրենին ի՞նչ է - ստվերն է Աստծու,
 Այնինչ վայելքն է Աստվածը մարդու»:
 Ու բաց էր անում կուրծքը նոնազեղ,
 Արքայի գլուխն առնում ... նոներին,
 Սեղմում ... ցույց տալիս դրախտը շքեղ՝
 Ետ Հրում ... կարոտ թողնում դոներին ...
 Ու շնչում էր դժնի ու թովիչ.
 - Հայոց Աստծուն էլ թե մնա՝ քե՞զ ինչ,
 Թեկուզ և Անին անառիկ մնա,-
 Զէ՛ ... կռվի բան չես, զու կընկնես կռվում,
 Ինձ էլ մորթոտիր, թե մեկն իմանա,
 Ինձ, որ քո սիրո Համար եմ վառվում,
 Ինձ, որ փոխեցի քեզ իմ Աստծու Հետ՝
 Ես իմ իմաստուն քո խելքն այսուհետ,-
 Մի թղթով կայսեր բերանը փակիր,
 Կամ կուզես՝ Անին Հորս կտակիր,
 Որ փակե կայսեր բերանն իր զորքով,
 Իրանի զորքի մի երկու զարկով ...
 Եվ Անին մեզ ի՞նչ, քո կյանքն է բանը,
 Բանը վայելքն է մեր արքայական ...»:
 - Գտա՛ր ... տուր չեմ տա ողջ Հայաստանը,
 Եվ ո՞վ կիմանա ինչ դաշնեց արքան:
 - Ոչ որ ... ես ու դու ... այն էլ մի մարմին,
 Մատաղ քո ա՛հին՝ քո զորք ու զարմին ...
 - Հա՛, վախն է մարդուն
 Գարձնում իմաստուն,
 Վախ կա, որ կարժե Հազար քաջություն,
 Ծա՛հ չէ, թեկուզ զա ո՛հմակն Հովազի,

Այնպես ետ ճամփեմ, որ կենացդ ասի»:

Տրդատս իդուր գմբեթը կապեց ...

Կայարն իր պաշտած Աստծուն էլ խարեց.

Կանաչ խոսեց՝ սև գործեց.

Կապույտ խոսեց՝ սև գործեց,

Կարմիր խոսեց՝ սև գործեց,

Ճերմակ խոսեց՝ սև գործեց,

Գեղին խոսեց՝ սև գործեց,

Եղնիկ խոսեց՝ դե գործեց.

ՍՀան-Սմբատն իմաստասեր,

Իր Հարկի տեղ ... Անին կտա

Բայց լուկ թղթով մի մարգարտյա ...»:

2

Ու թագավորը դառնում է մի լաթ,
Լցնում է կանթեղն ու գինին Գողթնի

Ու վախից գաղտնի կանչում է պալատ

Հայոց թշնամուն ու պատվում գաղտնի -

Թշնամի կայսեր դեսպանին Հպարտ,

- Է, կենացդ, վա՛յ մեր Հացին:

Ի՞նչ ես Հեծել ստտանի ձին,

Երբ ուզենաս՝ մահ կգտնես,

Բայց կյանքն, ասա, ո՞վ կտա քեզ,

Եվ կա՞ կյանքից քաղցր մի բան՝

Այն էլ կյանքից արքայական,

Կամ Հինավուրց

Այս Հին գինուց,

Ջահել կինն ու ահել գինին

Թողնեմ, Հեծնեմ ձեր կովի ձի՞ն ...

Դուք իմ Անին այժմ եք ուզում,

Բայց տե՛ս, թե ես ի՞նչ եմ ասում,

Ինձնից Հետո Հայրեն-մայրեն

Իմ ինչի՞ն են, թող շներեն,

Ինձ կներեն զահն ու գինին»:

Ու ահից դատած նա ընկած մի կին՝

Սուրբ գրքի վրա մեր Հայրենական

Երգվել է, գաղտնի երգումը գրել,

Կնքել կնիքով իր արքայական,

Մի դժնախորհուրդ պայման է դրել,
 Թե՛ «գրով-երդամամբ իմ գահն ու Անին
 Իմ մահից հետո կթողնեմ ես ձեզ,
 Որ չպղտորեք իմ կյանքն ու գինին,
 Որ իմ սահմանից զորքերդ քաշեք ...
 Միայն թե թողնեք հանգիստ ապրելու
 Մինչև իմ մահը իմ գահի վրա,
 Իմ գահի վրա՝ ինքս ինձ հլու,
 Պատից կախելով իմ զենքն ու զբազ...
 Բայց զորքդ այս գիշեր ետ ես քաշելու...
 – Կքաշեմ, արքա, բայց ի՞նչ էլ լինի,
 Կոխն հարսանիք, արյուն է, գինի...
 Ձէ՛, ձեզ համար էլ գինի չէ, այլ մահ.
 Ոչ էլ ինձ համար, ոչ էլ մեծ կայսեր,
 Մի գիշեր հարեմն աշխարհ կարժենա,-
 Ի՞նչ արյուն, երբ կան գինի, կյանք ու սեր...
 Բայց գինու մեջ էլ մեր բախտն է դժնյա,
 Ձեք թողնում, ավա՛ղ, հայր հայ մնա,
 Իմ առաջ աղ ու հացով կզայիք՝
 Թե ծով լինեի նավեր խորտակող,
 Իմ ոտքին գլխով ողջույն կտայիք՝
 Թե հայ շունենար ամեն ծով ու հող՝
 Բացի հայարմատ հայ հող ու ծովից:
 Հայր դավաճա՞ն ... Դո՛ւք եք դավաճան ...
 Սիրտ չի հովանա մեծ ազգաց հովից ...
 Փոքրիկ ազգերիս վիշտն է անվախճան ...
 Փոքրերիս աստվածն անաստված է միշտ ...
 Հառաչեց արքան ծանր ու դառնավիշտ,
 – Ձթողիք մնա հայն հայրենասեր ...
 Այս էլ թուղթն ահա՛ ձեզ վաղվա Անին»:
 Ու խլեց թուղթը դեսպանը կայսեր ...
 Խլեց կտակը դեսպանը դժնի,
 Իր ծոցը դրեց թուղթը մեծահույս,
 Կարծես ծոցն առավ մեկից յոթն Անի,
 Կարծես ծոցն առավ Հայաստանը կույս,
 Եվ իրեն զգաց Հայոց Հարեմում՝
 Իր սրտի ուզած՝
 Հազար երազած

Հայուհու պորտից գինի էր խմում,-
 Ընկում պորտեպորտ ու չէր կշտանում
 Քառասուն Հարեմ Համբուրա՞ծ բերնով՝
 Մտքում Անին էր Հարեմ դարձրնում ...
 Այնինչ ողբում էր արքան էլ գինով,
 – Կարծես շիրմից են պապերս խոսում,
 Պոռնկվեց Հայ բախտն՝ այս ելքն ընտրելով,
 Կորա Հայ վշտի լարիբրինթոսում՝
 Արիադնայի թելը փնտրելով ...
 էլ ի՞նչ Վանա ծով, վերջ իմ Հույսերին,
 Սակայն, ով դեսպան, կասես քո կայարին,
 Որ ցմահ պիտի իմ պատվին վայել՝
 Գերեզմանի պես գաղտնիքը պաշել ...
 – է, կպահենք, դարդ մի անի,
 Մահն էլ ծոցես թուղթ չի Հանի,
 Անուշ լինի, ինչքան ապրես,
 Անուշ լինի քո Հարճը քեզ,
 Վարդերի վարդն իմ Իրանի,
 Ա՛յ, դու դրան պահիր գաղտնի,
 Կանանց ինձնից դու լավ գիտես...
 Անուշ՝ քո զահն ու Հարճը քեզ:
 Իսկ ինձ Համար դարդ մի անի,
 Գաղտնիքն ինչ է՝ մի բուռ Անի»:
 – Ի՞նչն է մի բուռ, այն էլ Անի՞ն,
 Մի բերդ է կուռ Հայաստանին,
 Անին ծով է, մտիր շուկա,
 Օրը Հազար քարվան կուզա,
 Հազար ցեղի երկնի տակից
 Մովից կուզա ու ցամաքից
 Ավա՛ղ, Անիս՝ Արևելքի
 Թագուհին է ողջ աշխարհքի:
 Ինչ որ կուզես անել սրով՝
 Անգեն որ գաս, կանեն սիրով,-
 Ազգս քիչ է ու ես տկար,
 էլ ինձ ուրիշ մի ճար չկար»:
 Ու էլի խմեց, դուրս նայեց ահով,
 Եվ դառը ժպտաց, որ դրսում լռին
 Գիշերն հսկում էր իր սև զրահով,

Լուսնի արյունոտ աղեղը ձեռին ...
Քնած էր Անին, այնինչ անդնդում
Ժեռ ամբողջի տակ կնում-որոտում,
Ասես կռահում կատարվածն ահեղ,
Անքուն Ախուրյանն իրեն էր ուտում,
Վեր թռչում ձորից, փրփրում խելահեղ,
Թռչում, թքում էր լուռ պալատն ի վեր,
Ժայռն պատերը կրծում էր, լայլս,
Մոր պես կարեվեր,
Հոր պես անվեհեր՝

Կարծես գոտում էր՝ ս՞ումն ես ս՞ւմ տալիս ...
Ու ծառս էր լինում, մոնչում, գոչում,
Կեսգիշերային Հանդարտիկ քնով
Քնած տնեցոց Հավար էր կանչում.
– Ելե՛ք ... վաճառեց ձեզ արքան գինով,
Ելե՛ք, ծախեց
Անին մեր մեծ
Մի սև գրով
Մի Հետկարով¹,
Մի Հետկարով
Մի սև գրով ...

3

Արևը կլավ, երբ գիշերվա Հետ
Քաշվեց թշնամու գորքը շարաղետ,
Օհան-Սմբատի սև թուղթը ձեռին՝
Հանց գաղտնի դրոշ գաղտնի Հաղթության՝
Քաշվեց ինչպես սև գիշերը լոին,
Քաշվեց սև գորքը, քայց ոչ Հավիտյան,
Քանզի ոչ մի գլուխ կերավ,
Անին թողեց, Անին տարավ,
Անին տարավ՝ թողեց Անին՝
Աչքը վաղվա Հայաստանին:

¹ Հետկար – երգման թուղթ, նամակ:

Ու մինչ վախկոտ թուրն ՍՀան-Սմբատի
Այստեղ իր սրտի պատշանում տխրեց,
Այնտեղ, Բյուզանդում թուրը Տրդատի՝
Տրվատի տարազն արծվի պես ճախրեց,
Թրի պես խրվեց սիրտը սև կայսրի,
Որ Հայ մուրճի դեմ էլ սուր շարի,
Քանզի երբ Տրդատն Հունաց տաճարի
Գմբեթը կապեց,

Փլված գմբեթը Այս Սոֆիա
Հունաց տաճարի,

Ողջ Բյուզանդիտներ իր կայսեր բերնով
Այսպես կափկափեց,

– Ահա թե ինչ է Հանճարը Հայի ...

Ու խոնվում էր խառնամբոխն Հունաց,

Եվ խաչակնքում և ահ էր տալիս,

Եվ շար, և բարի նախանձով անանց,–

Եվ Հայտնի ժպտում, և զազտնի լալիս.

– Հայ տարազն Հաղթեց ...

– Մատաղ Հույն թրին ...

– Հայ Հանճարն Հաղթեց ...

– Մատաղ նույն թրին ...

Ու երբ Հանճարեղ Տրդատի ձեռով
Հունաց տաճարի մեծ խաչն էլ դրին,

Եկավ թագավորն ու Հոգեխոյով

(Գաղտնի նախանձը Հայտնի աչքերին)

Ճարտարապետի ճակատն Համբուրեց,

Տրդատի ճակատն՝ Հայոց արեգակ,

Հոգնած ճակատը և խոնարհ, և մեծ՝

Աստծո կառուցած գմբեթը միակ ...

Իրրև Աստրծո գմբեթն Համբուրեց:

Բայց այդ էլ, ավա՛ղ, Հայոց արքային էլ չէր ամոքում...

Ու որսի կելներ, բայց իր զրահին

Հայոց վշտի պես սև ժանգն էր չոքում,

Եվ թշնամին էր սպասում մահին:

1

Կոկոննեց ձյունից

Իր հույս ու ահի՛

Ելավ կոկոնից

Փարունն արքայի,

Ու զինին ըմպում նոր սիրտ բույրով՝
 Բերանն էր սրբում հարճի համբույրով,
 Հարճի համբույրի վարդով նորարաց,
 Գիննբույր վարդով, բայց կամաց-կամաց
 Թռչնում էր, իբր, այս վարդն էլ անբույր,
 Մարմնապերճ հարճի ողջ մարմնից քամվող
 Համբույրներն էին դառնում անհամբույր,
 Աչքից ընկնում էր հարճը մարմնաճոխ,
 Մարմնադող հարճը այն, որ ցուփ ու հեղ
 Մարմնով եղնիկ էր, բայց զլխով՝ աղվես:
 Փշոտ էր թվում դրախտն էլ կրծքի,
 Եվ հարճի զրկում աչքերը փակում,
 Արքան զրկում էր ուրիշ մի ծաղկի,
 Մի նոր դրախտի զոնակն էր թակում ...

– Աչքերը նազիկ,

Ինքը երազիկ,

Կուրծքը նորանուռ,

Գիրկը մուրազիկ:

Տրդատի աչքն էլ կարող եմ հանել
 Իր դատեր գեթ մի գիշերվա համար,
 Մի՞թե կարող է հայրը վարանել՝
 Չտալ աղջկան, չէ, կտա, սիրտ իմ,
 Կասեմ – կդառնաս միակ մտերիմ
 Ու ամենամոտն – աներն արքայի, –
 Կդառնա զուստրոգ հայոց թագուհի,
 Ինձ ժառանգ կերկնն քո վարդը կոկոն,
 Որ առավոտվի կյանքիս երեկոն ...

Ձտա... գլուխը թոցնեկ կտամ,
 էլ ինչո՞ւ ընկա այն մեծ մեղքի մեջ,
 Որ չվայելեմ ում էլ ցանկանամ,
 Ի՞նչ պիտի տանեմ աշխարհից այս պերճ,
 Այս շնաշխարհիկ աշխարհից էլ ի՞նչ՝
 Թե չվայելեմ կույսին էլ մատաղ,
 Ուրիշ Հրաշք են Հայուհիք թովիչ,
 Ամենաթովիչ պարսկուհին էլ, վա՛խ,
 Ձլցրեց բոլոր բաժակներն Հոգվույս ...
 Ժամն է, որ ելնեմ Այծյամի որսի,
 Ի՞նչ Այծյամ ... մարմնով Հրեշտակ մի կույս,
 Եվ արքան Հիշեց մարմինն էլ կույսի.
 – Երբ լողանում էր այս Ախուրյանում՝
 Աչքերս կույսը դրախտ էր տանում ...
 Ձէ՛, Հարճս փուչն է այն ճոխ կոկոնի,
 Թող չպարծենա պարսկուհին իմ վարդ,
 Կոկոնի մարմինն իմ վարդն էլ չունի.
 ԱՀա թե ո՛րն է Հայուհին, ո՛վ մարդ,
 Ինչպե՞ս չթոշնեմ կոկոնի դարդից՝
 Յոթն Հեղ սիրուն է կոկոնը վարդից,
 Հազար ավելի, ավելի սիրուն,
 Ավելի սիրուն, ավելի դարուն,
 Հազար՝ մարմնագեղ, ինքն էլ Հայուհի,
 Ինքն էլ, մերկ տեսա՝ մի աստվածուհի,
 Երանի՛, ասի, ջրերին այն պաղ,
 Որ գրկում էին մարմինն իր շարճաղ.
 Արքան էլ վայրկյան ունի, որ լալիս՝
 Անքան ջրին էլ երնեկ է տալիս ...
 Ու նայում գաղտնի՝ չէի կշտանում.
 Ի՞նչ մարմին ... Հրաշք՝ նազելի ու Հեղ,
 Վայ թե Հրեշտակն այսպես է լինում,
 Իրավ, կնոջը մերկ պիտի տեսնես՝
 Որ զգաս՝ կնոջ ո՛րն է գեղեցիկ ...
 Հարճս ցուփ է նուրբ, մինչ կույսն՝ ամոթխած՝
 Ասես եղնիկ էր, ա՛խ, չէ, ի՞նչ եղնիկ,
 Այծյամն Հրաշք է՝ Հայուհու փոխված,
 Հայուհու փոխված մի աստվածուհի,
 Այնքան մարմնագեղ, այնպես ամոթխած,

Որ, կարծես, աչքերս, ընդդեմ այլա՛հի՛
Առաջին անգամ տեսան Հայուհի ...
Իրավ, թե Հայրը իմ սերն իմանա՛
Իր երջանկությանն էլ չի դիմանա,
Ինձ կտա դստերն, ինչպես դրախտից
Որսկան Վարազն է ինձ եղնիկ բերում,
Կաթողիկոսն էլ կգա իր բախտից՝
Մեզ կպսակե իր Մայր տաճարում:

Ո՞ւր ես Հավիկս,

Ո՞ւր ես լավիկս,

Որտե՞ղ ես Հիմա,

Կույս կաքավիկս: -

Պորհեց արքան, կանչել տվեց
Ճարտարապետ Տրդատին,
Որ ներս մտավ ու խոնարհվեց
Գա՛հի առջև՝ մինչ գետին:
- Վե՛ր կաց, Հայ՛ իմ ճարտարապետ,
Պսակեք Հայր ու որդու նման,
Սրտի խորհուրդ ունիմ քեզ Հետ,
Վկա՛ կարտուն իմ անսահման.
Տո՛ւր քո գանձը Հայոց գա՛հին.
Տո՛ւր քո գա՛հը քո արքային:
Ծիկնեց Տրդատն, ապչեց ասես,
Ապչեց խոսքից ... արքայական,
- Ի՞նչ գանձ ունեմ, որ ի՞նչ տամ քեզ,
Կյանքս ուզե, կյանքս քեզ տամ:
Միակ գանձս՝ ի սեր Հայոց՝
Այս ձեռքերն են իմ քարագործ,
Որ քարի Հետ կոխվ տալիս
Օդում զարկված Հավքի նման
Ջարդված ու խեղճ տուն են գալիս,-
Այս իմ գա՞նձն է ուզում արքան.
Անարժան գա՞նձն անարժանիս.

- Ի՞նչ անարժան,-

Ասաց արքան,-

Այդ գանձերն են ծնել Անիս,
Արքան մատաղ այդ ձեռքերիդ,
Որ իմ Անին են պարսպել,

Արքան մատաղ սգարիսպներիդ,
 Որ թշնամուս շատ են զսպել ...
 Արքան մատաղ այդ ձեռքերիդ,
 Որ Մայր տաճարն են կառուցել,
 Մատաղ լինեմ այդ գանձերիդ,
 Քո մատաղն եմ, Հայր իմ, դարձել:
 Ես գանձերիդ գանձն եմ ուզում,
 Որ գահ դառնա իմ աչքերին,
 Գանձդ միակ, գանձդ խոսուն,
 Որ արքայիս դարձրեց գերին ...
 – Տե՛ր իմ արքա, այս ի՞նչ կասես,
 Ապշեց, շշմեց Տրդատն Հսկա,
 Չեմ Հասկանում միտքդ կարծես,
 Թե կա՞ դու ես գանձս ոսկյա,
 Ազգիս գանձը, լոկ իմը չես,
 Թե՞ նոր մի վանք շինել կուզես:
 – Վանք էլ կուզեմ, – ասաց արքան:
 – Վա՞նք ես ուզում, ես քո ծառան ...
 Բայց մտքի մեջ՝ աչքը ա՛հին՝
 էլի գլուխ տվեց գա՛հին, –
 Սրտի սրտի սրտում զգաց
 Ինչ–որ մի վախ, մի կույր կասկած,
 Թե՛ «չլինի՞ մի բան հիշում՝
 Իմ բերանից խոսք է քաշում
 Ինչ–որ գաղտնի գանձի մասին ...
 Բայց ի՞նչ գանձ է, ո՞վ իմանա,
 Այն էլ խոսուն, թե՞ իմ ... կույսին»:
 Ու Հառաչեց. «Տե՛ր, ինձ օգնեա»:
 – Գանձ չէ, Հայր իմ ճարտարապետ,
 Սրտի խորհուրդ ունեմ քեզ Հետ,
 Սրտի կռիվ՝ թե ինձ չտաս,
 Բայց, չէ, կտաս, թե իմանաս, –
 Տուր գանձերիդ գանձն իմ գա՛հին,
 Տուր քո գանձը քո արքային,
 Տուր ինձ միակ քայլող գանձդ,
 Որ ինձ մոտիկ բերե անձդ,
 Մի՛ մոտեցուր ինձ իմ ... մա՛հին,
 Տուր այծյամդ Հայոց գա՛հին,

Ժպտաց Տրդատն ու չունչ քաշեց,
Բայց մշուշվեց Հայացքն Հանկարծ.
Իր արքայի ողջ կյանքն Հիշեց,
Ահաչչուկ վշտով ասաց.
– Գլխիս վրա, տեր թագավոր,
Մի գառն ի՞նչ է, որ չգոհեմ,
Բախտը ինքը կրչնի քավոր,
Բայց օ՛ր տուր ինձ, որ լավ խորհեմ, ...
Արքայի միտքը թե մայրն իմանա՝
Իր երջանկությունն էլ չի դիմանա,
Քեզ կտա դատերն, ինչպես դրախտից
Որսկան վարագն է քեզ եղնիկ բերում,
Կաթողիկոսն էլ կգա մեր բախտից՝
Ձեզ կպսակե մեր Մայր տաճարում:
Բայց թե՛ մեղքս ինչ թաքցնեմ,
Մեծ ես, մեղք է, ցավդ տանեմ,–
 Կոկոն է արքա,
 Փոքր է տակավին ...
– Ուրիշ ղեզ չկա
 Իմ սիրո ցավին.

Ինչ կոկոն ... վարդ է արքայավայել,
Միայն քո վարդն է վայել իմ գահին:
– Վարդի կոկոնն է, դեռ շատ է ջահել,
Համ էլ, տեր արքա, բա քո թագուհին,
Հայոց թագի ոսկու ոսկին,
Ոսկե վաճան քո հաղթ բազկին,
Քո թագուհու ի՞նչն է պակաս.
Աչքերը ծով, ծով ու ծավի ...
– Որդի կուզեմ, ասեմ քեզ պարզ,
Ամուլ է գիրկն իմ կաքավի:
Ժառանգ չունեմ, գահաժառանգ,
Իմ թագուհին գանձն է իմ թանկ,
Իմ պալատի պալատը վես,
Նա ոսկի է, իրավն ասիր,
Բայց ամուլ է նա ոսկու պես,
Թե ինձ թուր ես՝ վիշտս կխտիր,–
Ձրեր կին է, բայց անգին է,
Բայց իր գրկում վիշտս Հին է,

Ահա ինչու քո հեր արքան
Կին է ուզում քո աղջկան,
Ամուլ կինը ազգի համար
Արտի հող չէ, աղ է անծին,
Հող է միայն ինքն իր համար,
Վա՛յ իմ անմեղ անիծածին:
Գահիս ահ է իմ անծինը,
Ստվեր շարժե չրեր կինը:
– Չէ՛, տե՛ր արքա,
Աչքդ վկա,

Թագուհուդ պես մի թագ չկա,
Ձինմաշինի գահն էլ չունի
Թագուհու պես Հայաստանի:
Ա՛յս, ինչ կին է, կյանքը նրա՝
Վանքեկանք է ծնկի վրա,
Իսկ բերանը մեղմ ու բարի
Բուրվառ է սուրբ աղոթքների,
Մայր տաճարի ջահն է բյուրեղ՝
Բերված հրաշք Հնդստանից,
– Մարված ջահն է ամենագեղ,
Վառվող կուզեմ ես քեզանից ...
Մորե մարված ծնված ջահ է,
Թեկուզ աստված յուզը լցնի՝
Ձի վառվելու՝ ամուլն ահ է
Գահի համար Հայաստանի ...
Իմ գիշերներն են անպտուղ անցնում՝
Յանում եմ, ցանում, ցանում եմ, ցանում,
էլի չի ծնում իմ հույսն ահալի,
Ավա՛ղ, ժեռ քարի վրա եմ ցանում,
Յանում եմ, ցանում՝ չի ծնում էլի,
էլի է անհույս իմ հույսը մեռնում,
Անժառանգ մնում՝ փլվում եմ էլի ...
Իմ բախտի ցավը այս է տակավին, –
Բայց քո կաքավը դեղ է իմ ցավին:
– Կոկոն է, տե՛ր իմ,
Ձեմ ուզում խոցվես,
Նա պիտի բացվի,
Դու պիտի դոցվես:–

Մի՞թե քիչ են կուսանք Հայոց՝
 Բացված վարդեր՝ վարդիդ վայել,
 Տես՝ ի՞նչ կասե գուսանն Հայոց,-
 - ԶաՀել չառնես սիրտ իմ աՀել,
 Լավ է, իրավ, վարդը կոկոն,
 Բայց երբ կիջնի քո երեկոն՝
 Փուշ կղառնա՝ կոկոն չառնես,
 Սրտիդ ձեռով փուշ կրոնես ...
 Նա կրացվի, դու կգոցվես,
 Նա կլնեղա՝ դու կխոցվես,
 Նա գաղտնի էլ կվայելի,-
 Դու Հայտնի էլ պիտի Հալվես,
 Մարմինն օդ է Հուր ջաՀելի,
 Բերդ էլ լինես՝ պիտի փլվես,
 Քեզ կխայթն առանց փշի,
 Վարդ կղարձնե դարդն ուրիշի,
 Հազար տեղով դու կխոցվես,
 Նա կրացվի, դու կգոցվես,
 Ախ, չգրկես վարդը կոկոն,
 Երբ եկել է քո երեկոն...
 Թեկուզ Աստծո արքան լինես՝
 Մազերիդ մեջ երբ ձյուն ունես՝
 Կոկոն չառնես՝ վարդ չի բանա,
 Թռչնած կրծքիդ փուշ կղառնա,
 Դարդ կղառնա, ո՛վ իմաստուն,
 ԶաՀել չտաս աՀել մարդուն,
 Թեկուզ գաՀին քո փիրուզե՝
 Կոկոնն ինքը կոկոն կուզե,
 Պաղ գրկի մեջ դաղ աՀելի,
 ԶաՀելը չէ վաղն աՀելի,-
 Նա կրացվի, դու կգոցվես՝
 ԱՀ ու մահով պիտի խոցվես:
 Կոկոնը թող, գտի՛ր, ո՛վ մարդ,
 Բացված վարդիդ բացված մի վարդ,
 Կյանքում ամենն իր ժամն ունի ...
 - Ձէ՛, կոկոնն էլ իր Համն ունի ...
 Իմ պատյանից ինձ մի Հանե,
 Քո Այծյամին մի սպանե,

Քար մի գցե բախտի վրա,
 Հայոց գա՛հն է բախտը նրա ...
 – Ախր, տե՛ր արքա, դեռ շատ է ջահել,
 Պարվել է աչքդ, քեզ չի վայելի.
 Այծյամիս ի՞նչն է արքայավայել:
 – Իմ աչքով նայիր, ոչ թե ա՛հելի ...
 Իմ աչքով, Հա՛յր իմ, ոչ թե Հոր աչքով,
 Կարծես ծնել ես նրան Հրաշքով,-
 Տրդատ, քեզանից ինչ որ կծնվի՝
 Հրաշք կծնվի Մայր տաճարիդ պես,
 Բայց գլուխգործոց՝ թոխչքդ արծվի՝
 Այծյամն է, մեկ էլ Մայր տաճարը վես,
 Նա ինձ չի թողնի անգահաժառանգ,-
 Կոկոնն եմ ուզում, ինձ կոկոնն է կյանք:
 – Իմ կոկոնն ի՞նչ է, թե որ ուզենաս
 Քեզ վարդ կուղարկե շահն էլ Շիրազից,
 Շիրազի Հազար վարդեր կունենաս՝
 Թեկուզ Իրանի շահի պարտեզից:
 – Համբա՛կ, այս ի՞նչ ես ուզում ինձ ասել,
 Իմ Հարճի բույրը քե՞զ էլ է Հասել ...
 Ի՞նչ ... պարսկուհո՞ւց աշխարհ բերեմ
 Հայոց գա՛հին գահաժառանգ,
 Ողջ ազգերին պիտի սիրեմ,
 Բայց իմ Հույսը Հայն է միակ ...
 Գուրս պաղատից,
 Իմ Հայրը չես:
 – Արքա՛ ...
 – Ձե՛, գուրս, ինձ կխաչես ...
 Բայց ես կուզեի քո սրտով լինե՛ր՝
 Քո դուստրը Հայոց արքաներ ծնե՛ր,
 Բայց թե բան է, չտաս սիրով,
 Սիրով կառնեմ, կառնեմ սրով,
 Սրով կառնեմ, կառնեմ զոռով՝
 Թե ինձ չտաս դու քո ձեռքով:
 Ունե՛թը արքային չի տա աղջկան ...
 Հա՛-Հա՛ ... կոկոն է,- ծիծաղեց արքան:
 – Կոկոն է, - կրկնեց Տրդատը տրտում,
 Բայց սիրո մեջ էլ եղիր իմաստուն,

Ինչպես Հայրենի

Քաչին արքենի:-

Նա տասնյոթ է, իսկ դու քառասուն:
Ինձ մեծ պատիվ է, իրավ եմ ասում,
Կես թագ կլինի քարագործ մարդուս,
Խն՛նթը աղջկան չի տա արքային,
Բայց ոտքերիդ տակ կմորթեմ որդուս,
Արրահամի պես մատաղ քո գաչին,
Սակայն կին չեմ տա, իրավ եմ ասում,
Նա տասնյոթ գարուն, իսկ դու՝ քառասուն ...
Ի՞նչ կոկոնիկը թե բացված լինե՞ր՝
Ի՞նչ թագավորի ցավը թող տանե՞ր ...
Բայց Այծյամի բան չէ, արքա,
- Իրավ, միտքս ուրիշ բան կա,
Երագիս մեջ վիշտս կիսեց,
Ինձ Հես ինքը՝ Աստված խոսեց,
Ասաց՝ ով իմ Յան-Սմբատ,
Թե ուզում ես քո անհավատ
Ցրված ազգդ տուն դարձրնել՝
Ուլված Հողդ ետ վերցրնել՝
Ախուրյանդ ծովացրնել՝
Շինիր մի նոր եկեղեցի,
Մի Հոյաչեն,
Որ քեզ Հիչեն,
Թե ոստանիկ, թե գյուղացի,
Թե անեցի, թե շինական,-
Շինի՛ր շատ շուտ, ոչ անազան,
Բայց թե ինչո՞ւ Համար շինեմ,
Ինչո՞ւ Համար՝ էլ չիմացա,
Աստծու բան է, ի՞նչ թաքցնեմ,
Արքա էի՝ մի բուռ դարձա...
Մի՞թե քիչ է, վա՛յ իմ Հացին,
Հազար ու մի եկեղեցին:
Շինե մի նոր գլուխգործոց՝
Մի նոր տաճար՝ մի բերդ Հայոց,
Քանդի այժմ, վա՛յ մեր Հացին,
Մեր ամբողջ է եկեղեցին,
Ուաչն է ճարը թրիս անճար,

Դե, կառուցե մի նոր տաճար»:
Տրդատն իսկույն գլուխ տվեց.
– Գլխիս վրա, տեր թագավոր,
Կամարները այնպես կապեմ,
Ինչպես Հոնքերն աստվածամոր ...
– Ձե՛, Հայր Տրդատ, էլ ի՞նչ խարեմ,
Կուզեմ կապես ոսկեծամի
Հոնքերի պես քո Այծյամի,–
Ճարտարապետս, գիտեմ, կա-չկա՝
Կապում է կամարն ամեն մի վանքի
Հոնքերի նման իր պերճ աղջկա ...
– Արքա՛, խոսում ես ընդդեմ երկնքի՝
Մի թոնդրակեցի թոնդրոսի նման,
Քրիստոսուրաց մի Սմբատի պես ...
Կոկոն գրկելը մեղք է անսահման ...
Երկրի Հայր՝ երկրի դստերը կուզես ...

Ո՛վ Սմբատ արքա,

Ների՛ր ... մեղա իմ աստրծուն,
Արքա ես, բայց մեղք ես գործում,
Մայրը կընկնի քո ոտն ու ձեռ՝
Մեղք է՝ կասի՝ մանուկ է դեռ,
Մանուկ է դեռ, քո թայր չի.
Գառ է, արծի՛վ, քո թայր չի:
Արքա՛, դու էլ որ մեղք գործես՝
Մեղքերի դուռն ինչպե՞ս գոցես,
Կասեն՝ արքան թոնդրակացավ՝
Գառ տեսնելով՝ առյուծ դարձավ ...
Բայց կոկոնս թե վարդ լինե՛ր՝
Թող արքայիս ցավը տանե՛ր ...»:
Արքան մթնեց, ինչպես մութ ամպ,
Ասաց՝ երթայս խաղաղությամբ,
Երկնքից արծիփն Հավի մոտ իջավ՝
Փռվեցավ Հավիկն, ինչպես Հեղկահավ,
Չուզեց արծվո Հետ սլանալ երկինք,
Հավն Հավի Հետ է լինում երջանիկ ...
Ու դուրս ելավ գլուխ տալով
Մեծ տխրությամբ Տրդատը մեծ,
Սրտում իրավ մղկտալով.

Որ շատ փոքր է աղջիկը խեղճ,
 «- Բախտիս խոփը առավ քարին,
 Ախ, թե վարդս բացված լիներ՝
 Կմայրանար Հայոց գահին,
 Հայ արքաներ պիտի ծներ,
 Ինձ էլ դրախտ պիտի տաներ ...»:
 Տխրեց Տրդատն ու աչերի
 Ամպը՝ գաղտնի արտասպում էր ...
 Երբ դուրս ելավ Տրդատը մեծ,
 Արքան վշտից մի թաս խմեց,-
 - Ես եմ Այծյամի որսկան-վանդակը,
 Իրավ է ասում իմ խեղկատակը.
 «Ահեկ մարմինը մի ջահել մարմնով
 Զուր էլ որ խմե՛ կղատնա գինով,
 Կջահեղանա, ո՞ւր ես, Հայուհիս,
 Հասի՛ր, ժառանգ բեր անժառանգ գահիս:
 Ուր ես, Հայուհիս,
 Զուր ես, Հայուհիս,
 Ջահերս վառող
 Հուր ես Հայուհիս»:
 Ասաց ու գոցեց սև աչքերն արքան՝
 Կուպերով գրկեց այն լույս աղջկան,
 Բայց ինչպես վարդի բույր բերող քամի,
 Թ՛վաց թե՛ լավեց շշուկն Այծյամի,-
 Այծյամն էր, թե ով՝ երգում էր ձորում,
 Ու ձայնը մեղրի նման էր ծորում:-
 - Հազար ու մի վանք ունես,
 Հազար տարվա փառք ունես,
 Անի՛, կյանքդ վերջ չունի,
 Երկնքում էլ վանք ունես:
 Արագածը թիկունքիդ,
 Անի, մեռնեմ երկունքիդ՝
 Ես էլ կգամ գինվորյալ,
 Որ ծով բերեմ չրթունքիդ:
 Վանա ծովդ քեզ բերեմ,
 Քո Սևանի պես բերեմ,
 Հարսանիքիս Տարոնում՝
 Հայաստանը քեզ բերեմ:

Որ ծովանաս ծիծաղով՝
Քեզ կփրկեն աղեղով,
Անի՛, թե մի քար կորցնես՝
Լացս կուլամ Հեղեղով»:

Լսեց, հատաչեց, ամաչեց արքան՝
– Եվ ես եմ ուզում այս սուրբ աղջկա՞ն ...
Ես, որ իմ ձեռքով Անին ծախեցի,
Վայելքիս համար, ինձ վայելեցի,

Բայց ինչ անուշ է ձայնիկն աղջկա,
Կարծես սոխակի բերանից կուգա,
Կարծես երգումն է զինված սոխակի,
Ինչ ձայն, բուրմունքն է վարդ ու մեխակի:

Ես լինեմ արքան և նա՛ ուրիշի՞ն ...
Լավ է՝ օձ դառնա զայիսոնն իմ վեհ՝
Քան թե շլինես իմը երբեկ ...

– Ինչքան լավ կա աշխարհում,
Ինչ կաքավ կա աշխարհում
Արքայինն է լավի հետ
Ինչքան ցավ կա աշխարհում,
Ձէ՛, այս լավիկն էլ թող ցավս տանի,
Եվ էլի հիշեց դրախտը մարմնի.
– Մենության մեջ էլ հեղ ու ամոթխած՝
Այնպես էր լողում, որ կիրքս դողաց,
Իմ արյան ամեն մի կաթիլն, սսես,
Մի ցուլի փոխվեց ու ցուլի փոխված՝
Քիչ մնաց գետը նետվեր ձկան պես ...
Այն օրից հարճս մզկիթ է թվում,
Տաճար է դառնում Այծյամն իմ աչքին,
Այն օրից մարմար մզկիթը փլվում,
Տաճար է տենչում իմ աղոթք հոգին.
Ինչ էլ որ լինի՛ կտիրեմ կույսին,
Բայց մեղքը սրտիս կոկորդն է բռնում...»:
Եվ սպասելով կաթողիկոսին,
(Որ Բյուզանդիայից չէր վերադառնում),
Ուզում էր քավել զաղտնի մեղքը չար,
Կառուցել տալով քավող մի տաճար
Ու դեռ կսպասեր, դեռ դրսից անամպ՝
Տազնապաթարույց մի հանգստությամբ:

Ու ծափ տվեց արքան խելույն,
 Կանչեց Համհարզ Համազասպին.
 - Ամրո՛ց կանչիր Պահլավունուն,
 Ամրոցապահ իմ պարսպին:
 Բայց կաց ... կարծես ինքն է գալիս,
 Քայլող պարիսպ Պահլավունիս,
 Սակայն ... ի՞նչ մուծն աչքերում,-
 Սա, որ լիքն է միշտ խոյանքով,
 Միշտ ազգապահ ավետիքով»:
 Իրավ, եկավ գուժկանի պես
 Չորավարը խրոխտ և Հեզ.
 Մոռացավ գլխի խոնարհումն անգամ,
 Մի ձեռը դրեց սրի դաստակին.
 - Տե՛ր արքա,- ասաց,- ի՞նչ անուն տամ
 Այն սևագլուխ քո իմաստակին:
 Քո գլխի վրով, մեր գլխի վրով
 Ծախել է Անին մի գաղտնագրով»:
 Արքան խելույն գույնը գցեց.
 - Քեզ ո՞վ ասաց ...
 - Այս գիրն արդար:
 Թագավորը թուղթը բացեց,
 Գիտեր գաղտնիքն, էլ ի՞նչ կարդար ...
 Բայց թե ա՛հից մեկ էլ կարդաց՝
 Իբր աչքին չհավատաց,-
 - «Ողջո՛ւյն Բյուզանդից, տեր սպարապետ,
 Կայսեր ողջույն քեզ մեր խաչնդրորից,
 Մեծ խորհուրդ ունի իմ գիրը քեզ Հես,-
 Ինչ է՝ ձեռ քաշենք մեր սար ու ձորից,
 էսօր-էգուց է՝ արարը կգա,
 Արարը չգա՝ սելջուկը Հո կա,
 Պարսիկը կգա իր խլած Վանից,
 Մեզ դուրս կվանն մեր մի բուռ տանից,
 Քանզի Անիից դուրս է մեր երզը,
 Իմ Արշարունին, քո բերդ-Ամբերդը,
 Մեր կալվածքները դուրս են Անիից,
 Դողում է գաղտնի սիրտս այս բանից.

Անին էլ շտանք՝ մեր հողը կառնեն,
Մեր ամրոցների բկից կրոնեն,
Վա՛յ կգա դրսի մեր սար ու ձորին,
Թե Բյուզանդիոնը չկանգնի մեզ տեր...»:
Թե իրավ լինի՝ աչքը կհանեն,
Աչքիդ կայծակող ցավն էլ կտանեն,

Բայց իրավն ասեմ,

- Որ սա մի նսեմ

Հերյուրագիր է իմ աչքին թվում -

Վաղվաղակի է քո սիրտը ցավում,

Տե՛ր սպարապետ, դեռ վաղվաղակի

Մի՛ շամփրե սիրտս, մի՛ տա կրակի ...

- Հապա այս ո՞ւր է՝ չի վերադառնում

Մեր հոգու կանթեղ ամենագետը,-

Թե գաղտնյաց ահը ոտքերն է բռնում,

Խելքի բեր մանուկ մեր թագավորին,-

Ահեկ, բայց խելքով մի մանուկ է դեռ,-

Իմաստությունդ թող որ խստանա,

Խելքի բեր նրան թեկուզ քո ... թրով,

Թող Բյուզանդիոնին Անին խոստանա,

Ունայնակրակ մի գաղտնագրով,

Որ խաչեղբայրը տեր կանգնի խաչիս

Թուրք ու թաթարից մեր ազգը պահե,

Օրհնությունս քեզ, դու թույն ես տալիս,

Քո կուրծքը թող ինքն աստված գրահե,

Խելքի բեր թե ոչ՝ թուրքերը կգան».

- Այս ի՞նչ է Հաշում, - մոնչաց արքան,

Եվ սա չի վախում,

Անին է ծախում,

Արքան է մանուկ՝ աստծուց չի վախում,

Կասկածեց Հսկա սպարապետը

Ու կասկածների ծով ծանրությունից

Կարծես Հոնքերի կամարներն իջան,

Ու ձեռքը վառվեց մորուքի ձյունից՝

Մի պահ կասկածի լույսերը չիջան,

Ու խիղճը շխտեց իր Աստծո ահից,

- Մի՞թե մարդ կրնկնի իր Աստծո գահից ...

Ու խաչակնքեց, արքային նայեց՝

Արքայի ահեղ մեղքից անտեղյակ,-
 Արքայի հայացքն, ինչպես բու, վայեց,
 - Բայց տե՛ր գորավար, բե՞րդ ես, թե՞ հյուզակ,
 Թշնամուս ինչո՞վ պիտի դուրս վանես...
 Հեզնեց թագավորն իր թուր-հավիունուն:
 - Տե՛ր իմ, թե գորաց ոգուց հարցնես՝
 Մեր ոգին բերդ է, վա՛յ մեր թշնամուն:
 Իմ գորքի ոգին բերդ է բյուրասպի,
 Բայց թիմն հյուզակ է, այս է շարաղես,
 Հայոց թիմն հայոց վերքն է անսպի ...
 - Իրավ, անսպի, տեր սպարապետ,
 Ինչ լավ ասացիր,- Հառաչեց արքան,
 Հայոց թիմն հայոց վերքն է, որ այսքան
 Դարեր դառել է վերքն Հայաստանի,
 Այս մի բուռ թվով արքան ի՞նչ աներ...
 Ի՞նչ կտակ, արքան քո ցավը տանի,
 Ինչպե՞ս մի գետով մի ծով դուրս վաներ ...
 Ուրիշ ի՞նչ աներ, ուրիշ ելք չկար ...
 Թե չէ թշնամին ծովի պես կուզար՝
 Թե քո մի բուռն էլ քո արքան վատներ ...
 Ուրիշ ելք չկար, բայց ի՞նչ եմ ասում,-
 (Քիչ մնաց արքան ինքն իրեն մատներ...):
 Իրավ, ազգերի այս խոյ քառսում
 Ի՞նչ աներ մի բուռ հայոց ազգն, ասա,
 Իր թվից դարեր արյուն է հոսում ...
 Հարսնների՞ց պիտի բալասանն հուսա,
 Թե ծնեք ... ծով են ազգերը բազում,
 Մնեք՝ ծովանա գետն հայոց բազկի,
 Որ կուլ չգնա ոչ մի ծով ազգի,-
 Ուրիշ ելք չկար մեր ազգին անօգ»:-
 Զորավարն ապշեց՝ «Այս ի՞նչ է ասում,
 Ի՞նչ ելք, այս ի՞նչ է արել սա արդյոք,
 Կաթողիկոսից ինչո՞ւ չի խոսում ...
 Բայց արքան ճմլեց աչքերը նամետ,
 - Թվով են հաղթել մեզ մեր թշնամիք,
 Զորքն է գորավարն, ով սպարապետ,
 Միայն մեծաթիվ ազգն է անառիկ,
 Մեծաթիվ ազգերն իշխում են հավետ ...

Երբ ահեղասատու մի գույժ է գալիս՝
 Երբ հսկա մի ազգ ինձ ահ է տալիս՝
 Հայոց թմբով է խելքս հաշմանում,-
 Ու չեմ իմանում, թե ինչ եմ անում ...
 Այս վերքով է հայն ընկնում մեղքի մեջ,
 Այս վերքն է դարեր վասակներ ծնում ...
 Վերք, որ անբույժ է ու չունի մի վերջ,-
 Ինչքան էլ Հայոց կուսանք հարսնանան,
 Հայոց քարերն էլ թեկուզ մայրանան,
 Թեկուզ մայրանան սարերն էլ Հայոց՝
 Թեկուզ մեկի տեղ միշտ յոթը ծնեն՝
 Հայոց թիմն էլի կմնա ... վայոց,
 էլ Հայոց մեծերն այժմ ի՞նչ անեն ...
 Բայց կանչել կտամ կաթողիկոսին,
 Թե իրավ լինես՝ թող դատե շղթան,»
 Բայց հավատում եմ իմ հոգու լույսին,
 Նա սուրբ էր, ինչպես իր հողը Գողթման,
 – Չդատես ... Ես իմ թրով կդատեմ ...
 – Տե՛ր սպարապետ, թրերդ շա՞տ են,
 Բյուզանդին պահիր,-գունատվեց արքան,-
 Ի՞նչ միայն Բյուզանդ, թուրքն է խոյական,
 Սելջուկն էլ ահա ինձ ահ էր տալիս,
 Թե Բյուզանդի հետ Անի եմ գալիս ...
 Բյուր ոտխ ունի Հայաստանն իմ խեղճ,
 Մենակ, բայց դարեր գլուխ հանելով,
 Մանուկ Հայաստանն այս դեերի մեջ՝
 Բյուր-հազար թրեր հեռու վանելով՝
 Ապրել է, հայր իմ, ու կապրի անվերջ,-
 Երբ մերը մանուկն ուրացել վախից՝
 Իրեն է փրկել թրի երախից,
 Մանուկ Հայաստանն ապրել է, կապրի,
 Միայն թե մարդը միշտ մնար բարի ...»:
 Ու խուլ հեկեկեկաց արքան մանկան պես,
 Մտքի մեջ դժնի իր մեղքը լալով:
 – Ի՞նչ կա, տե՛ր արքա, այս ի՞նչ եղավ քեզ:
 – Ոչինչ, մի բեկվիր դու ինձ մեղքալով,
 Այս երկու գիշեր այնպես եմ դգում,
 Թե մի կոխվ կա այժմ իմ հոգում:

– Կանչել տուր, տե՛ր իմ, թագուհուն սարից ...
 – Ձէ՛, կնկա բան չէ, որ նրան կանչեմ,-
 Վիշտս հրարուխ կհանն քարից ...
 է, իրավն ասեմ, ես էլ պտուղ չեմ ...
 Հայր իմ, բեկյալ եմ, եկ գնանք որսի:
 – Գնա՛նք, տե՛ր արքա, թե սիրտդ կուզի,
 Դեռ որսանք կյանքը՝ մենք էլ քանի դեռ
 Այն մեծ որսկանի որսը չենք դառել,
 Այն կույր որսկանի, որ ոչ խիղճ ունի,
 Ոչ ժամ-ժամանակ, ոչ շունչ-կենդանի,
 Ոչ աղերսանքի խոսք է հասկանում,
 Ոչ էլ գեթ մի օր հանգիստ է մնում,
 Ոչ կշտանում է իր անթիվ որսից,
 Ոչ ջահելին է խնայում հերսից,
 Ոչ ահելների աղոթքն է լսում,-
 Ահել թե ջահել՝ հավասար որսում,
 Որսում է, որսում ու թե անագան,
 Ոչ արքա գիտե, ոչ էլ շինական,
 Ոչ գութի կտոր ունի սև սրտում,
 Ոչ միշտ ուրախ է, ոչ էլ միշտ տրտում,
 Ոչ թույն, ոչ դավն են գորքերը նրա,
 Ոչ էլ գենք-գրահ
 Ունի իր վրա,-
 Երթանք՝ իր որսը չենք դառել քանի,
 Քանի չենք ընկել երախը նրա՝
 Անտակ երախը անմեռ որսկանի,-
 Որ գիտեմ, մեկ օր մեզ էլ որս կանի...
 Բայց սևազուլիս անզուլսը կույր՝
 Թե ծախած լինի՝ իր գլուխն ինձ տուր ...
 – Իմ գլուխն էլ քեզ՝
 Թե իրավ լինես ...
 – Ախ, աստված չանի,
 Թե իրավ լինի:

1

Դանդաղ ցամաքող աղբյուրների պես,
 Աղբյուրների պես աշնան ցամաքող
 էլ չէին գալիս այն գոռող ու հեղ
 Քարավանները Անին ամոքող,
 Աշխարհն ամոքող այն բյուրարարիք
 Քարավանները մեր Հայաշխարհի:
 Քանզի ցամաքող երակների պես,
 Կամուրջների պես՝ հեղեղից քանդվող՝
 Ուլված հողերով Հայոց աղեկեղ
 Հառաչում էին ճամփերը փակող,-
 Սակայն այս ի՞նչ է իր խուլ զողանջով
 գաղտնի ծափ տալիս...
 Այս ո՞ւմ երկրից է քարավան գալիս ...

2

Ելած Բյուզանդից, ոստանից հունաց, դեպի ոստանը մայր
 Հայաստանի,
 Ուղտ ու ձիերի մի ճոխ քարավան արևից առաջ Հասսավ
 մայր Անի:
 Հայոց նեղն ընկած արքայից կայսրն արքայակնիք կտակն
 առնելով՝
 Այս ողջ քարվանը նվեր էր ճամփել՝ արքայի կոկորդն ամուր
 բռնելով ...
 Ամեն մի ուղտի կուրծքն էր զարդարում ոսկե զանգերի մի
 ողջ դրասանգ,
 Ճերմակ թևերը բացող կարապի նման ծփում էր դրոշը
 ճերմակ:
 Ամեն մի ազգից մի կույս էր բերում, մի հրեշտակ էր բերում...
 արքային,
 Երան, որ կուզեր, որ ծաղկունքը ողջ մի կույս դառնային՝
 իր գիրկը գային:

Առաջին ուղտը՝ նաոն արքայաքայլ, որպես գանձերի գանձն
առած կրծքին՝

Ամենաչքնազ կույսին էր բերում ու ոսկե մի թագ այն կույսի
գրկին:

Նաոի ետևից գայիս էր վեհը՝ կաթողիկոսը, ճերմակ ջորիով:
Աչից քուրձ հագել՝ ծպտել էր ահից՝ երևար ծածկել վշտի
վեղարով:

Քանզի իր մեղքի քարավանն էր այս, մեղք, որ մայրացած
մեղքին արքայի,

Ծախել երեսուն արծաթով Անին՝ վերադառնում էր ողով
ամայի ...

Նրա ետևից սև փիղն էր գայիս, մի արքայաշուք ծիրանի
հագին,-

Մեջքին բերում էր մի այլ գեղուհու, ինչպես սև ամպն էր
բերում լուսնյակին:

Կույան այնքան լափն էր, որ թվում էր, թե լույս հրեշտակ էր սև
փղի վրա՝

Փիղն անգամ կուզեր զլուխն ետ ծռել և անվերջ խմել հայացքը
նրա:

Կույան ուներ բռնած մի ոսկե սինի՝ վրան ազ ու հաց ու սեղմած
կրծքին՝

Երբ Անի հասան՝ ժպտաց ապշահար՝ հրաշք թվացին
պարիսպներն աչքին:-

- Ի՞նչ են,- շշնջաց,- պարիսպներն իմ հոր, գոռ Բյուզանդիոնի
պարիսպները գոռ,

Հայոց պարիսպներն առյուծ են չքնազ, այնինչ գայլեր են
պարիսպներն իմ հոր...

Եվ համբափն հասավ Հայոց արքային, թե մի քարվան է
ճերմակադրոշ,

Եվ թագ է բերում արքայից ընծա, և ազ ու հաց է բերում
անորոշ ...

Քառասուն կույս է բերում քեզ, արքա

Մեկը մարգարիտ, մյուսը՝ ոսկյա,-

Բոլորն էլ ընծա Հայոց արքայից, ողջ քարավանը ընծա է
գահիդ,-

Եվ մագաղաթյա մի հույժ գաղտնագիր՝ կայսրն հղում է միայն
արքայից...

Ու գաղտնի կարդաց գաղտնագիրն արքան և իսկույն գեղնեց

մագաղաթի պես,

– Ողջո՛ւյն իմ որդյակ Հայոց Ամբասին, ողջ Բյուզանդիոնը
ողջունում է քեզ,

Ընկալա կտակդ արքայակներք, քանի կենդան ես՝ կմնաս գահիդ,
Քեզ թագադրեմ արքայից արքա, վայելիր, էլ չեմ սպասի մահիդ:

Քանի կաս՝ քոնն է Անին մեծամայր,
Դու մեծ Բյուզանդիա փոքրիկ խաչեղբայր,
Որ դեռ վայելես աշխարհն աշխարհում՝
Ահա նորից եմ քեզ թագադրում,
Այս կույսերն էլ քեզ,
Քեզ քո Հարճի պես:–

Պարսիկ ազվեսք քո աչքը Հաննել՝
Լոկ մի զմբուխա է քեզ արմաղաննել,
Ես՝ մի ողջ Հարեմ, քոնն են այս՝ իմ լույս
Քառասուն ազգի աղջիկներն այս կույս»:
– Ի՞նչ, Հարեմ պահե՞մ,– ծիծաղեց արքան,–
Ինձ պարսիկ չա՞հ է կայսրը դարձնում,
Կթաղե՞ն մեզքս ծաղիկներն այսբան ...»:
Եվ ահա կանչեց կաթողիկոսին,
Մինչև ուշ զիշեր խոսեցին վեճով,
– Ձերևաս, տե՛ր իմ, քո ... բարբաբոսին՝
Ձերևաս երբեք՝ քո ծախված խղճով՝

Իմ Պահլավունուն, քանդի բացել է գաղտնիքդ նրան
Քո ծպտյալ ծառան, թաքնվիր, կամ թե չբվիր քավարան ...

– Բացե՛ղ է, ասիր, իմ երկնաթաքույց գաղտնիքը մթին:

– Հրամայում եմ՝ չերևաս իմ սուրբ սպարապետին:

Ահա քո բերած քո կայսեր ոսկի քարափանն էլ քեզ,

Թաքնվիր առայժմ, կատաղած է նա երժան ծովի պես,

Թաքնվիր մահից, մինչև ծնրադիր քո մեղքը քավես ...

– էլ ե՞րբ, տեր արքա, կտա՞կ ետ կտա, որ էլ չզգավես:

– Տա թե չտա, ինձ Հավատա,

Իմ Հավունին քեզ մահ կտա,

Նա, որ սպանեց կայսեր գեսպանին,

Քեզ չի խնայի, ծախել ես Անին.

– Դու ես ծախել ...

– Լոխ՛ր, շնահայր ...

Զբվիր գայրույթից իմ առյուծաղայր,

Իմ մեղքը ծնվեց քո զժնյա մեղքից.

Ներս խուժեց մեղքդ իմ սրտի ճեղքից,
 ճեղք, որ բացվել էր Հայոց մեծ ազգիս
 Թվի փոքրությունք, վերքով Հեք բազկիս
 Որ ձեռ չի քաշում դավով իմ գահից ...
 – Քո իմաստությունք, արքա իմաստուն:
 – Լո՛ի՛ր, շնահայր, էլ Հայր չես ինձ դուն ...
 Ով արծաթաբեր, ընչաքաղց աղվես,
 Աղվեսաղորոշմ պիտի խարանավես,
 Ջուր վերադարձար, ինչո՞վ ես պակաս
 Այն Սենեքերիմ քո Արծրունին,
 – Տե՛ր արքա, աշխարհն ըմպիր քանի կաս՝
 Ահա քեզ ընծա քառասուն Այծյամ՝
 Թխածամ, աչեղ, մարմնեղ, ոսկեծամ,
 Մեկն Հելլենուհի, մյուսն Հեղկուհի,
 Մեկն արարուհի, մեկը վիրուհի,-
 Մեկը Հրեշտակ, մեկն աստվածուհի,
 Մեկը կապուտակ, մեկը սևորակ,
 Մեկը մանանա, մյուսն օշարակ,
 Մի մեղվիդ Համար քառասուն ծաղիկ,
 Ի՞նչ պիտի տանես կյանքով անցողիկ,
 Մեղք-դառնությունդ դեղահատի պես
 Քաղցր կուլ կերթա կույսերով այս Հեզ ...
 Կուլ տուր, մի վախիր, Հոնքդ մի կախիր ...»:
 Բայց արքան միջնեց նոր շիկնող մեղքով,
 – Ինչպե՞ս ետ խլեմ իմ թուղթն ... ո՞ւմ ձեռքով:
 – Վայելքի ձեռքով, վայելիր, արքա,
 Ջուր ես փռմանում, մի ապաշավիր,
 Աշխարհակործան գորքերով կգա,
 Իր գորքը ծով է, վայելքով քավիր,
 Իմ աչքը վկա՝ ծով է իր գորքը ...
 Կոխիր ու անցիր իմ ... մեղքի գորգը ...
 Ի՞նչ մեղք, չեմ ծախել, խարել եմ կայսրին
 մի պատառ թղթով.
 Ինչպես մահմեղը իր ոհմակ ազգին խարեց զբախտով,
 Բայց քեզ չեմ կարող, չեմ կարող խարել,
 Ձեռ քաշե, արքա, քո թուխ-վայրենուց,
 Ձի կարող նա իմ բաժակը թափել՝
 Կյանքիս բաժակը՝ իմ արյան գինուց,

Իմաստուն եղիր, ողորմած արքա
Քեզ էլ ողորմա, ոչ թե ամենքին,
Թե զա Բյուզանդը՝ ևս ուզես՝ կգա,
Ի՞նչ թուղթ, աչքակապ ամպ է իր աչքին,
Թե զա ... էլ ինչո՞վ քո ցավը տանեն,
Երևք բյուր գորքդ գետ է ծովի դեմ,
Ծովի դեմ ջուր է Հույսը քո քաղկի
Մեր խաչեղբայրն է Հույսը մեր ազգի,
Քրիստոնյա է նա էլ մեզ նման,
Մենք սահմանավոր, նա միշտ անսահման
Անին էլ շանին - մեր Հողը կաննի,
Իմ կալվածքները դրսում են, արքա,
Արշարունիքիս բկից կրոնի.

Քո Հայ գետի դեմ Հույն ծովով կգա:

Ձորքով կգա բյուրարագում,

Յոթը բյուր է թուր տեղավոր,

Ութը բյուր է վերտավորը,

Յոթը բյուր է նիզակավոր՝

Ութը բյուր է բերդավորը.

Յոթը բյուր է ազատանին,

Ութը բյուր է վաղրեորը,

Հազար բյուր են՝ կուտն Անին,

Հետն էլ կգա փղավորը,

Մահ կրեբեն Հայաստանին

Կասի՝ դու ևս մեղավորը:

- Իմացա, Հայր իմ, էլ բավ է, լո՛իր,

Մեջքիս Մասիսը էլի մի ծոփը...

- Բայց խաչեղբայրս անհավատը չէ,

Թուրք-պարսիկը չէ, որ ազգը ջնջն ...

Կջնջն, թե քո թուղթը ևս ուզես ...

- Ջրվի՛ր, ասի, էլ իմը չես ...

Թեկուզ Հազար ապաշավել՝

Այս ծով մեղքը ինչպե՞ս քափել.

Սձ դարձրիր դու իմ լորտուն ...

Բայց գալիս է իմ Հավիունին,

Գլուխդ առ, չքվիր իսկույն,

Ջրվիր, ինչպես Վասակ Սյունին

Մեծ Վարդանից անազորույն»:

– Իրավ, անխնայ է քո բարբարոսը,-
 Ասաց ահարեկ կաթողիկոսը,
 Նրա ահից էր, որ չէի գալիս՝
 Դե-կայսեր մոտ էլ կարոտդ լալիս,
 Որ չէի գալիս՝ ահից էր նրա
 Բայց քեզ չեն փրկի իր զենքն ու զբաճ ...
 Եվ Անին թողած ահից մշուշվեց,
 Իր կալվածքների խորքերը քաշվեց,
 Թողած արքային, որ ապաշավում՝
 Ջղջման աղոթքով իմ մեղքն էր քավում,
 Մի աչքը դուռը, մի աչքը սրտին՝
 Ահով կսպասեր սպարապետին,
 Երբ ձեռն առած թուր-հավուսին,
 Պալատ մտավ Պահլավունին
 Եվ հոր նման, առանց ահի,
 Ուղիղ մտավ խուցն արքայի,
 – Բարի լինի գիշերն, ասավ:
 – Հա՛յր իմ, իրավ, բարին հասավ.
 Որսի էինք երբ գնացել,
 Մեր որսկանը, Բյուզանդը չար,
 Մեր սահմանին չի մնացել:
 – Ի՞նչ, խուժե՞լ է դեն ապիկար:
 – Ձէ, ետ է քաշվել, չքվել սահմանից:
 – Իրա՞վ,- զարմացավ զորավարն հսկա,-
 Ասել է քաշվեց ամպն Հայաստանից ...
 – Քաշվեց ու դաշնեց, որ էլ ետ չգա.
 Քաշվեց Բյուզանդի զորքը տարորեն,
 Ջրվեց խաչեղբայր կոչյալն անօրեն:
 – Յնծում եմ, տե՛ր իմ, օրհնյալ լինես դու,
 Բայց թե՛ իրավ է՝ թող ազգն էլ ցնծա:-
 – Կցնծա... Հասավ դարը Հայ մարդու,
 Բայց նա, որ մահ էր բերում ինձ ընծա,
 Նա, որ ցնորյալ՝ ուզում էր պոկել
 Ողջ Հայոց լեզուն Հայոց բերանից,
 Նա հիմի կուզե իմ վերքն ամօքել՝
 Քաշելով շան թաթն առյուծի բնից՝
 Այնպես ետ քաշվեց, որ մեկ էլ չգա ...»
 – Բայց ի՞նչ հրաշքով ետ քաշվեց, արքա:

– Հրաշքն Հարցրրու Հայոց բղէշխից,
Մեկ էլ, ասում է, ելավ ու գնաց ...
Բյուզանդն Հողմի պես եկավ իր Հողից,
եկավ, փրփրեց, բայց մնաց-մնաց՝
Հողմի պես եկածն Հովի պես գնաց:
եկավ ծովի պես, Հովի պես չվեց՝
Ասեա իր լացող մորից կանչբվեց,
Ասեա Հրդեհ էր ընկել իր երկրում:
– Բայց ո՞ւր է՝ քամին մոխիր չի բերում,
էլի ապշանքով Հսկան Հարցրեց,
Արքային վանդակ գցեց վերբաստին,
Արքան Հսկայից աչքերը փախցրեց ...
– Քաշվեց, բայց վերքը թողեց իմ սրտին:
– Ի՞նչ վերք, տեր արքա,– Հարցրեց Հսկան:
– Ուրիշ բան չկա,
Վիշտ մի ... աղջկա,
– Ի՞նչ աղջիկ, սակայն:
– Որ ժառանգ ծնի ...

Անժառանգ դշխոս ինձ կկործանի ...
Հարճս պարսկուհի, թագուհի՜ չրեր ...
Աչքս վրան է Տրդատիս դստեր:
– Մեզք է, տե՛ր արքա...
– Դե լավ, եկ խմենք,–

Որ դեր քաշվեց, եկ գավեր քամենք,
Ծով պիտի լայինք՝ թե ետ չքաշվեր՝
Քառասուն տարվա Հարկը թե Հաշվեր ...
Քաշվեց, օրհնություն
Հայոց Աստրծուն»:

Եվ արքան ինքը լցրեց իր գինին,
Մի աչքում մեղքը, մի աչքում Անին՝
Ոմեց, որ խեղդե մեղքը խոլական,
Իր գաղտնի մեղքը, թեկուզ մի վայրկյան,
Թեկուզ մի պահիկ, գեթ մի ակնթարթ,–
(Չէ՞ որ արքան էլ մարդ է, մարդ է մարդ ...),
– Ոմիր, թող ապրի իմ Թուր-Հավլունին:
– Թող արքան ապրի, որ ապրի Անին՝
Վերջին ամբողջ իմ ու քո Հույսի,
Տենչը խաշեղրայր այն բարբարոսի ...

Ասաց Հավյունին և ուզեց քամել
 Ողջ գինին, որպես արյունը շարյաց.
 – Մերը չա՞տ քաղցր է, որ կուզեն խմել
 Թրաքերանով անհավատ արյաց,
 Ու թրաքերախ Բյուզանդի խաշով...
 Ասաց ու խմեց գինին հառաչով,
 Բերանը սրբեց, աստված իմ, ասավ,
 Այս անգամ, լավ է, արյուն չտեսավ՝
 Միայն այս անգամ՝ սուրն Հայաստանի ...
 Ու խաշակներեց Հսկան ծերունի:
 – Բայց ի՞նչ Հրաշքով բարության փոխվեց
 Ձար անգթությունն իր քյուրածանիք,
 Նա, որ սահմանիդ այնպես ամբոխվեց,
 Ինչպես դժոխքի մի ժանտ Հարսանիք ...
 – Այժմ էլ սուգի մեջ ընկավ Հրաշքով,
 Հա՛յր սպարապետ, – չքմեղեց արքան,
 Հրաշքին նայիր մեր Աստծու աչքով՝
 Հրաշքն Հոների զորքն է խղական,
 Հրաշքն Հոներն են, վրա են տալու ...
 Իր ու մեր Աստծուց վախեցած այնքան,
 Որ սիրտ չի անի նորից ետ գալու,
 Գուցե խուժել են սև Հոներն արդեն,
 Հոնաց արյամբ է նա հազենալու,
 Իմ Աստվածն արավ, որ իրար մորթեն,
 Բաց թողնեն կոկորդն իմ Հայաստանի,
 Իմ ու քո կոկորդն ու թող Հորդանա՝
 Հոնաց արնագետն՝ Հոնաց զորք տանի ...
 Որ Հայոց արյունն Հայոց մեջ մնա,
 – Ամեն, տեր արքա:
 – Ամենքս Հայրենուն ...
 Այս անգամ օրհնենք Հոնաց վայրենուն,
 Քաշվեց դարավոր քաշելիքն Հայոց,
 Ազատ չունչ քաշեց սահմանն իմ Տայոց:
 – Բայց ո՞ւր է, ներիր, ո՞ւր է, տե՛ր արքա,
 Հոն շեփորից էլ մի շշուկ չկա ...
 Իրավ, տե՛ր արքա,
 Այստեղ բան մի կա,
 Զլինի՞ չարը մեզ քուն է դնում

Եվ մեր Համբուրած իր խաչն է զինու՛մ,
 Հոռմի բուրվառն Հեղու՛մ վառողով,
 Որ Հանկարծակի Հարձակվի շուտով:–
 Մեր ուժն Հոտոտեց մեր սահմաններից՝
 Քաշվեց, որ զինվի ավել–առավել,
 Որ ետ գա, տեր իմ, ետ կգա նորից,–
 Կոահող միտքս զեռ շի պատավել՝
 Թե Գետադարձը չի բացել ճամփան,
 Անին կտակած գրով իր անրան՝
 Արդեն մեզ Հայտնի իր գաղտնագրով,
 Որով ... նահանջեց Բյուզանդը սիրով,–
 Այս ետ քաշվելը դավ է սպառնում ...
 – էլ ի՞նչ ես, Հայր իմ, կոկորդս բռնում,
 Նա թողեց, Հիմի դո՞ւ կուզես բռնել,
 Ոչինչ էլ չկա, մեր բախտը վկա,
 Բյուզանդի Հաշիֆն Հոններն են խառնել,
 Ելման ծովի պես խուժել են նորա,
 Համբափն այսպես է ինձ սուրհանդակվել,–
 Հոնների արքան Բյուզանդ է ուզում,
 Ինչպես Բյուզանդն էր Անին երազում,–
 Ի՞նչ երազ, երբ որ գալիս էր զորքով,
 Եվ Հիմա Հոններն իրենն են ուզում ...
 էլ ի՞նչ ես փնտրում Հրաշքն ապշանքով,
 Թե՞ կոխվ կուզես, Հայր իմ զորապանծ,
 էլ ի՞նչ ես Հարցնում, օրհնիր, որ գնաց ...
 Կենացդ ... բերդ ես դու իմ ամրոցին,
 Հայոց ես ... վաթսուն վերքերդ վկա,
 Արդար էր զարկդ անարդար օձին,
 Եվ տես՝ Բյուզանդի տրտունջն էլ չկա,
 Որ սպանեցիր կայսեր ... զեսպանին:
 – Ի՞նչ կայսր, տեր իմ, Հայասպան ասա,
 Երասանեցի ապերասանին,
 Որ զեթ իր թուղթը իմ սրին անսա:
 – Կանսա ... էլ նոր գույժ չի սուրհանդակվի,
 Հայաստան բերող ճամփեն կփակվի
 Մեռյալ զեսպանիդ բերանի նման,–
 Դալարի ձեռքդ,– ծիծաղեց արքան,
 Թող ձագեր բերե քո այս մատանին ...

Աչքերը քաջից փախցրեց, սակայն:
 ... Ինչպես գողութիւնն արած պատանին
 Ձի կարող նայել հոր աչքերի մեջ,-
 Այնպես էլ արքան իր աչքերը մութ՝
 Սպարապետից փախցնում էր անվերջ,
 Քանզի աչքերը ճիշտ են, լեզուն՝ սուտ ...
 Բայց հսկան մի շար քան էր կռահում
 Այս հանկարծակի ետ ընկրկումից:
 - Ձլինի՞, իրավ, մի քան է պահում,
 Շփոթվում լեզուն՝ ինչ-որ հսկումից՝
 Լեզուն գոց սրտի դուռը չի բացում,
 Ինչ-որ գաղտնիքի դռներն է գոցում,-
 Որ մեջ է գցում Այծյամ աղջկան ...
 Ձէ՛, ժանտ Բյուզանդիոնն անմիտ չէր այնքան,
 Որ ինչ-որ խաղի համար գորք հաներ,
 Որ թեկուզ մուկ ու կատվի խաղ չաներ ...
 Դեռ չհագեցած՝ նա ետ չէր քաշվի,
 Դեռ ետ չէր շվի իր ահեղ զորքով,
 Մովի պես եկածն արյան ծարավի,
 Մարավ չէր քաշվի, չքվի ... հրաչքով:
 Ի՞նչ հրաչք, դավ կա,
 Այն քանը վկա,
 Որ հայրենիքի բախտը գուշակում՝
 Կաթողիկոսին չի նշավակում
 Այս աստվածաբախն ամենակարող,
 Ի՞նչ կարող ... ոսկե գահին բուռ մի հող»:
 Այսպես մտածեց ու նոր կասկածեց,
 Ու խոր կասկածեց հսկան իմաստուն.
 - Ձլինի՞ վախն է խելքը գողացել՝
 Հանել է չավդից սարսափն այս մարդուն,
 Ձլինի՞ սա է ճամփեքը բացել՝
 Ջրվումի ճամփեն, Ի՞նչ դավ է արդյոք,
 Թե՞ ցավը դափն է կաթողիկոսի,
 Հապա ինչո՞ւ է հանկարծ ծանրահող
 Հառաչում է ... իրր կարոտով կույսի:
 Ի՞նչ կույս ... թե ուզե աներ անունով
 Մեծ Տրդատին էլ կղարձնեի գինով,
 Թագուհուն խոսքով խելքից կհանի,

Թագավորական մի հրամանով
Հազար կույս Այծյամ գիրկը կտանի ...
Բայց աչքերն ինձնից Հանկարծ փախցրնում՝
Հոնքերն ինչո՞ւ է սև ամպ դարձրնում.
Իմ դեմ այսպես չի՛ եղել երբևէ,
Միշտ իմ արքան էր, միշտ գոռոզ ու վեհ՝:
Ու բեկվեց, մեղքի հոտն առած հսկան,
Մթազնեց հսկան, բայց կրկնեց արքան,
– Աստրծո մատը խառն է, կերևի,
Որ հոնքերն իրավ Բյուզանդն են ուզում.
Քաշվեց, որ հոնք Հանկարծ չդավի ...
Բայց դու ինչո՞ւ չես դորքիս թիվն ասում,
էլ ինչո՞ւ էի կանչել գիշերով.
Քո մատանին էլ երեկ քեզ տվի,
Որ վարդով գայիր, ոչ թե փշերով:
Ինձ տուր մշտարաց վերքն Հայոց թվի,-
Թեկուզ պարզած իր երկնքով
Բյուզանդն ամպ է սև կայծակի,
Հանկարծահաս գոռ ու դորքով
Կարող է զա Հանկարծակի:
Իրավ ես դու ...
Բայց թիվս տուր,-
Քանի՞ բյուր է Հայ-տեղավոր՝
Նիզակավոր, սակրավորը,
Քանի՞ բյուր է կորտակավոր՝
Աղեղնավոր-վաղրավորը,
Քանի՞ բյուր է Վերի Անին,
Քանի՞ բյուր է Զորի Անին,
է՞ր չես ասում թիվն իմ գորաց,
Ախ, թե՞ քո էլ Հույսն է կորած ...
– էլ ի՞նչ ասեմ, ով տեր արքա,
Երբ դորքիս դեմ էլ զորք չկա,
Կամ ի՞նչ Այծյամ, էլ ի՞նչ աղջիկ,
Քանի ճամփիս Բյուզանդը չիք՝
Հրամայիր՝ իմ ձին Հեծնեմ,
Երեք բյուրով Արազն անցնեմ,
Կտրեմ շղթան Հայաստանի,
Հայոց երազ Արազն առնեմ

Ախուրյանիդ ջրին խառնեմ,
 Ծով դարձրնեմ,
 Ետ վերցրնեմ
 Գեթ Մասիսը, Գվինը գեթ,
 Վանա ծովի ու Վանի Հետ,
 Վասպուրականն ու Ռստանը,
 Անի բերեմ Հայաստանը:
 Հրամայիր, աշխարհասաստ,
 Իմ զորքերն են կազմ ու պատրաստ,
 Որ գինու տեղ արյուն քամեն»:
 – Քիչ են, թեկուզ երկաթ ծամեն ...
 Քիչ են, ազգ չեն, – զոռաց արքան,
 Ռսոխն ունի Հազար այդքան,
 էլ ես ինչպե՞ս ... Բայց թե՛ լավ, լավ,
 Սրտիս գետը էլի ելավ...
 Քիչ ենք ... կամ թե ... լավ չեն Հաշվել,
 էլ ի՞նչ կոխվ, շատ ենք մաշվել...
 Մեկ էլ Հաշվիր քո իսկ աչքով, –
 Ետ չեն գնա միշտ Հրաչքով, –
 Հայր իմ, Հսօր, էգուց չգան՝
 Ինձ ու քեզնից Հետո կգան,
 Ինձնից Հետո կգան, գիտեմ,
 էլ առավել դառն ու դժխեմ,
 էլ առավել ահեղագոր,
 Կգան ... այս է իմ վիշտն այսօր:
 Ամբասպարիսպ Անին կառնեն,
 Կառնեն, Հայր իմ, պար կրոնեն
 Իմ անխոյալ շիրմի վրա ...
 – Ինչո՞ւ, որդիս, ախր ի՞նչ կա ...
 – Ինչուն վաղը, էգուց-էլօր ...
 Ամբացրու բերդն ամեն օր՝
 է՛լ ավելի ամբացրու,
 Ամբացրու Անին իմ Հոր,
 է՛լ ահալի ամբացրու ...
 Ձինն զորքերն իմ Հոր աչքով,
 Անվերջ գինե՛, գինե՛, գինե՛,
 Ծով դարձրու գետն Հրաչքով,
 Որ դեն Անի ոտք չդնե:

Թե ծով լինե՛ր գետն իմ ազգի՛
 Մեղք չէ՛ր գրե՛ դողն իմ քաղկի ...
 – Ի՞նչ մեղք, ախր:
 – Մեղք չեմ ասում,
 Մարդ չգիտե ինչ է խոսում,
 Երբ գիտե, որ չարք չքվեց,
 Երբ խնդության մեջ է այս մեծ,
 Այն էլ այսքան համազգային
 Մի խնդություն, այն էլ հային ...
 Որ միշտ դարեր վիշտ է տեսել,
 Հա՛, ի՞նչ էի ուզում ասել՝
 Լավ ես ասել, իմ Հավիտենի,
 Պաշտ Հեջ է, թե թուր չունի,
 Թեկուզ մեռած սուրբի վրա
 Պիտի լինի գեներ ու գրահ՝
 Թե չէ սուրբն էլ կմոռացվի,-
 Շիրմաքարն էլ կգողացվի...
 Բայց տես՝ թուր էր խաչն այս անգամ,
 Որ ետ քաշվել տվեց շարին,-
 Այն էլ այսպես, առանց արյան,
 Մեռնեմ խաչիս մոր աչքերին»:
 Ասաց արքան
 Ու մի վայրկյան
 Գոցեց աչքերն իր մեղավոր,
 Մեղձ աչքերին Աստվածամոր:
 Ու խոսեց զղջման,
 Ազոթքի նման,
 – Թող իմ Աստրծուց շարն էլ դարդանդի,
 Զբվեցավ զայում գորբը Բյուզանդի,
 Հանց, շարն էանց, էանց անարյուն,
 Ու ես երգվում եմ, որ Հենց այս գարուն
 Հիմերբր գցեմ՝
 Մի վանք կառուցեմ,
 Ինձնից Հիշատակ
 Իմ Հայրենիքին,
 Չարխափան մի վանք
 Հայոց ամենքին,-
 Վանք մի Հայրենի՛

Ի սեր այն բանի,
 Որ գեթ Անիից դեն Հեռու վանվեց,
 Ուաշեղոր սուրբ խաչով խափանվեց ...
 Ու ծունկի իջավ արքան ծանրահե
 Իր Աստվածամոր պատկերի առջև,
 (Սրտի սրտի մեջ շշուկով զզջման...)
 Կուսանոց մտնող մի կույսի նման
 Ձեռքերն ափ ափի՝
 Նման սարսափի՝
 – Երգվում եմ, – ասաց, – իմ Հոգու լույսով,
 Կառուցել տաճար մի յոթնակամար,
 Կառուցել ամենն իմ ծախս ու մխտով, –
 – Ինչո՞ւ, տեր արքա, էլ ի՞նչ նոր տաճար.
 – Իմ ... Հորս ոգու փրկության համար ...

3

Ու վեր ելավ նա կրկին
 Կանչեց Համհարզ իր Հայկին,
 Եկավ Հայկը ծանր ու մեծ,
 Ձեռքը կրծքին՝ խոնարհվեց,
 Ինքը մանուկ նորարեղ,
 Ուսին հսկա մի աղեղ,
 Հայկ նահապետ Հայկի պես,
 Թուխ աչքերով, Հաղթ ու Հեզ,
 Հաստարազուկ, լայնալանջ,
 Մի թիկնապահ աննահանջ,
 Ներսում Հազիվ Հավ մի Հեզ,
 Դրսում՝ արծիվ սրատես,
 Համզոյի պես, մշտաքաջ,
 Արծրվաքիթ, արծվականչ:
 – Ապրած կենաս միշտ գահին, –
 Ուու շշնջաց արքային, –
 Կուզե՞ս, արծվի կաթ բերեմ ...
 – Ձէ՛, թող Հոգիդ Համբուրեմ,
 Կանչի՛ր Տրդատ վարպետին,
 Ճարտարապետ Տրդատին,
 Ասա՛ արքան կկանչե,
 Ձէ՛, այն բանի համար չէ, –

(Ինքը գիտե ինչ բանի,-
 Ասա մտքից թող հանի ...):
 Ասա թող գա՝ այս անգամ
 Մի վանք պիտի շինել տամ՝
 Մայր տաճարից մեր շքեղ
 էլ ավելի փառահեղ):
 Ու էլի լցրեց արքան իր գինին,
 էլի խմեցին հայր ու որդու պես,
 Բայց էլ չէր հարբում հեզ Պահլավունին,
 Հաղթում էր գինուն կասկածը կարծես ...
 – Թող ի նշան այս իմ ուխտի՝
 Շողա հանճարն իր զմրուխտի
 Մի թագարժան զոհարի պես,
 Մի վանք շինե հոյեղ ու հեզ:
 Յոթնակամար
 Մի նոր տաճար,
 Որ աղոթքով անհիշաչար,
 Պատարագով իր խնկավետ
 Իմ լավ գործն էլ հիշվի հավետ:
 Լավն օրհնանքով...
 Վատն անեծքով,-
 (Մտքում ասաց՝ «ի սեր վանքիս՝
 Տե՛ր, փրկելիք գոնե հոգիս ...»):
 Ասա՝ ինչքան շնորհք ունես՝
 Ողջ հանճարիդ հանքը ոսկյա
 Վանքի վրա պիտի թափես,
 Գմբեթն, ասա, քո աղջկա
 Գլխից սիրուն պիտի կապես ...
 Կամարները - հոնքերն հիշես՝
 Հոնքերից նուրբ պիտի քաշես:
 Մեղա, ով տեր, այս ի՞նչ ասի,-
 Ու ծիծաղեց արքան գինով,-
 – Ասա՝ ավերն Հոռմոսի
 Վերաշինիք իմ անունով:
 Կամարները կապես պիտի
 Հոնքերի պես աստվածամոր,
 Սյուները - միշտ կանգնած ոտի՝
 Զորքի նման իմ գորավոր:

Եվ խոյակներ կրանդակես,
 Եվ այծյամներ ճակատ-քարին,
 Այնպես, որ քո հոգին փրկես,
 Որ ... մորթեցիր այծյամներին ...
 Թե չէ - կյանքում հույս մի հուսա,
 Այն էլ ասա այս ամենով,-
 Լավ, ես կասեմ, դու մի ասա»:
 Ու մեղմ շիկնեց արքան գինով:
 - Միայն ասա թող դա՝ փնտրենք
 Վանքիս տեղը մեկտեղ ընտրենք,-
 Ախուրյանիս ձորում կուզեմ
 Հիմնել ուխտիս վանքը վսեմ,
 Քանզի ձորը մի վիթխարի
 Մատանի է, առանց քարի,
 Վանքս լինի մատանուն քար,-
 Ի՞նչ ես ասում, տե՛ր զորավար:
 - Տե՛ր իմ, ուր էլ որ կառուցես՝
 (Մտքում ասաց՝ չի փրկի քեզ՝
 Թե լորտու չէ, այլ՝ թե օձի
 Ջազ է շշուկն իմ կասկածի...),
 Տրդատն ուր էլ որ կառուցի՝
 Քո վանքն՝ ինքը Աստված կօծի...»:

4

Երբ դուրս ելան Հայկն ու Հսկան,
 Գինու տիղմից ելավ արքան,
 Ելավ քիչ-քիչ, բայց բայլ առ բայլ
 Միտքն ավելի մթնեց մոայլ
 Ու մոմը վառեց,
 Ինքը մոայլվեց,-
 - Չլինի՞ Հսկան մի բան կոահեց.
 Շանթի պես անցավ արքայի մտքով,-
 Չէ՛, լեզուս մեղքս ամուր զրահեց,
 Կրակն էլ անցա իմ բորիկ ոտքով»:
 Բայց ահա զարթնեց որտեղից-որտեղ՝
 Լացող մանկան պես իր խիղճը քնած,
 - Երանի՛, ով դեռ մանուկ է անմեղ...
 Հառաչեց խիղճը ի սեր Հայրենյաց.

Եվ ինքնազատի գութով վերստին
 Զգաց իր մեղքի մեծությունն ահեղ,
 Ամպեց, կայծակեց զգջումն իր սրտին,
 Ամաչեց իր թուր իշխանից անմեղ՝
 Հայրենազանն իր Պաշտպանուց,
 Վաթսուն վերքանի իր թուր-Հավյունուց,
 – Ես երկրին մի օձ, նա՛ երկրին ամբողջ ...
 Հառաչեց արքան ու խաչակնքեց, –
 Իր գործած սև մեղքն, ինչպես մի սև օձ,
 Փաթաթովեց սրտին ու սիրտը շոքեց
 Ընդդեմ իր մեղքի՝
 Չոքեց աղոթքի,
 Բայց այս աղոթքն էլ սիրտը չամոքեց,
 Ուզեց վեր թռչել՝
 Հարճին ներս կանչել՝
 Կնոջ դավի ծով սրտիկը պոկել
 Ծուն ու գայլերի երախը ձգել, –
 – Որ սիրտս այսպես դժոխափոխեց,
 Խլեց անուշ երգն իմ խղճի տավղից,
 Գրել տվեց թուղթն, իմ Հույսը թաղեց,
 Հանելով սիրտս Հայրենաշավղից ...
 Ու բողբոջում էր զգջումը վսեմ,
 – Այստեղ թաքցրի, այնտեղ ի՞նչ ասեմ,
 Այնտեղ, երկնքում, երբ ես էլ գնամ, –
 Ու ծունկի իջավ Հույսով արնաքամ
 Հեզ Աստվածամոր պատկերի առջև,
 – Մեղքերի մեղքն է իմ գործածը սև,
 Ոչ եղբոր դեմ եմ գաղտնասուր ելել,
 Ոչ սուր լվացել եղբոր արյունով, –
 Ոչ Հորս թագն եմ իր արնով խլել,
 Ոչ Հայր սպանել գաՀատեննչ քենով,
 Ոչ թաթախված է կնոջ արյան մեջ,
 Եղևոնասև թուրն իմ այս սև մեղքի,
 Ոչ խանդ ու սիրո տանջանքն է ցվերջ
 Իմ ձեռքով խլել կյանքը մի ծաղկի ...
 Ոչ թունավորել բաժակն իմ եղբոր,
 Ոչ զինի դարձրել արյունը Հորտի,
 Ոչ խելագար եմ այրել խենթ մի օր,

Ոչ Հայր եմ մորթել ու ոչ էլ որդի,
Ոչ Հորեղբորից իմ գահն եմ շորթել,
Ոչ գյուղ թալանել գիշերվա գորքով,
Ոչ վանք եմ այրել, ոչ մայր եմ մորթել,
Ոչ Աստծուս դեմ եմ ելել թոնդրակով ...
Այս ամենն ի մի՝ ծով մեղքիս առաջ,
Մեղքերի մեղքն է իմ գործածը սև,
Հայրենադավ եմ Հայրենահատաչ,-
Ինձ քիչ է խարանն աղվեսադրոշմ,
Անին եմ ծախել, ազգն եմ վաճառել»:
Ու Տիրամորը իր Հայացքն Հառել՝
Խուլ շշնջում էր՝ «Ո՛վ Աստվածամայր,
Մի՞թե գթություն չունես ինձ Համար:
Մի՞թե փրկություն
Ձկա իմ հոգուն ...»:

- Ձկա .. թվաց, թե մոմի շշուկով
Բացվեցին շուրթերն Հեզ Աստվածամոր,-
Ձկա, չես թաղվի Հայրենաշուքով,
Ծնաշուք շիրիմ կունենաս, անշուշտ:
Քեզ ո՞վ կների, ո՞վ արյունոտշտ,
Քո ի՞նչն է այժմ արքայավայել ...
Եվ Հանգավ մոմը գոցվող աչքի պես,
Իր վրա, թվաց, չի ուզում նայել
Իր Աստվածամայրն Համբ ու խոտվյալ:
- Մեղա՛ ... խարվեցա՛ կնոջով թովյալ ...
Եվ մոմը վառեց նա լալահատաչ՝
Հեզ Աստվածամոր պատկերի առաջ,
Բայց մոմն այս անգամ լեզու էր Հանում,
Թվաց, լեզու էր Հանում իր վրա,-
Թե՞ Տիրամայրն էր Համբ դայրանում,
Մոմի բոցն հրե լեզուն էր նրա,
Խայթել է ուզում իր բոցե լեզվով՝
Իր բոցեղ լեզվով օձեղ արքային,
Որ Անին ծախեց Հայրենադավով,
Եվ դեռ ... փրկվել է ուզում իր գահին,
Վայելել Հարեմն արքայակցանքով,
Գաղտնի Հարեմը կայսեր կույսերի,
Քառասուն կույսի մարմնատուփանքով,-

Լարելի դեռ աղեղն իր եղկ հույսերի
 Հեզ Այծյամների բախտի ճամփերին ...
 Եվ մեղանշյալը կաղոթներ կրկին,
 Մոմն Աստվածամոր աչքերի տեղակ
 Թափում էր Հալվող արցունքը շողակ,
 Լալիս էր մոր պես, կոծում շարատանջ,
 Ողբում, որ Հայոց արքաները քաջ,
 Հայոց առյուծներն իրենց թագը վես
 Թողեցին այս եղկ առյուծի գլխին,
 Հայ Բագրատունիք խոլական ու Հեզ:
 – Ի՞նչ պատասխանեմ անմիտ ամբոխին,
 Ամբոխն ի՞նչ... Աստծուս ի՞նչ պատասխանեմ,
 Բանտված Հայաստան, մայր իմ խաչեցյալ,
 էլ ինչպե՞ս այժմ քո ցավը տանեմ ...
 Դժոխքն էլ նետես ինձ՝ քիչ է դարձյալ ...
 Եվ մոմի արցունք կայլակներն էին
 Ընկնում աչքերից Հեզ Աստվածամոր,
 Այդպես էր թվում մոայլ արքային
 Եվ աղերսում էր դեռ մեղսացնոր:-
 – Ով աստվածուհիս, գիտեմ, որ Հայոց
 Վաղվա մայրերի արցունքն ես լալիս,
 Չթողնես դառնա Հայոցս վայոց ...
 Ինձ թվում է, թե ոստխն է գալիս,
 Երբ խոլ ձիերն են մթնով վրնջում,
 Իմ թուղթն են բերում սև սրի ծայրին,
 Իր սուր ու թղթով Անին պահանջում,
 Ու սիրտն էր բացում սրբապատկերին,
 Իր անբավելի մեղքն էր մրմնջում,
 Իր ահեղ մեղքը, որ ժայռ կփլեր,
 Թե բռունցք դառնար իր մեղքը մթար՝
 Մասիս կփլեր, երկնքի աչքից բիրը կխլեր,
 Եվ Աստվածամոր ներող աչքերին,
 Չէր տեսնում արքան
 Արցունքը ներման,-
 Այլ միայն շանթող նզովքը վերին,
 Մոր ահեղալուռ զայրույթին անսահման ...
 Եվ Հալվող մոմի կաթիլները տաք,
 Որ լուռ կիջնեին կայլակ առ կայլակ

Սաստող աչքերից Հեզ աստվածամոր՝
 Արքայի սիրտը այրում էին խոր,
 Բերանը դառնում դառնահամ լեզի,
 Իր անզղ մեղքի մագիղների մեջ
 Կտրվում էին լարերն ուղեղի,
 Մտքից կորչում էր Այծյամն էլ իր պերճ:
 Ու քնի մեջ էլ քունը չէր տանում,
 Իր քնի մեջ էլ ողբում էր արքան,
 Իր գործած մեղքի թափից խենթանում՝
 Ոնկազարվում էր քնի մեջ, սակայն,
 Վեր թռչում ... Հազիվ խելքի էր գալիս,
 Նաչակնքում էր, ահով աղոթում,
 Աղոթքի նման շշուկով լալիս,
 Աչքերը խղճի խայթով շաղուտում՝
 Գլուխը ... մեղքի ժայռին էր խփում ...
 -Տե՛ր, մոռացում տուր մտքերիս,
 Քուն բեր անբուն ցնորքներիս,
 Դող մի բերն գող ձևոքերիս,
 Թուղթս պատռե, մեղք եմ գերիս,
 Նաղաղություն բեր կրքերիս,
 Ունկ դիր արթուն աղոթքներիս,
 Մեղա՛, մահ բեր տանջանքներիս,
 Այս աղեխարչ, զարչ մեղքերիս,
 Մահ-մոռացում բեր վերքերիս,
 Վերքերիս վերք ծով մեղքերիս,-
 Տեր՝ ունկն դիր աղոթքներիս,
 Մահ բեր, մահ տուր ծով մեղքերիս»:

5

Քնած էր Անին, երբ գոռ ամբողջից
 Դուրս ելավ Հսկա գորավարն Հայոց,
 Ելավ - խայթրված կասկածի օձից,
 Ուզեց ձին քչել սահմանը Տայոց՝
 Ականջով լսածն իր աչքով տեսնել,
 Բայց սուրհանդակներ ճամփեց զիչերով.
 - Ծանթի պես Հունաց սահմանը Հասնել ...
 Եվ ինքը դառը մի ախ քաշելով

Սանձր քաշեց,

Իր ձին քշեց

Առյուծ Վահրամ Պահլավունին,
– Այս վախկոտի ի՞նչն է արքա,
Ձէ՛, աչքերը գաղտնիք ունին,
Վայ թե գաղտնի դաշինք մի կա ...
Վաղն էլ վանք է կառուցելու
Ի սեր ինչի՞, այս էլ շասամ,-
Բայց ոչ մի վանք չի փրկելու
Թե բան մի կա Հայրենազամ ...
Ձկա՞ ... թե՞ կա, չրյներ, ս՛վ տեր,
Ի չիք չքվեր կասկածն իմ շար,
Մաքուր մնար աշխարհը մեր,
Հայոց գահը մաքուր մնար,
Ավա՛ղ, շատ է դավեր տեսել,
Վայ թե մի նոր դավ է այս էլ ...
Այս, չիք լիներ կասկածն իմ շար»:
Ու տուն Հասամ նա վշտահար
Լուռ, մտախոհ՝ իջավ ձիուց,
Մտամ ամբոցն իր Հինավուրց,
Արուղամբենց մատուռի մոտ
Ու ներս մտամ, քուն չգտամ
Կասկածներով դառն ու ցավոտ ...
Ու գիշերն ի բուն քուն չիջավ աչքին,
Կարծես իր բարձր փշով էր լցված,
Կարծես բարձի մեջ օձ կար մթազին,
Կարծես օձի մեջ արքան թաքնվում
Ու խայթն էր սրում, որ բարձր խրեր,
Թե՞ կասկածները խայթ էին թվում ...
– Բայց, գուցե, Հոներն իրա՞վ են խուժել,-
Սուրհանդակներս ուչ թե անագան՝
Կիմանան ... Հեշտ է այս վերքը բուժել ...
Դժարն արքան է, այս մթին արքան,-
Գաղտնիքն արքան է, որ չի Հարցնում
Թե ո՞ւր են Հայոց բախտը փախցնում
Մեկմեկու ձեռքից ազգերն այս անբան,
Ձի ասում, որ ազգն Հող ունի խլված,
Ի՞նչ Հող, ծով Հողեր, ով Հայոց գութան,

Միայն մի խոփիդ ծունկը չի ծալված
 Խոփն իմ Անիի թագավորության,
 Քո չոթանասունյոթը խոփն այնտեղ
 Վանում, Տարսնում, Վասպուրականում
 Խոպան Հողիս պես բանտված են անմեղ,
 Խլված թրերս են՝ ժանգի պատյանում:
 Խլված է Վանը, ոսկի է, ինչ Վան,
 Մասինն է խլված իր Հող ու ջրով,
 Խլված է Հայոց դրախտն Հոտեան
 Հունաց, Հոներաց, թաթարաց թրով,
 Արարաց ճորտն է աշխարհն Այրարատ,
 Տեղահանված է ազգն Արծրունի
 Հայոց ապատից Հունաց անապատ,
 Իրը թե ահից Իրան-Թուրանի,
 Որ շուրթին ատել ծովակն իմ Վանա՝
 Ուզում է խմել ծովն էլ Սեանա,
 Ինչպես արյունը Վասպուրականի»:
 Այսպես խուլ խոկում, տնքում էր Հսկան,
 Ու մոմը վառեց Հսկան ձերունի
 Վաղուց քնած էր թիկնապահն Հսկա,
 – Ինձ Հայր է ասում,
 Բայց ինձ չի լսում,
 Թեև ես տվի իր թագը ոսկյա,-
 Թե չէ եղբայրը՝ Աշուտը կտրիճ
 Այս կտրիճի դեմ կդառնար կարիճ,
 Կխլեր գահը, երանի խլեր,
 Նա ողջ իշխանաց իր մեջ կձուլեր,
 Թե խելացի է և թե քաջասիրտ,
 Սա թուլասիրտ է, վախկոտ է ու բիրտ,
 Սա գահի բան չէ, որ ահով անանց
 Գաղտնի գերին է իր կույս ու կանանց,
 Թագուհուն լքել, պարսկուհուց Հոգնել,
 Այժմ փնտրում է գիրկ մի կուսական՝
 Գահաժառանգն է իրը միտն ընկել,
 Իրը ամուլ է թագուհին, սակայն,
 Լոկ Աստված գիտե, թե ով է ամուլ ...
 Հարճի ալլահն էլ ամուլ է ու խուլ ...
 Ի՞նչ է՝ պարսկուհու գրկից ժառանգեր՝

Իրանի՞ց պիտի Հայ թագը ծագեր՝
 Պարսկուհի՞ն պիտի Հայ ծաղիկ ծնի,-
 Չէ՛, իմաստուն է արքան խելագար,
 Քանզի թագուհուն ինչքան էլ ցանի,-
 էլ ի՞նչը ցանի, երբ Հող չէ, այլ քար,-
 – Ասես մի ժայռի վրա եմ ցանում –
 Մարմարի վրա, ոչ թե մայր Հողի,-
 Ցանում ... ոչ մի ծիլ գլուխ չի հանում,
 Գլուխ չեմ հանում ինքս էլ կատաղի
 Քանի՛ տարի է ցանում եմ, ցանում,
 Ցանում եմ, ցանում, ցանում եմ, ցանում,
 Ցանում եմ – էլի ժառանգ չի մնում»:
 Եվ իբր, ի սեր զահաժառանգի՛
 Ուզում է գայլը Այծյամներ ճանկի,-
 Կճանկի ... վա՛յ քեզ, իմ ազնիվ Տրդատ,
 Արքան Հայրական աչք ունի ... վրադ,
 Որ կամարներ ես կապում անստվեր՝
 Հոնքերի նման քո Հրաչք դստեր,
 Այդ կամարների տակով,- չի հարցնի,
 Արքան էլ, վերջը, խոնարհված կանցնի,
 Ի սեր քո դստեր ոչ թե գմբեթաց,
 Որ, իրավ, Աստծո ձեռով է կերտված ...
 Ի՞նչ արքա, ցո՛ւլ է Հազարաչքանի,
 Հազար աչքով էլ միշտ էզ է փնտրում,
 Իր գաղտնյաց մարմինն ինձ լավ է Հայտնի,
 Օրը, ասում են, մի կույս է ընտրում,
 Որ տանի պազշոտ ձորն Ախուրյանի ...
 Ահա թե ի՞նչն է վիշտը ձեր տիրոջ,
 Ո՛վ խլված Հողեր, ո՛վ ցավեր Հայոց,
 Ի՞նչ արքա, երբ որ ազգին չի խղճում,
 Աստված չի կանչում, վշտից չի Հալչում,
 Երբ չի մոնչում, որ Հողն է խլված,
 Որ դեռ բանտում են Հողերն Հայրենյաց,
 Կեսն Հայաստանի, Աստված իմ, ի՞նչ կես,
 Հայոց դրախտը բանտում է Հունաց,
 Ու սուրս մենակ, մենակ՝ Հույսիս պես,
 Արցունքս գերի ծովն է Բզնունյաց,
 Ա՛խ, մայր Հայաստան, ի՞նչ անի որդիդ,

Անզորք զորավարդ ինչպե՞ս փրկի քեզ,
Երբ զորքդ մի բուռ պարիսպ է շորսդիդ:

Գլուխը ձյուն Մասիսի,
Սիրտը գարուն Մասիսի,
Հազար սև ձյուն է տեսել
Սիրտը արուն Մասիսի»:

Ու վանդակն ընկած առյուծի նման
Հառաչեց Վահրամ մեծ Պահլավունին,
Հայ ճակատագրի վշտով անսահման,
Մրմնջաց Հայոց անզոր Հավլունին.

– Հայոց ազգը ախպեր չունի,
Մեկուճար է, մեկուճար,
Քանի՛ անգամ քանդվեց, Անի,
Հայոց ազգը՝ սուրբ տաճար:

Յոթը ազգի ճամփի վրա

Այժմ վանք է կիսավեր,

Նա, որ հազած զենք ու զրահ՝

Բերդ ամրոց էր բյուր դարեր...

Ավերակ է Հայաստանը՝
Նման քանդված կաճառի,
Անին՝ միակ իր ոստանը,
Մոմն է ավեր տաճարի:

Բայց այս մոմն էլ մարել կուզեն,

Հույսի մոմն էլ այս միակ.–

Ձէ՛, մոմ չէ ազգն, Հայն՛ր, ի զն՛ն,

Բայց ո՞ւր է զորք, ո՞ւր գնանք ...

Իմ Հույսն, ավա՛ղ, բու է վայող,
Ինչպե՞ս պիտի, ո՛վ Հուզա,
Վերաշինենք տաճարն Հայոց,
Ինչպես վանքը Մարութա»:

Ու արցունքները աչքերից ընկան,
Քուն չուներ անբուն ծերունի Հսկան,
Վաթսուն վերքանի մեծ Պահլավունին,
Ինչպես պատյանում իր թուր–Հավլունին,
Ո՞ուլ քրթմնջում էր կասկածով անբուն,
Հայ ազգի Հայրը, այունը Անիի,
Հայ ազգի պատվո բերդի պես դժգույն,
Ու չէր իմանում այժմ ի՞նչ անի ...

– Վայ թե մի դավ է դաշնել Հունաց Հետ,
Կասկածն ինչո՞ւ չի ինձ Հանգիստ տալիս,
Կամ այլ մի մեղք է գործել շարաղեստ,
Որ չէին մնում աչքերն աչքերիս,
Ձէ ... շար մի գործ է կռահում Հոգիս,
Բայց ի՞նչ, չլինի՞ աչքիս է թվում,
Աստված իմ, ներիր» – ու խաշակնքեց,
Բայց փոթորկվում էր մտքերի ծովում.
– Եվ քանի՜ անգամ մեղք բառը կրկնեց,
Իսկույն կոծկելով, շիկնելով խկույն,
Թաքցնելով դժնի մեղքն անագորույն,
Ի՞նչ գաղտնիք է այս

Այսքան մութն ու ... պարզ.

Որ ինձնից անգամ

Թաքցրեց արքան,-

Վայ թե դարձել է սև նիզակն Հունաց՝

Կաթողիկոսի Անի չգալով ...

Կամ ... ծովն է զցել գանձերն Հայրենյաց՝

Քառասուն տարվա ծով Հարկը տալով,

Որ առանց կույի ետ քաշվի, չքվի ...

Ճ, Աստված մեզ Հետ, իր Հետ սատանան,

Ձկա մի գաղտնի դուռ, որ չբացվի ...

Գարի դուռն օրերն իրենք կրանան,

Դու ասա Հոներն իրավ գրոհեն,

Թե չէ Բյուզանդը ետ կգա նորեն ...

– Այո, ես ջահել լինեի,

Վաղվազ վայել լինեի,

Ոչ թե այսքան վիրավոր,

Այսքան ահել լինեի:

Ինձ Ախուրյանն Հով անի,

Դու իմ կյանքի ծով, Անի,

Սիրտս վահան կանեմ քեզ,

Ես որ չանեմ, ո՞վ անի:

Տեսնես ի՞նչ կա քո զլխին,

Վշտերի գահ քո զլխին,

Ավա՛ղ, ա՛ղգ իմ, Աստված իմ,

Ի՞նչ պիտի գա քո զլխին ...»:

Ուր Ախուրյանը արձունկ է տալիս
 Անի քաղաքի նոր պարսպի տակ,
 Այնտեղ է ահա Տրդատը գալիս,
 Այնտեղ, ուր վաղուց վանք մի ավերակ
 Դեռ աղոթում է համր ու մեկուսի՝
 Հողին հավասար վանքն Հոռոմոսի,
 Այնտեղ են ահա գալիս, ամբոխվում
 Քարագործ մարդիկ
 Ճարտար անեցիք՝

Ում ձեռքով քարն է հրաշքի փոխվում,-
 Ում ձեռքով ծնվեց Անին գեղեցիկ,-
 Ու գալիս էին որմնադիրները՝
 Աշխարհահռչակ իմ շիրակացիք,
 Որոնց կառուցած բերդ-անիները
 Հրաշքի գործ են հավերժակեցիկ:
 Ու գալիս էին իմ հին գյումրեցիք,
 Իջնում Անիի ձորը ծաղկավետ,
 Վերաշինելու վանքը գեղեցիկ,
 Վերախնկելու վանքը, որ հավետ
 Նոր գմբեթներով իր յոթնակամար
 Թողություն հայցն ամենակալից
 Ամենայն գաղտնյաց, սև մեղաց համար,
 Ուունկ ու աղոթքով իր արտասովալից
 Թողություն հայցն խունկ ու աղոթքով,
 Որ երկինք ելնեն գեթ մաքուր ... ոտքով
 Կյանքում մեղսալից ոգիներն այնքան՝
 Աղքատն ու ճորտը, ազատն ու արքան,
 Քանզի ողջ մեկ են, մեր յոթնակամար
 Վանքերում ննջող հայ Աստծո համար ...
 Ու փորում էին լինգ ու բլունգով,

Վանքի Հիմքերը՝ նորից-նոր բացում,
Հեղ Ախտուրյանի աղոթք ու երգով
Անդրանիկ Հիմաց քարն էին գցում:-

«- Ուտեմ սոխ ու Հաց,
Տանջվեմ քարերով,
Անունս կորած՝
Կապրի դարերով:

Քար քաշե, ախպեր,
Քար տաշե, ախպեր,
Քաշե, լավ տաշե,
Սիրտ մաշե, ախպեր:

Քանդելը Հեշտ է,
Շինելը՝ դժար,
Դժար է Հեշտը՝
Թե մարդ ես արդար ...

Քանդողին վայրս,
Երնեկ շինողին,
Շինող եմ Հայրս,
Վայրս քանդողին:

Քանդելը Հեշտ է,
Շինելը՝ դժար,
Շինածս բերդ է,
Դարերը՝ նժար ...»:

Ու փորում էին Հիմքերը վանքի,
- Առավել խորունկ, տղերք, առավել,
Ոգին էր դառնում Տրդատն ամենքի,
Ջայնում էր քաղցր, ինչպես Հորովել,
Երբ մոտիկ մեկը ճշաց ցավալի.
- Սգնեցե՛ք ... օձը,- գոռաց ահալի ...
Տրդատն իսկույն վրա Հասավ,
Ճարտարապետ վարպետը մեծ.
- Ի՞նչ է, տղաս, այս ի՞նչ, ասավ,
Եվ ինքն իրեն Հիմքը գցեց
Ջարագուշակ օձին տեսավ,
Եվ ապշանքով բեղը կծեց,-
- Բայց մի վախիր, որդիս, ասավ.

Երբ օձը ոտքին փաթաթված տեսավ,
 Ինչպես պարսկուհին արքայի կրծքին ...
 Ու դուրս քաշեցին ապշանքով ցավոտ
 Վրա հասածներն հարայ-հրոցով,
 – Լավ չէ, որ Աստծո աղ ու հացի տեղ
 Բախտը մեր վանքը ընդունեց ... օձով:
 – Լո՛ւ՛ք ... չիմանա մեր թագավորը,
 Չար նախանշան այս բանը դաժան,
 Չմեռնի... սրան հասցրեք հորը:
 – Կուզեր կոկոնիս բախտի հետ խաղալ,
 Ահա քո խաղը, Աստված մեզ պահի,
 Քանզի այս վանքը՝ այս ուխտն արքայի,
 Չէ ընդունելի, որ օձն հայտնվեց,
 Քաշվիր կոկոնից, Աստված ձայն տվեց,
 Ձեռ քաշե, թե չէ կուլ կերթաս օձին»:
 Հառաչեց Տրդատն ու իր երկյուղած
 Ազոթող շուրթերն ախ շշնջացին,
 Եվ օձահարին, գործերը թողած
 Ուսերին առան ու լուռ ապշանքով
 Մայր տաճար տարան դիակն ազոթքով,
 Ու լուռ ետ դառան մեծ Տրդատի հետ
 Վաթսուն որմնաղիր ու յոթը վարպետ:-
 Ու փորում էին հիմքերը վանքի
 Երգով, որ դառավ հիմն հայոց ազգի:-
 – Ինչպես ասեմ քեզ Հայաստան,
 Երբ քարաշար Վանը շունես,
 Երբ գերի են Մուշ ու Ուտան,
 – Ունես, բայց քո տանը շունես,
 Երբ Հայ Աստված Հայ չի ճարում
 Ախթամարա մայր տաճարում:
 Ինչպես ասեմ քեզ Հայաստան,
 Անի, երբ մի բուռ ես, Անի,
 Երբ թուրը չես քո Սասնա տան,
 Պատյանի մեջ լուռ ես, Անի.
 Երբ էլ ձևոքս վանք չի շինում
 Մզկիթի ճորտ Հայաստանում»:
 Կախված քառասուն հոներրի ամպով,
 Երբ որ փորեցին հիմքերը վերջին,

Հանկարծ, թագավորն իր շքախմբով
Հայտնվեց մոտիկ մի բլրալանջին:

2

Ու ալ-վառով,

Ու բուրվառով,

Իջավ խաչով ու խաչվառով

ՍՀան-Սմբատն ու կես խոռով

Կաթողիկոսն արքայի Հևտ,

Շողշողալով, վառով-զոռով,

Ինչպես արքան իր գաՀի Հևտ,

Ձկար միայն Պահլավունին,

Իր Հավլունին սպարապետ:

Ու ձիերից իջան իսկույն,

ՍոնարՀ իջան իսկույն ևևթ,

Միայն արքան մնաց ձիուն,

Նա էլ Հուզված՝

Ձիուն բազմած,

Շքախմբի գլուխն անցած,

Առաջ քշեց, մի ախ քաշեց,

Երբ ամբոխը առաջ խուժեց.

– Ապրի՛ արքան, ձայն տվեցին,

Վարպետ, բանվոր միարերան,

Կանգնեցրրեց արքան իր ձին,

Երբ խոնարՀվեց ողջը նրան:

Եվ նա իջավ ճերմակ ձիուց,

Գլխի թագը խոնարՀ շտկեց,

Երբ մաղթանքով երկնամատույց

Կաթողիկոսն այսպես երգեց.

– Ընդունելի արա, ով տեր,

Ձայս իմ մատաղն ընդունելի,

Ընդունելի ազգն իմ անտեր,

Իր ողբ ու տաղն ընդունելի:

Ընդունելի արա տերանց

Անչամանդաղն ընդունելի,

Ընդղեմ շարյաց ամեն արյաց.

Քարն մատաղն ընդունելի:

Զոն բնդունն հայոց գահից՝
 Օհան-Սմբատ մեր արքայից,
 Ընդդեմ մեղաց ամեն տեղաց
 Ընդունն վանքն իմ անմեղաց
 Քո սուրբ աջով, որ մեզ փրկեց»:
 Եվ Հիմքերը խաչակնքեց
 Կաթողիկոսն, ապա դառավ
 Ճերմակ ձեռով մյուսոնն առավ,
 (Զեռքը ճերմակ, բայց սիրտը սև ...).
 Հիմքերն ամեն մյուսոնջրեց՝
 Օրհնեց Հիմնումն Հոռոմոսի,-
 Աղոթքն այնպես վեր բուրվառեց,
 Որ կարծես չիք մեղքն երկուսի ...
 – Այս վանքն, ս՛վ տեր, բնդդեմ մեղաց՝
 Յոթնակամար քո աչքն է բաց,
 Թող մեզ փրկեն ամեն շարից,
 Թող դուրս վանն չարն աշխարհից,
 Թող շատ ապրի արքան հայոց»:
 – Կապրի՛ ... գոչեց ամբոխը հոծ:
 Յոթը բուրվառ Հիմքը խնկեց,
 Կաթողիկոսն «ամենն» կրկնեց:
 – «Ամենն» – Հնչեց ձայնն իշխանաց,
 Ամենն ի սեր մեր հայրենյաց:
 – «Ամենն» – ասաց արքան հույսով,
 Բայց հառաչեց սրտի կիսով ...
 – «Ամենն» – գոռաց մի մարդ դառած
 Ծով ամբոխը «ամենն» գոռաց ...
 Ու երբ վանքի Հիմնումն օժեց
 Վեհափառը գիրքը գոցեց,
 Սուրբ աղաթով հայոց ազգի՝
 Հիմքը գցեց խաչը ոսկի,
 Որ օրհնվի վանքը վաղվա՝
 Հիմքից ասի՝ «Տեր, ողորմյա»
 Բայց անողորմ վշտի ամպով
 Սպարապետ Պահլավունին
 Իր զորական չքախմբով
 Ծողաց, ինչպես Թուր-Հավլունին՝
 Հայտնվելով հանկարծահաս,

Արքան ինքը գնաց մոտիկ,
Բայց քաջն ասավ՝ ապրած կենաս,
Ցավ շտենեն թող այս մարդիկ,
Ու խոնարհեց գլուխը ձեռ,
Ու ցած թռավ կարմիր ձիուց,-
Ու շինացավ ս՞ում անիծեր՝
Կտրեց պահ մի ահն Աստրծուց,-
Ուզեց շանթել սևագլխին ...
Բայց նայելով ծով ամրոխին՝
Իր գայրույթը սանձեց խկույն,
Ինչպես ինքն է սանձում ձիուն,
- Լավ ... Լվացքը տանը կանենք ...
Այժմ ... վանքի ցավը տանենք»:

Ու խոնկեց

Ամրոխը մեծ,-

Ամեն մեկը մի բան գցեց,
Ամեն մեկը իր մտքի մեջ
Մի բան դրած մուրազատենչ,
Աղքատ մի կին, առանց խոսքի
Հանեց կրծքից խաչը ոսկի,
Վար կոացավ, աչքը գոցեց,
Ոսկե խաչիկն հիմքը գցեց,
Ապշեց արքան և ամրոխին
Խղճաց, մի շիթ ընկավ բեղին,
Ու Համբուրեց շուրթով ցավի
Գալուկ ճակատն այն պառավի:
Մի արեղա մեծ նարեկի
Գիրքը գցեց հիմքը վանքի:
Մեկը՝ թագրեհն իր մարգարայա,
- Որ դեռ երկար օրեր ինձ տա ...
Մյուսն անխոս խաչակնքեց՝
Իր գթխարկը հիմքը գցեց:
Մեկն էլ Հույսով Հանդ ու Հողի՝
Որ իր փուշը վարդի փոխի՝
Իր արտերից բերած մի բուռ
Հողը գցեց, խոնարհ ու լուռ,
Մեկին յոթը երազելով:
Վարագիկն էլ, դեռ Հուսալով՝

Իր Այծյամին երբ չգտավ,
 Ճեղքեց ամբոխն ու մեջ մտավ,
 Ամենքի պես հույսով իր մեծ՝
 Իր գլխարկը հիմքը գցեց,
 Որ պտակվեն զեթ այս վանքում:
 Հայրն էլ, ահա, միակ որդուն
 Երկարաթև երազելով՝
 Իր աղեղը գցեց սիրով,
 Նևտ ու աղեղն իր ահարկու,-
 Ճակատագիրն իր հեզ որդու:
 Այն մեծ հույսով, որ հայրենի
 Հարսանիքն էլ Վանում կանի,
 Վանում կանի, կամ Տարոնում,
 Քանզի նեղն է Ախուրյանում,
 - Արծաթ է ձուկն Ախուրյանի,
 Մինչ ոսկի է ձուկը Վանի,-
 Ու հառաչեց որսկանն հոգում՝
 - Վանա ծովում է դրախտի
 Ոսկե ձկնիկն հայոց բախտի:
 Եվ իշխաններն աղոթեցին՝
 Մեկ-մեկ հիմանց մոտենալով,
 Գլխարկները հիմքը գցին
 Հազար մեղքի անուն տալով:
 - Բայց մեղքերիս մեղքն է, ասին,
 Որ կարոտ ենք զեռ Մասիսին ...
 Եվ աչքերը շաղոտելով
 Սպարապետն աղոթելով
 Մի համբույրով իր թուրն օձեց՝
 Իր սուրբ թուրը հիմքը գցեց,
 Ոսկե թուրը հիմքը վանքի,
 Որ բերդ մնա հիմքն աշխարհքի,
 Մեծախորհուրդ իր խորհրդով
 Հիմքը գցեց սուրն անվրդով,
 Որ միշտ ի սեր ժողովրդի,
 Վանքն էլ, նման հայոց բերդի,
 Ամեն դժխեմ
 Թշնամու զեմ
 Կարուկ անի
 Թուրն Հավլունի,-

Որ ազատե, ինչ էլ լինի,
Գերված Հողերն Հայաստանի,
Գերված աշխարհն Հայ ծովածով,
Լցված Հայոց կոտորածով ...
Ճարտարապետ Տրդատն էլ մեծ
Իր գլխարկը Հիմքը գցեց
Իր մի ընկեր տարադի Հետ,
– Որ օրհնվի արհեստն Հավետ,
Հանճարն Հայոց շինարվեստի,
Աշխարհաշենն իր վաղեմի:–
Գցեց տարադն իր, աղօթեց
Բախտի Համար իր Այծյամի ...
– Մեկ էլ՝ Վանիս ցավը տանեմ,
Ախթամարը վերաշինեմ,
Ախթամարա վանքը փլված՝
Մանվել Հորս փառքը խլված:
– Որ հա բերե ինչ էլ լինի՝
Գերված Հողերն Հայաստանի,
Վանա ծովի ու Վանա Հետ:
Ճարտարապետ Տրդատն էլ մեծ
Գլխարկի Հետ Հիմքը գցեց
Իր մի ընկեր տարադը սուր,
Այս ամենը երբ որ տեսավ՝
Արքան ինքն էլ իսկույն եկեթ
– Փրկեա՛, ս՛վ Տեր,– մտքում ասավ,
Ու մոտրված Հույսը դեմքին՝
Լուռ մոտեցավ փորված Հիմքին,
Հանեց ոսկե թագը գլխից,
Վար խոնարհեց գլուխը խեղճ,
Մի փունջ պոկեց իր մազերից
Պոկեց-գցեց խոր Հիմքի մեջ,–
Բայց աչքերում ցավն արցունքվեց,
Գլխի ցավից արքան ճկվեց,
Արքայական բեղը զողաց՝
Քունքին արյան մի շիթ շողաց,
Իջավ կարմիր մի թելի պես,
Այտին մնաց, բայց աղեկեզ
Այս ցավին էլ սիրտը տոկաց.

(- Գժարն Հոգու ցափն է, ո՛վ Տեր ...):
Ամբոխի մեջ մեկն Հեկեկաց,
- Կապրեն արքան ու վանքը մեր ...
Գոռաց մեկը ու միասին՝
- Ապրա՛ծ կենա արքան,- ասին,
Ամբոխն ապշեց ու երկյուղած
Տեսավ արյան թելն ու զողաց,
Իր սրտի մեջ իրավ ցավեց
Թագավորին իր Հաղթ ու մեծ:
Ապա արքան առանց խոսքի
Հիմքը գցեց թագն էլ ոսկի,
Որ չէր գցել ոչ մի վանքի
Ոչ մի Հիմքը ոչ մի արքա,-
Բայց սա գցեց, ասաց՝ «Փրկեա՛ ...»:
Մեկն արքայի ոտքը գրկեց
Եվ Համբուրեց ոտքն արքայի,
Մեկն էլ գլխից մի փունջ պոկեց,
Արքայի պես, առանց վայի՝
Հիմքը գցեց, ասաց՝ մեղա՛ ...
Մունկի իջավ մի արեղա
Ու աղոթքով, շրթնադողով
Մունկի իջավ ամբոխը ողջ,
Արքան Հուզվեց և աղոթքի
Շշնջյունով իջավ ծունկի,
Ամենքի Հետ խաչակներեց,
Ու վեր կացավ, գնաց գրկեց՝
Սպարապետ ՊաՀլավունուն
Գաղտնի ասաց.
- Լոիր առժամ,
Ես կպատժեմ այս ծերունուն,
Սեազլխին իմ անարժան,
Ա՛խ, իրավ է ծախել Անին ...
- Թող թրատեմ այդ գազանին ...
- Ձէ՛, մի՛ անի, սպարապետ,
Թող տապակվի իր ցավի Հետ,
էլ իմը չես,
Թե սպանես ...
Ոուլ աղերսեց իր Հավլունուն,

Հանեց իր թուրն արքայական
Տվեց իր քաջ Պաշտպանուն,-
- Որ ազատես Հողն Հայկական,
Երդվում եմ ես,
Որ կազատես ...

Ու մտքի մեջ ողբաց ու խեղճ
Ելավ, ինչպես լուսինն ամպից,
Հեծավ իր ձին ներմակ ու պերճ,
Քշեց, զատվեց շքախմբից՝
Ետ թողնելով Համհարդներին,
Սրտի ամպի ցողն աչքերին
Ու մտատանջ, լուռ Հեռանում,
Բայց ամբոխին չէր մոռանում,-
Մեկ ամբոխին, Հազար ու մեկ
Մեղքն էր Հիշում սրտակեղեր ...

- Ու երբ Հեռացավ արքան վիրավոր՝
 Ամբոխի սիրուց խիղճը խայթրված,
 – Ահա քեզ իրավ մարդ ու թագավոր ...
 Շչնջաց մանուկ ամբոխն երկուղած:
 – Արքային տեսա՛
 Մուրազիս Հասա ...
 Ասաց վանեցի մի խեղճ արեղա,
 – Բայց ինչո՞ւ այնքան շատ ստաց «մեղա»,
 – Որ թոնդրակեցոց աչքերն է հանել ...
 – Աչքերն է հանել՝ Հո չի սպանել...
 – Տեսա՞ր՝ աղքատին ինչպես Համբուրեց,
 Երբ նա իր խաչը նվիրեց վանքին:-
 – Բայց դուք լսեցի՞ք, թե ինչ երդրվեց.
 – Հա՛ ... որ Հողերը ետ կառնի կրկին.
 – Ախ, բերան չէր, այլ սուրբ տաճար,
 Ծատ էր նեղվում Անին անճար,
 Վանից, Մուշից փախչում, լալիս,
 Հազար կողմից գաղթում, գալիս
 Լցնում Անին՝ ողբում են «վայ»,
 Հայր Հային տեղ չի տալիս,
 Հայր Հային Հայ չէ, այլ վա՛յ...»:
 – Նախանձի մեջ ենք Հայերս թաղվում ...
 – Իրավ, Անիում այնպես ենք նեղվում,
 Ինչպես վաթսուն
 Փեթակ մեղուն
 Լցնեա մի խեղճ
 Փեթակի մեջ ...
 – Անին՝ մի գդալ, ազգն՝ Հազար բերան,
 Եվ Հայերն իրար նախանձից կերան ...
 – Տեղներս նեղ է, Էնդի ենք նախանձ ...
 – Գեթ մի աչքդ բաց, ով Հայոց Աստված,
 Ետ առ Հողերը ողջ Հայաստանի,-

Թող թուրք-սելջուկը Հայ ցածր տանի,
 – Տե՛ր, ոչ մի ազգի մահը չենք ուզում,
 Մեր կյանքն ենք ուզում, մեր հողը վկա.
 – Քանի դեռ թուրն է թուրանի լեզուն՝
 Հայ ու թուրքի մեջ հաշտություն չկա»:
 Այն ժամ ամբողջ լուս ծնրազրրեց Հենված Հավաստին՝
 Պաշակերելով խաչքարի նման կենտոս նակաստին,
 Նարեկացու պես վերընծայելով աղոթքն Հայրենի,-
 Ազատիր, Աստված, Հողն Հայաստանի.
 Մեր թագավորը խաչ է, ոչ թե թուր,
 Մեր թագավորին քո մեծ թուրը տուր...
 – Հաաիր, ո՛վ Տեր ամենահաս,
 Հաաիր, որ զեթ մերը մեղ տաս,
 Մեր հողերն են ողջը խելի.
 Դու էլ ես մեղ ուզում ձուլել,
 Որ չես համուս մեր նեղ օրին,
 Որ էլ տեր չես մեր հողերին,
 Դու որ շտաս՝ էլ ո՞վ կտա,
 Ո՛վ Տեր – էլ ո՞վ քեզ հավատա...»:
 Այն անթեղ-ամբոխն իր մոխրի տակից
 Բողի պես ելավ մարմած թոնդրակից,-
 – Մեզ մի Անիում մի՛ խեղդիր այսպես՝
 Կթոնդրականանք, թե համփեն կապես,
 Թե Հայաստանի համփեն չրանաս...
 – Մեղա՛, անմեղ ենք, ո՛վ ամենահաս,
 Այն թոնդրակաշունչ մոտենչն ամբոխի
 Դոներն էր բախում իր քանդված հողի.
 – Ինչպես ասեմ քեզ Հայաստան,
 Երբ քո Մասիս սարը չունես,
 Դժբախտ Անի, Ղարս, Արղահան,
 Երբ Վանա ծով ճարը չունես,
 Երբ ոտք կընող մանկանց չուրթին
 Քո Հայերեն քաղը չունես ...
 Այն ողբն ամբոխի՝ թե բողի փոխվեր՝
 Պիտի Աստրծո մորուքից կախվեր,-
 – Արարատն՝ Հավերժ օրորանն Հայոց՝
 Ինչո՞ւ ես դարձնում գերեզմանն Հայոց»:

Եվ ամբոց մտալ ՍՀան Սմբատը
 Ամբոխի սիրուց սիրտը խայթըրված,
 – Տաճար է,- ասաց,- ազգիս Հավատը,
 Բայց ... ինչ-որ սյուն է զազտնի խախտըրված...
 Ասես Հայտնի է իմ մեղքն ամբոխին.
 – Ձէ՛, թե Հայտնվի՛ փուլ կգա իսկույն
 Ազգիս Հավատի տաճարն իմ գլխին,
 էլ ինձ չի նայե, ինչպես Աստրծուն:
 Բայց ես, Աստված իմ, ես մաքուր էի,
 Ամբոխն անապատ՝ ես աղբյուր էի,
 Սուրբ աղբյուր էի Հայրենյաց շուրթին,
 Ինձ անըմպելի դարձրին այսքան
 Ազգիս փոքրությունն ու Հարճս մթին,
 Եվ սատանայի բազուկն իսկական՝
 Մոխրով էլ վառող աչք թոնդրակցան,
 Թուրը խաչեղբոր, թուրը պարսկանեո,
 Մի թրիս ընդդեմ թուրն Հազարաձեո,
 Թուրը Իրանի, թուրը Թուրանի,
 Մի խաչիս ընդդեմ թուրը դուրանի,
 Սելջուկը վայրագ, արարը կրակ,
 Բախտը յոթը Հողմ, Հայր մի ճրագ,
 Յոթն աչի մեջ եմ, Անին ինչ անի,
 Ներհակ նախարարք ու ցույր զարկան՝
 Չեղբայրս ներհակ ...»:

Հառաչեց արքան

Ու լուռ մոտեցավ իր պառկած Հարճին.
 – Սծեցինք Հիմնումն իմ վանքի, ասաց:
 – Դե երգվիր, արքա, քո Հոր անունով,-
 Ատրուշանաչունչ Հարճը շշնջաց,
 Երգվիր երեսիդ Հայոց մեռոնով,
 Որ ինձ էլ պիտի մզկիթ կառուցես ...
 – Ձբվի՛ր,- մոնչաց նոր ծնվող արքան,
 Դու պիտի Հայոց իմ Աստծուն պաշտես,
 Այս է Հրամանն իմ արքայական,
 Առաջին մոճը դու պիտի վառես
 Նոր եկեղեցում իմ քավարանի,

Իմ հայոց խունկը պիտի բուրվառես
 Ատրուշանի տեղ քո ժանտ Իրանի,-
 Դու պիտի մարես ատրուշանը, շո՛ւն»:
 Եվ ատրուշանը մարեց ինքն արքան,
 – Մզկի՞թ կառուցեմ Հայոց Անիում,
 Մզկի՞թ կառուցեմ, մոզե՞ր բերել տամ ...
 Բայց ես քո ճերմակ մարմինը պիտի
 ճերմակ մոմի պես վառեմ իմ վանքում,
 Որ մարվի դժոխքն իմ խարված սրտի,-
 Ի՞նչ հարճ ... սուլթան ես Հայ արքունիքում ...
 Անին ծախեցիր, Հոնա էլ մզկի՞թ,
 Պիտի հայանաս իմ Հայոց վանքում,
 – Ձէ՛, իմ Աստվածը ուժը չէ բազկիդ՝
 Տեր արքա, զոռով կրոն չի լինի,
 – Կլինի, դաշույնն ամեն ինչ կանի,
 Մոմ պիտի վառես, օրը յոթը մոմ,
 Մոմ պիտի պահես, յոթը տարի ծոմ,
 Որ քավես մեղքդ՝ մերանն իմ մեղքի:
 – Ի՞նչ մեղք, եկ ծոցը քո ծոցվոր ծաղկի...
 Բայց արքան հարճին շխեց, կարծես,
 – Մզկի՞թ կառուցեն Հայ Բագրատունիք,
 էլ ի՞նչ Հայ Աստված, էլ ի՞նչ Հայրենիք,
 Ով դու անդգամ, էլ ի՞նչ Հայոց ազգ,
 Եվ իսկույն քաշեց իր դաշույնն արքան,
 Բայց հարճը ճշաց՝ «չահի՞ աղջկան ...
 Հետն էլ քո որդո՞ւն, մի՞թե չես տեսնում,
 Որ ժառանգորդ է քո գահին Հասնում...»:
 Արքայի ձեռքից դաշույնն ընկավ ցած,
 Ասես ցած ընկավ նա ինքն իր գահից,
 Վեր թռան Հոնքերն ու քաշեց՝ ապշած՝
 Գիշերաշղարչն հարճի վրայից,
 Որ աչքով տեսնի ...
 – Արքա, չեմ խարեմ,
 Ետ քաշիր խարված դաշույնն աչքերիդ,
 Մեր թրով երկու արյուն մի թափե ...
 Տես՝ կփռճանես, կկորչի որդիդ,-
 Տես՝ կրճբիս տակ է, շարժվում է արդեն,
 Գահաժառանգդ աշխարհ է գալու,

Թող ծնվի,- Հետո ասա ինձ մորթեն՝
 Թե որ իրավ ես դու ինձ մորթելու:
 – Դու ինձ խարում ես, դու դավել ես ինձ,
 Ամուլ է մեջքս, թագուհիս վկա:
 – Ամուլը նա է, սա քոնն է, քեզնից ...
 Ու խլեց դաշտյնն արքայի ձեռից,
 Ինչպես քնքշությամբ զայրույթը մողես՝
 Եղնիկի ձեռքով
 Վազրի բերանից ժանիքը պոկես ...
 Իրավ, Աստծուն էլ խելքից կհանի
 կինը ... Թե կին է այսքան գեղանի,
 Այսքան նրբամիտ, այսքան մեղրաշուրթ –
 Այսքան մարմնակին, այսքան անհագուրդ,
 Այսքան խորամանկ, այսքան չարամանկ,
 Այսքան մեղրասուտ ե այսքան անգութ:
 – Թող ծնեմ ... ապա դու ինձ կործանի՝
 Առյուծի դուստրըն առյուծ կծնի ...»
 Բայց վերածնեց զղջումն արքային
 Եվ իմաստնացած՝ այսպես մոնչաց.
 – Ի՞նչ ... պարսի՞կ բազմն իմ Հայոց զահին...
 Մզկիթ՞ էլ կուզես, ումո՞վ ես, ով քած,
 Մեղքիս բուռնցքը Մասիս կփլի,
 Ով դու պարսկարող, քո մեղքն է, էլի,
 Ումո՞վ ես պղծել մահի՞ն իմ Հայոց,
 Ի՞մ մեջքն ամուլ է, ումո՞վ ես պղծել:
 – Ուելքի՛ եկ, վա՛յ ինձ, անմեղ եմ, այ օձ,
 Ինձ մտքով անզամ մարդ չի մոտեցել:
 Կարո՞ղ է մարդը մոտենալ աստղին,-
 Համբուրել կուրծքը լուսնի ամոթխած:
 – Թե կինն ուզենա՝ կարող է, ով կին,-
 Մոնչաց արքան խանդից զունատված ...
 Ու Հարճի ձեռից դաշտյնը խլեց,
 Սարսափը Հարճի ժեռ կամքը փլեց,
 – Հղի չեմ,- ճչաց,
 Եվ ընկավ բարձին,-
 Արքան շունչ քաշեց, դուրս ելավ արքան,
 Ներս մտավ ախոռ, դուրս քաշեց իր ձին,
 Առանց թիկնապահ՝ առաջին անգամ՝

Առաջին անգամ առանց ՀամՀարզի,
 Առանց թուր ու թագ և առանց գուրզի,
 Եվ աՀակորույս,
 Հեծավ, քչեց դուրս,-
 Ինքն էլ շինացավ, թե ինչու Համար,-
 Քչեց՝ փախչելու՞ անարզ աշխարհից,
 Թե՞ փառվող գլուխն հովերի՞ն տալու,
 Սի՞րտը բանալու հոր գերեզմանին,
 Մոր գերեզմանի՞ն իր վիշտը լալու,
 Թե՞ կույ գնալու ծով Ախուրյանին ...

3

Գեո ոչ մի շիրիմ ընդունած սերմը վեր չի ընձյուղել,
 Ոչ մի գերեզման չի դառել ոչ մի Հարության արզանդ,
 Բայց աՀա մահն էլ իր հավերժ ամուլ օրենքը փոխել՝
 Վեր է ընձյուղում սերմն հայրենավանդ՝
 Գարձնելով Հայոց գերեզմանները Հարության արզանդ ...

Ու մոլորված, բայց դեռ շուքով
 Կանցներ արքան իր նժույզով,
 Շիրմաց մոտով իր պապերի,
 Արքաների շիրմաց մոտով,
 Կաղնու մոտով այն վիթխարի,
 Որ դուրս ելել մի արմատով՝
 Կյանք էր փնտրել մայր հողից դուրս,
 Բայց չէր գտել՝ ծովել անՀույս՝
 Ասես խոտով, որ չէր գտել,
 Արմունկ տալով՝ հող էր մտել,-
 Թողած արմունկն Հեզ անցորդին,
 Ու քշում էր արքան իր ձին,
 Երբ որ մտավ իր ձիու խեղճ
 Ոտքն արմատի արմունկի մեջ,
 Հսկա կաղնու արմատի տակ
 Բանտվեց ոտքը սալասմբակ,
 Ու ձին կանգնեց, բայց արքային
 Թվաց շարժվեց շիրիմը հին,
 Թվաց շիրմից մի ձեռ Հառնեց,
 Զիտ ոտքը ամուր բռնեց,-

Որ ձին կանգնեց, կանգնեց, իրավ,
 Եվ արքայի խելքը ... թռավ,
 Ո՞վ չէր ապշի, ու ապշեցին՝
 Քար կտրեցին արքան ու ձին ...
 – Զլինի՞ թե չարքի փոխում՝
 Մեռելներն են ոտքից կախում,-
 Ասաց մտքում իր ցավալի,-
 Ո՞վ չէր գժվի, երբ ավելի
 Մի ահալի տեսիլ տեսավ՝
 Ծուռ եկավ Հողը Հոր գերեզմանի՝
 Որդին սասանեց, այս ի՞նչ է, ասավ,-
 Իմ վերջը Հասավ, ների՛ր ինձ, Անի՛ ...»:
 – Ո՞վ կների, քո վերջն Հասավ,-
 Իր թագավոր Հայրը շիրմից
 Գլուխն Հանեց՝ չքվի՛ր, ասավ,-
 Գու չես ծնվել իմ Հայ դարմից»:
 Ու դուրս ելավ կմախքն Հողից,
 Գանգե գլխին թագը շտկեց,
 Մի կողուկը Հանեց կողից՝
 Իրրե որդուն՝ մի կողմ նետեց,
 ՅՀանի Հայր Գազիկ արքան:
 Ու դեռ չանցած մի թարթ-վայրկյան՝
 Ծուռ եկավ Հողն էլ ուրիշ մի շիրմի
 Հոր գերեզմանի Հող ու քարի պես,-
 Գուրս եկավ կմախքն առյուծազարմի,
 Ահեղատեսիլ, բայց թախծոտ ու Հեղ,
 Վահանը բազկին ու զրահավոր
 Աչոտ Երկաթի կմախքն ահավոր,
 Ոսկեղեն թագը կմախքն գլխին,-
 Զգեց կմախք ձեռն ՅՀանի բեղին,
 Ու կրակ թափեց դատարկ աչքերով՝
 Կմախք ծնոտներն իրար խփելով,
 – Լավ էր Աստծո դեմ թոնդրականայիր
 Քան թե մայր Անին թշնամուն տայիր ...
 Եվ Հողը մտավ կմախքն էլ նրա,
 Ծիրմաքարն էլի եկավ իր վրա:
 ... Ցրիվ ամպերն ամբոխվեցին,
 Կայծակեցին մոայլ Հեռում,

Արքան ուղեց քշել իր ձին,
 Բայց մեռելոց աչքն էր չուում
 Շիրիմներից այն խոտվայ՝
 Չուում աչքին իր նզովյալ,-
 Ձիու ոտքն էլ դեռ բռնրված՝
 Մեռելներով էր խոնրված
 Ոսթարված միտքն իր մեղսավախ ...
 – Ախ, աշխարհի վերջն է, ավա՛ղ,
 Ու թագավորը ցնորվեց կրկին՝
 Ելավ, երևաց իր մայրն էլ աչքին,-
 Ելավ Հողից և մայրը Հեղ՝
 Կմախք մայրը, խաչը ձեռքին,
 Թուրը մյուս ձեռքին, Հոր պես,-
 Թուրը քաշեց, բայց չզարկեց՝
 (Կմախքում էլ մոր սերն է մեծ):
 Որդու ցնորքով ելավ մայրն Հողից՝
 Մի կողոսկր պակեց կողից
 Որպես եղծված որդուն իր մեծ
 Ջուրը գցեց ու անիծեց,
 – էլ քեզ Համար չեմ աղոթի,
 Անտուն մնաս ու անոթի,-
 Կառուցվող վանքն էլ մեղքդ չի քավե,
 Քանդի փրված է վանքը քո խղճի,
 Իր մորն է պղծում՝ ով աղգին դավե,
 Դու ինձ պղծեցիր զրկում քո Հարճի,
 Դու պղծեցիր Անին մեր կույս,
 Քեզ չեն փրկի՝ շինես թեկուզ
 Երկու Հազար եկեղեցի ...
 Գնա ետ առ, ով գինաղև,
 Անին ծախող քո թուղթը սև,
 Ետ առ սև քողն իմ կմախքից,
 Հարճիդ գլխին սև քողս քից,-
 Նա քեզ մզկիթ էլ կառուցել կտա՝
 Մորդ կառուցված վանքի քարերով»:
 Ու կմախքն իր մատներով
 Ուղեց որդու աչքերն Հանել ...
 ... Եվ ահեղ ելավ, մայր թագը գլխին,
 Ինքը՝ Տիգրան Մեծ արքայից-արքան,

Ու թքեց ՍՀան արքայի բեղին,
Մեռած աստրծո կմախքի նման:
Ու խփեց կմախք ճնտտներն իրար,
Ահեղատեսիլ Տիգրան Մեծը մեծ,
Յոթը կողոսկր պոկեց իր կողքից՝
Յոթ Վասակի տեղ անդունդը նետեց,-
- Մեկն էլ դու,- ասաց,- չքվիր իմ Հողից ...
ՍՀան Սմբատին զարզանդով բանտեց
Մեռելամոունչն ահեղ արքայի,
- Դու ես ապավենն իմ Հայոց գաՀի,
Ո՞ւր է ծովիցծով Հայաստանն, - ասավ,
Այսպե՞ս պահեցիր դուք իմ թագը մեծ,
Որ ցամաքելով մի գետի Հասավ
Իմ վահագնածով Հայոց աղզը մեծ,
Ո՞վ Մասսի գլխից իմ թագը պոկեց ...
Ո՞ւր է Վանա ծով մի աչքն իմ ազգի,-
Ինչպե՞ս թողեցիր, որ ծով աչքն Հանվեց,
Ուր է ծով ծածկող անտառն Հայ բազկի,
Որ ցամաքելով ազգն էլ սևանվեց,-
Մի ազգ, որ, կարծես, և կա, և չկա...
Այսպե՞ս թողեցի իմ գահը ես ձեզ,
Ով Հարճաց ստրուկ, ստրկաց արքա,
Ինչպե՞ս է զղջման արցունքը քո Հեզ,
Ով թոնդրակացյալ, ով թաթարացյալ,
Ով Բյուզանդի Հարճ, պարսկին իգացյալ,
Քո մեղքն, իմացիր, քո մեղքը դարձյալ
Քո մեղաց ծովը, որ քեզ չամոքեց,
Անին վաճառող թուղթը չէ միայն,
Միայն թուղթը չէ, որ բեղզ պոկեց ...
Ու մոնչաց պատգամաձայն,
- Պժգալի ես դու առավել,
Երբ Հույսը չես Հայաստանի,
Թե ուզում ես մեղքդ քավել,
Ե՛տ առ Հողերն իմ ոստանի:
Ե՛տ առ իմ Վանն ու Վանա ծով,
Որ դեռ լիքն են մորդ լացով:
Ե՛տ առ Հողերն իմ Հայկական,
Ազգից խլված Մասիսը վես,

Ե՛տ առ վերջին բյուրն անգամ,
Յոթանասուն իմ Հովտի պես,-
Ե՛տ առ, քարեր-սարերն առ ետ,
Ազգից խլված դարերն առ ետ:
Ե՛տ առ Եփրատն, Արածանին,
Ազգից խլված գետերն առ ետ,

Ե՛տ առ Տիգրիսն՝ Հայոց գինին,
Սիրտս խրված նետերն առ ետ,-
Ե՛տ առ, Վանա Հովերն առ ետ,
Ազգից խլված ծովերն առ ետ:

Ե՛տ առ սարերն իմ Սասունա,
Ազգից խլված իմ բախտն առ ետ,
Ե՛տ առ Բինդյոյն իմ բյուրակնյա,
Ազգից խլված դրախտն առ ետ,

Ե՛տ առ, պանդուխտ ձևներն առ ետ,
Ազգից խլված լեռներն առ ետ:
Ե՛տ առ Վանն ու Վասպուրական,
Ազգից խլված Տղմուտն առ ետ,

Ե՛տ առ Թրոփ իմ խոլական,
Տարոնն՝ Հայոց զմբուխտն առ ետ,
Ե՛տ առ, Հույսիս շողերն առ ետ,
Ազգից խլված Հողերն առ ետ:

Ե՛տ առ խլված ծովն էլ Վանա՝
Հանված ծով աչքն Հայաստանի,
Ռառնն ծովին իմ Սևանա,-
Որ ազգն Հարյավ վերածնի ...

Ե՛տ առ պատիվն Հայոց բազկի,
Որ ծովանա գետն իմ ազգի,-
Ե՛տ առ ամենն, ով եղկկի,
Թե չէ՝ ծովիցծով կխոսեն

Մեղաց մասին քո նողկալի,
Ե՛տ առ, որ քո վիշտը կխենն ...
Ե՛տ առ, Մասիս սարերն առ ետ,
Ազգից խլված դարերն առ ետ:

Ասաց ու ցատմամբ Հող մտավ անմեռ
 Հայոց պատգամով արքայից-արքան,-
 Եվ Հողի տակից լսվում էին ղեռ
 Ողբն ու մոռնչը նրա խոյական,
 Ողբն ու նզովքը, մոռնչը նրա,
 Եվ քարանուձ էր տեսիլների մեջ
 ՍՀան-Սմբատը ղեռ ձիու վրա -
 Ու կուչ էր գալիս նվաստուն ու խեղճ,
 Մի բուռ էր դառնում աՀ ու զարգանդով,
 Կմախքների մեջ աՀեղավրդով,
 Կմախքկոխի տեսիլների մեջ¹:
 Դեղին տուղտ էին շուրթերը դառել,
 Փրփուր էր պատել ղեղնած բերանին,
 Կարծես թե արդեն թշնամին առել
 Իր թղթով, արդեն վառում էր Անին:
 Եվ ղեռ նզովող լեզուների պես
 Գերեզմաններից բոց էր դուրս գալիս,
 ԱՀեղատեսիլ դժոխքն էր, ասես,
 Իր շուրջն ու ավեր իր սրտում լալիս:
 Ու ղեռ ելնում կմախքացյալ
 Թքում էին ու թառակում,
 Եվ Հող էին մտնում դարձյալ,
 Հողի տակ էլ խայտառակում,
 Ճշում էին խուլ մոռնչով
 Արքաները մեր Հաղթական,
 - Բավ է պղծես քո պիղծ շնչով
 Գերեզմանոցն արքայական ...
 Ու ղեռ մայր Հողից պոռթկում էր բարի
 Ողբն ու մոռնչը ողջ մեռյալների,
 - Չմոռանաս, թե ինչ զարմեց
 Տիգրան Մեծի պատգամը մեծ ...

¹ Պոեմի այս Հատվածում ավելացված է եղել **սարսափով** բառը, որը Հեղինակը Քննիչ և իր մեռագրով ավելացրել է.

Իսկ ղերեզմանից մոր մեռքը,

Կմախքն մեռքը դուրս ցցվել,

Գրող էր շափում իր որդու վրա:

Անկարելի եղավ որոշել այս Հավելման ճիշտ տեղը, մանավանդ որ ունի անհարթ-թուփշուններ և Հանգավորված չէ: Այն առկա է սույն գլխի վերջում՝ մշակված տարբերակով - խմբ.:

Այս ամենն ահեղ՝ աչքին երևում՝
 Քամին մեռելի մոունչ էր թփում.
 Կմախքների մեջ ահեղատեսիլ,
 Խաչակներում էր՝ Աստվա՛ծ իմ, Հասի՛ր ...
 Բայց այս ինչո՞ւ ձին քրտնեց,
 Ամպերն ինչո՞ւ կայծակեցին,-
 Ձին ծառս եղավ, ձին խրտրնեց,
 Ձին խրտրնեց, ծառս եղավ ձին,
 Ոտն ազատեց կաղնու ձևոփց,
 Կաղնու ձևոփց, մեռելներից,
 Ոտքն ազատեց, շունչ քաշեցին,
 Շունչ՝ կիսամեռ Սհանն ու ձին:
 Ձին մարդու պես ոտքը քաշեց
 Ու վրնջաց ազատությամբ,-
 Ու ոչ թե Սհան Սմբատը գծվեց,
 Այլ իմաստնացավ ազնիվ խենթությամբ:-
 Իր ազգի Համար խելագարվելը
 Իմաստությունն էր իր ամենամեծ,-
 - Ձիս բաց թողին մեռյալները ...
 Եվ դեռ իմն են իմ ձևները,-
 Ասաց, սիրտը խայտաց ուժգին,
 Ասպանդակեց իր նժույզին,
 Բայց երբ մի պահ ձին վարանեց,
 Ոնկահեղվածն էլ չսպասեց,
 Իջավ ձիուց, ոտքով վազեց՝
 Իբր ոտքով շուտ կհասնի ...
 Բայց ետևից ձայներ հասան,
 Ու ետ նայեց, բայց ի՞նչ տեսնի՝
 Մեռյալները լալիս էին,
 Ետևն ընկած գալիս էին,
 Կանչում էին, ճշում էին.
 - Ո՞ւր ես վազում,- գոչում էին,-
 Քո տեղը չէ Հայոց գահը,
 Դու կրեբես Հայոց մահը ...»:

Կանչում էին, ճշում բարի
 Մեռյալները ողջ դարերի,
 Մեռյալները ետևն ընկած,
 Վազում էին, գոչում անվերջ

Մեռյալները ... իր Հոգու մեջ,
Մեռյալները անյուելի՝
Սուրբ ցնորքներն իր ահուկի,
Խոյ ստվերներն իրավ զղջման
Կանչում էին՝

— է՛ջ գերեզման ...

Բայց նա ահից ետ չէր նայում,
Ուր լուկ մի խեղճ բու էր վայում,
Որ մեռելի ձայն կթմվար
Երկչուտ սրտին իր մեղսահար:
Մեկ էլ կաղնին՝ ելնող Հողմից
Իր խշշոցով՝ շիրմաց կողմից՝
Մեռյալների գոչն էր թմում
Թագավորին մթնածուրմ:
Մեկ էլ ձին էր ժեռ քարափին,
Ախուրյանի բարձր ափին
Մենակ կանգնած, մերթ վրնջում,—
Աեսս ձին էլ ետ է կանչում
Խոյ մոնչով Տիգրան Մեծի՝
— Ե՛տ դառ ... գահից մեզ մի գցի ...
— Ե՛տ դառ, գահը քո տեղը չէ ...
— Ե՛տ դառ, զղջա, Աստված կանչն ...

Բայց թռչում էր դեռ ահագնած
Մեռյալներից առաջ ընկած
Թագավորը դեպի Անի,
Որ սրբազան վրեժն Հանի ...
Ու կաղնիկազ Անի մտավ,
Մթնում Հարճի գուռը գտավ,
Վախեց, թե ինչ՝ կանչեց դահճին,
Բայց փոշմանեց՝ չքվի՛ր, ստաց,
Ինքը մտավ, գտավ Հարճին,
Հարճին՝ չքնաղ մահճին քնած:—
Բայց էլի գերվեց մարմնով իր Հարճի ...
— Իր ինքն է նման քնած կարծի,
Հապա կուրծքն, ալիս՛ղ, կարապ է կարծես,
Եվ ո՞վ չէր խարվի, որ Հայոց արքան,
Ո՞ր առնամարդը չէր խարվի, ինձ պես,

Գրախտամարմնով այս կախարդական,-
 Քնած է ... ինչ լավ կլիներ, սակայն,
 Որ այլոց ձևով արյունը թափվեր՝
 Գաղտնի բերեցի, գաղտնի շքովեր ...
 – Իր մազերի Հյուսքո՛վ խեղդիր ...
 – Ուղղի՛ր, ապա դու քեզ Հաղթիր ...
 – Քե՛զ էլ խեղդիր,- գոռում էին
 Դրսից գետն ու մեռելային
 Ահեղասաստ ձայնով ... Հոգում՝
 Թվաց, թե ներս մտան իսկույն
 Ոսլ կմախքներն արքայական,-
 Ու վեր թռավ Հարճը նկուն,
 Բայց փաթաթեց ՍՀան արքան
 Հարճի վիզը մազերն Հարճի՝
 Ինչպես պարան արդար դահճի:
 Հարճը շշմեց, ապչեց, ճչաց,
 Գոռաց անզոր ու շշնջաց.
 – Այս ինչպե՛ս ես այսօր ... սիրում,
 Այս ինչե՛ր են քո աչքերում ...
 Ձե՛, չես սիրում էլ խզճուկիս,
 Ճամփն ինձ գիրկն Հայրենիքիս,-
 Թե չէ ...
 – Թե չէ ի՞նչ,- մոնչաց արքան:
 – Թե չէ՛ չես պրծնի դու իմ Հոր ձեռքից՝
 Անին էլ տուրը կտաս, գլուխդ էլ ...
 Բայց արքան պոկվեց իր սիրո կուռքից՝
 – Մի՞թե չեմ կարող ես ինձ էլ Հաղթել ...
 Ու բռնեց Հարճի Հյուսքը մազերի
 Սձ-պարանի պես ձեռքին փաթաթեց
 Եվ այնպես քաշեց, որ իր նազելի
 Հարճի աչքի մեջ սև արյուն կաթեց:
 Բայց խզճա՞ց, թե ինչ՝ բաց թողեց Հարճին,
 Գնաց, որ քնից Հանի իր դահճին ...
 Պարսկուհին ասաց՝ այլա՛հ իմ, ասա,
 Փլվեց երազիս գահը փիրուզյա,
 էլ չեմ դառնալու Հայոց թագուհի:
 – Ձես դառնա,- ասաց շշուկն իր մահի
 Որ սուրն էր սրում գեո դռան ետև,

Ու կարապի պես
Երգեց պարսկուհին
Իր Հայրենիքի
Կարոտով անթեւ:-
- Օտար երկրի մեջ,
Արքայի գրկում
Մի Հավք եմ ես խեղճ՝
Ոսկի վանդակում:
Ի՞նչ անեմ ոսկին,-
Երբ որ սեր չկա,
Երբ սիրո խոսքին
Վերջը տեր չկա:
Հազար երանի՝
Ով Հայրենիքում
Մի խրճիթ ունի
Աղքատ մոր գրկում:

Բայց ձայն տվեց արքան դաճճին,
- Վերջացրրո՛ւ, Հրամայեց,
- Արքա՛, թքեմ, ես քո խաչին,
Այլա՜ն՝ Հազիվ Հարճը վայեց,
Բայց այլա՜ն էլ չխնայեց,
Երբ դաճիճը խեղդեց Հարճին՝
Բիրտ դաճիճը՝ քնքուշ դաճճին:
Նեղդեց դաճճին Հայոց բախտի
Ու դուրս նետեց կես գիշերով
Պատուհանից գոռ պալատի,-
Անին ծախող ժանտ Հուշերով ...
Ու դիակը, ասես լալով,
Լուսնի Համր ծիծաղի տակ,
Բարձր բերդից վար սուրայով
Ընկավ, սուզվեց անդունդն անտակ,
Օգու՛մ զարկված կարապի պես,
Բայց փրփուրով ճերմակ մարմնի
Ելավ երեսն Ախուրյանի,-
Ինչպես խեղդված մի ջրահարս,
Եվ Ախուրյանն աճեղավաղ
Զարկեց ժայռին՝ այս Հեջ՝ ասավ,
Երբ որ միայն Հարճին տեսավ ...

Արևն իջել էր, բայց դեռ ակնդես,
 Անիի բարձր պարսպի վրա
 Այծյամը որսկան իր սիրածի հետ
 Թիկնած դիտում էր ձորերը նրա:-
 - Ի՞նչ գեղեցիկ է Ախուրյան գետը,
 - Ինչպես Հայրիկիդ արծաթե գոտին,
 - Տե՛ս՝ ձիով ելավ սպարապետը,
 - Ոսկե ասպանդակ ունի իր ոտին.
 - Արքան է ոսկին պարզելի նրան.
 - Արի՛, Այծեմի՛կ, իջնենք Ախուրյան ...
 - Ու՛չ է, Հայրիկս հիմի տուն կգա,
 Ու շիկնեց անուշ երեսն աղջկա.
 - Նայի՛ր, Վարադիկ, կանգնած՝ մեկուսի՛
 Ի՞նչ գեղեցիկ է վանքն Հոռոմոսի,
 Վեղարը զլխին՝ կանգնած այն Հովտում,
 Կաթողիկոսն է կարծես աղոթում,
 Կարծես Մաշտոցն է, որ տեսիլքի պես,
 Երկնքում Հայոց գրերն է կարգում ...
 Այդ մեծ գմբեթն է, մայր վեղարը վես:
 Իսկ երկու փոքրիկ գմբեթները, տե՛ս,
 Մայր գմբեթն իրենց երկու կողմն առած՝
 Երկու կապուտժեռ Հավրեր են կարծես,
 Երկու աղափնի՝ ուսերին թառած:
 - Իրավ, սիրուն է, չվարեց տղան,
 Մատաղ Հայրիկիդ՝ ճարտար վարպետին,
 Հայրդ ասում է, թե ոչ մի իշխան
 Ջի Հասնում փառքով վարպետ Տրդատին,
 Համ էլ, ասում է, թե ձեզ, ուխտել եմ,
 Այս եկեղեցում պիտի պսակեմ,
 Մի եղնիկ, պիտի մորթեմ, յոթ գառը:
 - Մեզք չե՞ն,- ի՞նչն են մեզքը, քո ցավը տանեմ,
 Ու մինչ ցնծում էր զույգը սիրահար,

Արքան նայում էր վանքին, - Ի՞նչ տեսնեմ,
 Արքայիս կյանքն էլ մի շիշ խորոված,
 Մոտեցող մաշխա բերանը տված,
 Բայց ես իմ այս մի շամփուրի համար
 Մորթեցի եզր իմ ազգի բախտի,
 Աստված իմ, ներիր իմ մեղքը մթար,
 Ու թող շտենանեմ դուռը դրախտի,
 Ջորքը ետ քաշեց կայսրը, բայց, ավա՛ղ,
 Իմ մաշից Հեսո զորքն իսկույն կգա,
 Կբացվի գաղտնիքն արյունաշաղախ»:
 Եվ աղոթում էր, որ մաշը չգա ...
 Ու գիրկն էր իջնում Անիի տակի
 Գետնի տակ փորված իր գաղտնի ճամփով
 Գիրկն Անիից դուրս մենավոր վանքի,
 Իջնում էր գաղտնի ու խղճի խայթով
 Դժոխքի աշից ապշահարում էր,-
 Այն վանքում, որ Հենց ինքն էր կառուցել,
 Իրրև հավիտյան մի ապաշավանք,
 Բայց նա այնպիսի՛ մի մեղք էր գործել,
 Որ չէին քավի հազար ու մի վանք ...
 - Ի՞նչ բարձի դնեմ գլուխս մեղսոտ,
 Որ գեթ մի գիշեր մեղքն իմ մեջ քնի,
 Մոռանամ տված իմ թուղթն արյունոտ,
 Ավա՛ղ, մոռանամ, գոնե, քեզ, Անի՛:
 Քեզ, որ նմանդ աշխարհը շունի,
 Բայց դու կավերվես Հենց որ Ծա՛հը գա,
 Եվ կգա զորքն էլ բող Բյուզանդիոնի»:
 Եվ աղոթում էր, որ մաշը չգա ...
 Ու էլ ոչ մի հարճ, էլ ոչ մի գինի
 Ձէին կարող տալ վշտերդ քամուն,
 Բաժակում տեսնում իր դեմքն արքենի՛
 Կարծես տեսնում էր հայոց թշնամուն:
 Գլուխ չէր հանում չար ցնորքներից
 Կաթողիկոսին կանչում էր նորից
 - Ո՛ր է, չրերիր մի երազահան,
 - Կրերեմ, արքա՛, իմ հուսո վահան,
 - Քանի՛ գիշեր է՛ վրան, վրա,
 Մայրս, երազում, միակ ցանկալիս,

Հագնում է Հորս զենքերն ու գրահ,
Սաստող Հայացքով այցի է գալիս»:
Թող գա, իմ մայրն է ինչով էլ որ գա,
Բայց իմ դարձանքը Հայացքն է մի՞ին,
Ինչպես վրդովյալ արքայից արքա,
Բայց ի՞նչ է կարգում նա իմ ճակատին:
Թե՞ կոահել է մեղքս վասակցալ:
Նա էն աշխարհում, իրա՞վ է, տեսնես,
Կարո՞ղ են մի՞թե մեռյալներն զգալ,
Կոահել մարդոց մեղքերը, մեղ պես,
էն աշխարհի մեջ, Հանդերձյալ կյանքում,
– Ինչպե՞ս չէ, տեր իմ, անմահ է ոգին,
Ոգով են զգում, ոգին, ի՛մ որդյակ,
– Բայց ի՞նչ է կարգում նա իմ ճակատին,
Բայց գինիդ խմե, կանցնի տեր արքա,
Ազգը սար, մարդը ամպ է անցողիկ,
– Բայց ինչո՞ւ քո էլ երազին չի գա,
Չէ՞ որ անմեղ չես դու էլ, իմ ծաղիկ,
Չէ՞ որ սև թուղթը իմ ձեռքը գրեց,
Իմ ձեռքը գրեց, քո ձեռքը տարավ,
Քո ձեռքը տարավ, որ ինձ սև բերեց,
Որ ինձ սև բերեց, իմ սիրտը կերավ ...
– Ի՞նչ, փռչմանել է իմ կամբի արքան,
– Եվ ինչպե՞ս, Հայր իմ, և այն էլ ինչպե՞ս,
Անբավելի է մեր մեղքը, սակայն,
– Դու գինիդ քամիր, գինին Հայր է քեզ:
Ծատ մի՛ բեկվիր, ո՛վ տեր արքա,
Երազիդ մեջ բարի էլ կա,
Մայրդ Հորդ պես է գալիս,
Մի ձեռին թուր, մի ուսին խաչ,
Որ մոմ վառես թե տաճարիս,
Թե Հավլունի թրին քո քաջ,
Ջահը մնաս իմ տաճարի,
Ջահը մնաս թուր Հավլունու,
Կանթեղ մնաս, մնաս բարի,
Անմեղանաս ... Պահլավունու
Կամբին մնաս սպարապետ ...
Հոր ու մոր պես լինես մեղ Հես,

Այս է մորդ տեսիլն ասում,
Բայց չար է, քանզի զենքով է խոսում,
Սաստում է, որ դու որդու պես իշխես,
Այս է իմաստուն խորհուրդը նրա,
Մեղմանաս ... ոչ թե բազուկը փոխես
Քո արքայական կամբը մեզ վրա:
– Ձէ՛, բռնությունը, Հա՛յր իմ, Հեշտ է միշտ,–
Շչնջաց ահեղ բռնակալը խեղճ,–
Դժվարը մեղմով իշխելն է անվիրջ,
Այս է բարբառում իմ Հայրն էլ անվերջ:
Նելք է Հարկավոր և բռնություն մեջ,
Նելք է Հարկավոր, որ մեղմով իշխենք,
Միշտ նեղճակատն է բռնակալ դատնում,
Նելք է Հարկավոր, Հայր իմ, խիղճ ու խելք,
Բուժ է, ով ազգի կոկորդն է բռնում ...
Իմ ու քո խելքով իր գահը գոյեց,
Միշտ նեղճակատն է բռնագայլ դատնում»:
Ասաց ու իր լայն ճակատը շոյեց

Նեղճակատ արքան,–

– Իրավ, մոզական

Իմաստություն չէ բռնությունն անմիտ
Դժարը ազատ կյանք տալն է մարդուն,
Դժարը կյանքն է, մահը Հեշտ է միշտ,
Ազգին ազգ պահողն է միշտ իմաստուն:
Հաստատո՞ւն եղիր արևի նման,
Ոչ թե լուսնի պես միշտ փոփոխական,
Արևի նման Հաստատուն եղիր,
Ոչ թե լուսնի պես միշտ փոփոխական,–
Ի՞նչ մեղք ... այդ մտքից նծույգով փախիր,
– Բայց երազներս շատ են խղիական,
Մերթ օձի գլխով, արծվի թևով
Արծրունիք են աչքիս երևում,
Մերթ սուրբ Սարգիսը իր ձին–արծխով
Ինձ սաստող Հորս տեսիլքն է թվում:
Մերթ վիշապներ են ինձ վրա տալիս,
Եվ թուրս ահից պատյանից քաշում,
Քաշում եմ, քաշում, բայց դուրս չի գալիս,
Երբ որ մեր տված սև թուղթն եմ Հիշում:

Մերթ մայրս ելնում իր գերեզմանից
Գրող է շափում կմախքն ձեռքով,
Մերթ մեռելներ են հանում մեր տանից
Բայց ետ էր գալիս մեռյալը գոռով,
Ինձ հրում գահից, իմ գահը խլում,
Եվ ինքն էր բազմում իմ գահի վրա,
Մերթ Տիգրան Մեծի կմախքն է քայլում
Անխում ... Հազած իմ զենքն ու զրահ:
Մերթ շիրմից Վասակն իր գլուխն հանում
Իր գանգի գլխով աչքով է անում,
 Ինձ դժոխք տանում,-
 - Ձէ', մի' վախենա,
Թե ամեն մի շար երազ կատարվեր՝
Աշխարհը հիմա պիտի կործանվեր:

Ախուրյան զետի ջրահարսի պես
 Անդունդից ելավ գիշերը կարծես,
 Ծիրակի գիշերն ինչպես մի դշտ
 Քանդեց Հյուսիսը, կանգնեց մտախոհ
 Հայելու առաջ պարզ Ախուրյանի,
 Ու ոսկե սանրով իր նորալուսնի
 Ուսերին սանրեց սև մազերը սև՝
 Սևասև՝ ինչպես սև կարապի թև:
 Եվ պարանոցը լուռ զարդարելով
 Իր մարգարտաշար, նոխ աստղահույլով՝
 Արքայաշուքվեց աստղ ու լուսնյակով
 Ու մտավ Անի, արքային հուսաց,-
 Իր սևաթավիչ շաղրայի տակով
 Գաղտնի ցույց տվեց իր կուրծքը լուսնած ...
 Ու բախեց դուռը գիշերադշտոն,
 Բայց դուռ չբացվեց մեռած աչքի պես:
 Կախեց Հոնքերի թուխալը մրահոն,
 Սևացավ խանդից ու խանդից դողում՝
 Գղչակի դուռն էր մինչև լույս բախում
 Իր քամի ձեռքով՝ թե ըմբոստ, թե հեղ,
 Արքայի Հարճի ուրվականի պես
 Հավում էր վշտից՝ քանդի այս գիշեր՝
 Այս էլ յոթ գիշեր, լուսնի պես անքուն,
 Քառասուն ազգի կույսերով կայսեր
 Մի ողջ Հարեմ կար արքայի գրկում ...
 Բայց դեղ չդառավ ոչ բյուզանդուհին,
 Որ քար բյուզանդի շաքարն էր կրակ.
 Ոչ բյուզանդուհին, ոչ արարուհին,
 Որ թուխ շարբաթ էր արքայախորակ.
 Ոչ արարուհին, ոչ եթովպուհին,

Որ պորտը գինու թաս էր թխորակ:
Ոչ եթովպուհին, ոչ չերքեզուհին,
Որ դաշունի կոթ մեջք ուներ բարակ:
Ոչ չերքեզուհին, ոչ թաթարուհին,
Որ հուր համրույրով ձյուն էր մեղրորակ:
Ոչ թաթարուհին, ոչ վրացուհին,
Որ թև սուրբ ձյուն էր, թև ցոփ օշարակ:
Ոչ վրացուհին, ոչ էլ Հնդկուհին,
Որ շահնշահի մեղր էր կոշարա ...
Մեղքը շնեղմեց ողջ հարեմուհին՝
Համրույրի մեջ էլ շատակեր Շարա ...
Ու ողջ հարեմը՝ ի սեր հայ դահի՝
էլ չարժեր թեկուզ մի հեղ հայուհի:-
Արցունքն էր ընպում արքան գինու հետ

Կայսեր առարած քառասուն կույսի պորտերի թասով ...
Ու երբ օձեցին գաղտնի քավարան վանքը նորակերտ՝
Ուուլ հրամայեց՝ անմոռաց մեղքի մոռացման հույսով՝

– Զուգել ողջ վանքը ոսկով խնկենի,
Սծել կեղրուկով, խունկով հնդկենի,
Մոմ վառել մեթի ճրագի տեղակ,
Պճնել ողջ բեմը գառ-վառով շողակ,
Իսկ թոնդրակեցոց հանված աչքերի
Բիրերը վառել մոմերի նման,
Հխուսի առջև՝ սրբապատկերի,
Որ աստվածների մեղք են անահման:
Եվ մի բյուրեղյա ջահ բերել տվեց
Արքան Հեռավոր, հուր-Հնդկաստանից,
Իրբ թե՛ մեղքից մի մազ էլ քավեց՝
Նոր թոնդրակեցոց վանեց ուստանից,
Մայրաքաղաքից, ուստանից Անի,
– Թող ձեր սատանան ձեր աչքերն հանի ...

Ու յոթը հարյուր մոմ վառել տվեց

Մայր տաճարի մեջ,-

Ու զղջում անվերջ,

Քաշվում միջնարերդ, գինի էր խմում,
Բայց բաժակի մեջ՝ իր աչքն արքենի՝
Կարծես տեսնում էր հայոց թշնամուն ...
Ու գաղտնի զղջում, վայում էր գաղտնի,

- Արքայիս կյանքն էլ մի շիշ խորոված՝
 Մոտեցող մաշիս բերանը տված,-
 Բայց ես իմ այս մի շամփուրի համար
 Մորթեցի եզր իմ ազգի բախտի,
 Աստվա՛ծ իմ, ների՛ր իմ մեղքը մի՞մար,
 Ու թող շտեանեմ դուռը դրախտի:
 Զորքը ետ քաշեց կայսրը, բայց ավա՛ղ,
 Իմ մաշից Հևտո գորքն էլի կգա,
 Կրացվի գաղտնիքն արյունաշաղախ,
 Եվ աղոթում էր, որ մաշը չգա ...
 Ու գիրկն էր իջնում Անիի տակի
 Գևտի տակ փորված ու գաղտնի ճամփով
 Գիրկն՝ Անիից դուրս մենավոր վանքի,
 Գնում էր գաղտնի ու խղճի խայթով
 Տարին մի գիշեր ապաշխարում էր
 Այն վանքում, որ Հենց ինքն էր կառուցել,
 Իրրև հավիտյան մի ապաշխարանը,
 Բայց նա այնպիսի մի մեղք էր գործել,
 Որ չէին քավի հազար ու մի վանք:
 - Ի՞նչ բարձի ղնեմ գլուխս մեղսոտ,
 Որ զեթ մի գիշեր մեղքն իմ մեջ քնի,
 Մոռանամ տված իմ թուղթն արյունոտ,
 Ավաղ, մոռանամ գոնև քեզ, Անի:-
 Քեզ, որ իմ հայոց մեծ շինարվեստի
 Մատանու քարն ես, ակն աղամանդե,
 Աչքի րիրն ես ճոխ, թագն ես այմաստի,
 Թևև ծնողդ մի խեղճ Տրդատ է ...
 Քեզ, որ Հայ ոճով
 Քար ողևկոչով
 Հայոց հանճարի մեկուճարն ես վեհ,
 Քեզ, որ նմանրդ աշխարհը չունի,
 Բայց դու կավերվես, Անի, երբևէ,
 Քանդի խիղճ չունի
 Քո ոսոխն, Անի ...
 Ու թվում էր, թե ինքը չէր արքան,
 Այլ վանահայրն էր՝ իր հուստ վանքի,
 Ու վանք էր ելնում, ինչպես ուրվական,

Գաղտնի չորում էր զղջման աղոթքի ...
– Տեր ամենակալ,
Ինձ քարը¹ ճամփե,
Պապարը ճամփե,
Միայն թե Հայոց
Աշխարհը շամփե,
Տեր ամենակալ ...

2

Նման մեկուսի
Աղոթող կույսի՝

Զորից վեր նայեց վանքն Հոռոմոսի՝
Վեղարը գլխին, կանգնած այն Հովտում,
Հայ շինարվեստի հրաշքն էր, կարծես,
Ողջ Հայոց ազգն էր, կարծես, աղոթում՝
Գառած մի տաճար՝ հոյազեղ ու Հեղ,
(Ազգերն ամբողջ են, Հայ ազգը՝ մատուռ...),
Կարծես Մաշտոցն էր, որ տեսիլքի պես
Երկնքում Հայոց գրերն էր կարդում,
Որ լցներ ձուլմանց մահանդունդն Հայոց՝
Որ Երկիր բերն ընդդեմ դուրանի՝
Հայոց գրերը՝ մատյան գունդն Հայոց,
Հայ այբուբենը՝ զորքն Հայաստանի:
Իսկ Երկու փոքրիկ գմբեթները, տես՝
Մայր գմբեթն իրենց Երկու կողմն առած՝
Երկու կապտածեռ Հավքեր են կարծես,
Երկու աղամփի՝ ուսերին թառած:
Ու դեռ զոգում է վանքի ճակատին
ՍՀան Սմբատը զղջանքը մթին՝
Քանդակագրված ձևերով Տրդատի,
– Ի վերա Հիմանց ավերյալ վանուց,
(Ի սեր դեռ գերյալ իմ Արարատի ...)
Կառուցե վանքս և ահա վանքիս,
Նվեր կտակեմ Կողբա ճոխ այգիս,
Եվ աղ ձոնեցա տարին Հարյուր բեռ,

¹ Քարը - դժոխքը:

Եվ աղօթում եմ, որ ծաղկի անմեռ,
 Որ տարին մեկ օր՝ մի յոթնարուբաթ
 Պատարազ ասցե իմ Հոգու Համար,
 Որ աղօթեսցե չրթամբ անմեղաց՝
 Թողություն ասցե ամենայն մեղաց,
 Ամենեն առաջ ամեն աստվորիս՝
 Հուսկ ՍՀան Սմբատ ձեր թագավորիս,
 Աստծո ծառայիս,
 Մարդ մեղավորիս ...»։

3

Ելավ արևը՝ թագը Աստրծո,
 Միակ անկործանն ու միակն անբիծ,
 Ելավ թագավորն Համբ ու ծանրախոհ,
 Դուրս նայեց ահով իր միջնարերդից,
 Քանդի մի Հասնող զողանջյուն լավեց,
 Ու քանի գնաց զողանջյունն Հուզվեց,-
 Թվաց, թե ինչ-որ ծիծաղով լայիս՝
 Մի նոր քարավան՝ Անի էր գալիս...

4

Եվ Հասավ Հոգնած, ծունր իջավ ահով մայր դռան առջև
քարավանն Հսկա,
 Զորն իջնող աղբրի նման լոցին զողանջյունները զանգերի ոսկյա։

Ու ծունկի իջան յոթը ճերմակ ուղտ, յոթը դեղին ուղտ, յոթը
կարմիր ուղտ,
 Ու յոթը սև ուղտ՝ յոթն էլ արմաղան, յոթն էլ բևռոված
զանձերով զմրուխտ։

Յոթը ճերմակ ձի, յոթը դեղին ձի, յոթը կարմիր ձի ու յոթը
սև ձի,-

Յոթը կապույտ ձի, յոթն էլ արմաղան ու ողջն էլ բևռով ոսկու,
պղնձի։

Յոթը ճերմակ խոյ, յոթը կարմիր խոյ ու յոթն էլ զուգված ոսկե
զանգերով,-

Յոթը ճերմակ կով, յոթը դեղին կով, յոթը կարմիր կով ու յոթը
սև կով։

Յոթը ներմակ ցուլ, յոթը դեղին ցուլ, յոթը կարմիր ցուլ
ու յոթը սև ցուլ,
Յոթը կապույտ ցուլ, որ թռչում էին կովերի վրա բառաչով
մի խուլ ...

Յոթը ներմակ գառ, ու յոթը սև գառ, յոթը թուր շամփուր,
յոթը տիկ գինի՝
Յոթը տիկ՝ ներմակ, յոթը տիկ՝ կարմիր, յոթը տիկ՝ լցված
գինով ծիրանի:

Ու Համբավ Հասավ Հայոց արքային, թե Բյուզանդից է քեզ
ընծա գալիս,
Եվ թագ է բերում արքայիդ ընծա, և ազ ու Հաց է շուրջդ շազ
տալիս ...

Ու գաղտնի կարգաց գաղտնագիրն արքան և իսկույն դեղնեց
մազադաթի պես,
– Ողջույն Ամրատին՝ արքայիցարքա, ողջ Բյուզանդիոնը
ողջունում է քեզ,

Սելջուկ այրուձին Անի կարչավե, Անին որ առավ, էլ ի՞նչ
Հայաստան,
Ճամփե Անիի բոլոր քառասուն բանալիները, որ Անին ինձ տան,

Քո մահից Հետո, որ չկա Անին ...»:

– Ա՛ն քեզ բանալի,- մոնչաց արքան,
Գտավ իր խելքի կորած բանալին,
Դուրս թռավ, Հեծավ իր ձին խուլական,
Ու ծառս Հանեց նժույզն իրա,
Քարավանի, նառի վրա,
Ու մտրակեց Հույն դեսպանին՝
Մոնչալով՝ ա՛ն քեզ Անին ...
Քաշեց սուրբ, Հրամայեց.
– Եկած ճամփով չքվեք, ասավ,
Քարավանի մեջ գառնուկ մի մայեց,
Մի կով բառաչեց ու մի ցուլ Հասավ
Բուղազոտ թռավ այն կովի վրա,-
Ինչպես մի Հսկա, ցլարաչ գնչու:

Կայսեր գոչ թմաց բառաչը նրա ...
ՍՀան Սմբատը չգիտես ինչու՝
Ցույի ծանրութիւնն զգաց իր վրա ...
Բայց ծառս Հանեց ձին իր շողակ
Զղջման ազնիւ շանթն աշքերին:
– Ներս շիտղնկ Անի քաղաք ...
Հրամայեց պահակներին,
Ու ծառս Հանելով նժույզը ճերմակ
Ներս քշեց Անի, շունչ քաշեց թեթև,
Դուրս թողած դժնի քարաւանը սև,
Եվ քարաւանը մնաց գլխահակ,
Պարխապների տակ, մայր դռան առջև,
Անիի դինված պարխապների տակ,
Մնաց գլխահակ ...

5

Անիի բարձր պարսպի տակով
Կանցներ Ախուրյանն Հայ առյուծի պես,
Բախելով քաշերն արծաթ Հորձանքով
Նորակերտ վանքին այն գոռոզ ու Հեզ:
Այս գիշեր ահեղ ելել-վարարել,
Կարծես ուզում էր ՍՀան Սմբատի
Վառած յոթ Հարյուր մոմերը մարել
Թոնդրակեցոց պես իր Արարատի:
Եվ ահատրտում
Եվ ահը սրտում
Դուրս ելավ վանքից, ներս մտավ ամրոց
Անին վաճառած վիշապն ալեկոծ,
Ու վերջին անգամ թագն առավ գլխին,
Բազմեց իր գահին, բայց խիղճը տանջեց,
Բերանում զգաց իր մեղքի լեղին,
Թխաց զղջումը, ավա՛ղ, Հառաչեց.
– Մարդը ե՛ Աստծո լույս ձեռակերտն է,
Ե՛վ սատանայի սև ձեռքի կեղտն է ...
Ինչպես իմ վեհը, ինչպես իմ ոգին,
Ինչպես ռամիկը Հակված Թոնդրակին»:
Ու կանչելով Պահլավունուն,
Վերջին անգամ ասաց՝ ների՛ր,

Պատյան էի թուր-Հավլունուն,
 Բայց էլ սուրդ պատյան մի՛ դիր:
 Իմ գորքն, իրրև զենք ու զրահ՝
 Պարխապներիս պարխապն արա,
 Մի զինվորի, մեկի տեղակ
 Յոթը զինն, որ չգողաք,
 Ու չսողաք եղկելուս պես,
 Իմ վիշտն ահա թողնում եմ քեզ ...
 Ու կրծքին սեղմեց սպարապետին,
 – Դու ես Հույս մնում իմ Արարատին,
 Արարատ եմ ես քեզ ասում՝
 Դու Հասկացիր Հողերն Հայոց,
 Դու Հասկացիր Հայոց լեզուն,
 Դու Հասկացիր ծովերն Հայոց,
 Զրերն Հայոց,
 Գրերն Հայոց,
 Դու Հասկացիր Հայ վերքերի
 Ողջ Հայաստանն՝ այլոց գերի ...
 Կուզեմ իմ թուրը Հողս ետ բերն ...
 Թե ետ չբերես՝ քո սիրտը խրն ...»:
 Ասաց թագավորն իր Պահլավունուն,
 Իր թուրը տվեց իր Թուր-Հավլունուն,
 – Եվ քիչ է մնում երակս բանամ՝
 Գրեմ Հրամանն իմ իսկ արյունով,
 Որ Գետազարձը բանտովի՛ քանի կամ,
 Ինքզ չղթայիր իմ Հրամանով ...
 – Մեղձ ես, տե՛ր արքա,
 Անին է ծախել ...
 – Անի՞ն ... Անին կա,
 Ես կուզեմ կախվել ...

6

Նման մեկուսի,
 Աղոթող կույսի՛

Զորում կաղոթներ վանքն Հոռոմոսի,
 Երբ միջնարևրդից ելավ անվարան
 Ու գաղտնի իջավ ձորն Ախուրյանի

Ու գաղտնի մտավ վանքը - քավարան
ՍՀան-Սմբատը, առանց ծիրանի,
Առանց գայիսոն, առանց թուր ու թագ,
Լոկ խաչը կրծքին, Համբ ու գլխահակ,
Գեղջուկի նման,
Ու մտավ խորան,

Ու ծնրագրեց Հեզ աստվածամոր պատկերի առջև.-
- Այս վա՞նքն էլ, Աստված, չպիտի քավե իմ մեղքերը սև,
Հիմա՞ էլ, մայր իմ, Հիմա՞ էլ, ավաղ, ինձ չես ներելու,
Սկզբ գողացած Հարճի արյո՞ւնն էլ ինձ չի մարբելու ...
- Ձե՛մ ների ... կարծես Աստված չընջաց, խիղճը խայթրվեց,
Քո Հարճն՝ իր մեղքը, քո Հարճը մեղքիդ մի մազը քավեց,-
Քո օձախտիվ սև մեղքի գլխից Հագիվ օձ մի մազ ...
Ամեն մի մազդ մի օձ է մեղքի, խիղճը ձայն տվեց՝
Ձե՛մ ների երբեք, քանի թողնում ես իմ Հողն անմուրաղ,-
Գերի Հայաստանն ետ խլելով ես մեղքդ քավելու ...
Քո քավարանը դժոխքն է դժնի, անդ ես չքվելու,
էլ աստ Հող չունես, չեմ ների ... գոռաց գոչն Ախուրյանի
Աստվածաշչուկ անհաշտ գոռոցով ողջ Հայաստանի ...
Այդ խիղճն էր՝ խոսեց, իր խղճի խիղճն էր Հայրենահատաչ
Իր դեմ դաշույնվեց, ու դաշույնն հանեց, որ սիրտը խրեր,
ՍՀան-Սմբատը վանքում, իր Աստծո պատկերի առաջ,-
Բայց ձեռքը դողաց, ինքնարսպանի ձեռքը մշտերեր,
Կրծքից դաշույնը ետ քաշեց ա՛հից,-
Դժվար է, իրավ, ձեռ քաշել գա՛հից,
Ու կամքը չօրեց,
Ոտքի ելավ կյանքն ու խաչակներեց,
Դուրս ելավ վանքից, ամբողջ շտապեց,
Գինուն թույն խառնեց, բայց ձեռքը դողաց,
Փչրեց բաժակը ու թույնը թափեց ...
Ձիմացավ՝ ինչպես իր սուրբ շողաց
Իր իսկ ձեռքի մեջ, բայց վախն Հորդորեց՝
Եվ արքան թուրն էլ պատյանը դրեց
Ու կյանք ու մահի մեջտեղը մնաց՝
Պատից կախելով թուրը պատյանած,
Վայրի ոչխարի եղջյուրից կախեց,-
Ոչ թե առյուծի գլխից ... ծիծաղեց,
Կախեց Հոնքերի թուրն էլ իր վրա,

Ահի բրբիջն էր ծիծաղը նրա,-
Բայց ահա փորձեց դաշույնի ծայրով
Երակը բանալ՝

Արյան հետ դեպի մեղքի մոռացման
Անդունդը գնալ.

Բայց էլի դողաց մեռքը սրտաղող
Հեզ թնդրակեցոց աչքերը հանող
Ամենակարող մեռքն արքայական
Մոլորվեց արքան, ելավ վերատին
Թուրն առավ պատից, բայց նորից կախեց.

Դուրս նայեց բերդի նեղ լուսամուտից.

Բայց Ախուրյանի անդունդից վախեց՝

Անդունդ չնետվեց մեղքի անդունդից.

Ետ քաշվեց, մաշվեց, ծերացավ իսկույն.

Ու նորից խառնեց նա թույնը գինուն.

Ու նորից թափեց, այժմ ի՞նչ աներ,

Որ իրեն հաղթեր, կյանքը դուրս վաներ

Իր մեղստտ սրտից՝

Զորքն՝ ինչպես բերդից ...

Թե կոխվ լիներ՝ իսկույն կգնար

Պատվազահ մահով կրկններ կովի մեջ,

Մահն անհնար է, կյանքն էլ անհնար.

Ու սիրտն էր կրծում իր տանջանքն անվերջ.

– Ախ, դաշտում լիներ և ինքը քնած

Եվ մի օձ լիներ, խայթեր ահագնած

Քնիս մեջ հանկարծ...

Ի՞նչ կյանք, վաղն ազգի կյանքն են խլելու ...

Հայոց ազգին են անհետ ձուլելու ...

Ու խելագարվեց այս մտքից արքան,-

Իմաստնանալով հավերժ մի վայրկյան,-

Այդ խիղճն էր, ոչ թե մեռյալներն ասին,

Ու վերջին անգամ ելավ պատշգամբ, նայեց Մասիսին,

Որպես Հայ ազգի ամպած երեսին ...

Նայեց Մասիսին, որպես Հայ ազգին ու դողաց արքան,

Ծնրադրելով որպես դեռ գերի մայր Հողի առջև,

– Գիտեմ, չես ների ինձ այսուհետև,

Բայց ինչպե՞ս խլեմ իմ մի բուռ ազգով՝

Ազգերի քար խիղճն ինչպե՞ս խարխլեմ.

Ինչպե՞ս ետ խլեմ, իմ մի բուռ բազկով,
Իմ ծով Հողերը, ինչպե՞ս ետ խլեմ ...
Ախ, էլ ինչիս է իմ կյանքը շփերթ ...»
Եվ այրվող կուրծքը բացեց, վեր կացավ,
Ու գաղտնի իջավ վանքը նորակերտ,
Հայոց մեծ վշտին էլ շղիմացավ,
Խորանի առջև ծնրեց մեկուսի
Դառը ժպտի առջև Հիսուսի,
 Չղիմացավ մեղքին արքան,
 Չղիմացավ, չՀամբերեց՝
 Քաչեց թուրը բյուզանդական՝
 Մեղքի ձևով սիրտը խրեց,-
 Փոքրիկ սիրտը զղջմամբ իր մեծ ...
 Սիրտը, որ վշտեր թողեց գեռ այնքան,-
 Մեռած սիրտն՝ ապրող մեղքի գերեզման ...

ՄԱՍՆ ՎԵՐՁԻՆ

... Սգասե Հազար Անին զեղանի,-
 Մի կողմից ահով արքային թաղում,
 Մի կողմից՝ սյունից սև կախաղանի՝
 Արքայարսպան ... կույսին էր կախում.
 Եվ Հազար ու մի սուրբ եկեղեցիք՝
 Իրենց շորս Հազար զանգերի լացով,
 Ինչպես զլխարաց մոսյլ անեցիք,
 Եղերերգեցին զեռ խարված կոծով
 Թաղումն՝ անտեղյակ թև ի՛նչ արքայի,
 Ղողանջում էին, բայց զողանջի մեջ
 Ձէին պապանձվում շուկները խեղճ,
 Ու մինչև գիշեր բերանը մահի
 Ծամեց այս ու այն շուկն ամեհի:
 – Արքայի վրա սուտ շատ են գցել,
 Թե՛ «Անին զողտու ծախել է արքան...»:
 – Այծյամի վրա աչք չի ունեցել՝
 Իզուր են կախում անմեղ աղջկան ...»
 Ի՞նչ ուներ Այծյամն այդում արքայի...
 – Ձէ՛, մեջը բան կա ...»
 – Չար խոսք է Հայի ...
 Ձլինի՞ սեր էր գցել արքային ...»:
 Գործ չկար զահին ...
 – Թե՞ արքան ինքը ...
 – Ի՛նչ դարու Հասանք, ո՛վ տեր, ի՛նչ դարու
 – Ձէ՛, երկրային չէ, բան է երկնային -
 Շուտով կփոխվի ցորենը դարու,
 Գարին՝ կորեկի, կորեկը՝ սովի ...
 Այծյամ, անունդ էլ զլխիդ խոռովի ...
 – Տո՛, չի էլ զղջում ...
 – Ազրահիլ է, նա ...
 – Ձէ՛, առաջ լափն էր ...

– էստեղ բանըմ կա ...

Կախել ... րվվում էր մանուկ վայրենին՝
Ամբոխն անտեղյակ բամբասաշշուկ:
Մինչ աղոթում էր Այծյամն անշշուկ՝
Սև սյունների մեջ սև կախաղանի,
Անշար կանգնել էր, ինչպես աղավնի,
Եղնկա վիրը պարանի օդում՝
Վերջին աղոթքն էր շուրթերին զոզում,
Հարանաշղթայի ու մարգարտի տեղ
Պարանի օձն էր մաշից շուտ սողում, –
Գրկած պարանոցն իր ձյունաչքեղ.
«– Աստված էլ նրան չգտավ անմեղ ...
– Երևա են դարձնում ծանոթ ու զրկից,
– Մերը մանուկն է աշից ուրանում ...»:
Զարգանդ է կախում դանգերի զարկից,
Ողճի աչքերն են աշից կուրանում:
– Կախելն ի՞նչ ... ձենենք՝ թող միջից ճղեն ...»
Զինվորների Հեռ քաշանան մթին
Վերջին անեծքն էր կարգում, որ կախեն,
Բայց կարկամում է անեծքը շուրթին,
Կարծես բացվում է զաղտնիքն էլ զաշի՝
Մի խուլ շշուկ է ամեն ինչ քանդում,
Ամբոխը թողնում թաղումն արքայի՝
Դեպ մայր տաճար է շփոթված Հորդում, –
Ուրիշ մի վիշտ է ամբոխում Հանկարծ ...

2

... Հաղիվ սանձելով ձիերն Հունական
ԱՀեղ գաղտնագիրն Անի են բերել, –
Ու քար կտրեցին մերոնք մի վայրկյան, –
– Մի՞թե ... այս զոլումն արքա՞ն է գրել ...
Ու մայր տաճար են սև գիրն Հասցնում,
Վանահայր վեհը կարգում վարանքով,
Եվ մատանին է իր մատից ... կորցնում, –
(Արքային զրգած իր գաղտնի մեղքով...)
Ու շշուկներն են աՀեղ ամբոխում,
Թաղման պատարագն աՀից կարկամեց,
Օղն անեծքի է քայլ առ քայլ փոխվում,

Ու վանահայրը շուրթերը ծամեց.
 – Իր կուտրած ձեռն է,
 Իր ձեռն է, Հայեր,
 Մախել Հայոց Հոգն Հայոց թշնամուն ...
 – Ահա՛ թե ինչու գաղտնի կվայեր՝
 Այս մեղքն էր տալիս աղոթքի ... քամուն,
 Ու ոչ թե ինչ–որ եղնիկի ձագեր ...
 – Եղնիկի ձագը Այծյամն էր անմեղ ...
 – Ո՞ւր է Այծյամը ...
 – Կախում են, ո՞ւր է ...
 – Հասե՛ք, աղջիկը անմեղ–մաքուր է ...
 – Վա՛յ թե կախեցին, կախեցին պրծան ...
 Ու ծոեց ճամփեն ամբոխն ահաձայն՝
 Դեպի Այծյամը Հորդեց ինչպես ծով.–
 Վարազդատի մայրն Հայտնվեց լացով,
 Շշմած իշխանի դաշույնը խլեց
 Կտրեց պարանը սև կախադանի,
 Հանեց օղակը վզից գեղանի.–
 Այծյամն Հեկեկաց, բնկալ մոր կրծքին.–
 – Աղջի՛կս, մորից նոր ծնվեցիր ... նոր,
 – Արքան ... Հետմահու արծան անեծքին ...
 Խուլ Հեկեկում էր Այծյամը մոլոր,
 Շիրմից հրաշքով ելածի նման,
 Կիսամեռ Հայացրն Հարցմունք էր գարձել՝
 – Ո՞ւր են իր սիրածն ու Հայրը ... չկան,
 Դեռ որսից մի՞թե չեն վերադարձել ...
 Ու խոլ խոտվեց ամբոխն ապշահար՝
 – Ինչպե՞ս չի կուտրել ձեռքը՝ գրելիս ...
 Մեկը լալիս էր՝ աղջիկս մի լար,
 – Ո՞ւմ է կտակել իմ Հոգն ու Անիս ...
 – Խոզ բյուզանդացոց ...
 – Բող ասա, պրծեք ...
 – Ի՞նչ ... քնած էին իշխանք մեր Հայոց ...
 – Հույնը գալու է՝ էլ ինչպե՞ս քնենք ...
 – Թող դալար մնան ձեռքերդ դալար ...
 Ու վեր թոցրեց ամբոխն Այծյամին.–
 – Այ դոչադ աղջիկ, փրկվեցիր, մի՛ լար,
 – Թող չները լան կիսաթաղ շիրմին ...

Ու ծովանում էր շուրջը վանքի վես
 Մայր տաճարի շուրջն, ամբոխն ահառած
 Եվ հազար ու մի վանքերը պես-պես
 Նզոժում էին ծով զողանջ դառած:
 Եվ ահա բանդը քանդող գետի պես
 Քանդեց քարկապը հուր լեզուների,
 – Շան տեղ չէր դնում շանսատակը մեզ
 – Ինքն էլ կծախսե՛ ով սրան ների ...
 – Ինքն էր մեր որդոց վրա խեթ նայում՝
 Թե ... Հայրենիքին կյանք եք խնայում ...
 – Թե որ աշխարհում մա՛հը չլիներ՝
 Մեր թագավորի ահն էլ հերիք էր ...
 – Իմացեր՝ ինչքան վախկոտ է արքան՝
 Այնքան բռնակալ, անգութ է այնքան,
 Երկիրն՝ այնքան բանտ ... բանտերն ինչքան շատ
 Դժոխք են օրոցք ու շիրիմ, ով մարդ»:
 Թե սատկածն հանկարծ կկենդանանար՝
 Մեզ նոր կիմանար ...»:
 Խուլ անիծում էր դառնացած մի ծեր,
 Մարդկանց, արքային ու լիրթ թշնամուն:
 ... Բայց Անի՞ կտար ժողովուրդը մեր,
 Ու ելավ քանդեց ու տվեց քամուն
 Հայոց վշտի պես շիրիմն արքայի,
 Գաղտնագիրն իսկույն ձեռքերից խեց
 Ու պատառտեց երդումն իր ... գահի՝
 Մուրհանդակների մոտիժին խփեց,
 Նոր հայտնի դարձած գաղտնաթուղթը սև,
 Ու գոռաց. «Կորե՛ք, թե տվեց արքան՝
 Ձեզ Անի չի տա ոչ մի շինական»:
 Ու դուրս վռնդեց ...
 Ինքը ներս քաշվեց,
 Ներս քաշվեց, գոցեց գոները բոլոր,
 Գոցեց ողջ Անին պարսպապատենչ,
 Գոցեց, բուռնցքեց դարպասները գոռ:
 – Ահա՛ քեզ Անին, ով հունահրեշ...
 Բայց դուրս մնացին մի անհույս որսկան
 Ու ջահել որդին, որ Հեռաստանում
 Վշտին անտեղյակ՝ որս էին անում,-

Որդու Հարսնացվի՛ Այծյամի Համար
Մի այծյամ էին փնտրում սարեսար,-
- Բայց տե՛ս, Հայրի՛կ, ինչ էլ լինի,
Պիտի բունենք կենդանի,-
- Ձագը Հեշտ է, դարդ մի անի,
Ձագը ցավդ թող տանի:

3

Հեշտ է մարդ այլոց ձագին մահ տալիս,
Բայց երբ հերթն իրա ձագին է գալիս ...

4

Եվ սպասելով սուրհանդակներին,
Պոլիսն անհամբեր կերպեր Անին,
Մեր մայրաքաղաքն իր հող ու գանձով,
Իր գանձերի գանձ կույս ու կանանցով,
Մեր խաղաղ Անին,
Մեր չքնաղ Անին,
Մեր պատիվ Անին՝ գանձերը մի ծով:

5

Բայց արքայական դավը փշրելով՝
Աշխարհազորվեց Անին գիշերով՝
Սուրբ անքնությամբ սպարապետը՝
Զորագլխությամբ մեծ Պահլավունու,
Ի հույս չղթայված հող Արարատի,
Ի հույս չղթայված հող Արածանու,
Ի հույս զույգ զորքով պաշարված Անու:

6

Ու ետ փախան մեր ոստանից
Սուրհանդակներն հունաց անկար,
Ահով ասին՝ «Հայաստանից
Ձեն տա թեկուզ մի շիրմարար:
Պատռտեցին գիրն հնօրյա՝
Հայերն իրենց թագավորի,
Ծուն մորթեցին շիրմի վրա,
Մեզ էլ գցին սև շան օրի...»:
- Լավ ... ծիծաղեց կայսրն հունաց,

Ես կզաչենեմ ոսոխիս Հետ,
 Այս թուղթն՝ իրենց պատառուտած,-
 Կանեն պատանքն Հայոց Հավետ,
 Ես կրերեմ Հայոց մահը,
 Իմն է Հայոց թափուր գահը ...
 Ես կկիսեմ մեծ շահի Հետ
 Հայոց Հույսի մայր ոստանը,
 Կորչի թող Հայ անունն անՀետ
 Իմն է Հարուստ Հայաստանը:
 էլ Տիգրանի ազգը խո չե՞ն,
 Որ վագրի պես վրաս թռչեն.
 Որ ժառանգ են վախկոտ յորի՝
 Օհան-Սմբատ թագավորի ...
 Իրարամերժ՝ իրար դեմ թուր՝
 Մնացել են ծովից մի բուռ ...
 Ու թող Հունաց իմ ցեղի մեջ
 Այս մի բուռն էլ ձուլվի, ու վերջ՞:
 Ու փող փչեց,
 Շահին կանչեց,
 (Հավատացյալն անՀավատին,
 Քրիստոնյան՝ Հին կավատին,
 Մ. աստված իմ, այն էլ վսեմ
 Քրիստոնյա Հայոց ընդդեմ):
 Զորք Հավաքեց,
 Հազավ դրահ,
 Կռիվ եկավ Հայոց վրա:

7

Եկավ, ծովացավ, պաշարեց Անին՝ նախ զորքն Իրանի,
 Ինչպես որ ծովն է կղզին պաշարում, առանց դարանի.
 Բայց ինչպես ծովն է դեմ առնում սարին,
 Ինչքան էլ զորք էր դեռ Հույնը զրկում՝
 Նորից էր Անին ինքն իրեն փրկում ...
 Դեմ էին առնում մեր զոց դոներին,-
 Դոներն առյուծի երախի պես փակ,
 Որ թե բացվեին,
 Կուլ պիտի տային,
 Ազվեսին՝ առյուծ զոռ պատերի տակ:

... Եվ ապշել էին սաՀ մի քնքշությամբ՝
 Վայրենի զորքերն հույն ու մուղանի
 Անիի խորհող, գոռ զեղեցկությամբ,
 Բուրգ-պարիսպներով հաղթ ու զեղանի,
 Ամեն մի քարը՝ մի քաջի վահան՝

Դարեր զարկրված,

Դարեր ծածկրված՝

Ամեն մի քարը դարեր արնոտված՝
 Ժայռն մի էջն էր հայոց պատմության,

Հույներն էլ սահն՝

Ջաննաթ, ի՞նչ Անի ...

Այս որ դրսից է, ներսն ի՞նչ կլինի ...

Բայց ամբողջից իր պաշարած
 Մի նետրնկեց մոտիկ ձորում
 Ջույգ զորքերի գլուխն անցած
 ԾաՀը սև բեղն էր ոլորում,
 Յաթաղանն էր ասես սրում,
 Սրեց, Հեծավ սպիտակ ձին,
 Ու ձայն տվեց գոռ ամբողջին.
 – Առանց կուլի կտա՞ք, թե՞ գամ...

Լուռ է Անին առյուծակամ,

Անին առյուծ, ձորի վրա,

Ախուրյանը գոչն է նրա՝

Ոչ – ն աՀագոչ...

– Կտա՞ք, թե՞ ոչ ...

Լուռ է լեզուն նիզակների

Պահակազոր պահակների,-

Հաչող շան դեմ՝ ժայռն առյուծ,

Ու շահն իջավ ճերմակ ձիուց.

Մոտիկ բերին սեն աՀարկու,

Բազմեց որպես մի սև գահի

Եվ Հիշելով զիրն արքայի՝

«Ազգս քիչ է ու կուլի ծույլ ...»

Շողաց սև շահն, ինչպես սև թուր,

Իր Հույսի պես ծառու Հանեց ձին,
Ուզեց բախվել գոռ ամբողջին,
— Էյ, խղացած պահն ու պահակ,
Արբան մեզ տա ու դուք շտաֆ ...
Թե նրա պես շտաք գրով,
Կառնենք Հունաց՝ և իմ սրով:
Եվ լավ, տեսեք, թե իմ գալուց՝
Ի՞նչ դուրս կգա ձեր շտալուց,—
Հայ մորթեկյիս ևս անգութ եմ,
Ձեր արյան մեջ բրդեմ—կուտեմ
Ինչպես դուք եք դեռ կաթ բրդում,
Ով կաթնակեր
Գայլի ձագեր
Այնպես մորթեմ մանուկ ու ծեր,
Որ չիք ջնջեմ ողջ ցեղը ձեր:
Հազար տարվա տենչն այլաՀի
Հայաստանն է՝ առանց Հայի:
Հոռոմ գորքն էլ ինձ Հես է, Հա՛ ...
Իմ սև ձին էլ Հայ կուլ կտա,—
Դե՛, կամ կոխվ, կամ թե Անին»:
Ու ետ դարձավ իր խուժանին,
— Օձ նետերիս ծով կարկուտով
Ջարկեք՝ Անին կառնեմ շուտով,
Ջարկեք, քիչ են Հայերն ու թույլ ...»:
Ու շողացին աղեղն ու թուր,
Ու բախվեցին նետերն իրար—
Վարից ի վեր, վերից ի վար,
Ու բուրգերին մեր առնագեղ,
Նետերն՝ անթիվ, ինչպես մորեխ,
Երբ նոսրանում ընկնում էին
Պահակները պարիսպներին,—
Ջույզ գորքերը առնում թևեր՝
Սանդուխք դնում պարիսպն ի վեր՝
Վերև էին խոլ մազլցում,
Բայց վար էին նրանց զցում
Մոնչալով մերոնք վերից՝
Ջորը նետում պարիսպներից:
Մերթ էլ ներսից Հայտնվելով՝

Ձեռնամարտի գրոհ տալով,
Այնպես էին խուժում, զարկում,
Որ հազիվ էր կյանքը փրկում,-
Ու երբ իջավ,
Գիշերը սյավ՝
Դիեր տեսավ լեռնակուտակ
Անին իր գոռ պատերի տակ:

10

... Լոեց թշնամին պարիսպների տակ.
Բազմեց գիշերը խոժոռուն ու հեղ,
Լոեց և Անին մեր հազարազանգ
Իր՝ զարեր խոցված պարիսպների պես,-
Լոեց ու հոգնած թիկնեց վահանին՝ Հսկայի նման,
Շիրակի դաշտում, իսկ Արագածը վահանն էր իր վես,
Բրոնզե վահանն իր հսկայական,
Իսկ աշտարակը՝ Անիի ձևի նիզակն էր, ասես,
Իսկ լեռ վահանին ընկած կակաչներն՝ Հայոց դեռ բուրյան
Արյան շիթերն են Հայոց գոհերի մեր անմահացած,
Կակաչի միջի սևը շիթերն են թշնամու արյան,
Սևը կարմիրով պինդ չրջապատված՝
Մահից այն կողմ էլ հավետ չղթայված...

* * *

Լուսինը ելավ, չէ՛, լուսինը չէր,
Այն մի աղջիկ էր՝ ձևաբը ծնոտին,
Պարիսպներն հսկող Հայ մի աղջիկ էր:
(Լուսնի պես զուգեց գիշերը խորին)
Մայր Հայաստանի այն պատկերի պես՝
Նայում վիրավոր մեր սար ու ձորին՝
Ձևաբը ծնոտին՝ երգում ու ասես
Օրոր էր ասում վիրավորներին:
Անգամ թշնամու պահակները չար՝
Լուռ լսում էին՝ գլուխներն ի վար.
- Գիշեր, դու տարի դարձիր,
Դար դարձիր, իմ պաղ գիշեր,
Թե չար ես՝ բարի դարձիր,
Սար դարձիր խաղաղ գիշեր:

Թող զույգն էլ թողնեն գնան,
Մազերս Հարսի, Հյուսեմ,-
Իմոնք էլ որսից շուտ գան,
Առավոտ լուսուն ասեմ:
Բայց, երբ Հիշում է իր մորթված գառը
Ողբը դառնում էր ավելի դառը:

Ի՞նչ երեսով,
Մնամ յարիս,
Թող գա Հույսով՝
Շիրմաքարիս:

Բայց մորթված գառան իր վիշտը թաղում
Հին, Հայտնի ցավն էր շուրթերին դողում:

- Ի՞նչ սեր ... ասա՝ քուր ես դու,
Ինձ ախպեր եկ, թուր ես դու,
Ո՞ւր ես, Հասիր, քաջ որսկան,
Որսն այստեղ է, ո՞ւր ես դու:

Որսի ձեռքով պաշարված
Անին զորքով պաշարված,
Հասի՛ր, քեզ է սպասում,
Հազար վերքով պաշարված:

Ու երազում էր սիրածին, ավա՛ղ,
Որ զոց ամբողջից դուրս էր մնացել,-
Դեպի Արագած՝ դեռ երեկ խաղաղ՝
Հոր Հետ այծյամի որսի գնացել ...
- Ձէ՛, նա ինձ Համար

Գլուխն էլ կտար՝
Գետնի տակով էլ իմ գիրկը կգար,
Ձէ՞ որ նա գաղտնի ճամփեքն էլ գիտեր ...

Հասի՛ր, երազն Հետդ բեր,
Սիրուդ Արագն Հետդ բեր,
Քո անմուրազ Այծյամի
Մահ կամ մուրազն Հետդ բեր:

.....
Բայց այսպես յոթն օր, յոթ գիշեր անցավ՝
Իր Հույսը չեկավ, ու սիրտը մթնեց,-
- Որսի գնացածն ի՞նչքը որս դարձավ,
(Ասաց, բայց խելույն մտքից խրտրենց)

– Բունել կապել են, որ չի հայտնվում,
Հապա ինչո՞ւ է սիրտս այսպես ցավում ...
Թե չէ՝ Անիի տակով էլ կգար ...
Չի գա ... Վարազիկս, այս, մի՞թե ընկար.
Երանի ես էլ իջնեմ կովի դաշտ՝
Մտնեմ զորքի մեջ այս կրակապաշտ.
Առաջին որսիս պես անգղ որսամ,
Հենց թեկուզ սիրտը սև շահնշահի ...»:
Այսպես մտածում ու երգում էր դեռ
Այծյամը միթի՛ն պարսպի վրա, –
Ինչպես լուսնյակի ծագումը անմեռ
Անմեռ էր թվում նուրբ երգն էլ նրա.
Վիրավոր ընկած քաջերը լսում,
Հիանում էին, սփոփում մի պահ,
– Մեր քաջ նետաձիգ Այծյամն է խոսում ...

.....
Եվ ահա շահը ելավ վրանից,
Եվ սիրտը ուզեց ու փնտրեց նրան՝
– Այս ի՞նչ հավիկ ես, ով մեղրարեբան,
Որ այսքան դառն ու քաղցր ես զեղզեղում,
Կարծես իմ պարսից մուղամն է զոգում ...
Եվ ուզեց ոնց էլ, ինչպես էլ լինի՝
Նվաճել ... այս էլ, մի երկրորդ Անի ...
Սակայն Այծյամը այլ բան էր խոկում,
Բայց ինչպես լեղվակն իր պողպատ զանգում՝
Թաքնըվում էր գայլն իր զորքի խորքում,
Անտես աղմկում, որ ելնեն կովի՝
– Հենց որ գիշերվա հորանջը ցրվի ...
Բայց դեռ գիշերն էլ խոժոռուն և հեղ
Մութով պատանում գիերը բոլոր,
Ծածկում անսահման դազաղի պես խոր
– Ես ձեզ ի՞նչ ուտիս ...
– Ես ձեզ ի՞նչ դուշման ...
Նեղում էին խոր
Բոլոր վիրավոր
Երկու կողմի էլ զոհերը՝ փոշման ...
– Մորից չեն ծնվում ուտիս ու դուշման:
Բայց արնաքամ են լինում աստղերը ու մեռնում կարծես

Հայոց վիրավոր զինվորների պես:
Ու երբ որ տեսավ զեմքն էլ երգողի՝
Դող առան շահի սրտի ոտն ու ձեռ,-
- Գտա թագն,- ասավ,- Հարեմիս գլխի ...
Մոտեցավ գաղտնի ու նայում էր դեռ,
- Երզն անուշ, զեմքը երգից էլ անուշ,
Ջեննաթն էլ չունի այսպիսի մի դուշ,
Մի թարթիչն արժև մի կույս պարսկուհի,
Ու յոթը սիրո սուլթան թրքուհի»:
Ու վրան մտավ շահն այծյամնահար,
- Սանդուղքը դրեք պարսպին անշեղ
Վեր ելեք՝ կամ այն վարդը բերեք վար,
Կամ ձեր գլուխը բերեք նրա տեղ ...
Դու մի ռամիկի աղջիկ ես, ասեք,
Չե՞ս ուզում Հանկարծ դառնալ թագուհի,
Իրան-Թուրանի թագն ու զահն, ասեք,
Քո ոտքի տակ է՝ գլխի հետ շահի ...»:

11

Ու գաղտնի սանդուղք դրին պարսպին,
Մի սխալ հողաց՝
Ելավ, վեր սողաց՝
Սև ստվերի պես կպավ սև պատին,
Տեսավ ... շահի պես սա էլ կրակվեց,
Եվ ահաչչուկ զեպի նա ձգվեց,-
Դողացին պարանն ու ձեռքը նրա,
Վեր թռավ Այծյամն ինչպես որսկանից...
Աղեղը լարեց զինվածի վրա,-
- Մի զարկ, ով կույս միանգամից,
Բախտն է ժպտում քեզ այս ժամից,
Քո սիրածը ...»:
- Ինչ, բռնե՞լ եք ...
- Չէ, իմ ասածն իմ Շահն է, տե՛ս,
Որ դարանից նայում է քեզ ...
Նա հունաց հետ երգող լսել՝
Գիրկն է ընկել Ջեննաթի,
Գաղտագողի զեմքդ տեսել՝
Բերդն է փլվել իմ սրտի:
Դու աղեղվոր մի աղջիկ ես,

Բայց տես՝ քեզ ինչ բախտ հասավ,
«Իմ սիրտը քեզ, իմ թագը քեզ,
Իմ գահը քեզ»՝ շահն ասավ:
Սաղավարտը քեզ չի սազում,
Լսի՛ր երդումն իմ Շահի,
Շահը քո մի մազն է ուզում,
Որ դարձնե թագուհի ...»:

– Վա՛յ թե խարն ...

– Ձե՛, քուն չունի ...

Այս էլ քանի՛ ... յոթ գիշեր ...

– Լավ, թող Շահի սրտով լինի,

Իջիր՝ քանի մոթն է դեռ ...

Իջիր՝ կիջնեմ ...»:

Սրպահն իջավ,

Բայց Այծյամը բարձունքից

Լարեց աղեղն, ա՛ռ քեզ, ասավ,

Նետահարեց ծոծրակից...

– Դու արժան չէիր կրծքից զարկվելու ...

Դե գնա Շահիդ իմ սերն հայտնելու ...

Իմն, ուր է ուր չէ՛ կվերադառնա

Հայրն էլ մեր գաղտնի ճամփեն կիմանա»

Թող Վարազդատիս ականջը կանչե՛

Արքան աղեղիս վերջին որսը չէ,-

Առաջին որսս անգղն՝ աննշան,

Վերջինս սա է՝ իմ նետին արժան:

Եվ մի խուրձ նետեր Հանեց կապարճից՝

Յոթն էլ մեկ առ մեկ Համբուրեց մթնում ...

Եվ նորից նրա երգի մրմունջից

Նույնիսկ մեռնողներն էին հիանում:

Երգն ասում էր՝ «ա՛յս, ի՞նչ անեմ,

Որ իմ ազգի ցավը տանեմ»:

Բայց ինչպես լեզվակն իր պողպատ զանգում՝

Թաքնվում էր Շահն իր զորքի խորքում,

Անտես գոչում էր, որ ելնեն կովի՝

– Հենց որ գիշերվա Հորանջը ցրվի ...

Բայց դեռ գիշերն էլ խոժոռուն և Հեղ

Լուռ պատանում էր դիերը բոլոր,

Ծածկում անսահման մի դազադի պես,

Կամ թե եռացեղ շիրմի պես մի խոր:

– Ձե՞տ որ ազգերը զավակ են մի մոր,
Մորից չեն ծնվում ոտիս ու դուշման ...
Գեո այսպես էին խորհում վիրավոր
Երկու կողմի էլ քաջերը՝ փոշման ...

Բայց արնաքան են աստղերը լինում ու մեռնում, կարծես,

Հայոց վիրավոր զինվորների պես,
Քանզի ով գոհվի Հայրենյաց համար՝
Այսօր ասուպ է, վաղն աստղ է անմար:

12

Արևը ելավ սուրբ Արագածից
Ինչպես Այծյամը սիրածի ծոցից,
Բայց դեռ որտե՞ղ ես, ո՞ւր է սիրածը
էլ կուլ չի գնում Այծյամի հացը:
– Մեր երեկվա վրեժն հանեք,
Մենք Անիում պիտի անենք
Այժմ, քաջեր նամազը մեր,-
Կանչեց շահը. «Վա՛յ ձեզ, Հայեր ...»:
Ու զարկեցին իրար նորից,
Նրանք վարից,
Մերոնք վերից:

Նորից Վահրամ Պահլավունին
Ծողում, ինչպես Թուր-Հապլունին,
Պարիսպներին մերթ հայտնվում՝
Կռվով՝ քայլող բերդ էր թվում,-
Հագին զրահ ու սաղավարտ,
Իրավ, բերդ էր ու ոչ թե մարդ,
Ահռելի էր կռվի պահին՝
Հեռվից անգամ՝ ահ էր շահին,
Թուր էր թվում կեռ քիթն անգամ
Հապա բա՛շը առյուծազարմ,
Իր կապարճում նետն հատելիս՝
Դաշույնով էր ... մահեր տալիս,
Թե դաշույնն էր ձեռից ընկնում
Նիզակով էր խոլ ահագնում
Նիզակները կտորվելիս
Ձեռնակովի գոչն էր գալիս

Ջույգ զորքերի սիրտը ցնցում,
Այս ու այն կողմ տազնապ գցում,
Զարկում էր վեր մազլցողին՝
Հող էր դարձնում դաշտյնվողին,
– Դե կե՛ր ... Անի՞ն էիր ուզում,
Զարկենք՝ կապրի հայոց լեզուն,
Էնքան կապրի, ինչքան զարկենք,
Դարև՛ր, դարև՛ր, դարև՛ր անդուլ ...
Դարև՛ր զարկենք, որ ազգ փրկենք,
Զարկեք դուք էլ, կուսանք իմ քույր,-
Մոնչում էր Պահլավունին՝

Հայոց ոգի Թուր-Հավլունին -
Ու բուրգերից կույս ու կանայք
Թափում էին հուր ու կրակ,
Եոման ջրեր, հալած սև ձյութ,
– Այս կուզեի՞ր, այ սև ու մութ,

Այս բաղնի՞քն էր

Ուզածը ձեր ...»:

Կանանց մեջ էր Այծյամն ինքը՝
Բերդի գլխին, վշտով լիբբը,
Ոսկե գլխին կուռ սաղավարտ,
էլ չէր խոսում հույան անաղարտ:
Նետերով լի կապարճն ուսին,
Բերդի գլխից, ինչպես լուսին,
Լարում աղեղն իր լայնալիճ,
Նետահարում, ճշում էր ջինջ՝

– Կերա՞ր, շեյթան,

Անի՞ն քեզ տա՞ն ...

էլ ի՞նչ կուզեն

Շունն ու բազեն ...

Ո՞ւմ ազգն է քիչ,-

Քիչ ենք, բայց կինճ...
Վկա կապարճ

Վարազս քաջ ...

Վար գլորում մի նոր սիպահ՝
Շունչ էր քաշում քաղցր մի պահ:
– Ապրես, Այծեմիկ, այստեղ է նա էլ,
Ընկած էլ լինի, այստեղ է ոգով,-
Քաջ նետածիրգ ես մեր ազգին վայել ...

Վարպըր կգա ծածուկ ճամփերով»:
 Սփռվել ուղեց մեկը Այծյամին՝
 Իր գաղտնի սիրած քաջ ոսկեծամին,
 Բայց խոսքի կեսը մնաց բերանը,
 Քաշեց նրան էլ օձն պարանը:
 Այդ՝ սանդուղք դնում,
 Քաղտնի վեր ելնում՝
 Ինչպես ամենհի ձիեր են բռնում՝
 Վայրենի Հոներն օղապարանով,–
 Այդպես Հույներն էլ ողջ կյանքի գնով՝
 Վիզը գցում թոկն այս ու այն Հայի՝
 Ցած էին քաշում ռխով ու քինով,
 Քաշում, ցած էին պարսպից գցում,
 Բայց ճշում՝ Հայոց նևտ մի բրոնզյա
 Պարճանավորին շանթի պես խոցում
 Փռում էին վար՝ դիերի վրա:
 Բայց մի Հայ զինվոր, Գրեհ անունով,
 Երբ ցած էր քաշվում օղապարանով,
 Թռավ շալակը իրեն քաշողի՝
 Հեծավ ու խեղդեց ձիուն կատաղի ...
 Ու նևտերն էին շաշում վերստին,
 Եվ ահա մի կույս ընկավ պարսպին՝
 Սև նևտը կրծքի նտան մեջ ցցված,
 Մի կին խուլ ճշաց և ընկավ բուրգին,
 Ոսոխի նևտը աչքի մեջ մնաց՝
 Դառավ զեղեցիկ թարթիչն ահագին,
 Չէ՞ որ կինն ըմպեց
 Իր մահվան բաժակն՝ ի սեր Հայրենյաց:
 Եվ ընկավ ահա պատանյակ մի հեղ,
 Աչքը բաց մնաց՝ սիրածի ճամփին,
 Թե՞ կովից ապշած մտքից աղևկեզ ...
 Եվ ընկավ զինջիլ-դռան ձերունին,
 Ընկավ Յուլ-Սհանն իր իշխանուհու՝
 Փառանձևն տիկնոջ զիակի վրա,
 Ու քաղցր թվաց Համբույրը ... մահու՝
 (Վերջապես Հասավ մուրազին իրա):
 Ընկավ Արտավազդն Հոնենց Տիգրանի,
 Ընկան Գեղմարզենց Մանուկն ու Մուշեն,
 Ընկավ Կորկուտենց Հարսը զեղանի,

Ընկալ, որ կույսերն Հարս գնան ... Հիշեն:
 Ընկալ զորավար Վահրամի որդին՝
 (Որտեղի՞ց Հորը լուր տալու վայրկյան...)
 Մահ է, մահ, վերում, վարում ու շորս դին,
 – Զարկե՛ք,– գոռում է Հավյունի հսկան,–
 Մերոնց էլ զարհուր դիեր են դիզվում,
 Եվ այս ցավից էլ Այծյամն էլ Հուզվում՝
 Այնպես էր կովում Այծյամն ահագնած,
 Որ թվում էր, թե կույսի շոր Հագած՝
 Զորավարն ինքն էր կովում պարսպին,–
 – Զարկե՛ք ... մեր վաղվա փառքն է վերք սպին ...
 ... Այսպես յոթն օր կովեց, սակայն,
 Երբ իր բոլոր նևտերն Հատան,
 Երբ որ մի նևտ ցցվեց թևին՝
 Հրաչք թվաց, Երբ նա ցավին
 Դիմանալով՝ իր արյան Հևտ
 Դուրս քաշեց նևտն իսկույն ևևթ
 Քաշեց ... դրեց իր աղեղին՝
 Նևտեց, խոցեց զոռ ոսոխին,
 Նրան թվաց Ծահին խոցեց ...
 Այս որ տևաավ՝ ալլահ գոշեց,
 Ծահի ապշած զորքն էլ ցածում,–
 Բայց բեղերն էր շահր կրծում,–
 Եվ խղճաց թև ինչ ...
 – Սաթայել է, կո՞ւյս է, թե՞ կին,
 – Երեքից էլ, մարդ չէ, վա՛լլահ,
 – Վերքն է կապում ...
 – Տե՛ս դու Հալա ...
 – Մարմնից Հանեց,
 – Թևից՝ ասի,
 Ու նոր մի նևտ կրծքին ցցվեց,
 Ցցվեց ճոճվեց կրծքին իր նուրբ,
 Բայց տանելով ցավն էլ այս մեծ
 Այս էլ քաշեց Այծյամը սուրբ
 Ուղեց դնել իր աղեղին,
 Հրաչք թվաց թև ոսոխին,–
 Եվ թևակտ ընկավ պարսպի զլխին,
 Բայց ապշեցրեց կովող ամբոխին՝
 Պարսպին՝ մերոնց, ցածում՝ ոսոխին,

Հրաշք թվաց Շահին անգամ,
Մինչև դեղնեց արյունաքամ,
Ճոճվեց, բնկավ,
Նորից ելավ.

Ինքն էր իրնով ապշեց, տուկաց,
Չորեց, որ դեռ ... կովի չոքած...
Կանայք Հասան՝ ընկներ պիտի,
Հասավ մայրն էլ Վարազդատի,
Մեջքը բռնեց ...
Բայց ընկավ քաջն իմ ոսկեծամ,
Ինքն առյուծիկ, անունն՝ Այծյամ.
Ընկավ ... մահից վեր մնալով,-
Վե՛հ պարսպին
Վեր՝ քան սպին,
Ու դարեդար աշխարհ գալով ...

13

Այսպես յոթն օր

Բյուր բյուրավոր

Նետերի դեմ զույգ զորքերի՝
Ասես Մասիա սարն էր կանգնել,
Հայոց զորքից ոչ մի գերի՝
Թեպետ մահն էր խոլ ահագնել.

.....
Ու չէր Անին Հույսը կտրում,
Անին, դեռ պինդ պաշարված,
Շահը լսում, իր միան ուտում՝
Ելք էր փնտրում, ու գոռաց.
- Բարա՛ն բերեք,

Բերդը ցրեք.

Մեզ է թողել արքան Անին,-
Ո՞ւր է Հույսը ... նոր զորք բերեք,
Չայնեց Հունաց կառապանին ...»:
Եվ անհույս քաջերն հոգնած ոսոխի
Բարանն էլ բերին, բայց իզուր անցավ,
- Ո՛վ շահ, առյուծ է Անին կատաղի,-
Այծյամի նման որմն էլ դիմացավ ...
Եվ Այծեմնիկի պատմությունն արին.
- Հայոց կույսն էլ է Հայ որձի նման.

Ձէինք Հափատա մեր ականջներին,
 Թե շտեաններ մեր աչքով նրան:
 Մեր խփած նետերն իր մարմնից Հանու՛մ՝
 Մեր աչքն էր Հանու՛մ մեր խփած նետով,
 Կատաղում էինք, բայց և Հիանում,
 Նա մի այծյամ էր առյուծի սրտով:
 Եվ ամենաբաջ մեր Բաղրն անգամ
 Մեր նետով խոցված ընկավ արնաբամ.
 Ահա մի նետը, մերը մեզ զրկած,-
 Հարամ ու Հալալ արյունով ներկված ...
 Բայց Հարամզաղեն, ոնց ասեմ, ով ԾաՀ,
 Ոգու էր նման, ոչ թե աղջկա ...»:
 Բայց Ծահր փակեց բերանն ապշածի:
 – Հայոց գարունը մի ծաղկով չի գա ...
 Մեր վերջին հույսն էլ իմ սրտից բացի,
 Գետնի տակին է, ոչ երկրի վրա.
 Ես իմ շահնշահ Հորից եմ լսել,-
 Գեղան-գյալմազ է անունը նրա,
 Գերի Հայերն են իմ Հորը ասել,-
 Գաղտնի ճամփեր են գետնի տակ փորված,
 Եվ երբ լինում է այսպես պաշարված՝
 Թե ներսում սով է՝
 Այն ճամփերով է
 Անին իր դրսի հույսի հետ կապվում ...
 էլ զուր ենք Հայոց կամքի հետ շափվում,
 Երբ Հայոց կույսն էլ այդպես է կոփում,-
 Իմ վերջին հույսը դուռն է, կամ նահանջ.
 էլ ինչ եք սողում իմ վշտի առաջ,-
 Գետինը մտեր,
 Բայց դուռը գտեր ...»:

14

Ու ձորն իջան Ախուրյանի,
 Ծատ փնտրեցին հունաց հետ,
 Բայց չգտան դուռը գաղտնի,-
 Ու զլխիկոր եկան ետ:
 – Ո՛վ Ծահ, ասին՝ դուռ չգտանք,
 Դուռ բացողը սուրն է միակ ...
 – Ի՞նչ սուր, չնե՛ր,- գոռաց Ծահը,
 Գտե՛ք, դուռն է Հայոց մահը,-

Լեզու գտեք՝ կզտնի,
Ես ձեր լեզուն կպոկեմ,
Չորում է դուռը գաղտնի,
Ձեր գլուխը կկտրեմ,
Թե չմտնեմ ես Անի,
Արքայի նման մի վախկոտ բռնեք,-
Գաղտնի է տվել՝ գաղտնի էլ կատնենք ...

15

Ու դուրս ելան գլխիկոր,
Նորից ընկան սար ու ձոր
Եվ ամենուրեք,
Խմբով ու մեկ-մեկ
Թափառում էին գիշեր ու ցերեկ,
Մտտենում էին ամբողջին լոխկ,
(Որ խրոխտում էր Հաղթ ու անառիկ,
Մի աչքում արցունք, մի ձեռքում գինի...):
Մտտենում էին մեղմ ու գողունի,
Մեր պահակներին ոսկի խոստանում,
Բայց լեզու էին պահակներն հանում,-
Նետահարում՝
- Առ քեզ ոսկի՝
Թե չես տեսել
Հայոցն իսկի ...

Ու նորից կարծես ողջ ազգն էր երգում,
- Արծիվն արծիվ է, թեկուզ վանդակում ...
- Չէ՛, Հայ շինականն Հայ ծախող մարդ չէ,
Անին ծախողի ականջը կանչե ...
Իր գերեզմանը ականջ էլ չունի
- Հետկարը գրեք իր գերեզմանին
Թե ինչպես ծախեց սև գրով Անին,
- Գերեզման մնա՞ց ...
- Քամուն կուլ գնաց,
Բայց շահի ահից Հույսը չեն կտրում,
Նորից կիջնեին ձորն Ախուրյանի
Դեռ լեզու էին մինչ գիշեր փնտրում,-
.....
Երբ սարերից, որսով, Հոգնած
Տուն կուգային դեպի Անի

Հայր ու որդի ...
Որդին գրկած
Այծյամի ձագ մի կենդանի,
Գալիս էին Հարսանիքի,
Բայց դեմ առան սև ու սուգի ...
Դեմ առան օտար զորքին ու սատան,
Զույգ որսկանները մի խեղճ որս դատան:

16

Ու երբ որ տեսավ Անին պաշարված՝
Վիշտը պաշարեց հսկա ծերունուն,
Թև չլինելին արդեն ճերմակած,
Կճերմակելին իր մազերն իսկույն,
Իսկ մատաղ որդին
Նայելով չորս դին՝
Շահից վախեցած՝ կպավ հոր սրտին,
– Մի՛ վախիր, որդիս, սրանք էլ մարդ են ...
Շահը քրքջաց՝ բայց մարդ կմորթեն,
Անիի՞ց փախաք, սով է Անիում,–
– Ձե՛, ապրած կենաս, Անի կուգայինք,
Արագած՝ վիթի որս էինք անում,–
Յոթ գիշեր սարում, ի՞նչ խճանայինք,–
Այս էլ յոթն օր է, ընկած սարեասար
Վիթ էինք փնտրում արքայի համար ...»:
– Բայց արքան ձեր վիթն էլ ի՞նչ է անում,
Նա չկա անգամ իր գերեզմանում,
Եվ շուն են մորթել իր գերեզմանին,–
Քանզի հունաց էր կտակել Անին,
Կայսրն ինձ հետ է Անին կիսելու,
Ի՞նչ ես հոներեղ վրաս կիտում,
Շահիս խոսքին շե՞ս հավատում,–
Ու շահն հանեց մազաղաթյա
Երզումն հայոց թագավորի,
– Մի պատառն է,– ասաց, ահա
Հետևար կոչված գաղտնագրի,
Զեր մեծերն են պատառուել ...
– Մեր մեծերը միշտ մեծ են, Շահ,
– Բայց արքան է մեզ կտակել ...
– Թև իրավ է, էլ ի՞նչ արքա ...

– Ձե՞ս Հավատում, կարդա,–ասաց.

Ու ծերունին ... դավը ... կարդաց.

– Ի՞նչ ես հեծել սատանի ձին,

Ուղածդ ի՞նչ է.

Մի Անի չէ՞.

Մի քաղաք է, կյանքս խո չէ,

Ինչ որ կուղես անել սրով՝

Անգնն որ գաս՝ կանեմ սիրով»:

Ու ապշեց, շշմեց, քշվեց ծերունին,

Ու ոտից գլուխ շափեց արքային՝

Իր հուշերի մեջ՝ անել մի վայրկյան,–

– Ախ, մի՞թե այս է եղել մեր արքան ...

Այս դավաճանը, թե գիտենայի՝

Մի օր մի արջի բերան կտայի ...»:

Ու շահմար օձի շապիկը թվաց

Այն մազազաթը ծերունու ձեռքին,

Եվ ատամներով ուղեց հոշոտել

Այն դեղին պատառն՝

Իբրև արքայի կոկորդը դեղին,–

(Որդին ապաշար՝ հոր քույն էր մտել...)

– Ով շահ, քիչ է շունն իր գերեզմանին ...

– Դո՞ւ էլ ... բայց մեզ է նա թողել Անին.

– Թողել է՝ վերցրու ...

– Մաղրո՞ւմ ես, ծերուկ.

– Ինչո՞ւ եմ ծաղրում ...

Գաղտնի է թողել՝ Հայտնի վերցրու ...

– Ինչպե՞ս վերցնեմ, երբ չեն հանձնվում,

– Ձեռն էլ հանձնվի ...

– Լավ գիտե՞ս, Հայդուկ,

– Թե հայ եմ, գիտեմ ...

– Լավ, ցնդած ծերուկ,

Կտանե՞ս, թե՞ ոչ, իմ գորքերն՝ Անի

Գաղտնի ճամփեքով, որ Անին ունի.

– Որ շունի, ով շահ, աչքովս տանեմ ...

– Կունենա, հենց որ աչքերդ հանեմ,

Ու զահճին կանչեց.

Դահճին Հայտնվեց,–

– Տա՛ր ու տես՝ ո՛րն է շուտ խելքի գալու ...

.....

– Մի՞թե Այծյամիս էլ չեմ տեսնելու ...

1

Ողջ գիշեր շաշի մտրակը ձևոքին
 Շաշում էր հողմը հայոց լեռներին,
 Գոռում, մտրակում, բայց լեռները լուռ,
 Ջրացին գորքի առջև ոչ մի գուռ...

.....
 – Ձեր լուսթյունն էր խիղճս մեռցնում,
 Ձեր քարե կամբն է ինձ դահիճ դարձնում ...

2

Ու երբ որ անցավ գիշերն անհանգիստ՝
 Դահիճը նրանց ներս բերեց վհատ,-
 Ներս մտած հայրը ծնծված, համր ու խիստ
 Ու ծնծված, լքված ծաղիկը գունատ,
 Որդու աչքերը ուռել էին, արնել,-
 Որդուց ավելի տանջված էր հայրն էլ,
 Ջույզն էլ մինչև լույս ահեղ փայփայված,
 Ախ, զույգն էլ անզոր, զույգն էլ շղթայված:
 Լուռ էր դահիճը, Շահը վեր կացավ,
 Լուսթյան դառը խորհուրդն հասկացավ.

– էլի՞ չես տանի
 Ի՞նչ բանակն Անի՞

Ինձ անհայտ ճամփով, որ գիտեմ, ունի ...
 – Չունի՞:
 – Չունի՞:
 – Չունի, ասի:

Ունենար էլ, կասեի՞ չէ,
 Ես գառ չեմ տա գիրկն Հովազի՞
 Թեկուզ հազար դահիճ կանչե ...
 – Անի՞ն է գառ, վա՛յ անիրավ,
 Ի՞նչ գառ, գորքիս կեսը կերավ.

– Կեսն էլ կուտե, թե դեռ մնաս,
Լավ է, քաշվես, Հողդ գնաս,
Մեզնից վալադ դուրս չի գա քեզ,
Ոչ սա գիտե ճամփենն, ոչ ես:

– Ո՞նց չգիտեք,

Անեցի շե՞ք ...

– Չէ, ձորից ենք, տունս ձորում՝
Քարայրում է, ոչ թե վերում,-

– Ո՞ր ձորից ես,

Ի՞նչ Հորից ես,-

Հայրս ասում էր Ախուրյանի

Ջորերում է դուռը գաղանի,-

Ինձ Հայր դարձիր գեթ այս գիշեր,

Ինձ շահ դարձիր, առաջնորդիր իմ դորքին,

Մինչև ծունկդ կհասցնեմ իմ ոսկին:

– Մինչև գլուխս էլ թե որ հասցնես՝

Գլխիս մի մազն էլ դուռ չի դառնա քեզ,

Գլուխս կտամ ես հազար մահի,

Բայց Անին չեմ տա ես ոչ մի շահի:

– Իսկ թե կիսեմ Անին քեզ հետ՝

Ինձ չե՞ս տանի

Իսկույն եեթ ...»:

– Իմը ինձ հետ, ով անաստված,

– Լավ է քեզ հետ, քան թե Հունաց ...

.....
Բայց լուռ են որդին ու շուրթերը Հոր,

Ինչպես Անիի պարիսպները գոռ,

Գարպասները գոց, բուրգերը քարե,

Լուռ է Հայրը, ինչպես ժայռն մարգարե:

– Չե՞ս դառնա շահ,

Չե՞ս տանի, հա՞ ...

Ու մտրակեց ժայռ ձերունուն՝

Ոեթ նայելով ժայռի որդուն,

Որ ետ քաշեց գլուխը հեզ

Ժայռից բուսած մի ծաղկի պես,

Ու կուշ եկավ Հոր տաք գրկում

Ինչպես ձազը իր եղնիկի,

Սիրտը ահից թույլ էր գարկում

Թե կարտոսից Այծենիկի:
 Մինչ Հայրը ժայռ
 Հիշելով որսի օրերը ջահել
 Երբ կոխ էր արջի ու գայլի հետ բռնում,
 Իսկ արքան ծառին ազոսով էր դառնում.
 Բայց թե մոլեղնեց,
 Շահն էլի գարկեց,-
 ... Զարկեց, բայց կարծես դիպավ վերստին
 Ժայռն Անիի ժայռն պարսպին.
 Բայց Հայրը որդուց գլուխ չէր հանում,
 – Ախր ինչո՞ւ է շահից վախենում:
 Այս ո՞ւմ է քաշել, երբ իր մայրն անգամ
 Արջի փոր թափով պախրի է նման ...»:

Ու գիմանում էր Հայրը, որ բարի
 Անփորձ որդին էլ տոկալ սովորի,
 Ինչպես ողջ գիշեր գիմացավ իր հետ,
 Ու Հայրը դառնում վշտահար մի բերդ՝
 Շահի դեմ իրեն այնպես էր պահում,
 Ինչպես շահն ինքը գնեք ու զրահով,
 Ու շահի հույսի վերջին թելն այսպես
 Զգված՝ կտրվեց ...

– Լավ, ցույց կտամ քեզ,
 Եվ խուլ շշնջաց շահը Շամանին՝
 – Իմացիր, ի՞նչ են աստղերը խորհում,
 Այս ապառա՞մն է Հանձնելու Անին,
 Թե՞ իր ծաղիկն է իմ հույսը նորում,
 Ու դարձավ, մոտիկ կանչեց իր դահճին,
 – Որդին է հույսս, – ասավ, ականջին,
 – Որդին է,- կրկնեց դահճի՞ն դաժան,
 Բայց ինչքան հորից մնա անբաժան,
 Ով իմ շահնշահ, որդին էլ հույս չէ,
 Ես չեմ, թեկուզ քո ալլահը տանջն ...
 Հայ են ու վայ են, ահ չունեն մահից.
 Շահիս հրամանն ու ես՝ մի դահճի՞՜
 Ինչքան միատեղ՝ դաս տվի սրանց...
 Ով շահ, երեսիս Հայնն էլ գնաց:
 Մինչև լույս ձեռքերս անհույս հոգնեցին,
 Կարծես դաս էի տալիս ... առյուծին,

Որ խոսի ... լեզվով իմ ԾաՀի ուզած:
(Քույր շշնջում էր դեռ դաՀիճնն Հուզված ...),
Հայ են ... մտրակի տակ էլ Հայ մնում,
Մեց պիտի ձուլես, գլուխ չես Հանում,-
Հայրը՝ լուծյաճը, որդին՝ գոռալով՝
Տարան ցավերը՝ ցավերն ինձ տալով,
Հայրը գոռում էր՝ ձեռ մի՛ տա որդուս,
Որդին ճշում էր՝ խղճա՛ Հայրիկիս,
Հայրը շղթան էր կրծոտում անՀույս,
Եվ ամեն անգամ որդուն զարկելիս
Հայրն ատամներով մտրակս բռնում,
Կամ որդուն զարկս ինքն էր բնդունում՝
Մղելով գլուխն օձ մտրակի տակ՝
Ջրահ էր դառնում իր որդուն, կարծես,
Ու կարծես անտես մի Հայ Հրեշտակ
Ոգի էր տալիս նրանց՝ մի Հոր պես ...
Ու Հայր ու որդի դիմանում էին,
Ինչքան էլ ծառագ դառնար դիմային,-
Եվ Հիշում էին Այծյամ աղջկան ...
Բայց որդին Հորը նման չէր այնքան,
Դեղնոտ աՀով է նայում մտրակին՝
Ինչպես սև օձից քաղվում է Հոգին,
Աչքերն էլ անվերջ ձգտում են Անի,
Կարծես Հորից թանկ մի այլ բան ունի:
- Մայրը կլինի ...
- Այդ մայրն է, թե ով՝

Քաշում է սրան Հազար մի ձևով,-
Այս էլ մի Հույս է, ով Ծահս վսեմ,
Աչքերն ասում են՝ մի՛ տանջիր, կասեմ:
Բայց Հոր Հայացքից փոխվում է խկույն
Ու դառնում է դառն՝ առյուծի կորյուն:
- Հա՛ ... կդիմանա՛ դեռ ինչ էլ անես,
Շշնջաց Ծահը դահճի ականջին,-
Լավ է լակտոփն քոկ վրան տանես,-
... Մինչև որ շամանն Հարցնի արարչին,
Բայց քանի որ սա ծաղիկ է ու խակ՝
Ուժդ լեզվիդ տուր, դեռ ձեռքի տեղակ,
Առաջ խոստացիր դու նրան իմ ձին,

Իմ իսկ անունից՝ իմ սուկի գոտին,
(Գոտին էլ, ասա, պատիվն է մեր մեծ ...):
Թե չհանձնվեց, խոստացիր նրան
Քո շահնշահի շահմար աղջկան,-
Աղջիկ խոսքն իսկույն խելքից կհանի
 Ու մեզ՝ գողունի
 Անի կտանի ...

Սիրո հասակն է, ես գիտեմ սրանց,
Լավն էլ գերի է գինու և կանանց ...
Արքան գերի չէ՞ր, որ սա շղատնա
(Նորածիլ բեղիկն իմ խոսքին վկա)
Սիրտ է, Անի չէ, որ չգրավես,
- Բայց թե՛ Հորն հիշե ու լոն հոր պես ...
- Գարձիր ավելի դու մեղրարերան,
Գու իր հոր Անին խոստացիր իրեն,
Վերջն էլ ... թագավոր ողջ Հայաստանի՝
 Ու կգրավեն սիրտը պատանի ...
Հայաստան խո չէ, որ հույսդ կտրես:
- Ձե՛, ի՛մ շահնշահ, իմ հույսը դու ես,
Ու չ թե շուտ քունն է ողջ Հայաստանը ...
- Ուր էր, թե աստված լսեր քո ձայնը,
- Լսեց, որ սրանց քո ոտքը զրկեց,
Թե չէ հայերը գերի չեն ընկնում,
- Հա՛ ... պատանու վախն իմ հույսը փրկեց՝
Աչքերն աչքերիս գերին են մտում:
Իր փառքի համար հորն էլ կծախի,
Ո՞վ չի իր մահը գահի հետ փոխի,-
Այս ամենն, ասա, Ծահն է խոստանում,
Կթագավորես ողջ Հայաստանում
 Ու քեզ թագուհի՝
 Ծահմարը շահի,
Ինչ Ծահմար, ասա՝ շուշանն ալլահի,
Ասա յոթը շահ ուզում են՝ չի տա,-
 - Թե չհավատա
 - Վկա մատանիս՝
Իսկույն մատը դիր, խակ է՝ կհավատա,-
Կա-չկա խակն է հույսն էլ շամանիս:
Ձեա կարող գողնալ խելքը մի գատի ...

Բայց թե Համառի վերջն էլ Հոր նման,
 – էլ ի՞նչ դաճիճ ես, որ ղեռ Համառի
 Զեռքիդ եմ թողնում օրենքն անսահման:
 Ինչքան որ լեզվով մեզր էիր տվել՝
 Թույն տուր ձեռքովդ՝ յոթն անգամ ավել.
 Իր մահը մինչև բերանն Հասցրու,
 Ականջի յսած դժոխքը տեսցրու,
 Հայրը կաղնի է, սա ճյուղքն է դալար,
 Ճյուղքը կծուս, տանջիր միայար,
 Որ տաշվի, դառնա իմ կացնի պոչը,
 Հայոց անտառի այս մի բողբոջը.
 Որ կացնիս առնեմ ու մտնեմ՝ անտառ՝
 Արմատից կտրեմ՝ չթողնեմ մի ծառ:
 Զասես մատղաշ է, մեղքաս, խնայես,
 Մատղաշն է Հույսս, էլ ետ չնայես...»:
 Տանջիր, մինչև գա շամանս բարի
 Ականջս բերի խորհուրդն աստղերի»:
 Ու բարձր գոչեց դաճիճը դաճին՝
 – Զիս էլ նվեր տուր այս իմ Հայ ճանճին:

3

– Հայրիկ, ինձ մի՛ թողնի՛ տանի,
 Ինձ տանում են մորթելու:
 – Ձե՛, ձագուկս, քեզ չեմ թողնի,
 Միասին ենք մեռնելու ...»:
 ... Ու երբ Հոր գրկից խլեցին որդուն՝
 Քանդելով շղթան որդու ձեռքերի,
 Առյուծն աղվեսի ոտքն ընկավ իսկույն.
 – Ո՛վ շահ, փոշին եմ ես քո ոտքերի,
 Խղճա, մի՛ մորթի՛ դու բախտը սրա,
 Միակ որդիս է, իմ Հույսը միակ,
 Զահել տղա է, մութազի վրա,
 Իրեն կսպասե իր կույսը միակ ...
 Հետս եկել էր՝ շար բախտին Հյու՝
 Այծյամի Համար այծյամ որսալու»:
 – Այծյամի Համա՞ր, այդ ի՞նչ ես ասում.
 – Միրածի Համար այծյամ էր որսում.
 Այծյամ է անունն իր Հարսնացուի.

– Իրա՞վ ես ասում, ալլահը պահի,
Այժյամ անունով ուրիշ մեկը կա ...»:

Որդին շշնջաց՝

– Մի հատ է ... չկա:

– Լա՛վ, ձեր հարսանիքն Անիում կանենք
(Շահին թվաց, թե գտավ բանալին),
Բայց վիրավոր է այժմ, ի՞նչ անենք, –
(Ու մեկից մի բուռ դառավ պատանին...),
Ինչքան զեղեցիկ, այնքան էլ քաջ է,
Մեր խիած նետերն իր մարմնից հանում՝
Մեր աչքն էր հանում, բայց քեզ մի տանջե,
Նա կենդանի է, բայց թե՛ Անիում
Ասում են սով է, իշխաններն անգամ
Շուն ու կատու են իրարից խլում,
Թե ուշացրենա՛ էլ ոչ մի Այժյամ,
Սովից կմեռնի քո վիթն էլ զալում,
Երևք ցավ – սովը, վերքերը, և դու,
էլ չի դիմանա՛ թե ուշացրենա ...

– Ոեւքից մի՛ հանն դու սիրտն իմ որդու, –

Մռնչաց հայրը մայր առյուծի պես:

Անիում սով չէ, սիրած էլ շունի,

Քեզ խարում էինք, որ թողնես գնանք.

– Հայրիկ ... – հառաչեց որդին պատանի,

Թե իրավ սով է ...

– Սակի՛ր, շան զավակ՝

Ու դարձավ Շահին.

– Ի սեր ալլահի՛

Ո՛վ Շահ, թող գնանք, մեր խաչով խաչվենք

– Ձեր խաչը ես եմ, օրհնանք ձեր հացին,

Որդուդ հասցնենք սրտի սիրածին,

Սիրածն հրաչք է և ոչ թե այժյամ,

Ձե՞ն ես էլ մարդ եմ, ես էլ սիրած կամ.

Մնողից վեր է աղջիկը սիրած,

Հայրենիքից էլ՝ բայց թե ի՞նչ արած,

Սովն է շորս կողմից պաշարել նրան,

Սովն է, սովն հայոց թշնամին, ո՛չ ես...»:

– Յոթն օրում ի՞նչ սով, ո՞վ կհավատա.

– Ձերոնք են ասել, թե՛ «կուտենք և ձեզ՝

Կմեռնենք սովից, բայց Անին չենք տա»:
Ի՞նչ գրոհներին դիմացավ Անին,
Քիչ են, բայց Հայ են, իրավ են ասում,
Բայց չի դիմանում նա սով գազանին –
Ջրադացների քարերն են լիղում,-
Հաց են մերոնցից պահակներն ուզել,
Ես իմ աչքով եմ դուրբանով տեսել,
Իսկ շինականներն՝ իրար Հոշոտում՝
Շուն ու կատու են իշխաններն ուտում ...
էլ Հույս կմնա՝
Կույս կդիմանա՞...

Դու ոչ որդուդ ես խղճում, ոչ ազգիդ,
Թող թազավորն որդիդ Անիում,
Տես, որ քեզանից խելոք է որդիդ,-
Կմեռնի Այծյամն ... ինչո՞ւ չես թողնում
Թազավորի Հետ քո այս պատանի
Ի՞նչ բանակի Հացն Հասցնեն Անի,-
(Հորը թվաց, թե որդին Հավատաց,
Որդին Հոր գրկում վիշապիկ թվաց,-
Կուրծքը ծակծկող կրակն ողնի ...).
– Կուզեք ես չգամ՝ կասկածը ցրեք
Հացը տամ ... թե չէ կույսը կմեռնի,
Հացը տամ, գաղտնի դռնով Հասցրեք...
– Հայրի՛կ ... - վերստին որդին մղկտաց,
(Կուլ գնաց Շահի շողոմ խոսքերին ...).
Մայրիկն էլ սովից կմեռնի, ասադ,
Այծյամն էլ, Հայրի՛կ, փրկենք Այծյամին ...»:
– Պապանձվի՛ր, անմիտ, անխելք, անզգամ,
Ի՞նչ սով ... գլուխդ է խելքի սով ընկել.
(Ախ, ինչպե՞ս խեղդեմ, որ ցավը չզգամ ...):
– Հայրի՛կ, բա Անին էլ ինչպե՞ս փրկել ...
Բայց Հայրը դարձած որդու էլ գերին՝
Կասկածների սև կծիկում կորած՝
Որդուն էր կշռում որդու աչքերին,-
Որդին ջահել էր, որդին պատանի,
Որդին խարվող է ու սիրահարված,
Վախից գազանին Անի կտանի ...
Եվ ահեղ մտքի աղեղը լարված

Որդու բախտի դեմ ուղղվեց անկամ.
– Չէ՛, բանս բուրդ է, անիծվե՛ս, Այծյամ ...
Մերն է գառնուկիս աչքերը կապել,
Գլուխն էլ կտա Այծյամի համար,
Տե՛ս ... աչքերն իմ դեմ ինչպես են ապրել,
Սիրած Այծյամն էլ այնտեղ վիրավոր ...
Ու սիրտն ընկճեցին վշտերն աննահանջ,-
Ու միտք էր անում՝

– Անին որ առավ՝

Զիուց չի իջնի, Դվին կարչավե,
Զիու գլուխը կծոն հարավ՝
Դմնո կույսերն էլ զեին չեն բավե,
Այս պիղծ հունաց հետ, որ մեզ կղավե,
Հացեկաց բերդն էլ մի բրդուն կանի,
Կխմն Վանա ծովն իրրե զաճվե,-
Կկխեն հողը ողջ Հայաստանի,
Այս հույսով է հույն արքան ցնորվել.
Որ միացել է այս անհավատին,
Հին երկերեսը իրավ է նորվել՝
Որ զորք դառել պարսիկ կավատին,
Ա՛խ, Յհան-Սմբատ, թե իմանայի՝
Անտառում բուրդդ քամուն կտայի,
Կասեի՝ ելավ ծառին, բայց ընկավ՝
Երբ կատղած արջը ծառին մոտեցավ»:
Կառնի դույզ զորքով, Անին չի բավե ...
Թե որդիս սիրուց ցնորված՝ դավե,
Մեզ կկործանե սերը խելազար:
Ու կարծես գառս ինձնից խորթացավ,
Երբ շողում Շահը հարսնիք խոստացավ,
Իրավ խորթացավ, թե թվաց աչքիս,
Թե վախն է հանում աչքերը խելքիս,
Անին կորցնելու վախն է, բայց չէ՞, որ
Շատ է պատանի, թագ, սիրած աղջիկ,
Եվ ո՞վ չի ուզե դառնալ թագավոր,-
Բայց ո՞նց՝ ծախելով ազգն ու Հայրենի՞ք ...
– Հայրի՛կ ... թող ծածուկ հասնեմ Այծյամին -
Թող ծածուկ փախչեմ ...
– Շո՛ւն- ճշաց Հայրը, այս ի՞նչ ես խնդրում»:

Ու դժոխքն իջած մի ելք էր փնտրում,
— Ո՛վ աստված, երկու դժոխք եմ ընկել,
Այս մեկուճարի՞ս, թե՞ ազգս փրկեմ,
Երկուսն էլ իմն են, մեկը մեկից թանկ,
Մեկը մեկից վեր, երկուսն էլ անզին ...»:
Ի՞նչ անի ... զո՛հի՞ իր որդուն միակ,
Իր միակ որդուն, թե՞ Հայրենիքին, —
— Ինչո՞ւ սիրտ արավ մի Հայր Արրահամ,

Ու ես չեմ կարող...

Բայց սերը դժկամ՝

Ծառս եղավ Հանկարծ մութն ու դառնորեն,
Թե ինչ է տվել Հայրենիքն իրեն,
Որ զո՛հի որդուն՝ ի սեր Հայրենյաց.
— Ի՞նչ է տվել ինձ, մի կտոր չոր Հաց,
Այն էլ ինձ կերած ամեն պատառով
Ծառի մեջ փորած գայլի բնիս մեջ, —
Քառասուն տարի անիծված ձևով
Սար ու ձորերի մեր անմեղներին
Ես որսում էի, բայց ո՞վ էր ուտում,
Ո՞ւմ Համար էի Հավք ու եղնիկին
Նշան բանելով՝ խիղճս մրոտում, —
Նրա՞, որ ինձ էլ այս օրը գցեց ...
Վոնգվեց անզամ իր գերեզմանից
Եվ Հայրական սերն իր սիրաթաքույց
Ազգի բախտի Հետ կռվի բանվեց՝
Ինչպես փղի Հետ անհաշտ մի առյուծ, —
Ու մերթ առյուծն էր Հաղթվում, ու մերթ ...
Եվ կասկածների ծովում շարաղետ

Հայրն ափ չէր գտնում

Ու չէր իմանում

Ոնջագարվո՞ւմ է, թե՞ իմաստնանում ...
— Թե՞ ինձ սպանեմ ու որդիս մնա,
Բայց այս վագրերին սա չի դիմանա ...
Ինձ Հետ Հազիվ էր դաՀճին դիմանում,
Թե՞ որդուս ասեմ, թող ինձ սպանի,
Ու Հետո՞ իրեն, ա՞յս է Հույս մնում,
Բայց այդ Հետոն էլ ԾաՀը չի թողնի ...
Այս էլ ելքը չի, բայց ի՞նչն է, աստված,

Փախչե՞նք, բայց ինչպե՞ս, ծանր ենք շղթայված,
Շահով, շղթայով, գորքով ու դահճով,-
Անիծվի Հույնն էլ մեզ խաբած խաշով,
Շղթան բարակ է, ասենք թե կտրես,
Բայց ինչպե՞ս փախչենք ծով գորքի միջով,
Հույր երկուսիս մահն է՝ միաժամ,
Միատեղ մահն է, բայց ո՞նց միատեղ,
Իմ մեռքո՞վ խեղդեմ, չէ՛, շատ է դաժան ...»
Ու տվաչտու՛մ էր համր ու խեղահեղ,
- Աստվա՛ծ, խղճայիր՝ գեթ մեկուճարիս՝
Հավք դառնար՝ թռչեր, փրկեր նանարիս ...»:

4

Գիչերենք էին օդակ առ օդակ
Շղթայվում Շահի սև Հույսի տեղակ,
Ու որս չէր դառնում որսկանք Շահին,
Հայրն՝ առյուծ, որդին՝ կորյուն էր մնում,
Արցունք էր թվում Շահի գրահին
Կանթեղի ցուրբ, ու նա զայրանում՝
Ու դուրս էր նայում, ինչպես բորենին,-
Քնած էր Անին խոռվյալ քնով,-
- Զէ՛, ես այս գիչեր կմտնեմ Անի,
Կմտնեմ ... թեկուզ իմ արյան գնով,
Հենց քնած տեղն էլ կքնացրնեմ՝
Հավիտյան քնով, որ էլ չզարթնի,-
Զիտս գլուխը չորս դին կծոնեմ
Որ մաքրեմ Հայից հողն Հայաստանի ...
Ո՞ւր է շամանս՝ խորհուրդն ալլահի,
- Ո՛վ իմ շահնշահ, ալլահի ստվեր,
Շամանք դառել աչքերն իմ Շահի՝
Աստղերի հետ է խորհուրդի նստել,-
Երկնքի գրքից գլուխ չի հանում՝
Քանզի աստղերը չեն միաբանում
Թե ո՞րն է Հույսդ՝ հա՞յրբ, թե՞ որդին...»:
Շահի հոնքերը գայլի փոխավեցին
Ու կապել տվեց այունից հորն անդեն,
Անառիկ հորը, ինչպես առյուծին,-
- Քաղցի՛ր, մինչև որ աստղերը խոսեն ...

– Ձէ՛, չի գիմանա իմ գառն առանց ինձ,
 Ինչպես ինքն Անին՝ առանց պարսպի ...
 Բայց սև դավթար է կյանքը որսկանիս,
 Ամեն մի էջը մի վերքի սպի,
 Ամեն մի էջը արնով է ներկված,
 Վայ թև վերջին էջն իմ միակ որդու
 Անմեղ արյամբ ես ներկելու, Աստված,
 – Այս, միթե գութի ինձ չի փրկելու ...
 Հայրս ասում էր՝ որսը թող, որդի,
 Որսորդութունը անիծված է, Հա՛,
 Որսի անեծքը որդի կմորթի,
 Ձէի Հավատում Հորս, բայց ահա
 Միրաս չեն ուզում պոկել իմ կրծքից,
 Որդուս են ուզում,-
 Որդուս որ խլեն՝
 Կխլեն և կյանքն իմ Հայրենիքիս,
 Ազգս կխլեն,
 Որ իրենց ձուլեն ...»:
 Ու դանդաղ ելավ նժարը որդու,
 Ազգի նժարը ծանրացավ, իջավ -
 Բայց Հայրը կրծեց շղթան ահարկու՝
 Հատնող մոմի պես որդու ուշքն անցավ,-
 Միրած Այծյամն էլ այնտեղ վիրավոր ...
 Ու սիրտն ընկճեցին վշտերն աննահանջ,-
 Մորթվող գառի պես ընկավ գիրկը Հոր:
 – Բայիկս, ձագս, ի՞նչ եղավ, այս ի՞նչ ...
 Ու զրկեց որդուն հսկան մազկոխն,
 Աչքերն համբուրեց, համբուրեց այնպես,
 Որ տղան բացեց աչքերը կրկին,
 Հսկա ծերունին հեկեկաց մոր պես,

Որդու գլուխը սեղմնեց իր կրծքին,-
 Ու կրծքին սեղմում
 Ու բաց չէր թողնում,-
 Կարծես Անին էր իր կրծքին սեղմում,
 Ու միտք էր անում՝
 - «Անին որ առավ՝
 Զիտեց չի իջնի, ազա՜հ Հունաց Հետ
 Զիտ գլուխը կծոն Հարավ՝
 Ողջ Հայաստանն է
 Հույսն էլ երկուսի,
 Անին է բացող բանալին Հույսի.
 Անին որ առավ, ա՛խ, ի՞նչ մեծ ցավ է,
 Կտոնի, թե որդիս սաղ-սաղ ձեռքն բնկնի...
 Կկորչի ազգս, թե որդիս ... դավն,-
 Եվ առանց Բինգյոլ ու Վասպուրական,
 Առանց Ավարայր ու Արածանի,
 Եվ առանց Տարոն, առանց Մուշ ու Վան,
 Եվ առանց Սիսիան, առանց Բզնունի,
 Եվ առանց Սասուն, առանց մայր Ոսպան,
 Առանց Ղարս ու Պուլի՜ս և առանց Անի,
 Եվ առանց Մասիս՝ էլ ի՞նչ Հայաստան ...
 Վանքի տեղ՝ մզկիթ, աստծո տեղ՝ ալլահ,
 Հայ աղոթքի տեղ նամազ ու մոլլա,
 Հայոց տեղ իսլամ ...
 Ու շանթվեց մտքից,-
 Որդու գլուխը բաց թողեց գրկից,-
 Կարծես թե տեսավ պա՜հ մի տեսչական,
 Թե ո՞նց է Շա՜հը ներխուժում Անի,
 Նախ որ միս մորթում՝ ձերին ու մանկան,-
 Արյունով լցնում ձորն Ախուրյանի,
 Մտնում լողանում. ծափ տվող զորքով
 Քանդում է Անին ... իր որդու ձեռքով,
 Իր որդու ձեռքով, այնժամ ի՞նչ որդի,
 Թեկուզ և իրավ անմեղ-մեղավոր ...»:
 Ու կրծեց Հայրը շղթան երկաթի,
 Ու չէր Հեռանում տեսիլն ա՜հավոր,-
 Մորթում որդուն էլ ...
 Ու պիղծ վարարում՝

Հայ կույս ու կանանց ողջ բռնաբարում,-
 Գառնում մորթում են ողջ էզն էլ Հայոց,-
 Որ Հայ շծնի էլ ոչ մի ամբոց,
 Որ Հայ շծնի էլ ոչ մի խրճիթ,
 Որ ցնդի Հայոց մեր ազգը վճիտ,
 Որ՝ Հանց մի ծաղիկ՝
 Քորահան անի
 Մի ողջ ժողովուրդ, ոչ թե մի Անի ...
 Հազար Անի է Հողն Հայաստանի ...
 – Ձե՛, ինչպես երեկ դիմացավ դահճին՝
 Միատեղ կրճուկնք բաժակն էլ վերջին,-
 Միատեղ ... կամ թե ...
 Ու քեզ չեմ թողնի դարձնեն դավաճան,
 Մենք չէ... բայց կապրի մեր ազգն անվախճան ...»։

2

– Ձի՛ ապրի ...

Գոչեց վրան մտնելով
 Ծահնշահի Հետ շամանը Ծահի,-
 Ու ապչեց որսկանն՝ իրեն գտնելով՝
 – Մտքե՞ր է կարդում շամանը մահի ...
 – Ձի՛ ապրի,- կրկնեց շամանն ահաշուք
 Ձի ապրի Հայոց ազգն առանց ցավի,
 Ձուր են գուշակում աստղերն անշշուկ,
 Որ չէ , չի ապրի, Հայն առանց դավի ...
 Ամեն մի աստղից մի միտք էր ծնվում,-
 Բայց միաբանվեց խորհուրդն աստղերաց
 Հայրն է մեծ Հույսը, բայց չի Հանձնվում,-
 Որ չի Հանձնվում՝ ուրիշ ճար չկա,
 Հոր մահը որդու աչքը բաց կանի,-
 Որդուն կքաշե կարտուն աղջկա,
 Մեզ էլ ետևից Անի կտանի ...»՝
 Եվ Ծահը գոչեց՝ «Հորը վերջացրու,
 Քանի որ այս է խորհուրդն աստեղաց՝
 Հայոց թագն իսկը բաժինն է ... որդու,
 Իր թագուհին է Այծյամն իր սիրած ...
 Հորը ... քեզ տեսնեմ, մի դարկով, իմ քաջ,
 Հենց այժմ, որդու աչքերի առաջ, -

Բայց վշտից զժվեց որդին պատանի,
Իսկույն փոշու պես ուտրն ընկավ շահի,
— Ինձ մորթի, ով Շահ, ի սեր ալլահի ...
Բայց Հայրն ահեղվեց,-
Թվաց, թե փոխվեց,
Թե՞ ուժն ամբոխվեց՝
Շղթան ձիգ տվեց
Ու շահնշահին Հասավ զարհուրած,
Ու խելակորույս, թե՞ իմաստնացած՝
— Որդուս վերջացրու, ասավ ականջին,
Հայոց զահն ինձ թող ... մեղա՛ արարչին,-
Մանկանցն իմ ազգին տիրել չի սազում ...»:
Եվ մտտիկ կանդնեց Շահն իսկույն դահճին,
— Որդուն վերջացրու,- Հայրն է ... թագն ուզում.

.....
Լավ է փորձ-մարդու վրա Հույս դնել,
Քան մանկանց ձեռքով կրակը բռնել ...
Դե՛, շեյթանի շուն ...» և աչքով արավ,-
Դահճիճը ծաղկին մորթիելու տարավ ...

3

— Դե՛ ... շղթաս քանդե,
— Թող ... դահճիճը գա.

Ձէ՛ ... դու կրազմես Սմբատի գահին,
Կրազմես ... ու թե վերջը չուզենաս՝
Ձե՛մ ձուլե Հայոց քո ազգն իմ ազգին,-
Միայն թե գաղտնի դո՛ները ... բանաս:
Կրանաս ... այժմ Հավատում եմ քեզ,
Այս վիշտդ միայն զահին կցրվի ...
(Քիչ մնաց Հայրը՝ Հրաբուխի պես...
Ցնցվում էր՝ նման մորթվող մի արծվի):
Ու շարբաթ լցրեց Շահը որսկանին.
— Ձէ՛, շղթաս քանդե,- կրկնեց ձերունին.
— Թող դահճիճը գա ... կրկնեց Շահն ահով,
 Ընպե, ո՛վ Հակա,-
Ոսկի մատնիք է Հողն Հայաստանի,
Անին մատանու ալն է գեղանի,
Իրավ են ասել, լավ խելքի եկար ...

Անին քարն է ճոխ, քայց երկուսն էլ քեզ,
Միայն թե գիշերս ինձ Անի տանես ...
Մտնեմ - դուրս կգամ, այս էլ է ինձ բավ,
Որ շասնն Շահր Անի շմտավ.
Այն էլ ահռելի գորքով էլ հունաց...
Թե դուրս գամ պատվով իմ ղենք ու գորքի՝
Ջեննաթ գնալ է իմ հոգու համար,
Դու, որ դիմացար այսքան տանջանքի՝
Դու քաջ թագավոր կղառնաս, ինձ տար ...»:

* * *

Բայց դահիճն ահա մենակ հայտնվեց,-
Մենակ ...
Եվ հայրը ցավից գունատվեց՝
Կապված էր սյանը, որ չընկավ իսկույն ...
Ջիգ տվեց շղթան հայրն անագորույն,
(Շղթան քանդեցին, հայրն իրեն գտավ ...),
Պրկեց, կուտակեց մկան-մկանի
Ու գոռաց. «Վազրեր, Անի չեք տեսնի,
Ես վախում էի գառնուկս մատներ,
Նա չէր դիմանա ձեզ նման դահիճին,
Կույր սիրուց ... նա ձեզ Անի կտաներ ...
Գիտեմ, իր վախն էր ձեր հույսը վերջին.
Ինձ հետ տանջվելիս՝ իմ կորյունն էր նա՝
Ինչքան էլ տանջեր դահիճը դժխեմ ...
Թե ջուկ տանջեիր՝ նա չէր դիմանա,
Ու վերջն էլ պիտի մորթեիր, գիտեմ,-
Բայց այսպես որդիս մնաց, մնաց հայ ...»:
Անի չեք մտնի հավիտյան, օձեր,
- Այս ո՞ւմ խաբեցիր,- գոռաց Շահն,- այ՛ հայ,
Ու թուրը շաշեց,
Բայց հսկան կանչեց՝
- Ուշ է, չես տեսնի, թե տվեց արքան,
Ջեզ Անի չի տա ոչ մի շինական...
Յոթը որդի էլ թե ունենայի ...»:
Ու թռավ, խլեց, խլեց դաշույնը Շահի,
- Ջա՛գս ...
Ու դաշույնն իր կուրծքը խրեց:

Ու Շահ, զորք ու մահ, ողջ ծունկը բերեց
Անիի առջև մեր առյուծարաչ,
Ողջ ծունկի բերեց, ընկավ աղեխարչ...

Ամպերը՝ կռվի դաշտում պարտրվող՝
Գանդաղ նահանջող զորքերի նման
Մեկ-մեկ կայծակում, հեռանում էին
Հայոց լեռներից Հազարավրան ...
Ու զիշերն անցավ, և անցան դարեր ...
Բայց ինչպես Հարեմ ընկած Հայուհին՝
Անին՝ փշրված մեր Հրաչին անմեռ՝

Մեր շքեղ Անին,

Մեր անմեղ Անին

Այն ահեղ վշտով պաշարված է դեռ ...
Գավաճանությամբ խաչագող Հունաց՝
Ահա ինչու են մազերս ձյունած ...

5

— Անի քաղաք նստե կուլա,

Ձկա ասող մայր իմ, մի՛ լա,

Ձկա հեծող,

Ձկա լացող,

Ձկա Հուլիսի մի դուռ բացող:

Մայր տաճարի ավերակում

Սե բուերն են պատարագում,

Մեջքը կուտրած,

Վերքը դեռ բաց

Ճերմակ ամպն է վերքը կապում:

Ու լուռ են անգամ պարիսպներն, Անի՛,

Լուռ են քո խոցված պարիսպները վեհ,

Լուռ են թրի տակ սև յաթագանի՛

Լուռ են, բայց պիտի խոսեն կրքեհ...

Ու թվում է, թե դամբանանման քո ավերակից
Մեծ Պահլավունու՝ քո մեծ վահանի լուռ շիրմի տակից,
Այս երգը դառած իր հոգով անմահ, իր մարմնով մահին,
Դեռ անիծելով Հայ քախտի պատկեր զժրախտ արքային,

Հսկան կրկնում է Հայոց երգը հին. -
Ինչպե՞ս ասեմ քեզ Հայաստան,
Երբ իմ թրի չողը չունես,-
Դժբախտ Անի, Վան ու Ռատան,
Անի, երբ քո հողը չունես:

Ինչպե՞ս ասեմ քեզ Հայաստան,
Երբ քո գահը չունես, Անի',
Դժբախտ Անի, Ղարս, Արդահան,
Զենք ու զրահ չունես, Անի:

Ինչպե՞ս ասեմ քեզ Հայաստան,
Երբ քո Մասիս սարը չունես,
Երբ ոտք կենող մանկանց չուրթին
Քո Հայերեն բառը չունես...

Ողբի մեջ էլ լուռ ես, Անի'.
Անի' Պոմպեյն Հայաստանի:

- Անի քաղաք նստեր կույա,
Լացե՛ք, քարեր Հայաստանի,
Չկա ասող՝ մայր իմ, մի՛ լա,
Լացեք, սարե՛ր Հայաստանի.
Լացեք քարե՛ր, լացեք սարե՛ր,
Լացեք դարե՛ր Հայաստանի:

1950-1951 թթ.

Վ Ե Ր Ձ Ե Ր Գ Ա Ն Ք

1

Իմ Ախուրյանի այն ափին ընկած՝
Անին վիրավոր եղնիկ է կրկին,
Որսորդն ու մահ՜ը դեռ գլխին կանգնած՝
Ձեն թողնում անգամ լեզու տա վերջին:
Այս ափին ձագն է, այն ափին մայրս՝ Անին վիրավոր,
Ձի՛ կարող լիզել կաթնոջ արյունը վերջի դարավոր,-
Այս ափին ձագն է բառաչում, լալիս՝ ինչո՞ւ չեն գալիս,
Այն ափին մայրս է՝ ուզում է դնել զլուխն այս ափին,-
Բայց դարեր կանգնած որսորդը գլխին՝ դեռ ա՛հ է տալիս,
Լուսնի մահ՜իկը՝ որպես իր արնոտ աղեղը ձեռքին,
Ոչ նետն է հանում եղնիկիս կրծքից, ոչ խրում է խոր,
Ոչ սպանում է, ոչ կյանք է տալիս մորս վիրավոր ...

2

Դեռ մի կարոտ ունեմ անհազ՝ հասնեմ Անի ու նոր մեռնեմ,
Բանամ ճամփիս դռները փակ, տեսնեմ Անին ու նոր մեռնեմ,
Բալասանվեմ իր բաց վերջին, մանուկ ծնեմ մեռած մորից՝
Ախուրյանի օրորի տակ փրկեմ Անին՝ կարոտս առնեմ,

Յրոջք դնեմ իդձերն Հայոց՝ Հայոց Հայսերն օրորելով,
Որպես որդուն իմ երկվորյակ՝ երկնեմ Անին՝ կյանքն օրորեմ:

Ախուրյանի ջրերի պես մորս փեշերն Համբուրելով՝
Լցված կյանքով Հազարազանգ՝ գրկեմ Անին, վերածնվեմ:

Կրծքիս սեղմեմ Անիս ափեր, բուերի տեղ սոխակ դառնամ,
Դառած երգ ու վարդի քաղաք՝ երգեմ Անին ու նոր մեռնեմ:

Վանա ծովի ու Վանի հետ ու Ղարսի հետ ու Մասիսի՝
Իմ Սևանի լույսերի տակ դուզեմ Անին՝ օջախ վառեմ:

Մաղկեցնեմ շիրմն անզամ արքայաշուք իմ պապերի,
Որպես անտառ կաղնեպատի՝ տնկեմ Անին՝ Վանին խառնեմ:

Ավեր թողնեմ միայն քոշկը թուրք շարահուշ բոնակալի,
Գլխին Հայոց արևաթագ՝ ոսկեմ Անին, բերդն Համբուրեմ:

Հազարազանգ զարթնեցրեմ Հազարամյա իր խոր քնից,
Արագածի պես անխորտակ բուրգեմ Անին, վեր պարսպեմ:

Վեր փյունիկեմ Հազար ու մի տաճարներով իր ավերակ,
Մայր տաճարի գմբեթի տակ խնկեմ Անին, կյանք բուրվառեմ:

Թագադրեմ սրտիս թագով մանուկ Գագիկ թագավորին,-
Հազարու մի զանգով՝ Հստակ զանգեմ Անին՝ վեր զողանջեմ:

Մայրաքաղաք Երևանին Անին դարձնեմ Հայրաքաղաք,
Պալատներով իր նորաթագ վեմեմ Անին՝ կյանքի գոչեմ:

Վերաշինեմ շիրմի մատուռն սպարապետ Պահլավունու,
Վեմեմ բուրգերն ու աշտարակ, ճեմեմ Անին ու նոր ննջեմ:

Բանտից Հանեմ մեծ Հայաստանն՝ այս ազատված փոքրիս
խառնեմ,
Գրկելով հողն իմ բովանդակ՝ Հայկեմ Անին ու նոր մեռնեմ:

Հայոց թագի չափազն Հասնի Վանա ծովի մութ վահանին,
Առագաստեմ ծովերս անտակ, թագեմ Անին, թագավորեմ:

Հազար տարվա, կարտոռ ունի իմ երազը Հազարաթեմ՝
Ախ, թեկուզ լուռ, զեռ ավերակ տեսնեմ Անին՝ ու նոր մեռնեմ:

Որպես ոսկի վազվա գուշակ, որպես Մասիսն իմ անուշակ
Գլխին Հայոց մի զրոշակ, տեսնեմ Անին ... ու չմեռնեմ:

Ախտւոյնն է քեզ մայրական օրոր,
 Ծիրակն օրոցք՝ մանուկն եւ դու, Անի՛,
 Մի՞թե իրավ չես դարձնելու մի օր,
 Անի, մի՞թե մեր քունն եւ դու, Անի՛:

Ախ, ե՞րբ պիտի Հազնես լույս ու գրահ,
 Հույսս՝ խափար, ափար եւ դու, Անի՛,
 Ձի մնացել քարդ քարիդ վրա,
 Անի, բայց դու գոհար եւ դու, Անի՛:

Հայ արվեստի դու փշրված Մասիս՝
 Անմահութեան աճյունն եւ դու, Անի՛,
 Փետուրներդ ջրված Հարավ, Հյուսիս՝
 Մեր փյունիկյան թռչունն եւ դու, Անի՛:

Քո արծվազարդ մի խոյակից անգամ
 Աշխարհ գիտե, թե ումն եւ դու, Անի,
 Ախ, ե՞րբ պիտի քո մեջ մեկ էլ ման գամ,
 Ավեր, բայց Հին մեր տունն եւ դու, Անի՛:

Անի՛, Հայոց անսպին եւ դու դեռ,
 Հայոց վշտի անունն եւ դու, Անի՛,
 Հորս կորած գերեզմանն եւ անմեռ,-
 Անի, մորս մրմուռն եւ դու, Անի՛:

Ողջ աշխարհի կրծքին դու դեռ բաց վերք՝
 Հայոց Պոսպեյն ու սուգն եւ դու, Անի՛,
 Ախ, ե՞րբ պիտի Հայ դարպասներ, բացվեք,-
 Պապերս Հող-մասունքն եւ դու, Անի՛:

Անի՛, ողբ է օրորն Ախտւոյնի,-
 Ծիրակն օրոցք՝ մանուկն եւ դու, Անի՛,
 Բավ է քնես քնով սրտակեղեք՝
 Հազարամյա մեր քունն եւ դու, Անի՛ ...

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՇԻՐԱԶ

«ԱՆԻ» ՊՈԵՄ

ОВАНЕС ШИРАЗ

ПОЕМА «АНИ»

Կազմի ձևավորումը՝ **Գ. Վ. Մարիկյանի**
Տեխ. խմբագիր՝ **Վ. Զ. Բղոյան**
Համակարգչային
չարվածքը և ձևավորումը՝ **Ս. Ա. Գասպարյանի**

Ստորագրված է տպագրության 14.12.2011 թ.
Չափար՝ 60x84¹/16: Թուղթը՝ օֆսեթ:
Հրատ. 17,0 մանուլ, տպագր. 19,3 մանուլ = 17,9 պայմ.
մանուլի: Տպարանակ՝ 500: Պատվեր՝ 49:

ԵՊՀ Հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան 1
Издательство ЕГУ, Ереван, Ал. Манукяна 1

ԵՊՀ տպագրատուն, Արոժյան 52
Дом типографии ЕГУ, Абовян 52

